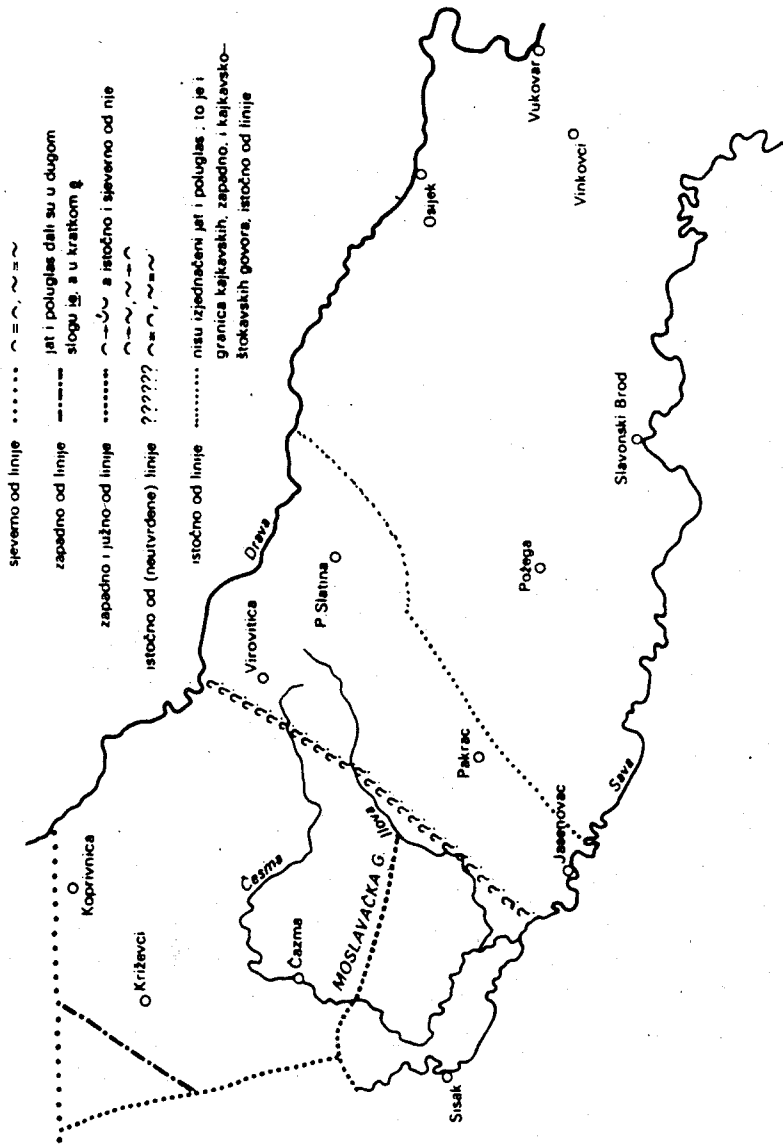

MIJO LONČARIĆ,
Zavod za jezik IFF, Zagreb

UDK: 808.62 : 800.87-087.2
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 6/1985..

BILOGORSKI KAJKAVSKI GOVORI

U radu su prikazani bilogorski i neki susjedni kajkavski govori istoga tipa. Temeljitiše je zahvaćena fonologija, sinkrona i dijakrona, osobito prozodija, koja je dijelom ispitivana i spektografski. Na temelju utvrđenih relevantnih osobina određeno je mjesto istraženih govora u kajkavskom dijasistemu, odnos prema štokavštini s kojom je u kontaktu, suodnosi govora, tj. klasifikacija, grananje i grupiranje u idiome različitih rangova, od dijalekta do podskupine govora.

Skica jezičnih stanja u srednjovjekovnoj Slavoniji

0. U V O D

0.1. *Zadatak*

Predmet je ove radnje pregled kajkavskih govora na području Bilogore i susjednim područjima te određivanje njihova mjesta u okviru kajkavskog narječja, kajkavske dijalektne skupine hrvatskoga ili srpskoga jezika.*

Budući da u jednoj radnji nije moguće opisati u potpunosti sve jezične razine svih mjesnih govora tako velikoga područja, bilo je nužno ograničiti se u opsegu građe i načiniti izbor. Izbor se mogao načiniti samo u skladu s postavljenim ciljem radnje. Kako je za određivanje odnosa i za klasifikaciju hrvatsko-srpskih govora i dijalekata najvažnija fonologija, i dijakronijska i sinkronijska, a za kajkavske govore naročito akcentuacija, težište je radnje na opisu fonologije, i to u prvom redu prozodije.

Za članjenje južnoslavenskih jezika, a i slavenskih jezika uopće, važni su i neki dijelovi tvorbe riječi, među njima tvorbe deminutiva, odnosno hipokoristika.

Razumljivo je da i u promjeni riječi ima značajnih pojava koje nije moguće zaobići u općem pregledu govora nekoga područja.

Za opis onih jezičnih dijelova koji nisu mogli biti obuhvaćeni u ovoj radnji, npr. sintakse i rječničkoga blaga, odnosno za opis pojedinih skupina govora u potpunosti, bit će potrebni posebni radovi.

Zahvaljujem svojim mnogobrojnim ispitanicima na susretljivoj suradnji i kolegama, posebno prof. Milanu Mogušu, dr. Antunu Šojatu i mr. Vesni Zečević, na korisnim savjetima. Također zahvaljujem profesorima Reinholdu Oleschu i Georgu Heikeu (Köln) te Zakladi Humboldt, kao i profesoru Ivi Škariću, koji su mi omogućili eksperimentalna istraživanja.

0.2. *Područje obuhvaćeno u radnji*

Za Bilogoru se u EJ kaže da je "sastavljena od niza bregova i brežuljaka koji se pružaju kroz Podravinu pravcem sjeverozapad-jugoistok u dužini od 70 km (od Koprivnice do Suhopolja) jugoistočno od Virovitice. To je najniža gora savsko-dravskog međurječja; samo jedan vrhunac prelazi 300 m (Rijeka 307 m), od ostalih ističu se Koševac (299 m) i Bilo (294 m). Sva ta tri vrha nalaze se na sjeverozapadnoj strani u blizini Koprivnice, dok u sredini na jugoistočnom dijelu Bilogore ima nekoliko manjih visova" (EJ 1,566). Citirano bi trebalo dodati da je širina toga područja 20 do 45 km, da se izmjenjuju poja-sevi pokriveni šumom s onima pokrivenim oranicama, livadama i vinogradima.

U naslovu je radnje istaknuto da je riječ o kajkavskim govorima, jer na Bilogori ima i štokavskih govora (v. 0.6.). Kajkavskih govora nema na cijelom bilogorskom području - na istoku sežu samo na 20 km zapadno od Virovitice. Istočnije se nalazi jedan

*Nakon što je 1980. godine završena ova monografija, nastavio sam s istraživanjem sjeveroistočnih kajkavskih govora, i to u sjevernoj Moslavini. Rezultati toga istraživanja već su objavljeni (v. Lončarić 1982 b).

kajkavski otok, govor u selu Vaška, ali on i nije na području Bilogore. Nasuprot virovitičkom području, na lijevoj obali Drave u Mađarskoj, također ima kajkavskih govora, koji su slični najistočnijim bilogorskim, odnosno podravskim govorima. Istraživanje je zahvatilo i spomenute podravske govore koji se nadovezuju na bilogorske i ulaze skupa s njima u dijasisteme višega ranga. I na zapadu je istraživanje obuhvatilo govore, nešto širega područja od Bilogore, i to okolice Križevaca. Na taj je način omeđeno područje koje obuhvaća govorne tipove karakteristične za Bilogoru. Radi kratkoće svi obuhvaćeni govori, kada se uzimaju kao cjelina, bit će nazivani bilogorskim govorima.¹

0.3. Iz povijesti područja

0.3.1. Najdalja prošlost ovoga područja, kao i uopće cijele srednjovjekovne Slavonije, slabo je poznata zbog nedostatka izvora. Prvi je sačuvani pisani spomenik Felicijanova isprava o osnutku Zagrebačke biskupije iz 1134. godine (N. Klaić 1971, 288).

Nakon doseljenja Slavena na to zemljište prvi događaji koji su jače utjecali na stanovništvo Slavonije odvijali su se krajem 8. i na početku 9. stoljeća. To je franački prodor u te krajeve, ratovi protiv Franaka i bugarsko-franački rat u Panoniji (N. Klaić 1971, 165, 269). U prvom polovini 10. stoljeća dolaze Mađari, i to je najznačajniji događaj koji je utjecao na sastav stanovništva neposredno uz područje koje je predmet proučavanja. Mađari su prekinuli jezični slavenski kontinuum u Panoniji i Podunavlju, razdijelili su Zapadne i Južne Slavene. Po svemu sudeći, područje današnje Mađarske nastavali su govornici južnoslavenske jezične skupine (Popović, 42-43).

0.3.2. U prvu polovinu 10. stoljeća pada vjerojatno i jedan drugi događaj koji je mogao imati posljedice i na jezik. Čini se da Tomislav, koji proširuje svoju državu na Slavoniju, u tom dijelu nove države organizira nove upravnoteritorijalne jedinice - župe, odnosno županije (N. Klaić 1971, 279). Svakako je i prije toga vremena postojala u Slavoniji neka društvena organizacija, najvjerojatnije također na teritorijalnom principu, koja je zamijenila ranije plemensko uređenje s kojim su Hrvati došli u novu domovinu. Ako Tomislav u Slavoniji organizira župe, županije, to neće biti bez veze sa starijom organizacijom.

0.3.3. Krajem 11. stoljeća kralj Ladislav proveo je također novu političku organizaciju Slavonije, sigurno opet na starijim temeljima, i novu crkvenu organizaciju. Logična je pretpostavka da su se te dvije organizacije poklapale (N. Klaić 1971, 501). Međutim, ne treba odbaciti mogućnost da od 11. do 14. st., iz kojega vremena postoji popis arhiđakonata, nije došlo ni do kakvih promjena u upravno-teritorijalnoj organizaciji. Naime, u 14. stoljeću na našem području postoje četiri arhiđakonata: čazmanski (Chasmensis), guščanski (de Guesche) oko Virovitice, komarnički koji se dijelio na dva dijela - Superior Kamarcza, od Ludbrega prema Koprivnici, i Inferior Kamarcza, na istok od Koprivnice -

¹ "Pravi" Podravci Bilogorce, odnosno "Prekogorce" kako ih obično drugi zovu, ne smatraju Podravcima, a Podravcima se ne smatraju ni sami Bilogorci. Kao primjeri mogu se navesti Sandrovčani, Bilogorci, i Katalenčani, Podravci.

te kalnički (de Kemluk) (Rački). Međutim, u pisanim spomenicima ima podataka da je na istom području prije 13. st. bilo više političkih jedinica, župa. U kalničko-križevačkom području postojale su, čini se, dvije takve jedinice. S obzirom na njihove granice, na temelju podataka iz pisanih spomenika, J Čuk piše: "Stere se (teritorij križevački) od utoka potoka Konjske u Česmicu, prtok Veliku do potoka Čanjeva i Presečna, te od Lonje kod utoka potoka Dulebske do Bednje i izvora Koprivnice. Na jugu ga je rastavljalo vlastelinstvo dubravsko, vlasništvo zagrebačkih biskupa, koje je sizalo negdje sve do utoka potoka Koruške u Glogovnicu, na dvije jednake česti, a na sjeveru je sa svih strana obuhvatao zemlje kalničke." (Čuk 1916a, 52). Posjed Dubrava ulazi u 14. st. u čazmanski arhiđakonat. Suprotno navodima Čukovim, dio navedenog područja uz rijeku Lonju činio je poseban manji komitat Rakovec (Rakonnog) (N. Klaić 1976). Danas je Rakovec sjedište župe sa blizu dvadeset sela, odnosno zaselaka. Na rakovečki i križevački komitat na zapadu se nadovezivala moravečka župa, koja je također pripadala kalničkom arhiđakonatu, ali je kasnije bila u zagrebačkoj, a ne križevačkoj županiji.

Na istoku se na križevačko područje nastavljao rovišćanski komitat. "Granica Rovišćanske župe protezala se na zapadu do potoka Velike, na sjeveru do Bilo-gore i gornje Komarice (pogrešno umjesto: *Komarnice*, M. L.), a na jugu do rijeke Česme (... ..) istočna granica Rovišćanske upravne župe ide rječicama: Bjelovačka i Dobrovita, a do naselja Bjelovar, Kupinovac i Jabučeta." (Buturac 1975, 13). Ta je županija bila u donjem komarničkom arhiđakonatu. U ostalom dijelu komarničkog arhiđakonata bile su, čini se, tri jedinice, tri posjedovna skupa: "južni prvotne Komarnice, srednji koprivnički i sjeverni rasinjski. (...) Južni je skup ostatak stare komarničke župe (de Kamarcza, M. L.). (...) Posjedi su se plemena širili s jedne i druge strane potoka Koprivnice, išli su preko potoka Koprivnice na sjever do stare Struge ili današnjih Hlebina, a na istok do Krnina, kraja od današnjeg Ferdinandovca do Sesveta, obuhvatajući i njega. Na jugoistoku je međa bila stara Česmica, današnja Bjelovačka, što protiče Bjelovarom, na jugu Česma, a na zapadu Plavnica. S Plavnice je dalje išla granica na Rovišće, na gornji Klokočevac, potok Bokana kod izvora mimo stare Streze ili Pavlin-Kloštra na Gornju Komarnicu, gdje su se sastajale zemlje komarničke i rovišćanske s koprivničkima." (Čuk 1916b, 188). Nije jasno što je bilo sa zemljištem oko Koprivnice. U vremenu iz kojega potječu prvi podaci to je vojvodski, državni posjed. Tuda je prolazio tzv. put kralja Kolomana odnosno vojnička cesta (CD XII, No 39, p. 47), a još u 16. st. oko Koprivnice jesu guste šume (Horvat 1943, 8), tuda su išli i Tatari. Od Koprivnice prema Križevcima, petnaestak kilometara uz rijeku Koprivnicu gdje su danas sela Reka, V. Mučna, Sokolovac, Lepavina, do savsko-dravske vododjelnice na lepavinskoj prevlaci, kao da nije u srednjem vijeku bilo nikakvih naselja. Može se zaključiti da je to bilo nenastanjeno područje, koje nije pripadalo nijednoj starijoj župi, pa je ostalo državni, kraljevski posjed.

Rasinjsko područje vjerojatno je pripadalo nekoj staroj župi, o kojoj se u spomenicima nije ništa sačuvalo, kojoj je središte moglo biti Slanje (Čuk 1916b, 195).

Na istok od Komarnice i Rovišća bile su župe grđevačka i česmička. "Južna i zapadna međa Česmice točno je određena rijekom Česmom i potokom Česmicom (današnjom Bjelovačkom) sve do njezina izvora." Grđevačka je "sizala do blizu Đurđevca i

Kalinovca obuhvatajući Čepelovac i Budrovac i zemlje na gornjem Grbovniku ili današnjoj Kataleni (...). Popis župa godine 1334. i 1501. stavlja crkve sv. Adrijana u Oderjanu kod Kloštra, sv. Nikole u Prugovcu i sv. Martina u Črešnjevici u arhidakonat Gušće.” (Čuk 1916b, 205). Neće biti točna Čukova pretpostavka da je grđevačka župa bila samo na zemljištu komarničkog arhidakonata jer je sam Grđevac (Gordova) bio u arhidakonatu Gušće. Čini se da je česnička župa ušla cijela u komarnički arhidakonat, a grđevačka dijelom također u taj arhidakonat, a dijelom u gušćanski. Granica između tih dviju župa ne može se više točnije odrediti. Na istoku se na grđevačku župu nastavljala, u kraju oko današnje Virovitice, župa Gušće, po kojoj je dobio ime gušćanski (gašćanski) arhidakonat (Guescha, Guesche, Gasca). Na istoku od gušćanske prostirala se navačka župa, koje će se područje poklapati s granicama vašćanskog arhidakonata (Čuk 1916b, 219; Šišić 1896, 45).

Da je srednjovjekovna upravna organizacija na ovome području imala posljedice na lingvističkom planu, što je usporos velikim migracijama u kasnijim stoljećima vidljivo i danas, pokazano je već na primjeru stare komarničke župe (Lončarić 1978).

0.3.4. Krajem 13. st. ili tek u prvoj polovini 14. u Slavoniji dolazi do reorganizacije upravno-teritorijalne podjele: “za županiju se sve više upotrebljava naziv *distrikt* (*districtus*), a naziv županija ostaje za one velike županije koje su pod imenom distrikta uključile nekadašnje arpadovske manje županije” (N. Klaić 1976, 521). Stvaraju se, dakle, veće upravne jedinice koje obuhvaćaju više starijih župa. Za nas je posebno zanimljivo da je cijelo područje koje proučavamo, dakle sve navedene župe, uz dodatak područja koje se nastavlja na jug, osim manjeg dijela oko Virovitice, gdje su bile starije župe Garić (de Garich), Garešnica (de Gerzenche), Moslavina (de Monoszlou) objedinjene u jednu županiju, koja je nazvana Križevačkom. Bila je to najveća županija u staroj Slavoniji, današnjoj sjevernoj Hrvatskoj, koja je obuhvaćala područje od Lonje i Kalnika preko Ludbrega na Dravu te na istok do Pakraca i Orehovice. Bilo je na tom području oko 70 kaštela i utvrda s manjim ili većim vlastelinstvima i isto toliko gradova (Bösendörfer 1910, 68). U okviru te velike županije veću je važnost neko vrijeme zadržala stara rovišćanska župa, koja je sada postala distrikt, “kotar”. Nova se županija, naime, neko vrijeme naziva “Križevačko-Rovišćanska županija” (Butorac 1975, 14).

Područje oko Virovitice sačuvalo je samostalnost u upravnom pogledu i činilo je posebnu županiju, upravo minijaturnu prema križevačkoj županiji, koja ju je okruživala s tri strane, zapada, juga i istoka, dok je na sjeveru, preko Drave, Mađarska.

0.3.5. Osim navedenih teritorijalnih formacija, utjecaj na jezičnu sliku, dijalektni pejzaž, mogla su imati i vlastelinstva. Na prvom mjestu crkveni posjedi jer su oni bili najstabilniji po svojem teritoriju i upravi, i to kroz stoljeća. U prvom redu potrebno je spomenuti biskupski posjed Dubravu. Sam posjed nije na području koje se jezično proučava već na njegovoj južnoj granici. Bilo je to veliko kompaktno područje koje se prostiralo oko današnjeg Ivanić-Grada, Dubrave i u kraju istočno od Čazme. Ostali crkveni posjedi bili su opsegom manji (istočno od Virovitice i oko Kalnika) da bi imali veći utjecaj na formiranje dijalektnih jedinica (Dobronić 1951 i 1952).

Od svjetovnih vlastelinstava najznačajnija su križevačko, kalničko, rovišćansko i posebno prodavičko-komarničko-đurđevačko vlastelinstvo. Ta su vlastelinstva nastavak starih župa. Uz njih je potrebno spomenuti Hotovo, južno od današnjeg Novigrada Podravske (gdje je danas štokavski otok), kloštrasko vlastelinstvo oko Kloštra Podravske (u srednjem vijeku Gorbonok), topolovačko, u kraju oko današnjeg Topolovca Zrinskog kod Bjelovara, i vlastelinstvo Obrovnica (Orbona, Orbowa), istočno od Bjelovara, od kojeg je sačuvala mjesto Tegla, danas Ciglana. Svjetovna vlastelinstva, međutim, često nisu "zatvoreni posjed nego raštrkan" (N. Klaić 1976, 225).

0.3.6. Crkvene župe čine obično također zatvorene cjeline, kolektive u kojima se mogu razviti mjesni govori koji su vrlo slični. Na našem području bilo je 1334. godine oko 60, a 1501. godine 80 župa (Rački 1872, Buturac 1944, Bösendorfer 1910). Točan broj ne može se dati jer se mnoge župe mogu ubicirati samo približno, a neke nikako. Kako u 14. st. prilike vjerojatno nisu bile mnogo drugačije nego u prvoj polovini 11. stoljeća, kada je po 10 mjesta bilo obavezno graditi jednu župnu crkvu (Hóman 1940, 196), može se pretpostaviti da je u 14. st. bilo ovdje oko 600 mjesta. Navest ćemo one župe iz tih popisa koje su se do danas sačuvala kao naseljeno mjesto, bez obzira na to da li je i danas u njima župa, i to ako mjesto ima kajkavsko stanovništvo ili je uz kajkavsko područje, odnosno kad je i danas župa a pripada joj kajkavsko mjesto.

To su: Glogovnica, Križevci, Čvrstec, Žabno, Haganj, Vrhovec, Sesvete (u popisu: Omn. Sanct. in Blysnazy, danas manje štokavsko mjesto, ali kajkavska okolica), Lemeš, odnosno Đurđić (Pleb. eccl. S. Georgii in Lemes), Lovrečina, Dijaneš, Sesvete Podravske (Eccl. Om. Sanct. de Grabounek), Veliko Trojstvo (Eccl. S. Trinitatis), Martinac odnosno Maglenča (Eccl. B. Martini in Meglech, štokavsko), Lajslav (Eccl. B. regis Ladislai predicta, štokavsko), Pavlin Kloštar (Ztreza, štokavsko), Križ Mali kraj Topolovca, Rovišće (štokavsko), Domankuš ili Dominkovica (Pleb. de Sancto Dominico, štokavsko), Gradec (Pleb. in Gerecz), Tučenik, Lubena, Špišić-Bukovica, Brezovica, Virovitica, Črešnjevica (štok.), Prugovec, Oderjan, dio Kloštra Podravske (Eccl. S. Adriani de Grabounek), Grabrovnica (Eccl. de Grebenna), Bušetina (Pleb. de Bwsovca), Vaška, Sopje. (Osim literature naveden naprijed usp. i Dočkal, Brdarić.)

Svakako, zbog velikih migracija od 16. do 18. st. sve se navedene upravno-teritorijalne jedinice i kolektivi kao ekstralingvistički činioci pri stvaranju kajkavskog dijalektnog pejzaža na Bilogori mogu ustvrditi samo u manjem opsegu nego što je to uobičajeno. Upravo je na tome području kajkavština najviše izgubila na teritoriju u korist štokavskoga narječja.

0.3.7. Ako je u 10. st. u srednjovjekovnoj Hrvatskoj moglo biti oko pola milijuna stanovnika (N. Klaić 1071, 284), oko toga broja moglo se kretati i stanovništvo u Slavoniji. Krajem petnaestoga stoljeća, točnije 1494. godine, u četiri slavonske županije - križevačkoj, zagrebačkoj, varaždinskoj i virovitičkoj - bilo je 31.225 dimova, od čega se na križevačku i virovitičku moglo odnositi najmanje oko 20.000 dimova (Adamček/Kampuš IX). Godine 1543. u tri županije popisano je još samo 5370 dimova, a u križevačkoj,

i to samo u dva kotara, jer u istočnom i južnom koji su bili najugroženiji od Turaka popisi nisu ni mogli biti načinjeni, bilo je samo 778 popisanih dimova. Vjerojatno je stanovništva bilo više, ali većina nije mogla plaćati nikakve dadžbine. Stanovništvo je pravilo kolibe na drveću gdje je noćilo (V. Klaić 1975, 701). Godine 1538. Turci su opustošili kraj između Čazme, Križevaca i Dubrave (Adamček/Kampuš XII). Stanovništvo je bježalo preko Drave u Mađarsku (R. Horvat 1933, 16) a iseljavalo se i u Gradišće. Godine 1538. u Gradišće su došle izbjeglice od Jelengrada i Dijanovca. Od 1538. do 1545. godine Franz von Bathyany naselio je svoje kmetove iz okolice Koprivnice u okolici Güssinga i Rechnitza, Šoprona i južno Gradišće, a 1558. god. Erdödy je preselio svoje podanike od Moslavine, Rovišće, Rače, Bijele Stijene i Koprivnice (Biricz 39-43, 96). Preko ovog područja išla je granica prema Turskoj, i to od pada Virovitice pod Turke, 1552. godine, do oslobođenja Virovitice 1684. godine (Vaníček 1875, 302). Granica je išla po Ciglarском potoku od njegova utoka u Čazmu, preko Bilogore, između Turnašice i Sedlarice na Sv. Jelenu pa na Pitomaču i Dravu ispod Vizvara (Pavičić 1953; Adamček/Kampuš XIII),² a između Virovitice i Đurđevca nije bilo nikakvih naselja. Međutim, Turci stalno upadaju i preko granice.

Kmetovi s biskupskog posjeda kod Virovitice prelaze Turcima i na islam (Laszowski, 296, 313).

0.3.8. Kako je poznato, radi obrane od Turaka osnovana je u 16. st. Vojna krajina. Na Bilogori i u susjednim krajevima naziva se Granica, a stanovništvo "graničarima", o čemu je predaja još i danas živa. Bilogora je ulazila u tzv. Slavonsku granicu (windische) za razliku od Hrvatske. Godine 1538. podijeljena je na tri kapetanije: koprivničku, križevačku i ivaničku s 14 vojvodstva/vojvodina (vojvodatus). Naše područje bilo je obuhvaćeno prvom dvjema (Vaníček 1875, 85).

Da bi dobili ljudstvo vičnije vojnoj službi, vlasti u Vojnu krajinu naseljavaju uskoke. Nazivaju se Vlasima (Valachen). To su štokavci, većinom Srbi.³ Uskoci se počinju naseljavati 1538. godine (Vaníček I). Prva skupina uskoka došla je na Bilogoru po odluci vlasti 1540. g. iz Kranjske i Žumberka. Dvije godine kasnije nalazimo uskoke u Prodaviću, današnje Virje, Strezi, danas Pavlin Kloštar, a 1544. g. ima ih već u Ivaniću, Gradecu, Ludbregu, Križevcima, Topolovcu i Koprivnici (D. Kašić 1967, 29). U isto vrijeme Turci dovode u opustjele slavonske krajeve koji su bili pod njihovom vlašću stanovništvo iz

² I danas se točno zna gdje je ta granica, koja sada u stanovništvu vrijedi kao granica Podravine i Slavonije. Vjerojatno su tuda išle i kasnije granice teritorijalnih jedinica. Slično je i u Reci gdje se točno zna gdje je "međa" između Reke i Koprivnice. U Arhivu Hrvatske u Zagrebu čuvaju se spisi o sporu između Reke i Koprivnice oko međe.

³ Obično se u literaturi govori samo o Vlasima, *Walachen*, a pod tim se nazivom tada razumijevaju Srbi, ili se i doslovno, prevodeći Vlasi sa Srbi govori o Srbima, npr. Cvijić, D. Kašić. Međutim na Bilogori ima mnogo i Hrvata novoštokavaca, ijekavaca, naročito oko Bjelovara, dakle upravo u području o kojem govore ti autori i koje je tada naseljavano. Još i danas pravi Podravci nazivaju Bilogorce Vlasi/Vlaji, npr. i Rečance, bez obzira je li riječ o Srbima, pravoslavnima, ili Hrvatima, katolicima. Kada idu po drva, kažu npr. Ivančani: "Idemo vu Vlahe."

Bosne, koji su opet štokavci. Oni stupaju u kontakt s uskocima u Slavonskoj krajini i polovicom stoljeća počinju prebjegavati. Većina štokavaca doselila je dakle i na Bilogoru zadnjih godina stoljeća, od 1597. do 1600. godine (A. Ivić 5, 16).

0.3.9. Početkom 17. st., nakon mira na Žitvi 1606. godine, prilike su se na Bilogori nešto poboljšale jer Turci manje upadaju preko granice, kao npr. 1622. kada su "Vlasi" iz turske Slavonije robili u Reci ispod Kalnika (Lopašić 1885, 110-115).

Nove migracije i naseljavanje počinju nakon odlaska Turaka 1684. godine. O tom Pavičić (1953, 178 i d.) piše:

"Pored Virovitice naseljeno je tih godina i cijelo zemljište njoj na zapad i sjever. Tu su nastala sela: Bušetina, Gradac (Stari), Bukovica, Lozan, Vukosavljevica, Turnašica i Sedlarica. I dalje na zapad otuda na nekadašnjem dijelu đurđevačke krajine, koji je za Turaka ležao pust, nastanjena su nova sela: Pitomača, Otrovanec, Kladari, Sesvete, Dinjevac, Kloštar, Kozarevac, Katalena, Prugovac, Čepelovac, Brod (danas Ferdinando-
vac, ali kasnije preseljen na drugo mjesto dalje od Drave, M. L.) i Kalinovac. Naseljavanje toga zemljišta i počelo je upravo od Đurđevca, te se od toga mjesta širilo dalje na istok postepeno od kraja do kraja. Stoga je prvo stanovništvo dobilo staro đurđevačko nenaseljeno zemljište, a onda je nastavljeno naseljavanje nekadašnjeg turskoga područja zapadno, a zatim i sjeverno od Virovitice. Tim je redom išlo i dalje nastanjivanje zemljišta istočno od toga mjesta, te je najkasnije novo naselje stekla Vaška (oko 1707), koja je pod Turcima ležala pusta. Ovaj red naseljavanja te puste Podravine pokazuje najjasnije, odakle su uglavnom i njeni naseljenici. Kako je pri tom držan pravac od zapada na istok, kolonisti su dolazili u prvom redu iz zapadnijih hrvatskih krajeva, a njih su onda popunjali i naseljenici sa drugih strana, i to što dalje na istok, to u sve većem broju. Posljedica je toga naseljavanja sa zapada na istok u postepenom redu bila i ta, da su istočnija sela dobivala nove koloniste i iz zapadnijih već nastanjenih mjesta. Tako je, na pr., Turnašica gotovo sva nastanjena iz nešto zapadnije Sedlarice i Pitomače, Čepelovac, Lozan isto tako itd. U tom je seljenju sudjelovalo preko tisuću porodica, od kojih je veća polovina potjecala sa područja Đurđevca, Koprivnice i Križevca. Od drugih struja valja spomenuti onu s lijeve strane Drave iz starinačkoga hrvatskoga naselja od Breznice (Berzencze) i Bobovca (Babosca) do Šikloša. Po sačuvanoj predaji otuda su došli mnogi naseljenici na tlu od Đurđevca do Sopja, osobito u istočnijim selima. Tako je u Sopje prešlo desetak hrvatskih porodica iz prekodravskoga sela Drabljenaca, koje se nalazilo između Barča i Vajsla." (Pavičić 1953, 178-179).

S obzirom na današnje stanje govora, potrebno je upozoriti da neke Pavičićeve tvrdnje iz citiranog ulomka kao ni neke druge nisu vjerojatne. Tako Turnašica nije mogla biti naseljena "gotovo sva" iz Sedlarice i Pitomače jer je to danas pretežno štokavsko mjesto, a Sedlarica i Pitomača imaju kajkavske govore. Naravno, dio je stanovništva mogao biti iz navedenih mjesta, i oni su dali pojedine kajkavske crte govoru u Turnašici (v. 4. 3). Lozan, kajkavsko mjesto, svakako je naseljen sa zapada, ali je teško reći otkud stvarno potječe većina stanovništva koje je dalo osnovu današnjem lozanskom govoru itd. Isto tako, od Đurđevca i Koprivnice mogao je biti samo manji dio novonaseljenoga stanov-

ništva u ovim krajevima, dok je većina morala doći s bilogorskoga područja, naime s područja na kojem je kontinuanta starih ϕ i l vokal u , kako je i u govorima tih novonaseljenih mjesta, osim u jednom (-*no*- sufiks glagola II. vrste) ili u dva (i 3. l. mn. prezenta) gramatička morfema.

Prema suvremenim zapisima oko Virovitice bilo je oko godine 1700. i starih katoličkih sela, npr. Lukač, Bazje, Turanovac (Pavičić 1953, 174). Međutim, govor pokazuje da to stanovništvo nije nastavak onoga iz predturskoga vremena.

Sva mjesta koja i danas postoje nalazimo na početku 18. st. U popisu susrećemo i neka mjesta koja danas ne postoje.⁴

0.3.10. Prema popisu iz 1726. godine kajkavska sela na Bilogori i u istočnoj Podravini obuhvaćena su u 12 vojvodstava. Mjesta u kojima se govori kajkavski dolaze u vojvodstvima zajedno sa selima u kojima se govori blizak kajkavski idiom, s mjestima u kojima se govori kajkavski idiom strukturno ili genetski, odnosno i strukturno i genetski nešto udaljeniji, i dolaze s mjestima u kojima se govori štokavski. Obično su to susjedna mjesta, ali ima i vojvodstava neobičnoga sastava.

Tako u vojvodstvo Bansonu ulaze mjesta koja su veoma udaljena jedno od druga: Rovišće, između Bjelovara i Križevaca, Šandrovec, između Bjelovara i Novigrada Podravske i Miličani, između Koprivnice i Križevaca. Moglo bi se pomisliti da su to mjesta kojih stanovnici potječu iz nekog starijeg istog mjesta koje je raseljeno na različite strane. Međutim, govori tih mjesta, bar po današnjem stanju, isključuju tu mogućnost: Rovišće je štokavsko, Miličani i Šandrovec imaju kajkavske govore različitih tipova. Odgovor će se vjerojatno naći u mnogobrojnim zapisima koji se odnose na Vojnu krajinu, a kako to za nas nije od posebna značenja, nećemo se dulje na tome zadržavati. U tri navedene natkapetanije kojima je pripadalo područje Bilogore, tj. križevačkoj, koprivničkoj i đurđevačkoj, a koje su zahvaćale i nešto šire područje, naime Podravinu i križevački kraj, bilo je ukupno 4 836 baština. Sela su bila veličine od 4 (Kladare) do 60 (Topolovec) i više baština.

0.3.11. Zbog nelogične podjele Varaždinske krajine, koja je onemogućavala normalnu upravu, godine 1732. načinjen je prijedlog za novu podjelu generalata na kapetanije (Vaníček II, 216). Pod koprivničku i križevačku komandu ulazilo bi po 8 kapetanija, a pod đurđevačku 7 kapetanija po 143 baštine. Međutim, iz kasnijih popisa baština po kapetanijama vidljivo je da nije bilo moguće provesti tako ujednačenu podjelu jer je od kapetanije do kapetanije razlika do petnaestak baština. Broj sela u kapetanijama kreće

⁴ U popisu od 1726. godine nalazimo ova sela: Pitomacha, Budrovez, Kalinovez, Kloster, Budanchevich, Csresneviza, Chepelovez, Prugovez, Kozarovez, Svieta Niedela, Derslanovez, Dinijevez, Szirova Katalena, Szuha Katalena, Szedlariza, Ottrovanez, Grabrovniza, Jaszenovez, Szeszvez, Michetinez. U Pitomači je osnovana župa 1710. godine a pod nju su spadala sela Sedlarica, Otrovanec i Črešnjevica (Horvat 1933a, 23). Na karti s početka 18. stoljeća nalazimo mjesta: Lozan, Bukovica, Vukosavljevića, St. Gradec, Bušetina, Turnašica, Vaška i Sopje (Šišić 1996, 84).

se obično oko desetak. Naravno, i u novim kapetanijama dolaze skupa štokavska i kajkavska, i to raznorodna kajkavska mjesta.

Godine 1737. podijeljen je Varaždinski generalat u dvije regimente, pukovnije. Svaka pukovnija sastojala se od 4 bataljona, a svaki bataljon od 5 kompanija, dakle ukupno 20 kompanija sa po 4 000 ljudi (Vaníček 1875, 462). Time ja završena organizacija generalata.

Iza godine 1770, posebno u godinama 1777. i 1778. dolazi do spajanja malih mjesta koja su se sastojala od po nekoliko kuća. Stanovništvo se grupiralo u veća mjesta. Tada su, vjerojatno, nestala sela kao Golubinska, Segečani, Sutare, koja postoje na početku 18. stoljeća. Nastaju tada i nova mjesta, odnosno neka se stara preseljavaju. Tako su, na primjer, stanovnici starijeg naselja Mučna preselili dijelom u Reku, selu 2 km južnije, točnije na zemljište uz staru Reku, pa se i danas govori o Staroj i Novoj Reci, danas dijelovima jednoga mjesta. Drugi dio stanovništva stare Mučne naselio se između Reke i Sokolovca, na cestu Koprivnica-Križevci, osnovavši novo selo, koje se neko vrijeme i zvalo *Novo Selo* (Sabljar), a kasnije dobiva današnji naziv Velika Mučna. Zanimljivo je da su potomci doseljenika u Reku kajkavci i štokavci, a u Mučni samo štokavci. Staro napušteno zemljište naziva se Riječko Domaje, a postoji i Mučansko, koje se nalazi 2 km sjeverno od Mučne. Znači, Mučna je naseljena iz dva starija sela.

Na zapadu su u Granicu ulazila i neka mjesta sjevernije i zapadnije od Križevaca. Idući od sjevera prema jugu, to su sela: Osek, Marinovec, Ivanec, Potočec, Prikraj, Gračina, Poljana i Tučenik. Još i danas predaja u tim mjestima zna koja su sela "graničari", a koja "paurija".

Navedena se granica poklapa uglavnom i sa značajnom jezičnom izoglosom, koja dijeli dva različita tipa kajkavskih govora (v. t. 8). Istoga su tipa kao sela koja su pripadala Vojnoj Krajini još neka sela uz granicu, i to: Apatovec, Glogovnica, Brckovčina, Lemeš Ravenski, Martinec,⁵ Bojnikovec i Buzadovec. To su i zadnja sela ispod Kalnika s $\varphi = \text{!} = u$, dok se idući na jug prema Vrbovcu širi područje s tim jednačenjem, ali s drukčijom akcentuacijom.

0.3.12. Donosi se sastav kapetanija u kojima je bilo kajkavskih sela i navodi se današnje ime sela ako je drukčije, je li štokavsko, djelomično ili u potpunosti. Ako je selo samo kajkavsko, to se ne naznačuje.

Križevačka komanda. 1. kapetnaja. Oszek, Marinouecz, Battiani (tj. *Batinjani*, danas *Vojakovac*, štokavsko), Potochecz (danas postoje *Veliki i Mali Potočec*), Oszlauicza (danas *Carevdar*), Szesuete (danas *Velike i Male Sesvete*, većinom štokavsko), Brainska (danas *Velika i Mala*, većinom štokavsko), Lemes (*Vojkovački*), Kloster (*Vojkovački*), Bukeuie.

⁵ Prije Sv. Martin, kako je i na karti koja je poslužila za izradu karte za ovu radnju, a još prije Ščrbakovec, i Ščrbakovo, što navodi Sabljar, a o tome su mi pričali i mještani.

<i>Voyvodatus Millivoy Kovackevich</i>	
<i>Annistaneš, y Studoplani</i>	<i>12,</i>
<i>Ladislani</i>	<i>16,</i>
<i>Balni Kloster</i>	<i>12,</i>
<i>Tomantus</i>	<i>8,</i>
<i>Bredice</i>	<i>16,</i>
<i>Supoloveš</i>	<i>60,</i>
<i>Mila Muchna</i>	<i>16,</i>
<i>Bredice</i>	<i>12,</i>
<i>Balančani</i>	<i>6,</i>
<i>Kriš</i>	<i>10,</i>
<i>Goveliš</i>	<i>12,</i>
<i>Muslanc</i>	<i>13,</i>
<i>Zrem</i>	<i>8,</i>
<i>Bechnick</i>	<i>12,</i>
<i>Jacopaveš</i>	<i>20,</i>
<i>Het Segoveš</i>	<i>24,</i>

Kopija mišljenja za bolje uređenje Varždinskoga generalata iz 1729. g.
VG, Arhiv Hrvatske, 553, Knjiga II.

2. kapetanija. Prikraj; Pollana (*Poljana kod Križevaca*), Grachina, Trema, S. Peter (*Čvrstec*), Graschani, Czepidlak, Bresoulani, Predouacz, S. Iuan (*Žabno*).

3. kapetanija. Tuchenik, Markouecz, Farkasouecz, Zuonik, Hagen, Szabnicza, Hersouo, Bolek(?) izg, Tuk, Rajsh, Rouiska, Sabiak, Bergomella ij Bresa. (*Kajkavski samo Tučenik i Hrsovo*).

4. kapetanija. – nema kajkavskih mjesta.

Od 5. kapetanije dolaze sela izvan obuhvaćenog područja.

0.3.13. Drugi dio našega područja bio je obuhvaćen drugom, đurđevačkom pukovnijom, odnosno regimentom. Podjela toga područja donosi se prema stanju s početka 19. stoljeća, tj. stotinu godina kasnije. Citiramo upravo takav pregled R. Horvata iz 1933. godine iz kojega izostavljamo sastave onih "kupmanija" u kojima nema kajkavskih mjesta na bilogorsko-podravskom području.

"Među hrvatskim graničarima lijepo se isticahu »Đuroci«, tj. članovi đurđevačke pukovnije, koja je službeno nosila naslov »šesta krajiška regimenta«. Sjedište ove pukovnije bijaše u gradu Bjelovaru, gdje se nalazila također izvrsna đurđevačka pukovnijska glazba. Poput ostalih krajiških pukovnija dijelila se i đurđevačka pukovnija u 12 satnija (kumpanija), kojima bijahu sjedišta: Đurđevac, Grubišno polje, Kapela, Kovačica, Novi-grad (Podravski), Peteranec, Pitomača, Rača, Severin, Sokolovac, Trojstvo i Virje. Ako se teritorij cijele pukovnije prisposodi u građanskom smislu s teritorijem županije, onda možemo teritorij jedne satnije prisposodbljati s teritorijem jednog kotara. (... ..)

Đurđevačka je pukovnija g. 1827. brojala 74.171 stanovnika, a prigodom popisa od 31. listopada 1857. ima 81.436, dakle je žiteljstvo u 30 godina poraslo samo za 7.265. Teritorij đurđevačke pukovnije g. 1857. zaprema 36 četvornih milja. Na njemu se nalazi 1 grad (Bjelovar), 1 trgovište (Đurđevac), 164 sela i 18 zaselaka sa 7.312 kuća. Od 81.899 žitelja đurđevačke pukovnije ima 64.788 rimokatolika, 17.106 istočno-pravoslavni i 5 grkokatolika. Rimokatolici imaju 24 župne crkve i 25 kapela, sve u području zagrebačke nadbiskupije. Istočno-pravoslavni pripadaju području pakračke eparhije, a imaju 14 parohijalnih crkvi i 19 kapela. (... ..)

Đurđevačka je pukovnija g. 1857. imala 69 škola. Od ovih bijaše 6 tzv. "trivijalka", koje je uzdržavala država. Sve druge 63 škole bijahu tzv. narodne (pučke) škole, koje uzdržavahu općine. Od ovih pučkih škola imale su 4 njemački, a 59 hrvatski nastavni jezik.

»Đuroci« bijahu gotovo sami ratari. Nešto obrtnika i trgovaca nalazilo se samo u sjedištima krajiških satnija, te u gradu Bjelovaru. (... ..)

U trgovištu Đurđevcu bijaše sjedište 7. satnije, kojoj pripadahu mjesta: Budančevica, Budrovec, Čepelovec, Ferdinandovec, Đurđevac, Kalinovac, Mičetinec, Prugovec i Sirova Katalena. Cijela je đurđevačka satnija brojala 893 kuće sa 10.431 stanovnikom, od čega je na sam Đurđevac otpalo 430 kuća i 4781 stanovnik. Po vjeri bijaše u đurđevačkoj satniji 10.427 rimokatolika i samo 4 istočno-pravoslavna žitelja, a nijedan izraeličanin. Rimokatolici imahu 2 župe: u Đurđevcu i u Ferdinandovcu, te 7 škola, od toga 2 u Đurđevcu (trivijalka i narodna škola), a druge u Čepelovcu, Ferdinandovcu, Kalinovcu,

Prugovcu i u Budrovcu. Pod đurđevačku poštu spadalo je cijelo područje krajiških satnija u Đurđevcu i u Novigradu. (... ..)

Kapela kod Bjelovara, koja se nekada zvala Kapelišće, bijaše sjedište 12. satnije, kojoj pripadahu sela: Babotok, Domankuš, Hudovljani, Jabučeta, Jakopovec, Križ, Mosti (gornji, donji i srednji), Poljančani, Rovištanci, Gornje Sredice, Topolovec, Tvrda Reka, Velika (gornja i donja), Zdelice (gornje i donje), te Kapela, Botinac, Diklenica (nova i stara), Kobasičari, Lipovo brdo, Pavlin kloštar, Skucani, Stanići, Starčevljani, Čurlovec, Plavnica i Prekobrda. Cijela je satnija kapelska brojila 452 kuće i 5790 stanovnika, od toga 4932 rimokatolika i 858 istočno-pravoslavnih. U području ove satnije bijahu za rimokatolike 3 župe: u *Kapeli*, u *Donjim Mostima* i u *Topolovcu*, a za istočno-pravoslavne i parohija: u Gornjim Sredicama. Cijela je satnija spadala pod poštu u Bjelovaru. Imala je 5 pučkih škola, i to 2 u Topolovcu, a po 1 u Kapeli, Donjim Mostima i u Gornjim Sredicama. (... ..)

Novigrad podravski, koji se nekada zvao »Komarnica«, bijaše sjedište 9. satnije, kojoj pripadahu ova sela: Bakovčice, Borovljani, Glogovac, Hampovica, Javorovac, Miholanec, Novigrad, Rakitnica, Delovi, Jeduševac, Plavšinc, Srdinac i Vlislav. Cijela je satnija brojila 597 kuća i 6400 stanovnika, od toga 5263 rimokatolika, a 1137 istočno-pravoslavnih. Rimokatolici imali su dvije župe: u Novigradu i Miholancu, a istočno-pravoslavni samo 1 parohiju: u Plavšincu. Sam Novigrad brojio je 314 kuća, 3220 stanovnika, od kojih bijaše 3214 rimokatolika, a 6 istočno-pravoslavnih. U Novigradu postojahu g. 1857. dvije škole: trivijalna i narodna. Treća škola na području novigradske satnije bijaše u Plavšincu, a četvrta u Miholancu, koji bijaše tada u cijeloj Podravini poznat radi vrele glasovite hladne vode. (To vrelo zvalo se "Fratrov zdenec".) Miholanec je godine 1857. brojio 64 kuće sa 714 žitelja, samih rimokatolika. Cijela novigradska satnija spadala je pod poštu u Đurđevcu premda je imala bliže poštanski ured u Virju. (... ..)

Pitomača bijaše središte šeste krajiške satnije, kojoj pripadahu sela: Črešnjevica (velika i mala), Dinjevac, Grabrovnica, Kladare, Kloštar, Kozarevec, Otrovanec, Sedlarica, Sesvete i Suha Katalena. Cijela je satnija brojila 788 kuća i 9352 stanovnika, od toga 8796 rimokatolika a 556 istočno-pravoslavnih. Rimokatolici su imali tri župe: u Kloštru, Kozarevcu i u Pitomači, a istočno-pravoslavni jednu parohiju: u Maloj Črešnjevici. Na području pitomačke satnije postojalo je 7 narodnih škola, i to: u Pitomači, Kloštru, Sesvetama, Kozarevcu, Otrovanecu, Dinjevcu i u Suhoj Kataleni. Sama Pitomača brojila je 196 kuća s 2525 stanovnika. U Pitomači bijaše poštanski ured za cijelu šestu satniju. (... ..)

Severin bijaše središte 3. satnije đurđevačke krajiške pukovnije. Ovoj satniji pripadahu sela: Bačkovica, Bedenička, Bedenik, Bulinac, Čađavec, Jasenik, Lasovac, Ribnjačka, Šandrovac, Kašlevac, Orahovac, Pupilica, Ravneš, Severin i Velika Pisanica. Cijela je treća satnija brojila 600 kuća s 5884 žitelja, od kojih bijaše 3199 istočno-pravoslavnih, 2743 rimokatolika i 5 grkokatolika. Za istočno-pravoslavne postojahu parohije u Bedeniku, Severinu i u Velikoj Pisanici; za rimokatolike u Šandrovcu, a za grkokatolike u Velikoj Pisanici. Na tom području postojalo je 6 pučkih škola, poimence: u Bedeniku, Šan-

drovcu, Severinu, Lasovcu i 2 škole u Velikoj Pisanici. Područje severinske satnije spadalo je pod poštanski ured u Bjelovaru.

Sokolovac, koji se nekada zvao »Kukavica«, bijaše sjedište 11. krajiške satnije kojoj pripadahu sela: Botinovec, Grdak, Grabičani (veliki i mali), Jagnjedovac, Rijeka, Ladislav, Maslarac, Miličani, Mučna (velika i mala), Osuđevo, Paunovac, Prnjavor, Pešćenik, Poganac (veliki i mali), Povelic, Radeovo selo, Rasinjica, Reka, Ribnjak, Ruševac, Srem, Široko selo, Trnovac, Većeslavec, Vrhovac i Sokolovac. Cijela je satnija brojila 439 kuća i 5331 stanovnika, od toga 2807 rimokatolika, a 2524 istočno-pravoslavni. Na području sokolovačke satnije postojahu istočno-pravoslavne parohije u Velikoj Mučni i u Velikom Pogancu, dok rimokatoličke župe nije bilo nijedne. U pogledu pošte spadala je sokolovačka satnija pod Koprivnicu. Na području ove satnije bijahu samo 3 pučke škole, i to u Sokolovcu, u Velikoj Mučni i u Ladislavu.

Veliko Trojstvo bijaše sjedište 5. graničarske satnije, kojoj pripadahu sela: Ciglana, Čurlovac, Hrgovljani, Ivanovčani, Kupinovec, Novoseljani, Patkovac, Plavnice, Prespa, Prokljavani, Tomaš, Ždralova, Dominikovica, Grginac, Keglevac, Maglenča, Markovac, Martinac, Vrbica, Višnjevac, te Veliko i Malo Trojstvo. Cijela je satnija brojila 469 kuća i 5362 stanovnika, od toga 4103 rimokatolika, 1259 istočno-pravoslavni. Na području 5. satnije bijahu rimokatoličke župe u Cigleni i u Velikom Trojstvu, a istočno-pravoslavna parohija u Ždralovu. Pučke škole postojahu u Cigleni, u Velikom Trojstvu i Ždralovu. Područje 5. satnije spadalo je poštanskom uredu u Bjelovaru.

0.3.14. Godine 1755. u Krajini se počinje razvijati školstvo. U prvo vrijeme osnivaju se njemačke škole. Četiri godine kasnije postoje na našem području takve škole u Virju, Đurđevcu i Pitomači (Vaniček II, 576). Godine 1775. u cijeloj đurđevačkoj regimenti ima 11, a u križevačkoj 7 škola (Vaniček II, 584). Od 1781. nastava se dijelom izvodi i na materinskom jeziku (Vaniček II, 593). Škole se dalje osnivaju ovim redom:

1790. u Cigleni, 1792. u Otrovancu, 1802. postoji u Žabnom, 1783. osnovana u Topolovcu, 1805. postoje u Dubravi, Gracu, Vrbovcu, osnovana 1807. u Cirkveni, 1810. u Turnašici, 1813. u Kloštru, 1820. u Donjim Mostima, 1822. u Sopju, 1824. u Bolču i Šemovcu, 1825. u Predavcu, 1827. u Budrovcu (vjerojatno onom kod Đurđevca), Čepelovcu, Đurđevcu, 1828. u Trojstvu (Velikom), 1829. u Kalinovcu, 1830. u Velikoj Mučni, Prugovcu, Sesvetama Podravskim, Čvrstecu, 1832. u Carevdaru i Dinjovcu, 1834. u Jagnjedovcu (Cuvaj 1907, 662).

Od 1829. osnivaju se škole na hrvatskom jeziku, i to na kajkavskom narječju, protiv čega su se Krajišnici štokavci bunili (Cuvaj 1907, 810, 815).

0.3.15. Prikazat ćemo još kakva je bila crkvena organizacija krajem 18, odnosno početkom 19. st. i danas. Navodimo redom župe iz starijeg razdoblja (u zagradama se donosi godina osnutka župe) sa selima koja joj pripadaju i onda razlike prema današnjem stanju.

Bušetina pripada i danas župi u Virovitici.

Turnašica (1741): Stari Gradac, Lozan, Vukosavljevica danas Stari Gradac posebna župa (1790-1811 ?) sa selima Lozan i Rogovac.

- Špišić-Bukovica (1808).
 Pitomača (1710): Otrovanec, Kladare, Črešnjevica Velika.
 Kloštar (Podravski) (1703): Budančevica, Oderjan, Dinjevec, Prugovec.
 Kozarevec (1789): Suha Katalena, Grabrovnica, Mala Črešnjevica. Danas pripadaju još Bedenička i Ribnjačka.
 Šandrovec (1750): Sirova Katalena, Jasenik, Pupelica, Lasovac; danas još Kašljevac i Ravneš.
 Ciglana (1788): Severin, Patkovac, Prespa, Orovac; danas još Tomaš.
 Veliko Trojstvo (1805): Kegljevac, Malo Trojstvo, Dominkovica, Vrbica, Martinac, Markovac, Grginac, Maglenča; danas još Kupinovac, Letičani, Paulovac, Purićani.
 Miholjanec (1722): Zdelice (Donje), Babetok, Jabučeta, Hampovica, Rakitnica.
 Donji Mosti (1789): Hudovljani, Velika Donja i Gornja, Sredice (Gornje); danas još Gornje Zdjelice, Javorovac, Poljančani.
 Topolovec (1667): Peščenik, Maslarci, Miličani, Srem, Mala Mučna, Križ (Gornji), Trnovec, Ladislav; danas još: Brđani, Jakopovec, Mala Branjska, Široko Selo, Tvrda Rijeka.
 Čvrstec (? 1821): Većeslavac, Povelic, Ruševac, Raščani, Osuđevo, Cepidlak.
 Cirkvena (1341): Ladinec, Glog Novi, Markovac Donji i Gronji, Kendelovac, Kuštani, Hrsovo, Brezine, Mački, Bolč, Farkašavac, Kebel, Zvonik, Braščevac; danas još Ivančani, Majur.
 Đurđić (1667): Lemeš, Bukovje, Cubinec, Gračina, Poljana; danas još Prkos.
 Buzadovac, Tučenik, Lubena itd. pripadali su župi Gradec (1501), danas joj pripada s našega područja Veliki Brezovec.
 Carevdar (Oslavica, 1700), danas toj župi pripadaju sva okolna štokavska sela.
 Križevci: Majurec, Potočec, Gorica; Erdovec, Dijankovec, Podgajec, Brckovčina, Prikraj, Martinec (Šerbakovec); danas i Pesek.
 Mali Raven ("ab ammemorali"): Bojnikovec, Špiranec, Lemeš (Ravenski), Tkalec, Stara Ves, Kundevac.
 Glogovnica (? 1334): Apatovec, Marinovec, Osek, Žibrinovec, Jelena, Ivanec.
 Reka je pripadala, kao i sada, pod Koprivnicu.
 Lovrečka Varoš (? 1334): Banovo, Cerik, Đivan, Gostović, Kućari, Lovrečina, Lukovo, Podolci, Topolovec (Vrbovečki), Velika.

0.4. *Dosadašnje poznavanje govora*

O području koje je predmet istraživanja i opisa govorilo se prvi put u dijalektološkoj literaturi godine 1907, i to u dva rada: M. Rešetar, *Der štokavische Dialekt* i F. Fancev, *Beiträge zur serbokroatischen Dialektologie*. U prvom se radu daje kajkavsko-štokavska granica na tome području, s manjim pogreškama. Rešeter ne zna za štokavski otok na podravskoj strani između Koprivnice i Novigrada. Nešto više, a što je ovdje za nas zanimljivo, govori se o kajkavsko-štokavskim, odnosno štokavsko-kajkavskim govorima, u 4. poglavlju pod naslovom *Štokavisč-kajkavische und štokavisč-čakavische Mischdialekte* (ups. t. 0.6.).

I Fancev na priloženoj karti daje granicu između kajkavskih i štokavskih govora koja također nije točna, ali on sela Glogovac, Vlaislav i Plavšnac, za koje Rešetar ne zna, označuje štokavskima. Fancev uz opis virovskoga govora daje i neke druge podatke o govorima na bilogorskom području uz Podravinu: o izgovoru dugoga *a* i *e*, o refleksu *!* i *φ*.

Slijedeći je rad R. Strohal *Dijalekti u današnjoj bjelovarsko-križevačkoj županiji* iz 1919. godine. On navodi samo kako se u pojedinim mjestima navedenoga područja govori - štokavski ili kajkavski, i štokavski i kajkavski ili "mješavinom" štokavskoga i kajkavskoga. I u tom radu ima pogrešaka. R. Strohal osvrće se na bilogorsko područje i u svojem radu *Nešto o historiji hrvatskog jezika i njegovih narječja. Prilog jugoslavenskoj dijalektologiji*, ali se u njemu o problematici govori nestručno i izvode krivi zaključci (usp. Ivšić 1936).

Cijelo je naše područje, istina samo s obzirom na akcentuaciju, obuhvatio S. Ivšić u radu *Jezik Hrvata kajkavaca*. Njemu, međutim, nije bio dovoljno poznat najistočniji dio područja, te jedan dijakronijski tip akcentuacije koji je u njemu zastupljen, a koji je on pronašao samo u jednom mjestu, nije unio u svoju klasifikaciju kajkavskog narječja na temelju akcentuacije (usp. 2.1.).

Na bilogorske govore osvrtao se P. Ivić u radovima *Procesi rasterećenja vokalskoga sistema u kajkavskim govorima, Die Hierarchie der prosodischen Phänomene im serbo-kroatischen Sprachraum* i isto u još nekoliko radova.

Potrebno je spomenuti i rad I. Brapca *Hrvati uz Muru i Dravu te Vedešinu*, gdje on govori o kajkavskim govorima u Mađarskoj nasuprot najistočnijim kajkavskim govorima na našoj strani, a koji su također istoga tipa.

Najistočnije kajkavske govore obuhvatio je S. Sekereš u radu *Govor Virovitice i okolice*.

Posljednji je rad koji se osvrće na bilogorske govore moja radnja *Jagnjedovački govor*. Obuhvatio sam, s obzirom na najvažnije kajkavske izoglose, govore bilogorskoga područja u dva referata - *Prilog podjeli kajkavskoga narječja*, referat na Znanstvenom skupu o kajkavskom narječju i *Naglasni tipovi kajkavskoga narječja*, referat na VIII. međunarodnom slavističkom kongresu.

0.5. Terensko istraživanje

Na području određenom u točki 0.2. govori se kajkavski u stotinjak sela, odnosno zase-laka.⁶ Redovno, kao što se može i očekivati, po nekoliko sela, koja obično pripadaju

⁶ Nije uvijek jednostavno reći što je zaselak, dio mjesta, što selo, samostalno naselje, mjesto. O tome sam pisao u članku *Imenovanje i preimenovanje naseljenih mjesta*, Jezik XXV, navodeći kako je po popisu stanovništva 1948. godine bilo u Hrvatskoj 12.044 mjesta, a 1953. godine 6.704, upola manje! Jasno je da je razlika nastala zbog različitog određivanja što je samostalno naselje, a što zaselak. Dobar primjer za ilustraciju može biti Čvrstec, koji se sastoji od blizu 20 "sela", tj. zaselaka, od kojih se neka u različitim razdobljima smatraju zasebnim mjestima, a drugi put ne. Na drugoj strani, neka se sela koja su manja od njegovih zaselaka, npr. Široko Selo, Mala Mučna, uvijek smatraju posebnim selima. Isto se tako sela kao Donji i Gornji Mosti jednom smatraju kao jedno mjesto, a drugi put kao

nekoj zajednici, npr. crkvenoj župi, ima u osnovi isti govor, koji možemo smatrati najmanjom jedinicom dijalektološkoga ispitivanja, konkretnim idiomom, sustavom, mikrosistemom (Lončarić 1975 i literatura navedena tamo, posebno Saussure, Weinreich, Goosens, Avanesov 1965). Međutim, nije uvijek tako, a na istoku je upravo suprotno – svako selo ima poseban idiom, dok ponekad u istome selu, u različitim njegovim dijelovima, zaseocima, ili čak i pomiješano susrećemo više minimalnih dijalektoloških jedinica. Naravno, to je rezultat izvanjezičnih činilaca, o kojima je bilo govora u točki 0.3. Obišao sam gotovo sva ona kajkavska naselja, sela i one zaselke za koje mi je bilo rečeno da bi se u nečem razlikovali od susjednih naselja.

Zbog tako velika područja i velikog broja mjesnih govora nije bilo moguće detaljnije ispitati svaki mjesni govor. Detaljnije je ispitano obično samo po jedan mjesni govor nekoga govornog tipa, u nekoliko slučajeva i više, a u ostalim je mjestima samo utvrđivano kojem tipu pripadaju.

Nastojao sam da ispitanici budu iz svih dobnih skupina, predškolska djeca, đaci, omladina, zreli ljudi i najstariji žitelji rođeni u mjestu a koji nisu dulje iz njega izbivali. Naravno, uvijek nije bilo moguće zadovoljiti sve te zahtjeve. Možda bi u pojedinim selima kod drugih informanata u nekim detaljima osobine mjesnog govora bile ponešto i drukčije, ali su osobine relevantne za klasifikaciju govora uvijek pouzdano utvrđene. Osobine za koje postoji mogućnost da kod drugih informanata u istom mjestu budu nešto drukčije, imaju varijante, upravo dublete, od kojih su jednom zabilježene jedne, a drugi put druge. Primjer može biti vokalizam sela Cubinca kod Križevaca, točnije dugi nedifuzni i nekompaktni visoki vokal, odnosno vokali (3.2.).

Pri terenskom radu držao sam se i drugih načela i zahtjeva koja se postavljaju dijalektološkom istraživanju.⁷ Odgovore sam zapisivao ili snimao na magnetofonsku vrpcu, osobito slobodno pričanje informanata. Ujedno sam snimao odabrane primjere za spektrografsku analizu akcentuacije, odnosno vokala.

0.6. *Granica između kajkavskih i štokavskih govora*

Pri istraživanju bilogorskih kajkavskih govora provjeravao sam i granicu između kajkavštine i štokavštine, koju su prije odredili Rešetar, Fancev, Strohal i Ivšić, a koja još uvijek nije bila dovoljno precizna (0.4.).

Područje je štokavštine na Bilogori dvije vrste. Jedno je nastavak kompaktne cjeline iz Slavonije, koja kao poluotok seže jednim svojim krakom na sjeveru na dvadesetak kilometara od Koprivnice, a na zapadu na petnaestak kilometara od Vrbovca. Drugo su dva otoka, jedan veći između Koprivnice i Križevaca te drugi manji između Koprivnice i Novigrada, te nekoliko otočića od po jednog sela (zaselka).

dva. U ovoj se radnji takva mjesta uzimaju kao jedna jedinica ako se ne razlikuju u nekoj jezičnoj crti o kojoj se govori. Ako postoji razlika, kao npr. između Donjih Mosti, s jedne strane, te Srednjih i Gornjih, s druge, onda se to tako i navodi, tj. govori se o dvije, tri itd. jedinice.

⁷ O tome govorim više u Lončarić 1977. V. Avanesov, Löfler i drugu literaturu navedenu tamo.

U nekoliko mjesta formiranih u najnovije vrijeme, u ovom stoljeću, koja su naselili doseljenici većinom iz istoga kraja, naseljenici su zadržali govor svoga kraja, odnosno nastali su i nastaju novi miješani govori. Iako su i ti govori veoma zanimljivi, oni nisu bili obuhvaćeni u ovom istraživanju. Takav je govor u Koriji kod Virovitice, naselju koje je nastalo u ovom stoljeću naseljavanjem Zagoraca. Slično je na Riječkom Polju kod Koprivnice, naselju koje nema status posebnog naselja, a govor koji se formira pod utjecajem je koprivničkoga gradskog supstandarda. U ovom stoljeću taj dio naseljen je doseljenicima iz različitih zagorskih krajeva. Gornji Repinec naselili su Lobarčani (podatak iz mjesta), koji su zadržali svoj govor, dok je govor Donjega Repinca stara karika u lancu dijalektnih razlika i sličnosti. Novo je selo i Poljanski Lug kod Poljane Vrbovečke.

Govori tih naselja odgovaraju jezičnom fenomenu koji se u novije vrijeme nazivao poludijalektom (Kogotkova). Iako su ti govori također veoma zanimljivi idiomi, oni nisu bili obuhvaćeni ovim istraživanjem.

0.6.1. Počevši s istoka i od Drave, sjeverno od Virovitice, prvo je kajkavsko mjesto Bušetina, slijedi Korija, upravo predgrađe Virovitice, nastala u 20. stoljeću, zatim Špišić-Bukovica, Lozan, Sedlarica, Otrovanec, Grabrovica, Kozarevec, Šandrovec, Ciglena Velika, kajkavsko-štokavsko Veliko Trojstvo, Vrbica, Dominkovica, gdje se govori i štokavski, Malo Trojstvo, Kegljevac, Rakitnica, Babotok, Gornje Zdelice (i štokavski), Mosti Donji, Srednji i Gronji, Gornja i Donja Velika, koje su nasuprot štokavskim Sredicama, najsjevernijem štokavskom selu u kompaktnom štokavskom području.

Štokavska su sela koja graniče s navedenim kajkavskim, također idući od istoka i Drave: Turanovac, Virovitica, Vukosavljevica (koje govor ima i kajkavskih elemenata, o čemu će biti govora), Turnašica, za koju vrijedi ono što je rečeno za Vukosavljevicu, ali u većoj mjeri, Velika i Mala Črešnjevica, Ribnjačka, Pupilica, Kašljevac, Orovac, Severin, Patkovac, Prespa, Tomaš (i kajkavski), Prokljuvani, Radunice, Maglenča, Martinac, Višnjevac, Čurlovac, Lipovo Brdo, Botinac, Pavlin Kloštar, Poljančani i Gornje Sredice.

Idući dalje na zapad, odnosno jugozapad, kajkavska su sela: Mali Križ, Jakopovec, Vukoslav, Rumenjaki (zapravo zaselak Čvrsteca), Ladinec, Kenđelovec, Hrsovo i Cirkvena. Od Cirkvene granica skreće opet na sjever uz sela Dvorište (koje pripada Tremi) i Poljanu, a onda opet skreće na jug sa selima: Buzadovec, Tučenik, Salajci, Lubena, Cugovec itd.

S druge strane granice štokavska su sela, idući dalje od Sredica: Tvrdna Rijeka, Domankuš, Kovačevac, Kraljevac, Markovac, Kenđelovec, koji je i kajkavski, dalje Žabno (s utjecajem kajkavskoga), Čoporda, Brezovljani, Remetinec, Stari Glog, Fuka, Koritno. Granica prema kajkavštini ide na istok, ali to je već izvan bilogorskog područja.

Prvi, manji štokavski otok između Novigrada i Bregi obuhvaća sela Javorovac, Srdinac, Plavšinc, Delovi (i kajkavski), Jeduševac (također i kajkavski), Vlajslav, Glogovac, Borovljani i Bakovčice Gornje (Druge i Treće).

U većem otoku počevši s istoka, od Koprivnice, prvo je selo Reka. U Reci se govori i kajkavski. Reka je na granici bilogorskoga i kalničkoga kraja, kao i tri slijedeća štokavska mjesta - Velika Mučna (koja je nekad bila na drugome mjestu, dva kilometra sjeverno od

Reke, a stanovništvo se preselilo u Reku i današnju Veliku Mučnu, nazvanu u početku Novo Selo), zatim Sokolovac (nekada Kukavica a Sokolovac se nalazio sjeveroistočnije) i Lepavina. Na bilogorskom su području Široko Selo, Mala Mučna, Srem (ima i kajkavaca), Paunovac (Panovljani), Mala Branjska, Sesvete (Male) i Kloštar (Vojakovački). Na kalničkoj strani s kajkavskim mjestima, kojih je govor obuhvaćen u pregledu, graniče štokavska mjesta: Bošnjani, kod Carevdara, Vojakovac, Ivanec (s velikim utjecajem kajkavskoga), Čabraji, Koprivnička Rijeka (Rečica) i Veliki Poganac. U Potočecu se, suprotno Strohalovim navodima, govori kajkavski.

Štokavski se govori još u Poveliću, uz kajkavski, i u Oseku ispod Kalnika, također uz kajkavski.

U navedenom pregledu naselja nisu uzimani u obzir noviji doseljenici, bilo štokavski u kajkavskim, bilo kajkavski u štokavskim mjestima.

0.7. Opće napomene o govorima

0.7.1. Kontakti sa štokavštinom

Iz izložene slike vidimo da se veći dio kajkavskih graničarskih govora više od tri stoljeća razvijao u dodiru sa štokavskim narječjem. S obzirom na vrstu, odnosno intenzitet toga dodira mogu se razlikovati tri vrste, skupine kajkavskih govora. Prvu skupinu čine oni kajkavski govori u kojima je kontakt sa štokavštinom ostvarivan u najvećem opsegu. To su kajkavski govori onih mjesta u kojima se uz kajkavski govorilo i štokavski. Kao što je navedeno u prethodnoj točki, riječ je o mjestima: Dominkovica, Reka, Bakovčica Gornja (Prva), Branjska Velika, Srem, Zdelice Gornje, Povelić, Rovištanci, Hrsovo, Osek. Prema Strohalu 1919 tako bi bilo i u Glogovcu te Širokom Selu, ali po mojim podacima tamo nema starih kajkavaca. Prema Strohalu bilo bi, s druge strane, štokavaca u Dinjercu i Grabrovnici, ali će tu biti riječ također o pojedinačnim doseljenicima. Strohal je tako naveo da se u Reci, Staroj i Novoj, govori samo štokavski, ali veći dio Hrvata govori kajkavski, a manji štokavski.

Ta bi se skupina kajkavskih govora također mogla podijeliti na dva dijela, i to prema tome govore li štokavski i Hrvati ili samo Srbi. Za prvu se podskupinu uz Reku može navesti Povelić i Bakovčica, a drugi je slučaj češći. Taj elemenat ima važnost utoliko što između Hrvata i Srba, zbog vjere, neki kontakti nisu postojali, odnosno nisu bili naročito intenzivni. To su kontakti koji su povezani s vjerskim životom i ženidbene veze.

Drugu bi skupinu kajkavskih govora s obzirom na kontakt sa štokavštinom činili mjesni govori koji nemaju kontakt u istom mjestu već imaju kontakt sa štokavštinom iz drugog mjesta. Tih je govora na bilogorskom području najviše jer se štokavština proteže kroz cijelu Bilogoru.

Treća skupina kajkavskih govora nema nijedne od navedenih vrsti kontakta. Ti su govori smješteni na zapadu obuhvaćenog područja a primjeri mogu biti mjesni govori u Đurđicu, Prikraju, Bojnikovcu i u susjednim selima.

0.7.1.1. Spominjani su miješani štokavsko-kajkavski, odnosno kajkavsko-štokavski govori te kajkavski govori sa štokavskim utjecajem i štokavski govori s kajkavskim utjecajem. Zadnja dva fenomena ne treba posebno objašnjavati, njihov je sadržaj jasan a normalni su u takvom dijalektnom pejzažu kakav je na Bilogori. Potrebno je objasniti termin "miješani govori". Naime, i govori spomenuti posljednji mogu se smatrati miješanim govorima, tako ih nazivaju Strohal 1919 i Rešetar 1907. Međutim, u ovome radu bit će ti govori imenovani kako je već postupljeno, ako se na temelju relevantnih značajki mogu svrstati u kajkavske ili štokavske govore, tj. ako su im relevantne značajke štokavske ili kajkavske. Prema tome, miješanim će se štokavsko-kajkavskim, odnosno kajkavsko-štokavskim govorima nazivati oni govori gdje na temelju određenih izabраниh značajki nije moguće reći je li govor štokavski ili kajkavski. Naravno, to je rijetko - utvrđena su samo dva takva mjesna govora. Takvi su primjeri češći u organskim prijelaznim govorima, koji se također nazivaju miješnim govorima. Svakako, bolje je s dva različita termina imenovati dvije različite stvari. Prema tome razlikuju se dvije vrste govora za koje se ne može reći kojem dijasistemu višega ranga pripadaju: organski, koji su dio dijalektnog kontinuuma i kojega krajnje točke pripadaju različitim dijasistēmima različitih rangova a zvat ćemo ih prijelaznim govorima, i sekundarni, nastali kontaktom i miješanjem govornika i govora koji pripadaju različitim dijasistēmima višega ranga (v. Lončarić 1978).

0.7.2. Utjecaj književnog jezika

Osim uobičajenog utjecaja književnog jezika, koji je naročito porastao nakon drugog svjetskog rata u uvjetima snažne industrijalizacije, napuštanja sela i demokratizacije društvenog života, a posebno u uvjetima samoupravljanja, utjecaj književnog jezika ima za kajkavštinu i nekih posebnosti. Riječ je o situaciji da su se ovi govori našli u kontaktu s narječjem koje čini osnovicu standardnoga jezika, pa prema tome superstrat i adstrat djeluju u istom pravcu. Adstrat i sam funkcionira zapravo kao standard. Zbog toga je ponekad vrlo teško razlikovati što se razvilo pod utjecajem adstrata, drugoga narječja, a što je utjecaj standarda. Promjene koje su se zbile ranije, negdje do polovine ili kraja 19. stoljeća, koje su dakle starije, možemo svakako pripisati adstratu. Naime, kako je rečeno naprijed, u početku je i školstvo bilo kajkavsko. Isto tako najnovije pojave, za koje možemo reći da su se dogodile nakon značajnih društvenih promjena, možemo pripisati standardu. Utjecaji iz vremena između ta dva razdoblja, koji neće biti mnogobrojni, mogu se podjednako pripisati i jednom i drugom elementu, upravo i jednom i drugom.

0.7.3. Unutarkajkavska interferencija

Osim snažne interferencije sa štokavštinom i u novije vrijeme sa standardom, za bilogorske kajkavce značajna je i interferencija između različitih kajkavskih govora. Nije riječ samo o redovnom kontaktiranju govornika različitih kajkavskih govora koji u dijalektnom kontinuumu djelomočno sličnih i djelomično različitih jezičnih sustava čine opet svojevrstan sustav, dijasistem, strukturu. Kao što je pokazano u točki 0.2, dosta je sela na istoku obuhvaćenog područja nastalo doseljavanjem stanovnika iz različitih, zapadnijih kajkavskih mjesta, te su se i mjesni govori formirali miješanjem nekoliko kajkavskih govora koji su

pripadali različitim dijasistemima različitih rangova. Prevladavao je, odnosno davao osnovu, sigurno, onaj sustav kojega je najviše bilo govornika, odnosno onaj kojega su govornici prvi doselili u većoj grupi. Doseljenici koji su dolazili kasnije i pojedinačno u pravilu prihvaćaju onaj govor koji nalaze u mjestu, dodajući mu koju pojedinost, npr. leksem.

Takvi miješani kajkavski govori, koji su također od sela do sela ponekad prilično različiti, predstavljaju i određene poteškoće za klasifikaciju. Da li pojedine govore pribrojiti dijalektu, skupini govora kojoj su najbližiji ili ih izdvojiti u posebnu grupu? O tome će biti govora u posebnom poglavlju.

0.8. *Transkripcija, terminologija, simboli*

0.8.1. *Transkripcija*

Ne označuje se posebno fonološka i fonetska transkripcija ako je iz konteksta jasno o kojoj je riječ ili ako nema razlike između jedne i druge. Ako se ipak označuju, upotrebljavaju se uobičajeni znakovi, tj. kose zagrade (/ /) za fonološku i uglate zagrade ([]) za fonetsku transkripciju.

0.8.1.1. Kako u istraženim govorima ima više različitih, tj. nehomolognih sustava, posebno vokalskih (v. 3.1), kada se govori o nekim morfološkim, prozodijskim pojavama, posebno dijakronijskim pojavama, upotrebljava se šira, pojednostavljena transkripcija, u kojoj se zapostavljaju neka fonološka obilježja u primjerima modelima koja su relevantna samo u nekom sustavu, a ne i na širem području. Na taj način uspostavljaju se modeli koji vrijede za cijelo područje, cijelo narječje, za idiom ranga jezika pa i za cijelu jezičnu skupinu, što je uobičajeni postupak u jezičnim istraživanjima (v. 3.0.1).

0.8.1.2. Za segmentnu transkripciju upotrebljavaju se znakovi uobičajeni u našoj dijalektologiji, odnosno znakovi prihvaćeni za Hrvatsko-srpski dijalektološki atlas (Brozović 1963a). Razlika je u tome što se za određene stupnjeve zatvorenosti u radnji upotrebljavaju eksponenti (v. 3.0).

0.8.1.3. Za označivanje prozodijskih obilježja upotrebljavaju se znakovi prihvaćeni za Općeslavenski lingvistički atlas (v. OLA), odnosno prema IPA, tj. za tonski irelevantnu silinu (iktus, stress, dinamički akcent) znak (')^{*}, za silazni ton (·), dužinu (:) i poludužinu (·). Znak za silinu kod dinamičkog naglaska stavlja se ispred vokala na koji se odnosi, npr. *kr'ava*, a ne ispred sloga (*'krava*). Pri citiranju, a ponekad i u tumačenju, posebno dijakronijskih pojava, upotrebljavaju se znakovi koji su upotrijebljeni u djelu koje se navodi, odnosno znakovi koji su uobičajeni u nekom jeziku, npr. u novoštokav-

*Apostrof se upotrebljava iz tehničkih razloga umjesto ravne okomite crtice.

skoj akcentuaciji i književnom jeziku. U tumačenju dijakronijskih pojava upotrebljavaju se znakovi koji su obično bili upotrijebljeni u literaturi kada se govori o istim ili sličnim pojavama (v. 1.0).

0.8.2. Terminologija

Upotrebljava se uobičajena terminologija u našoj novijoj dijalektologiji i lingvistici uopće, jednako tuđice kao i naši ekvivalenti kada nema opasnosti od zabune. Kada za neku pojavu postoje dva termina s obzirom na različite pristupe, npr. artikulacijska i akustička karakteristika vokala, upotrebljava se ona o kojoj se govori, koja bolje odgovara kontekstu, koja se želi istaći, a ponekad obje kao kontaktne sinonimi. Ako je to potrebno, kada bi moglo doći do zabune zbog višeznačnosti termina, izričito se objašnjava u kojem se značenju termin upotrebljava.

0.8.3. Kratice

Upotrebljavaju se uobičajene kratice. Za oznaku padeža upotrebljavaju se velika početna slova naziva padeža, za lice arapske brojke a za broj *jd* i *mn*. Kada oznaka za broj dolazi uz oznaku za padež pišu se bez razmaka i bez točke, npr. *DLImn* itd. Slično je i s oznakom lica, pa *3mn* znači 3. lice množine (a ne možda padež dativ).

0.8.4. Ostali znakovi

Opreka se označuje crticom (-), a strelica → znači: *prelazi u, daje*, a strelica ← znači: *postalo je od*.

I. PROZODIJA SINKRONO

1.0.0 prozodijskim (nadodsječnim) obilježjima

U obuhvaćenim kajkavskim govovima fonološku funkciju u okviru fonologije riječi imaju tri prozodijska (nadodsječna) obilježja: (1) *mjesto naglasaka*,⁸ odnosno siline, (2) *kvantiteta*, tj. opreka po kvantiteti, duljini sloga, i (3) *modulacija*,⁹ opreka između uzlaznosti, uzlaznog kretanja tona, i silaznosti, silaznoga kretanja tona. U nekoliko mjesnih govora koji geografski pripadaju tome području, ali nisu obuhvaćeni u ovoj radnji jer su dio drugoga dijasistema, podravskoga dijalekta, npr. Rakitnica, Hampovica, Jagnjedovec, mjesto naglasaka nije distinktivno, a čini se ni modulacija.

Modulacija, tj. opreka po kretanju tona, u dugome slogu može se interpretirati kao razlika u mjestu siline u okviru dviju mora sloga, kako se može interpretirati dugi slog.¹⁰ Ako se tako tumači intonacija, onda postoje samo dva prozodijska obilježja - mjesto siline i kvantiteta, odnosno broj mora u slogu. Takva interpretacija intonacije u kajkavskomu plodna je u objašnjavanju razvoja kajkavske intonacije, odnosno nekih kaj-

⁸ Termin *naglasak*, *akcent* upotrebljava se u radnji u značenju uobičajenom u slavistici, dakle zapravo u dva značenja: a) snop, spoj prozodijskih obilježja i b) silina, iktus, stress, ako druga prozodijska obilježja nisu relevantna. Ako iz konteksta ne bi bilo jasno o čemu je riječ, tj. u kojem je značenju taj termin upotrijebljen, onda će se to izričito navesti. Kada se govori o *silini*, onda se redovno upotrebljava i ta riječ.

⁹ Termin *modulacija* upotrebljava se za prozodijsko obilježje koje se obično naziva intonacijom riječi, predlaže ga u tomu značenju Muljačić 1972, kako bi se i terminološki načinila distinkcija između razine riječi i razine rečenice. Termin *intonacija* tako je rezerviran za rečeničnu intonaciju, a *modulacija* se odnosi na riječ.

¹⁰ Tako je Lesken 1919. interpretirao stanje u grčkom i litavskom: "Man kann sich den Unterschied der fallenden und steigenden Intonation versinnlicht, wenn man die langen Silben als zweimorig ansetzt. Bei fallender Intonation liegt Tonstärke und Tonhöhe auf der ersten More, bei steigender auf der zweiten: fallend *sūnu - sūūnu*, steigend *būdas - būūdas*" (str. 128). Navedeno se citira prema Jakobsonu 1931a, gdje on govoreći o jezicima s muzikalnim naglaskom ("die Sprache mit der musikalischen Betonung") kaže: "In diesen Sprachen ist nicht nur die betonte Silbe im Vergleich mit den übrigen Silben markiert, sondern auch eine Hälfte, oder sagen wir, eine More dieser Silbe im Vergleich mit ihrer anderen More." (120) i dalje: "Unter dem Gesichtspunkte der Silbe dürfen zwei solche Gegensätze sowie jedwege (!) phonologischen Unterschiede in der Stelle des Betonungspipfels oder in seinem Umfange als *Tonverlaufskorrelationen* bezeichnet werden. Den phonologischen Gegensatz "Betonung - Unbetontheit" nennen wir *Tonstufenkorrelation*."

Trubetzkoy, polazeći od istih gledišta, uzima fonološku modulaciju dugih slogova kao dokaz da se nosilac sloga mora interpretirati polifonematski, uz još četiri, odnosno pet drugih prozodijskih obilježja (polyphonematisch), odnosno kao dvostruk, geminiran (dopelt, geminiert): "Die Wertung der Länge der Silbenträger als Zweigliedrigkeit ist ferner in jenen Sprachen deutlich erkennbar, die bei langen Silbenträgern zwei Akzentarten phonologisch unterscheiden. Dabei ist die phonetische Beschaffenheit dieser Akzentarten unwesentlich. Wesentlich ist vielmehr nur, daß der Anfang und das Ende des langen Silbenträgers prosodisch verschieden behandelt werden, wobei diese verschiedene Behandlung distinktiven Wert besitzt - gleichviel, ob es sich dabei um die musikalische oder expiratorische Hervorhebung oder Nichthervorhebung des Anfangs bei der einen, des Endes bei der anderen Akzentart handelt." (str. 172).

kavskih prozodijskih sustava. Tako se neke pojave koje su različite na pojavnjoj, fonetskoj razini prozodije mogu svesti na isto načelo. Metatonija, tj. promjene u modulaciji tona mogu se svesti na pomak siline. Na primjer, ako x označava vokal, imamo: \grave{x} : $\rightarrow \acute{x}$: ili \grave{xx} \rightarrow $\acute{x}\acute{x}$, obično $\sim \rightarrow \sim$ (u primjerima kao *měso* u zagorskim govorima prema *měso* u većini govora Ivšičeve IV. grupe) isto je kao pomak siline u primjerima kao *j'agoda* \rightarrow *jag'oda* (Junković 1977). Međutim, kako u stvarnosti nisu isto jedan dug slog i dva kratka sloga, ne mogu se sve pojave u akcentuaciji, u razvoju ili u prozodijskim sustavima, objasniti tim načelom, tj. interpretacijom modulacije kao razlike u mjestu siline u okviru dviju mora dugoga sloga. Tako se ne mogu opisati oni prozodijski sustavi u bilogorskim kajkavskim govorima koji poznaju opreku po kretanju tona i u kratkim slogovima.¹¹ Dakle, svi prozodijski sustavi našega područja ne mogu se opisati ako se polazi od navedene interpretacije intonacije, a mogu se svi opisati ako se polazi od triju prozodijskih obilježja, mjestom naglasaka, kvantitetom i modulacijom. Ne bi se mogli lako usporediti sustavi koji se opisuju s dva obilježja s onim koji bi se opisali s tri obilježja.

Opis s pomoću tri obilježja različitih tipova prozodijskih sustava, odnosno opis razlika između različitih tipova prozodijskih obilježja jednostavniji je od opisa s dva obi-

¹¹ Jakobson je smatrao da je to nemoguće: "Abgesehen von dem Fall, wo zwei kurze Silben als Träger einer zweimorigen Betonung auftreten, können kurze Vokale an der Tonstufen- und Tonverlaufkorrelation nicht zugleich teilnehmen." (Jakobson 1931, 126). Njemu *Tonstufenkorrelation* znači ono obilježje koje je ovdje nazvano mjesto naglasaka/siline. Budući da je poznato da postoje jezici, odnosno govori u nekim jezicima, koji imaju fonološku modulaciju i u kratkom slogu, Jakobson to tumači postojanjem drugih prozodijskih obilježja koja su relevantna, odnosno teorijom markiranosti, obilježenosti, što je i moguće za prozodijske sustave u kojima je distribucija s fonološkom modulacijom kratkih slogova ograničena, a njemu su bili poznati samo takvi sustavi. On veli: "Was stellt eigentlich eine Tonverlaufkorrelation der kurzen, d.h. der einmorigen Vokale dar (...) Als Korrelationseigenschaft fungiert der Umfang der Betonung: Die Unvollsilbigkeit oder im Gegenteil die Übersilbigkeit des Betonungsgipfels gilt als Korrelationsmerkmal. Die Stellung des kurzen merkmalhaltigen Vokals im Wort ist frei; fällt aber die Betonung auf einen kurzen Vokal mit merkmallosen Tonverlauf so ist sie gebunden und nur unter dem Gesichtspunkt der Syntagmaphonologie, keinesfalls aber im Hinblick auf die Wortphonologie gültig: indessen fehlt die Tonstufenkorrelation der kurzen Vokale." (str. 127). A novoštokavsku akcentuaciju interpretira ovako: "An der Tonstufenkorrelation beteiligen sich hier sowohl die langen wie auch die kurzen Vokale. Als Merkmal dieser Korrelation fungiert in manchen dieser Mundarten die vollsilbige (d.h. das Ende der Silbe erreichende) Erhöhung der Vokale, in anderer die übersilbige Erhöhung." (str. 128). Međutim, Garde je pokazao da odnos morfološke strukture i prozodijske strukture riječi ni u novoštokavskom ne omogućuje interpretaciju ni dugoga sloga kao spoj dviju mora pa, prema tome, ni modulaciju dugoga sloga kao razliku u ponašanju dijelova dugoga sloga: "Le néo-štokavien présente une particularité tout à fait exceptionnelle, c'est l'intonabilité des ayllabes brèves. Si elle ne concernait que les syllabes longues, l'intonation pourrait être envisagée comme dans les langues citées plus haut (le rapport ék. *sěno* - ijék. *sijeno*, ék. *mlěko* - ijék. *mlijěko* ist identique aux faits grecs mentionnés ci-dessus); mais l'intonation des brèves elles-mêmes, mais aussi aux longues, puisque la morphologie montre que l'intonation sur brève et celle sur longue sont une seule et même chose (... ..) Il est donc clair que, en néo-štokavien, l'intonation, sur longue comme sur brève, est phonologiquement autre chose que la possibilité d'accentuer soit (tisk. doit) le commencement, soit la fin de la syllabe." (Garde 1966, 155). Akustička istraživanja Ivić / Lehiste nekih novoštokavskih govora opravdavala bi Jakobsonovu interpretaciju kratkih slogova. Međutim, autori izričito odbacuju interpretaciju dugih slogova kao dviju mora, dok bi samo podaci u većini primjera to omogućavali.

lježja. Više je osnovnih tipova, ali manje podtipova, nasuprot drugom opisu gdje je manje osnovnih tipova i mnogo podtipova. Jednostavnost je pak jedan od osnovnih zahtjeva znanstvenog opisa.

Težinu ima i činjenica da je opis u kojem se polazi od tri osnovna prozodijska obilježja bliži fonetskoj stvarnosti prozodijskih obilježja.

Zbog navedenih se razloga u tipologiji prozodijskih sustava koje susrećemo u bilogorskim kajkavskim govorima polazi od triju prozodijskih obilježja, kako su navedena naprijed. Međutim, pri tumačenju razvojnih procesa tih sustava služiti ćemo se i drugim načelom ako neke procese bolje osvijetljava.

1.0.1. Naravno, moguća je i tradicionalna slavistička interpretacija prozodijskih sustava, koja je još i danas uobičajenija. Po njoj govorimo o akcentima, naglascima, prozodijskim jedinicama koje su svežnjevi prozodijskih obilježja. Te su jedinice nazivane prozodemima i tonemima.¹² Obično se govori da kajkavski, odnosno većina kajkavskih govora ima tri naglasaka, a naš standardni jezik, kao i novoštokavski govor koji su mu u osnovi, četiri. U kajkavskom su to: jedan kratki, od Ivšića 1936. obično se bilježi " , i dva duga – jedan silazni (~) i jedan uzlazni ~ . O fonološkim interpretacijama tako shvaćenoga prozodijskoga sustava književnog jezika bit će govora u t. 1.4, gdje će se govoriti o adekvatnom bilogorskom kajkavskom sustavu.

Najčešći kajkavski inventar od tri navedene jedinice ima i većina kajkavskih bilogorskih govora, i to govori sa osam od deset postojećih tipova prozodijskih sustava. Kratki naglasak spoj je siline i kratkoće. Obično mu se pripisuje i silaznost, ali silaznost nije njegova opća karakteristika, kako je objašnjeno naprijed.¹³ Silaznost je obično značajka kratkog naglasaka u jednosložnim riječima i zadnjem slogu višesložnih, ali je i tu samo

¹² Trubetzkoy 1939, 179 govori o *prozodemu* i to je za njega "die kleinste prosodische Einheit der betreffenden, also in silbenzählenden und die More in morenzählenden Sprachen." Hodge govori o "stress and pitch phonemes", a ne uzima u obzir kvantitetu. On pogrešno uzima, kako je već i primijećeno (Ivić 1965b) intenzitet kao relevantan. Malmberg govori o prozodemima i tonemima. Toporišić 1968 objavljuje radnju pod naslovom *Liki slovenskih tonemov*. Muljačić 1972, 163 protivi se razlikovanju dinema, kronema i tonema. Svakako, govoriti o tonemima pri naglascima, s tonskim obilježjima kada su oni zapravo svežnjevi prozodijskih obilježja – nije ispravno. Tada se može govoriti o prozodemima, u istom smislu u kojem se u nas govori o uzlaznim i silaznim naglascima. To bi bilo čak preporučljivo jer bi se na taj način odteretio mnogoznačni termin naglasak, akcent.

¹³ Ne proturječi samo tome Jakoby kad kaže: "eine betonte Kürze kann NUR fallend intoniert sein", već i samo sebi jer na str. 144/145 veli: "ist eine Realisation von ~ (seltener von ~) anstelle ", aber auch von " anstelle ~ oder ~, eine völllich normale Erscheinung. Wichtig ist v.o. daß jedes zu ~ gedehnt kann." Uz to donosi bilješku o kojoj tu pojavu naziva kanovačkim duljenjem, dok je kanovačko duljenje ipak nešto drugo.

Slično je i kod Šojata 1967. Na str. 151. stoji: "Turopoljski govori imaju tri akcenta, dva silazna, kratki i dugi, i jedan dugi uzlazni, kajkavskoga tipa. Dugi su akcenti osjetno kraći, a kratki osjetno duži od paralelnih štokavskih akcenata. Iako se u principu čuva razlikovna funkcija kvantitete i tona akcenta, posve je obična realizacija akcenta ~ ili akcenta ~ na mjestu ", a također i realizacija akcenta " na mjestu ~ ili ~." Točno je ono u prvoj rečenici ili ono u drugoj (a to i jest) jer jedno drugo isključuje.

fonetska, a ne i fonološka. Dugi silazni naglasak spoj je silaznosti, silaznog kretanja tona, duljine i siline. U onim pak govorima koji u jednosložnim riječima i zadnjem slogu višesložnih, nemaju dugog uzlaznog naglasaka, a to je većina kajkavskih govora, silaznost se također može uzeti kao fonetska osobina, a ne i fonološka. Dugouzlazni naglasak spoj je uzlaznosti, duljine i siline. U rijetkim govorima u kojima dugi zadnji slog riječi i duga jednosložna riječ može imati samo taj naglasak, uzlaznost je također samo fonetska.¹⁴

Što se tiče kanovačkoga duljenja, kanovačkoga naglasaka, ono nije fakultativna pojava, već sustavna (iako se može fakultativno izmjenjivati s nekim drugim sustavom u nekom govoru, npr. u Tribunju kod Šibenika) po točno utvrđenim uvjetima. Međutim, neće biti točno često spominjano Hrastino mišljenje da je kanovački naglasak "nastao uvijek tamo gdje se stara akcentuacija sastala s novom" i da je "morao biti prelazni stadij pri prijelazu iz stare akcentuacije troakcenatskog ili dvoakcenatskog sistema u novoštokavsku četveroakcenatskog sistema" (Hraste 1957, 70). Nije moguće da se neka izvršena fonološka promjena fonološkim putem ponovo dokine, uspostavi prijašnje stanje. Da je to pojava druge vrste, točnije ukidanja opreke po kvantiteti u određenom položaju – penultimi, pokazuje stanje u kajkavskim govorima gdje se sijeku izofone duljine penultime i prenošenja siline s kratke ultiime, pa nedaleko jedno od drugoga imamo ovakve primjere: *ž'ena*, *žé:na*, *žen'a* i *že:n'a*.

Posebno je potrebno razmotriti odnos kvantitete i sustava vokalskih fonema. Naime, u nekim mjesnim govorima u određenim prozodijskim uvjetima dolazi do neutralizacije fonema. Tako se duljina, odnosno kraćina vokala može smatrati inherentnim obilježjima fonema te bi se na taj način broj vokalskih jedinica udvostručio. Međutim, o tome će se govoriti kod vokala. S prozodijskog gledišta, opreka po kvantiteti, dugo – kratko, čini, s oprekom po mjestu naglasaka i s oprekom po tonu, koherentne sustave u svim govorima, pa će se tako i prikazivati. To naročito vrijedi s obzirom na dijakronijsku dimenziju.

1.0.2. Prozodijski sustavi. Strukturni i genetski tipovi

U obuhvaćenim govorima nalazimo s obzirom na distribuciju triju navedenih prozodijskih obilježja devet različitih prozodijskih sustava, različitih strukturno-sinkronijskih tipova prozodijskih sustava s obzirom na distribuciju triju prozodijskih obilježja u okviru slogovne strukture riječi. Jedan tip (bio bi deseti) nije sigurno utvrđen. Rečeno je *strukturno različitih i sinkronijskih jer*, kao što je poznato, u jezicima koji su genetski, po porijeklu, posve različiti nalazimo jednake fonološke sustave, naročito prozodijske i vokalske.

¹⁴ Ako u nekom položaju, kao ovdje samo u jednosložnim riječima i zadnjem slogu, može doći samo silazna ili uzlazna modulacija, onda ta uzlaznost, odnosno silaznost nije fonološki relevantna jer nema opreke. Ta obilježja u tom položaju imaju samo delimitativno obilježje, tj. označuju kraj riječi, odnosno norma propisuje da je ton takav i takav. (*Norma se ovdje shvaća u Cosierovu smislu, tj. kao fenomen koji stoji između parole i langue, a koji se u novije vrijeme naziva i kompetencijom govora.*) Prema tome ni uzlazna modulacija u književnom jeziku ne bi bila fonološki relevantna, ako ne polazimo od interpretacije da je uzlaznost markirana. Prema mojim podacima, svaki zadnji ili jedini dugi slog uzlazan je u govoru Višnjice, sela kod Bednje.

Tako može biti i u narječjima, dijalektima pa čak i u govorima istoga narječja i dijalekta nekoga jezika. Iako se za jedan jezik kao dijasistem i za jednu jezičnu porodicu pretpostavlja i rekonstruira jedan isti polazni sustav određene razine (Teilsystem, djelomični sustav, podsustav), kao što su prozodijski sustav, vokalizam, leksik - a u nekom razdoblju u različitim jedinicama koje su se razvile iz istoga protosistema nalazimo strukturno istovjetne fonološke sustave, odnosno istovjetne djelomične sustave - put do njih ne mora biti isti. Različitost razvoja od jednoga zajedničkog protosistema do strukturno istovjetnog sustava, djelomičnih sustava u različitim dijelovima dijasistema, očituje se u različitoj distribuciji fonoloških jedinica, npr. prozodijskih obilježja u morfemima, posebno leksemima, odnosno morfemi i leksemi koji imaju isto porijeklo i koji su prije imali isti fonološki sastav, i isto značenje, imaju sada različit fonemski sastav dok je značenje redovno isto ili slično. Različitost fonološkog sastava kreće se u raznim stupnjevima i kombinacijama. Tako npr. može biti fonemski sastav isti, a razlika je u prozodijskim obilježjima. Na primjer, suponiranom polaznom obliku *mè:so* odgovaraju u kajkavskim suvremenim govorima četiri oblika koja se razlikuju po prozodijskim obilježjima: *mè:so*, *mé:so*, *m'e:so* (bez fonološke opreke po tonu a što može biti realizirano kao *mè:so*, *mé:so* i *měso*) te *m'eso*, s još više mogućih realizacija. Riječi koje su u protosistemu imale različit prozodijski sastav mogu sada imati istovjetan. U kajkavskom narječju nalazimo dobre primjere za to. Za njega se pretpostavlja tako jedan isti polazni prozodijski protosistem. Međutim, kada neki suvremeni kajkavski govori imaju strukturno također isti prozodijski sustav, i s obzirom na inventar prozodijskih obilježja i s obzirom na distribuciju tih obilježja u okviru slogovne strukture riječi - često je distribucija obilježja u leksiku različita, odnosno jedno te isto prozodijsko obilježje u različitim riječi ima različito porijeklo.

Da bismo i terminološki razlikovali strukturno-sinkronijski istovjetne tipove sustava, a koji su rezultat različitoga razvoja, prozodijska su obilježja različitoga porijekla, odnosno imaju različitu distribuciju u leksiku - potrebno ih je različito zvati. Drugu vrstu tipova prozodijskih sustava koju određujemo prema odnosu između inventara prozodijskih obilježja, distribuciji obilježja u okviru slogovne strukture riječi i distribuciji u leksiku nekog suvremenog govora i između stanja istih fonema u sustavu prototipu, nazvali smo *genetskim*, odnosno *dijakronijskim* tipovima. Prema tome, pojedini Ivšičevi akcentuacijaki tipovi u njegovim grupama kajkavskih govora dijelom su strukturni sinkronijski, dijelom genetski dijakronijski. Pojedini pak tipovi u različitim grupama strukturno su jednaki, a kako pripadaju različitim grupama koje su formirane na genetskim kriterijima, oni su genetski različiti tipovi (Ivšić 1936, Lončarić 1979).

Moguš 1967. u svojem prijedlogu klasifikacije prozodijskih sustava našega jezika, a koja se može primijeniti i na ostale slavenske jezike, polazi od genetskih kriterija ali se obazire i na strukturne elemente, npr. vrstu akcenata. Njegova klasifikacija, po kojoj se razlikuju četiri vrste akcentuacija i to stara, starija, novija i nova, omogućuje da se uzajamno uspoređuju akcentuacijski tipovi u različitim našima narječjima i njihovim dijelovima i tako pruža oslonac za ravnomjerniju klasifikaciju i određivanje hijerarhije između pojedinih idioma u okviru cijeloga jezika.

U devet strukturnih tipova prozodijskih sustava bilogorskih govora ima više genetskih tipova.

1.0.3. Strukturni tipovi u bilogorskim govorima

Pri određivanju strukturnih sinkronih tipova držat ćemo se Ivićeve klasifikacije (Ivić 1961), iako sam u pregledu svih kajkavskih tipova prozodijskih sustava postupio drukčije¹⁵ (Lončarić 1978 b), kao i Ivić u drugim prilikama (Ivić 1959), i to zato da bi bilogorski kajkavski sustavi bili lako usporedivi u širim slavenskim odnosima.

Većina prozodijskih sustava obuhvaćenih govora ide u VII. Ivićevu skupinu, u kojoj fonološku funkciju imaju mjesto, kvantiteta i kretanje tona, a dva u njegovu skupinu IV, u kojoj su fonološki mjesto naglaska i kvantiteta. U podskupinu A sedme skupine, u kojoj opreka po kvantiteti postoji samo u slogu s naglaskom, četiri su sustava, i to tri u kojima je modulacija fonološka samo kada je duga (Ivić - podskupina *a*) i jedan (Ivić - *b*) gdje je opreka po kretanju tona fonološka i u kratkom slogu. U tipu *a* jedan se sustav (A.a.1) izdvaja po tome što nije naglašen zadnji slog, jedan po tome što je naglašen zadnji zatvoren slog (A.a.2.i), a u trećem je (A.a.2.ii) naglašen i zadnji otvoren dug slog.

U podskupini B, gdje fonološku funkciju ima kvantiteta i izvan naglašenoga sloga, dva su sustava, koji se razlikuju međusobno po istim značajkama po kojima i sustavi tipa A.a, tj. u prvom tipu zadnji slog ne nosi silinu (B.a.1) u drugom zadnji slog ima silinu ako je zatvoren (B.a.2.i, nije sigurno utvrđen), a u trećem zadnji slog ima silinu i kada je otvoren i dug (B.a.2.ii).

U IV. Ivićevu skupinu išla bi dva tipa: u jednom je opreka po kvantiteti samo u naglašenom slogu, dakle A, a u drugom i u nenaglašenom, točnije prednaglasnom, dakle B.

Pregled tipova prozodijskih sustava

I.

Tip	Kvantiteta u		Ultima		Modulacija	
VII.	nenaglašenom slogu		naglašena		kratkog sloga	
	prednagl.	zanagl.	otvor.	zatv.		
A.a.1.	-	-	-	-	-	(1)
2.i.	-	-	-	+	-	(2)
ii.	-	-	+	+	-	(3)
b.	-	-	+	+	+	(4)
B.a.1.	+	-	-	-	-	(5)
2.i.	+	-	-	+	-	(6)*
ii.	+	-	+	+	-	(7)
3.	+	+	+	+	-	(8)
IV.						
A.2.i.	-	-	-	+	-	(9)
B.	+	-	+	+	-	(10)

¹⁵ Devetnaest poznatih sustava podijelio sam u pet skupina, slično kao što je Ivić 1959 sve hrvatsko-srpske prozodijske sustave razvrstao u šest skupina.

II.

Slog	nenaglašen		naglašen		Jedini	
	prednaglasni	zanaglasni	nezadnji	zadnji		
Tip				otvoreni	zatvoreni	
VII.						
A. a. 1.	φ	φ	1 ~ ~	φ	φ	1 ~ (1)
2. i.	φ	φ	1 ~ ~	φ	φ	1 ~ (2)
ii.	φ	φ	1 ~ ~	~	~	1 ~ (3)
b.	φ	φ	1 ~ ~	~	~	1 ~ (4)
B. a. 1.	-	φ	1 ~ ~	φ	φ	1 ~ (5)
2. i.	-	φ	1 ~ ~	φ	φ	1 ~ (6)
ii.	-	φ	1 ~ ~	~	~	1 ~ (7)
3.	-	-	1 ~ ~	~	~	1 ~ (8)
IV.						
A.	φ	φ	1 -	φ	1 -	1 - (9)
B.	-	φ	1 -	1 -	1 -	1 - (10)

U II. tablici za svaki se tip donosi inventar naglasaka u serbokroatističkom smislu. (Za tip B.a.2.i. označen zvjezdicom v. 1.6). Znakom 1- označen je dug naglašen slog bez fonološke modulacije.

1.1. A. a. 1.

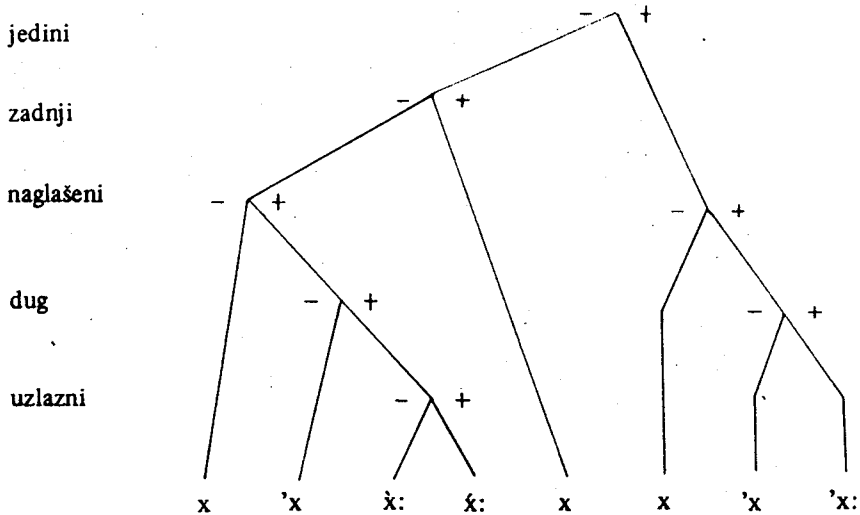
1.1.0.1. Značajke

A.a.1. najrasprostranjeniji je sustav. Obuhvaća dva Ivšičeva genetska tipa, IV₂ i IV₄, ali ne u potpunosti jer sustavi tih Ivšičevih tipova s naglašenom zatvorenom dugom ultimom idu u drugi strukturni tip (v. 1.2).

Kako je već naprijed izneseno, značajke su mu: zadnji slog ne može biti naglašen (v. 1.1.2), duljina je vezana za silinu, tj. nema opreke po kvantiteti izvan naglasaka, opreka po kretanju tona vezana je za duljinu. To se može predložiti ovako:

a)	Slog	nezadnji		zadnji	jedini
		nenagl.	nagl.		
	Duljina	-	+	-	+
	Ton	-	+	-	-

b) Slog:

Primjeri za fonološku vrijednost opreke po kvantiteti: *kú:ma* Gjed od *kù:m - k'uma* Njed f 'kumova žena', zatim *pi:ta* 3l. jed - *p'ita* 'pita' potvrđeno u većini sela s tim sustavom, npr. Jakopovcu, Poveliću, Đurđicu, Cirkveni, Poljani, Cubincu, *s'ela, r'ebra* Gjed - *sè:la, rè:bra* Nmn itd. Ladislav, Đurđić, Čvrstec, Cirkvena i dr.

Primjeri za fonološku vrijednost opreke po kretanju tona:

mlá:da pridjev - *mlà:da* 'nevjesta', *vú:va* Gjed 'uha' - *vù:va* Nmn 'uši' u većini govora, npr. Topolovec, Jakopovec, Cirkvena, Lemeš Ravenski, Maslarci, Mosti itd.

Primjeri za fonologičnost mjesta naglaska: *v'elika* neodr. - *vel'ika* odr., *d'obila, r'odila* mn. sr. rod. - *dob'ila, rod'ila* (uz *dobi:la, rodi:la*) jed. ž. rod., *kam'ena* imenica Gjed - *k'amena* pridjev Njed ž. roda.

1.1.0.2. Zadnji slog

Rečeno je da u ovom sustavu zadnji slog nije naglašen. Međutim, u govorima koji imaju taj prozodijski sustav nalazimo primjere u kojima je naglašen zadnji slog. Ti su primjeri tri vrste. Jedno su sporadični slučajni primjeri, npr. kod imenica gdje se uz normalan oblik s naglaskom na penultimi u govoru pojavljuje i oblik s naglaskom na ultimi. Primjeri: *bogata:š* Čvrstec, *obrisà:č, vrbi:k* Hudovljani. Objašnjenje može biti emfatičnost izraza, ali kako su to primjeri koji su prije bili naglašeni na ultimi, i to na slogu koji je u ostalim padežima i sada naglašen, *bogata:ša, vrbi:ka*, tj. imali su stupčanu akcentuaciju, razlog može biti mjesto naglaska u drugim padežima, dok je manje vjerojatno da je riječ

o reliktnim oblicima koji se rijetko javljaju uz redovne likove takvih oblika. Druga su vrsta primjera neki prilozi i brojevi koji su, dijakronijski gledano složenice. Primjeri: *zasvè:m*, npr. u Lemešu Vojakovačkom, Čvrstecu, Poveliću, *zasè:m* Rašćanima, Osudevu, *sasvè:m* Jakopovcu, Ladislavu, a uz *zèsim*^{15a} u Potočecu, *sásvim* u Cirkveni i Gornjem Maslarcu itd., *poprè:k* također u više sela; *obodvè:* u Tremi i Cubincu, *obodvâ:* u Đurđicu, Čvrstecu i Lemešu Vojakovačkom, *obadvè:* i *obadvâ:* u Rašćanima, uz što dolaze i likovi koji su naglašeni i na srednjem slogu, dakle: *ob'odve*, *ob'odva*, *ob'adve*, *ob'adva*. U tim slučajevima imamo supostojanje dviju naglasnih alternanti, starije s naglaskom na zadnjem slogu i novije s pomaknutom silinom. Jedne su češće u jednim mjestima, a druge u drugima, a razlika postoji i kod različitih govornika istoga mjesnog govora. Dulje čuvanje starije alternante uvjetovano je elementom koji je istaknut naprijed - posebnosti oblika i upotrebe riječi. Treće su strane riječi, tuđice, koje su poznat problem i iz književnoga jezika.

U tipovima A.a.1. i B.a.1. ne pojavljuje se samo riječi s naglašenim dugim zadnjim slogom, već i riječi u kojima je naglašena kratka ultima. To su primjeri kao *ovâk*, *onâk* Osudevo, Ladislav.

Pri odluci da navedene tipove prozodijskih sustava, za razliku od tipova A.a.2. i B.a.2., interpretiramo kao sustave u kojima ultima nije naglašena, pošlo se od činjenice da naglasak na zadnjem slogu u govorima s tim sustavima obično može imati mali broj riječi. Te se riječi uzimaju kao izuzeci od pravila.¹⁶

1.1.0.3. Broj prozodijskih mogućnosti

Broj je prozodijskih mogućnosti u riječima:

s jednim slogom	2: 'x, ẋ:
s dva sloga	3: 'xx, ẋ:x, ẋ':x
s tri sloga	6: 'xxx, ẋ:xx, ẋ':xx, x'xx, xẋ:x, xẋ':x,

Za riječi s tri sloga i više vrijedi jednadžba

$$x = n^2 - n,$$

gdje je n broj slogova u riječi, a x broj mogućnosti, dok je kod dvosložnih i jednosložnih riječi broj naglasnih mogućnosti veći nego što bi se dobio formulom, i to za dvosložne riječi formula bi bila $x = n^2 - 1$, a kod jednosložnih $x = 2n$, odnosno $x = n^2 + 1$.

^{15a} U fonetskoj transkripciji konkretne potvrde označava se također ostvarena modulacija kratkoga sloga, uzlazna ili silazna, ako i nije fonološka (v. 1.1.2.2).

¹⁶ Tako su postupili Browne/McCawey pri interpretaciji naglašenoga zadnjeg sloga riječi u tuđicama našega standardnog jezika, primjenjujući misao Chomskoga o izuzecima u morfološkim sustavima na fonološke: "držimo da izuzetni slučajevi ne uništavaju fonološke sisteme, isto onako kako nepravilni glagoli ne obezvreduju morfološke sisteme. Tako, ne konstatujemo fonem */ø/ za engleski, iako mnogi izgovaraju zaobljeni vokal prednjega reda u rečima kao milieu." (147). S obzirom na brojnost tuđica, može se reći da takvih odstupanja od sustava s obzirom na prozodiju ima u standardnom jeziku mnogo više nego u našim kajkavskim govorima.

Primjeri. Jednosložne riječi:

'x. br'at, p'op, l'uk, p'eš zabilježeno gotovo u svim selima; k'oñ Trema, G. Mosti, Raščani, k'oñ Potočec, Osuđevo (uz k'o:ñ u nekim mjestima, npr. Cirkvena, Poljana) stòl G. Mosti, uz stòl u većini sela, npr. Čvrstecu, Raščanima, Poljani;

x.: či: 'k'í: dvè:, kò:ñ Gmn, nò:š, pà:ñ, rè:č, strí:c itd. zabilježeno gotovo u svim mjestima; usp. i primjere naprijed.

Dvosložne riječi:

'xx. c'ęsta, ž'ęna, kr'ava, p'ita, l'uka, r'odi zabilježeno u većini mjesta.

ž:x. zè:le, sè:la Gmn, skò:ñi, li:stje, pi:ta 3. jed, mlà:ti itd. zabilježeno u većini mjesta.

ž:x. té:sto, mé:so, s-krá:vu, svó:ra, pí:la Njed itd. zabilježeno u većini mjesta.

Trosložne riječi.

'xxx. l'opata, 'istina, p'ęcite, sm'ęjali, k'opala itd., zabilježeno u većini mjesta.

ž:xx. bę:žala, plà:kala, sè:lima, vù:vima, pi:tate, pi:lite itd. u većini mjesta.

ž:xx. mlà:titi, pí:sala, pí:tati, strí:cima, zabilježeno u većini mjesta.

x'xx. sir'omak, bog'ataš, stari'ina, zabilježeno u većini mjesta; jag'oda, jab'uka, plak'ali, mor'ęte itd. u većem dijelu govora ovoga tipa, u govorima Ivšičevog, genetskog tipa IV₂ (dok u ostalim govorima toga sustava, a drugih genetskih tipova v. t. 2.7 dolazi j'agoda, j'abuka, pl'akali, m'orete).

xž:x. rešè:ta, kovà:la, obè:dval, gļedè:čica, kapù:tof, popę:vajuč, bogà:ti itd. u većini govora.

xž:x. vrší:te, kopú:ju, dobí:te, kapú:ta, siromá:ka, rasplá:če itd. zabilježeno u većini govora toga sustava.

Riječi s četiri sloga ima već manje, a s pet još manje, tako da bi bilo teško naći primjere za sve mogućnosti naglašavanja. Međutim, nije ih ni potrebno navoditi posebno jer se funkcioniranje sustava u potpunosti vidi kod trosložnih riječi.

1.1.0.4. Sporedni naglasak. Klitike

Jedna riječ može imati samo jedan fonološki naglasak. Redovno jedna riječ ima samo jedan naglasak. Dulje riječi imaju uz fonološki naglasak ponekad još jedan naglasak, manjega intenziteta, kojega je funkcija samo fonetska. Zbog duljine riječ se u izgovoru dijeli na dvije izgovorne cjeline, dio s glavnim naglaskom, kako uvjetno možemo nazvati fonološki naglasak, i dio koji dobiva sporedni naglasak.

Primjeri: jùgoslávie, sámovezáčicu, pròizvòdimo, vínogradà:rstvo, pòjęprívrèda (slog, odnosno vokal s glavnim naglaskom potcrtan je). Kako je vidljivo iz primjera, sporedni naglasak obično je uzlazan, ali može biti i silazno intoniran.

S druge strane, kao i općenito u slavenskim jezicima, imamo riječi koje nemaju naglasaka, klitike, koje pod određenim uvjetima u postavi mogu biti naglašene.

Klitike su dvije vrste: veznici, negacije *ne* i *ni* te prijedlozi jesu proklitike. Kraće varijante padežnih oblika, ako postoje, ličnih zamjenica i finitnih oblika glagola *j'esem*

i (h)'oću, ako postoje – jesu i enklitike i proklitike. Mnogo češće se, ipak, pojavljuju kao enklitike. Neki padeži i lica imaju naglašene i klitičke oblike istoga fonemskoga sastava (npr. aorist glagola *biti/j'esem*)

Primjeri. Zamjenice: *kákse zòvem, tò:me vuči:la, nítiju zná:., kájnam trèba, pùnovambi: vamvèlim, se tò: báš dâ:valo* svi primjeri iz D. Velike.

Glagoli: *tâ:su sè:la, jô:sem, ótecje, jòžbivam pové:dla, sùga pláćali, bimó:ral, subíji, semò:rala* svi primjeri iz Gornjeg Maslarca.

Prijedlozi: *dođó:na, narù:ku, kotsé:be, urá:du, kodgospó:de* potvrde iz većine govora.

Veznici: *itù itàm, dané:ću, nísó:ma* potvrđeno u većini govora.

1.1.0.5. Prokliza

Prenošenje naglasaka na proklitike u govorima s ovim sustavom uglavnom je reliktno, leksikalizirano, vezano za određene riječi, odnosno oblike riječi. Samo u svezama proklitike s jednosložnim naglašenim riječima može se to prenošenje smatrati živom prozodijском pojavom. Međutim, i tu je obavezno samo za glagole, upravo za glagole koji u jednini imaju jednosložne oblike. Prenošenje se tu može smatrati živim s obzirom na pravilo da zadnji slog riječi ne može nositi silinu, a proklitičke veze, kao i enklitičke, obično se vladaju kao jedna riječ.

Glagoli su: *n'èdam, n'èmrem, n'èznam, n'èpem, n'èbum, n'èsmem, n'èjem*. Kod tih je glagola naglasak redovno i u množini na negaciji, iako množinski oblici nisu jednosložni. Analogijom su, dakle, dobili stupčani naglasak, pa bi to mogao biti protuargument interpretacije o strukturmom pomicanju naglasaka u tih glagola.

Primjeri: *n'èmremu* G. Velika, *n'èmoremo* Lemeš Ravenski, *n'èbute* Ruševac, *n'èznamu* G. Maslarec itd., prema *mor'èmu*, *Osudevo, znó:te* G. Velika, *budému* Mali Križ itd.

Kod drugih vrsta riječi takvi su ostvaraji s jednosložnom toničkom riječju slobodne varijante, npr. *náput* G. Maslarec, *nákrst* D. Velika itd., uz primjere kao *začas* Čvrstec, *nabrè:k* Prkos.

Leksikaliziran je naglasak na proklitici kao u primjerima *n'apašu* potvrđen u većini govora (npr. *ná:pašu* u Večeslavcu, Čvrstecu, Hudovljanima) ali na *pá:še, p'ovlaški*, Ruševac itd., uz redovne primjere kao *na s'ihu, na p'ole*, koji ponekad mogu imati i naglasak na proklitici, npr. *nápole* Grabrovnica, *né:poznam* Poljana itd.

Posebnu vrstu proklize čine sintagme koje se sastoje od prijedloga i kraćih varijanti nekih padežnih oblika ličnih zamjenica, i povratne zamjenice, te od niječne čestice i takvih likova finitnih oblika glagola *j'šem* i *h'oću*. Naglašena proklitika ujedno je i duga. Isto stanje imamo i drugdje na hrvatsko-srpskom jezičnom području.

Primjeri. Zamjenice: *nó:-se* Đurđić, *zá:-me* Carevdar, *zâ:-nu* Večeslavac, *pré:-drie* Večeslavac itd. Glagoli: *né:sem* Lemeš Ravenski, Ladislav i u većini govora tako, *ní:sem* Topolovec, *ní:smu* Trnovec, *né:čem* Đurđić, *né:čemu* Topolovec itd.

Primjeri naglašavanja kao *n'a-pašu* imaju u govorima s ovim prozodijskim sustavom zanimljivu paralelu i u okviru pojedinih oblika nekih riječi. Umjesto očekivanog naglasaka na drugom slogu riječi imamo naglasak na prvom slogu riječi.

Primjeri: *pómoženo* Topolovec, *gó:vorila* Podgajec, *óteřila* Ladislav, *pótere* Đurđić, *òže-nila* Cubinec itd.

1.1.2. Realizacija

Od devet tipova sustava, realizacija prozodijskih obilježja detaljnije je ispitana u dvama – u ovom i u sustavu koji ima tonsku opreku i u kratkom slogu. To ne znači odmah da je realizacija prozodijskih obilježja u govorima s ostalim sustavima zapostavljena. Naime, s obzirom na realizaciju nadodsječnih oznaka – devet tipova prozodijskih sustava koji dolaze u bilogorskim govorima čini dvije, odnosno tri skupine. U jednoj je skupini sedam sustava kojih je značajka da imaju opreku po kretanju tona samo u dugome slogu (Ivićeva oznaka *a*). U 4 sustava opreka po kvantiteti postoji samo u naglašenom slogu (oznaka *A*), u četiri izvan naglašenog sloga (oznaka *B*). Svi ti sustavi imaju u osnovi istu realizaciju prozodijskih obilježja s određenim razlikama između sustava s oznakom *A* i sustava s oznakom *B*. Prema tome, sve što vrijedi za sustav koji je naprijed prikazan vrijedi većinom i za ostale sustave. Ako postoje neke razlike, to će biti spomenuto kod pojedinih sustava.

Drukčije je, razumljivo, kod sustava koji ima opreku u kretanju tona i u kratkom slogu. Zbog toga je i realizaciji prozodijskih obilježja u govorima s takvim sustavom trebalo pokloniti posebnu pažnju.

1.1.2.1. Realizacija s obzirom na zastupljenost obilježja

Realizacija prozodijskih obilježja, odnosno, kako je inače uobičajenije u našoj dijalektologiji i akcentologiji, fiziologija naglasaka u bilogorskim kajkavskim govorima sa sustavima tipa *A.a.* odgovara uglavnom onome što je dosad rečeno o tom fenomenu u kajkavskom narječju uopće,¹⁷ s jednom posebnošću u dijelu tih govora.

Kako i kod drugih fonoloških entiteta, kada u nekom sustavu manje obilježja ima fonološku funkciju, odnosno kada ima manje ograničenja u distribuciji obilježja, šire je polje njihova ostvarivanja. U govorima s prozodijskim sustavima u kojima nema opreke po tonu naglašeni se slog može, u načelu, realizirati i uzlazno i silazno. Takav se slog može redovno ostvarivati uzlazno, kako je to u Jagnjedovcu (Lončarić 1978), može se redovno ostvarivati silazno kao u Virju (Fancev 1907, Lončarić 1978). Drukčije kretanje tona u tim govorima uvjetovano je rečeničnom intonacijom, dok u govorima koji nemaju takve norme, kretanje tona može biti uvjetovano i individualno, ali je većinom uvjetovano rečeničnom intonacijom, kao što je to u Đurđevcu (Lončarić 1978), i u jezicima s tzv.

¹⁷ U opisima pojedinih kajkavskih govora daje se i realizacija naglasaka. Više se o tome govori u Fancev 1907, Ivšić 1936, Šojat 1964, Finka/Šojat 1975, Jakoby.

dinamičkim akcentom, pa tako za engleski i poljski jezik u tom smislu Bolinger i Jassem govore da su to jezici s muzikalnim naglaskom (Newekłowsky 1973, 68).

U govorima koji imaju prozodijske sustave s fonološki relevantnim kretanjem tona, odnosno u onim položajima u riječi u kojima ta opreka nije neutralizirana, takav utjecaj rečenične intonacije moguć je u ograničenom opsegu. Ako modulacija riječi i rečenična intonacija koja bi se trebala ostvariti na toj riječi imaju suprotne predznake, ostvaruje se svojevrsna rezultanta dvaju različitih entiteta koji se realiziraju istim fonetskim sredstvima. U navedenim govorima manja je i mogućnost individualne i lokalne varijacije u ostvarivanju prozodijskih obilježja, ali ona također postoji, pa tako i na osnovi fiziologije naglasaka prepoznamo npr. govornike pojedinih naših dijalekata i onda kada govore književnim jezikom.

Što je netom rečeno općenito, vrijedi, naravno, i za bilogorske govore koji imaju opreku po kretanju tona samo u dugom naglašenom slogu, tj. kojima ta opreka nije fonološka u kratkim slogovima. Prema tome, u kratkom slogu tih govora naglasak može biti ostvaren i silazno i uzlazno, može biti ton ravan, može biti samo udar, iktus. Realizacija je isto tako uvjetovana rečeničnom intonacijom i individualno. Možemo navesti karakterističan primjer za individualnu uvjetovanost kretanja tona u kratkom slogovima kada nije fonološki relevantno. U Pitomači bile su informanti dvije sestre od kojih je jedna kratke naglašen slogove izgovarala redovno silazno, a druga, u istim riječima, redovno uzlazno. Jedna je od njih neko vrijeme živjela izvan Pitomače.

1.1.2.2. Modulacija kratkoga sloga

Prije nego što se pozabavim opisom kvalitete naglasaka na temelju eksperimentalnih istraživanja, potrebno je reći nešto o jednoj pojavi kod kratkog naglašenog sloga koja je nago-viještena kao posebnost s obzirom na kajkavsku akcentuaciju uopće. Riječ je o tome da u ponekim mjesnim govorima neki govornici pojedine riječi, odnosno oblike riječi, izgovaraju obično s istim kretanjem tona, tj. kao da postoji opreka po tonu i u kratkome slogu. Dijakronijski silazna modulacija odgovara starijem naglasku na kratkom slogu, a uzlazna novijem, što se uglavnom poklapa sa stanjem u onim kajkavskim govorima koji imaju fonološku opreku po kretanju tona i u kratkome slogu, odnosno odgovara djelomično novoštokavskim govorima na Bilogori.¹⁸ Nekoliko je mogućih pretpostavki za objašnjenje toga fenomena. (1) U takvim govorima modulacija je fonološka i u kratkome slogu, ali zbog inferencije s govorima u kojima modulacija u tim položajima nije fonološka javlja-ju se ostvaraji u kojima se opreka neutralizira. (2) U tim govorima ne postoji opreka po tonu u kratkim slogovima, ali postoji svojevrsna norma koja propisuje da se pojedine rije-

¹⁸ Pri utvrđivanju da li neki govor ima fonološku modulaciju na kratkom slogu, zbog poteškoće da se uvijek nađe minimalan par, moguće je kao pomoćnu metodu upotrijebiti povijesno-poredbeni pristup. Naime, ako se pojedine riječi, odnosno oblici riječi u nekom govoru javljaju uvijek s istom modulacijom koja odgovara određenom uvijek istom stanju u drugim govorima, bilo istoj modulaciji na istom mjestu, bilo mjestu koje se može pretpostaviti kao starije stanje, s velikom se sigurnošću može tvrditi da taj govor ima fonološku modulaciju u tom slogu.

či, odnosno oblici riječi s kratkim naglašenim slogom izgovaraju s određenom modulacijom, silazno ili uzlazno, a pod određenim uvjetima, utjecaj rečenične intonacije, odstupa se od norme. U tom slučaju postavilo bi se pitanje kako se formirala takva norma: je li ona ostatak starijega stanja, kada je i kretanje tona u kratkom slogu bilo fonološko ili se takva norma formirala u interferenciji s govovima u kojima je opreka po tonu fonološka. (3) Riječ je o supostojanju dvaju prozodijskih sustava, jednoga u kojem je modulacija u kratkom slogu fonološka i drugoga u kojem nije. Pojedine postavbe ostvaruju se sad s jednim, sad s drugim sustavom. (4) Ispitivač različito interpretira s obzirom na kretanje tona ravan, neodređen ostvaraj kratkog naglašenog sloga jer u njegovu kajkavskom govoru postoji fonološka modulacija kratkoga sloga, tj. neodređenom ostvaraju pripisuje one kvalitete kakvo je prozodijsko obilježje neke riječi u njegovu govoru. Na takvo tumačenje upućivali bi, istina, malobrojni primjeri kada je ispitivač isti magnetofonski zapis riječi u različitim slušanjima različito interpretirao.

S obzirom na cjelokupno istraživanje koje je potvrdilo pojedine podatke, a što je potvrdila i spektrografska analiza, posljednju pretpostavku moramo odbaciti. U spomenutim primjerima koji su interpretirani na različite načine, riječ je o tonski neodređenim kratkim naglašenim slogovima i zbog toga je moguće kolebanje. Metodom testa utvrđeno je da i mogućnosti s fonološkom modulacijom, 1. i 3. otpadaju. Iako govornik za dva značenja redovno izgovara isti fonemski slijed s različitom modulacijom, i to tako da jedna modulacija odgovara jednom značenju a druga drugom, on može za oba značenja upotrijebiti i uzlaznu i silaznu modulaciju. Istina, takvi su parovi vrlo rijetki. Međutim, istu vrijednost ima i drugi postupak za koji nije bilo ograničenja – svaka riječ, odnosno oblik riječi koji redovno dolazi s jednom određenom modulacijom prihvatljiv je za govornika i s drugom modulacijom.

Primjeri. Redovno je u nekih govornika u Topolovcu *nòći* za Gjed i Nmn a *ponòći* za Ljed, ali za govornika je prihvatljivo i *nóći* za Gjed i Nmn i *ponòći*. Iz istoga su mjesta primjeri *kòpač*, *kótač*, *žèna*, *sèlo*; *dòma*, *lža*, *sème*, *vrèmena* koji obično dolaze s tim tonom, ali se rjeđe ostvaruju i s drugim tonom: *kòpač*, *kótač*, *žèna*, *sèlo*; *dòma*, *lža*, *sème*, *vrèmena* a fonološki jesu: *k'opač*, *k'otač*, *ž'ena*, *s'elo*, *lža*, *s'eme*, *vr'emenà*. (Prilog *d'oma* znači 'kod kuće', dok prilog *dò:ma* znači 'kući'; kod *vr'emenà* riječ je o Gjed.)

Treba, međutim, napomenuti da neizvorni govornici govora s ovim sustavom, kojima je prvi *kòd* bio štokavski govor, a takvi se primjeri susreću npr. također u Topolovcu, govore navedene primjere samo s navedenom modulacijom, u njih je ona fonološka, a drukčiji izgovor u njih je pogreška, odnosno služenje drugim sustavom. Prema tome, u takvim slučajevima imali bismo na razini mjesnog govora supostojanje dvaju sustava. Tako možemo tumačiti i govor djece u mješovitim brakovima, tj. kada je jedan od roditelja izvorni govornik ovoga sustava a drugi, posebno majka, izvorni štokavski govornik. U govovima s ovim sustavom to je, ipak, pojava ograničena na manji broj primjera.

Preostaje, dakle, da pojavu češćeg naglašavanja nekih riječi određenom modulacijom u nekim govovima sa sustavom tipa *a* protumačimo fenomenom norme. Tada treba odgovoriti na dva navedena pitanja. Za dio govora, koji su Ivšićeva IV₂ tipa, s obzirom na razvoj ne može se pretpostaviti da su imali takav tip prozodijskog sustava u kojemu bi posto-

jala opreka po tonu i u kratkome slogu, iako danas nalazimo takve govore (v. t. 1.4 i 1.8.3). Za govore Ivšičeva tipa IV₄ to je moguće pretpostaviti (t. 2.7).

1.1.2.3. *Duljenje kratkoga sloga*

Karakterističnu pojavu u kajkavskim govorima da se fonološki kratki slogovi u izgovoru često izgovaraju dugo, tako da se po duljini mogu katkad potpuno izjednačiti s dugim slogovima, susrećemo i u bilogorskim govorima tipa *a*. To je ponekad tako izrazito da sumnjamo u fonologičnost opreke po kvantiteti, naročito kada je riječ o vokalu koji se od svojega dugoga parnjaka, duge varijante razlikuje u drugim obilježjima. To su *ę* - *e*: i *a* - *ɑ*:. Međutim, navedeni primjeri s vokalima *i* i *u* dokazuju da je opreka po kvantiteti fonološka. Naime, druga obilježja tih dvaju vokala koja bi bila relevantna umjesto kvantitete ne percipiraju se. S druge strane, kao element koji razlikuje minimalne parove za koje se pretpostavlja da se razlikuju kvantitetom, kojima je, dakle, fonemski sastav isti, izvorni govornici navode da je jedna riječ duga, a druga kratka, odnosno da je u jednoj riječi *i* ili *u* dugo, a u drugoj kratko. Navodi se po nekoliko primjera duljenja fonološki kratkih vokala iz četiriju mjesta (u fonetskoj transkripciji).

Primjeri. Ruševac: *í:stina, ó:šel, né:-budete, beté:žen, ù:poje, rudina, rá:zmela*; Lemeš Voj.: *odú:staji, gó:vorila, nę:kakvi, matę:re* Gjed; Topolovec: *bí:ti, ù:no, cukó:ra, trę:filo, ná:dvor*; Čvrstec: *í:ti, pò:p, ó:tec, cù:kora, ná:trak, nà:ždrl*. Kao što je i u navedenim primjerima, dugi ostvaraji slogova u kojima je fonološki kratki vokal mogu biti silazni i uzlazni, ali su mnogo češći silazni. Ostvaraji *e*: u *né:budete, né:mrem* fonološki su *n'ębudete, n'ęmrem*, pa je, prema tome, zatvaranje vokala odstupanje od sustava, i to namjerno, govornici su nastojali govoriti književnim jezikom.

Do sada, koliko je meni poznato, nitko nije izravno odgovorio na pitanje zašto je takvo duženje fonološki kratkih vokala u kajkavštini često, iako je posredno na to pitanje odgovoreno. U nekim međimurskim govorima opreka po kvantiteti prefonologizirana je u opreku po kvaliteti vokala (Ivić 1968a). Slično je u Bednji (Jedvaj, Junković 1958, Vermeer), gdje je taj proces na pola puta, a tu tendenciju vidimo i u drugim kajkavskim govorima, npr. u Domagoviću (Zečević), a i u bilogorskim.

S tim u vezi potrebno je ukazati na pitanje podjele distinktivnih obilježja na inherentna, segmentna, i prozodijska, suprasegmentna, nadodsječna. Naime, neka inherentna obilježja imaju za podlogu istu fonetsku stvarnost kao i prozodijska, te u nekim jezicima prozodijska obilježja, tj. koja obično takvim imenujemo: kvantiteta, ton, odnosno kretanje tona, i silina, mogu imati funkciju inherentnih obilježja, a neka inherentna funkciju sličnu prozodijskim obilježjima. S obzirom na problem o kojem je govoreno, tj. na kvantitetu, zanimljivo je što kaže Lütke o odnosu kvantitete i inherentnih obilježja, posebno pak jer je rečeno u vezi s našim jezikom: "Die Quantität ist nach der oben gegebenen Definition des Begriffs 'Prosodie' nicht in allen europäischen Sprachen als prosodisches Element zu werten. Es gibt Sprachen, wie z. B. das Finische, in denen das Merkmal der Quantität dem einzelnen Phônem zukommt, nicht der ganzen Silbe." (127) Slično piše i Junković 1969, suprotstavljajući razlikovno i prozodijsko, dok Newekłowszky 1970 (10 i dalje) veli: "Der scharfe Unterschied zwischen inhärenten und prosodischen Merk-

malen ist nicht haltbar, zumindest nicht in der Form, wie er in den 'Preliminaries' dargestellt ist."

Međutim, bez obzira na to da li ćemo kvantitetu uzimati kao prozodijsko obilježje ili kao inherentnu vokalu, što je moguće u kajkavskim govorima sa sustavom tipa *a*, time nije riješeno pitanje duljenja kratkih vokala, jer se tako upravo ukida opreka po kvantiteti, već ga treba interpretirati na način izložen naprijed.

1.1.3. Spektografska analiza

1.1.3.1. Postupak

U okviru istraživanja realizacije prozodijskih obilježja, tj. fonetske osnove funkcije supra-segmentne razine, obavljena je, istina ograničenog opsega, i njihova spektografska analiza. Građa za tu analizu govora prozodijskih sustava tipa A.a.1. snimljena je na magnetofonsku vrpcu, na terenu, dakle u neidealnim uvjetima, što je otežavalo akustička istraživanja.

Građa je dvije vrste. Jedno su primjeri uzeti iz spontanog govora informatora, dok su drugi usmjereni uzorci. Iz spontanoga govora uzimani su primjeri koji su fonološki i akustički bili prikladni za istraživanje. S fonološkoga gledišta - moralo je biti jasno o kojima je prozodijskim obilježjima riječ. S akustičkog - snimak je morao biti toliko dobar da se dobije spektrogram, točnije sonogram, koji je moguće očitati, tj. obaviti potrebna mjerenja.

Kod zadanih primjera istraživanje je ograničeno na jedan vokal, i to /i/. Dva su glavna razloga za to. Prvi je činjenica da se realizacija toga vokala vrlo malo razlikuje u govorima s obuhvaćenim tipom prozodijskoga sustava, odnosno neka se razlika toga naglašenoga vokala i ne može zamijetiti. Drugi je razlog zbog kojega je izabran taj samoglasnik u tome što je to relativno najviši samoglasnik, tj. ostvaruje se s višom frekvencijom osnovnoga tona od drugih samoglasnika te je onda i mjerenje točnije. Primjeri su izabrani tako da se samoglasnik nalazi između prekidnih suglasnika, ekspozitiva, bezvučnih, tako da je posve jasan početak samoglasnika. Naravno, u drugim uzorcima bilo je primjera gdje uz naglašeni samoglasnik dolaze zvučni suglasnici i sonanti.

Riječi su: 1) s /i/: /p'ita/ - u prvom slogu riječi, /kop'itnul/ - u medijalnom slogu; 2) s /i:/: a) s /i:/: /pì:tam, pì:taš, pì:tamo, pì:tate/, b) s /í:/: /pí:tati, pí:tat, pí:ta-
nie/.

Okvirne rečenice u kojima su dolazile navedene riječi nisu bile uvijek posve jednake: varirane su spontano od informatora i s ciljem da bi zadane riječi dolazile u različitim položajima u rečenici, v. dalje. Rečenice su bile:

Ta je pita dobra, odnosno Ova pita je dobra, Neću pitati nikoga, Moram pitati nekoga, Moram nekoga pitati, On se kopitnul vgrabu, ... vjarek itd. Sad pitam tebe, Tebe ništ ne pitam, Tebe pitamo, mali, Zakaj me to pitate, Kakvo je to pitaše itd.

Rečenice je govorilo dvanaest glavnih informatora iz devet mjesta, i to: Majurca, Carevdara, Čvrsteca, Raščana, Osuđeva, Topolovca, Ruševca, Cubinca, Đurđica. Iste su rečenice ponavljane po nekoliko puta. Bilo je nekoliko neovjerenih realizacija i one nisu uzete u obzir.

Akustična analiza primjera izvršena je sonografima američke tvrtke Kay Electric Co, Pine Brook N. J., i to većina u Fonetskom institutu Universiteta u Kölnu na uređaju tipa Sona-Graph 7029A Sound Spectograph, a manji dio u Zavodu za fonetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Postoje razlike u tehničkim karakteristikama oba uređaja. Kölnski omogućuje snimanje teksta od 3,13 sekunde a zagrebački 2,4 sekunde. Uređaj u Kölnu ima dva bubnja: opsega 38,4 i 94,5 cm, a onaj u Zagrebu jedan od oko 31,8. Većina sonograma izrađena je na manjim bubnjevima, dakle i na kraćem papiru. Za većinu primjera izrađeni su samo spektrogrami uskoga filtera.¹⁹

1.1.3.2. *Pojedina obilježja i akustička analiza*

U literaturi je isticano da je za istraživanje fonetske prirode naglasaka potrebno, odnosno da je dobro da se riječ koje se naglasak promatra nalazi u neutralnoj poziciji. To nije potpuno, jer u tom slučaju odgovara se samo na pitanje koja su fonetska obilježja relevantna za tu poziciju, tj. neutralnu. U koliziji akcenta riječi i rečenične intonacije - ako se akcent riječi može identificirati, tj. ako zbog izražene rečenične intonacije akcentat riječi nije izgubio svoja obilježja - može se tek ustvrditi koja su obilježja naglasaka relevantna a koja zalihosna, tj. koja se obilježja pojavljuju uvijek kada naglasak, u našem slučaju intonacija, čuva svoju individualnost. Kada u realizaciji naglasak neke riječi gubi svoju individualnost, tj. kada se može identificirati kao neki drugi naglasak, semantičke kolizije nisu česte jer nema mnogo riječi minimalnih parova koje su po fonemskom sastavu identične, a razlikuju se samo suprasegmentnim obilježjima. Kada postoje takvi parovi, najčešće stvarni, odnosno govorni kontekst pomaže da se odredi o kojoj se riječi, obliku riječi radi. Jasno je da je potrebno poznavati prozodijski sastav i njegovo funkcioniranje u cjelini, po čemu se identificiraju pojedini akcenti, kako u neutralnoj poziciji, tako i u koliziji akcenta riječi i rečenične intonacije.

Snimljena građa omogućila je promatranje kvantitete i intonacije u četiri pozicije u rečenici, i to u tri nezavršne i završnoj. Nezavršne su: neutralna, početna, tj. kada je riječ koja se promatra prva u rečenici, i pred stankom. Kod završnih pozicija važno je o kakvoj se rečenici semantički radi - izjavnoj, upitnoj itd. Građa je omogućila da se analizira naglasak zadnje riječi samo u izjavnoj rečenici.²⁰

S obzirom na trajanje, istraživanje nije moglo dati neke nove činjenice. Moglo se samo kvantificirati stanje opisano u točki 1.1.2. Međutim, u pogledu modulacije, tj.

¹⁹ Opise tehnike rada spektografa nalazimo u mnogim radovima a upozorio bih na opise u Peter/Kopp/Green, Muljačić 1970, Ivić/Lehiste, Neweklowsky, Malmberg.

²⁰ Toporišić o tome kaže: "Predmet raspravljanja su relevantni elementi u akustični podobi (-liku) slovenskih tonemov: akuta / ' / in cirkumfleksa / ~ /. Opozicija akut/cirkumfleks se namreč realizira bivstveno različno glede na to, za kateri tip intonacije gre (tj. ali za povednega s kadenčnim zaključkom ali za vprašalnega z antikadenčnim zaključkom); prav tako je izredno važno, na katerem mestu v okviru intonacijskega segmenta je nosilec tonema (pri tem ločim netežiščne takte - delim jih na predtežiščne in potežiščne - od težiščnih - tu ločim kadenčni, antikadenčni in polkadenčni takt.) (Toporišić 1968, 315).

opreke po tonu, interes je bio neusporedivo veći, u prvom redu s fonetskoga gledišta. Akcentuacija, znamo, igra veoma značajnu ulogu u kajkavskom narječju, pa tako i u istraživanim govorima, i u dijakronijskom i u sinkronijskom pogledu. Značajan je odnos te akcentuacije prema akcentuaciji u drugim hrvatsko-srpskim narječjima, u književnom jeziku i u slovenskim govorima. O odnosu prema akcentuaciji u književnom jeziku bit će više govora u t. 1.4, kada će biti riječ o sustavima koji su sličniji sustavu književnoga jezika. S obzirom na akcentuaciju govora drugih hrvatsko-srpskih narječja od značenja su govori koji imaju slične sustave onima koje mi istražujemo, tj. to su sustavi s tri akcenta i sustavi u kojima je sačuvan praslavenski novi akut. Ovi drugi su ipak manje zanimljivi jer u našim govorima, zbog unakrsne metatonije novi akut nije sačuvan, ali čini se da postojeći dugouzlazni naglasak fonetski odgovara dugouzlaznom naglasku u onim govorima gdje on odgovara praslavenskom novom akutu. To će pokazati dalja istraživanja. Na žalost, akustička su istraživanja prozodijskih obilježja naših dijalekata vrlo rijetka.

1.1.3.3. *Dosadašnja istraživanja*

Pravih akustičkih istraživanja prozodijskih obilježja kajkavskih govora nije bilo. U dva su navrata dva istraživača načinila po nekoliko sonograma. Prvi put je, Zečević 1973, to bilo nešto opsežnije. Pojedini sonogrami uzeti su kao ilustracija, odnosno potvrda auditivnih opisa naglasaka. Drugi put, Lončarić 1978, učinjeno je to isto. Znajući kako je to kompleksan postupak i da je za izvođenje relevantnih zaključaka nužan brojniji uzorak, možemo zaključiti da ti pokušaji nemaju veće težine. Naravno, može se pokazati da i ti rezultati dobiveni na temelju promatranja vrlo ograničenog broja uzoraka vrijede. Svakako, mogli su predstavljati radnu hipotezu novoga istraživanja.

Osim kajkavskih govora akustički su od hrvatsko-srpskih dijalekata istraživani još samo štokavski. Ivić/Lehiste 1965, 76 navode da su snimili opsežan materijal ("mi smo izvršili i mnoga nova snimanja koja se delimice tiču dijalekatskog materijala"), ali su o tome dosad objavili samo jednu bilješku, i to o rezultatima akustičkog proučavanja vrlo interesantnog štokavskoga prozodijskog sustava u kojem postoje dva duga uzlazna naglaska s fonološkom funkcijom, uz jedan silazni. Iako je to sustav različit od sustava koji su ovdje opisani, rezultati njegova istraživanja nisu bez interesa. Oni ukazuju na fonetske pojave koje mogu biti relevantne i u drugim sustavima, naravno na drugi način. Zaključak je ovaj: "Pokazalo se da se (˘) akcentat tonskom silaznošću odlikuje od (˙) i (ˉ) koji su uglavnom uzlazni ili ravni. Međutim, distinkcija između ovih dvaju akcentata počiva na činjenici da je ton u slogu iza (˙) visok, a iza (ˉ) nizak. Ni ovdje, dakle, ne postoje tri kontrastivne tonske krivulje u naglašenom vokalu, već samo dvije. Odnos između (˘) i (˙) paralelan je odnosu između novoštokavskih (˘) i (˙) utoliko što je za distinkciju relevantan sledeći slog. U tom smislu točna je i ranije davana analiza (˘) kao (˘˘), a (˙) kao (˘˙)." Mahnken/Matešić na temelju svojih istraživanja takvih sustava opovrgavaju navedene tvrdnje. Po njima bitna je karakteristika akcenta ona koju su istraživači govora s tim akcentom isticali na temelju auditivnog utiska, tj. lomljenost. Mahnken/Matešić doslovno kažu o tvrdnjama Ivić/Lehiste: "Diese Auffassung ist nach unseren Untersuchungen unhaltbar. Die Satzintonation kann ebenso nach ~ eine höhere

wie nach - eine tiefere liegende Silbe folgen lassen, so daß die Realisation zur nachtonigen Silbe auch hier *nicht* das invariante Oppositionsmerkmal sein kann. Dagegen wird seit über 50 Jahren *übereinstimmend* das *auditive* Oppositionsmerkmal *kontinuierlich: diskontinuierlich* konstatiert.“ (594).

U slovenskim govorima susrećemo slične prozodijske sustave kao u kajkavskim gra-ničarskim govorima. Razlike su u distribuciji jedinica, dok je inventar redovno jednak. Isto se može reći i za slovenski književni jezik. Za razliku od akustičkog istraživanja hr-vatskoga ili srpskoga jezika, u okviru akustičkoga istraživanja slovenskoga jezika osim književnoga jezika (Toporišič 1967, 1968) imamo i opsežna akustička istraživanja pro-zodijskih obilježja nekih slovenskih govora. Riječ je o koruškim govorima, i to o govo-rima triju koruških dijalekata, podjanskog, rožanskog i ziljskog (Neweklowsky 1973). Ako se uzme u obzir da su Toporišičevi ispitanici predstavnici različitih slovenskih govor-nih baza, dijalekata, i da je realizacija prozodijskih obilježja upravo dijalektalna, iako se ispitanici služe književnim jezikom, imamo zapravo u isti mah akustički istraženo više slovenskih dijalekata.

Budući da su prozodijski sustavi slovenskih koruških i kajkavskih govora slični, mora se pretpostaviti mogućnost da je i realizacija prozodijskih obilježja slična, da je ono što je relevantno u slovenskim govorima relevantno i u kajkavskim. Akustička su istraživanja pokazala da se u većini slovenskih govora, kao i u slovenskom standardu, fonetska razlika između cirkumfleksa i akuta (a fonetski temelj opreke po tonu jest ono što i nas u prvom redu zanima) zasniva na razlici u relativnoj tonskoj visini. Prema tim is-traživanjima cirkumfleks je relativno viši, a akut relativno niži naglasak, tj. slogovi s cirkumfleksom realiziraju se više, imaju veću frekvenciju od slogova s akutom. Činjenica je da su tako opisivali slovenske naglaske neki lingvisti i prije, na temelju auditivnog pro-matranja, prvi Broch²¹ (Toporišič 1967). Zanimljivo je da osim slovenskog standarda, u čemu je obuhvaćeno odmah i nekoliko slovenskih dijelekata (naravno to vrijedi s odre-

²¹ Broch navodi da je taj odnos relevantan samo pri brzem govoru, dok za laganiji govor i on uzima kao relevantno kretanje tona, praveći paralelu s našim jezikom. Budući da je to njegovo djelo danas manje dostupno, citirat ćemo u cjelini taj pasus:

„In der *Intonation* tritt bei deutlicher Aussprache des einzelnen Wortes eine unverkennbare all-gemeine Parallelität mit der Druckbewegung zutage: fallender Ton bei -, steigender bei ' . - und ' lassen sich, bei deutlicher entwickelter Aussprache, mit den serbischen - und ' vergleichen (vgl. die Einleitung zu Pleteršniks Wb., S. IX), - nur daß die slovenischen wegen durchgehends kleinerer Intervalle nicht so leicht wie die serbokroatischen zu erkennen sind.

Und in gewöhnlicher, rascherer Rede wird die Tonsbewegung noch mehr ausgeglichen. Zum Verlust der Tonbewegung scheint besonders geneigt die Silbe unter ϕ die sehr häufig von steigendem zu an-nähernd ebenem Ton übergeht; aber auch unter - verliert die Silbe oft einen Teil der Tonbewegung, und zwar den letzten, tiefen Teil.

Auf diese Weise entsteht aber zwischen den gegenbenen langen Silben ein neuer tonischer Gegen-satz: wenn auch die fallende und die steigende Bewegung schwindet, so bleibt doch, mehr oder weni-ger deutlich, für - die *relativ hohe Tonlage* und für ' die *relativ niedrigere Tonlage*, welche ursprünglich nur dem Anfangsteil des betreffenden Akzents eigen war. Dieser Gegensatz hilft nach meiner Er-fahrung bei einiger Übung dazu, ' und - auch dort noch zu unterscheiden, wo die ursprüngliche Bewegung ihrer Intonation schon verloren ist; der eine wie der andere Akzent erhebt, im einzelnen

denim ogradama) i korušskog podjuskog dijalekta, u kojima opreka po tonu postoji samo u dugim slogovima, takav odnos cirkumfleksa i akuta ima i ziljski dijalekt u kojemu opreka po tonu dolazi i u kratkim, a ne smo u dugim naglašenim slogovima. U trećem ispitivanom koruškom dijalektu za razliku *cirkumfleks - akut* relevantan je profil riječi (Wortprofil), tj. "Dort wurden die Intonationsoppositonen als unterschiedliche Hervorhebung verschiedener Moren interpretirt." (Neweklowsky 1973, 249). Prema tome, to bi bila eksperimentalna potvrda shvaćanja opreke po tonu u dugom slogu kao razlike u isticanju prve ili druge more dugoga sloga i ujedno interpretacije dugoga sloga kao dviju mora.

Iako za kajkavske naglaske do sada, kao ni za hrvatsko-srpske općenito, nije bila spomenuta mogućnost da bi se razlika između tzv. uzlaznih i silaznih naglasaka sastojala fonetski u razlici u (relativnoj) visini naglašenoga sloga, ipak se ta mogućnost, zbog razloga koji su navedeni naprijed, prije početka istraživanja nije mogla a priori odbaciti. Dakle, uzimajući u obzir sva dosadašnja akustička istraživanja suprasegmentnih obilježja sustava koji imaju neke sličnosti sa sustavima koji su bili predmet istraživanja za ovu radnju, moglo se zaključiti da nije moguće početi s jednom pretpostavkom o prirodi opreke po tonu u njima. Pitanje je bilo posve otvoreno. Samo je pak istraživanje, zbog ograničenosti građe, rezultiralo pretpostavkom o toj prirodi, koju će nova istraživanja potvrditi ili odbaciti.

(Svaki informator označen je brojem.)

1.1.3.4. *Cirkumfleks* (x:)

Nezavršne pozicije

a) Neutralna pozicija

2. Lomljen: u početku do četvrtine trajanja intenzivno spuštanje, zatim ton ravan, a na kraju opet spuštanje. Drugi slog počinje na većoj visini nego što završava naglašen slog, i to na prosječnoj visini naglašenog sloga.

4. Spuštanje od početka do kraja, dvije vrste: ili jednomjerno ili intenzivnije na početku i na kraju. Primjeri jednosložnih riječi - nema drugoga sloga.

5. Spuštanje od početka do kraja, u sredini konveksno, na kraju konkavno.²² Drugi slog niži.

Worte, im allgemeinen die Tonlage der akzentuierten Silbe über die der "nichtbetonten", jedoch weniger, - mehr."

U bilježici iza toga teksta na istoj strani Broch dodaje:

"Bei meinen Untersuchungen bemerkte ich nicht selten bei einem meiner Gewährsmänner die Neigung, für einen höheren Ton als der nichtakzentuierten Silben, für aber "Tiefton", einen entsprechend tieferen zu gebrauchen: - = , ' = Jedoch dürfte dies individuell sein und vielleicht durch den Wunsch hervorgerufen, dem Beobachter die Unterscheidung der Typen zu erleichtern." (Broch 326)

²² Spuštanje je konveksno ako je u početku vokala manje a u drugom dijelu veće, a konkavno ako je u prvom dijelu veće a pri kraju manje. Kod dizanja je tona obratno.

7. Jednosložna riječ. Dizanje do dvije trećine trajanja, tada spuštanje do visine s koje je počelo dizanje.

9. Najprije se ton diže, u nekim primjerima i do 2/3 trajanja, a onda slijedi spuštanje do visine niže od koje je počelo dizanje. Idući je slog na istoj visini ili viši.

10. Silazan od početka do kraja, idući slog niži.

11. Isto kao 10.

12. U početku dizanje i do 1/3 trajanja, tada spuštanje ispod visine s koje je počelo dizanje. Spuštanje konveksno. Drugi slog niži, većinom izrazito niži.

13. Izrazito spuštanje (324-210 Hz). Idući slog počinje na istoj visini.

b) Prva riječ

1. Gubi se većinom individualnost naglaska, ostvaruje se i percipira uzlazno.

2. Dizanje i preko četrdeset herca (47), sa ili bez početnog spuštanja. Jedan primjer s početnim spuštanjem od 8 herca (265-257-281 Hz). Drugi slog počinje na manjoj visini nego što završava naglašeni slog.

3. Auditivno također uzlazan (277-297 Hz). Drugi slog niži: 156.

4. U jednom primjeru auditivno silazno, akustički se ton diže. Drugi slog nizak. U dva primjera percipira se uzlazan slog. Akustički: izrazito penjanje, a u jednom primjeru na kraju pad. Drugi slog visok, odnosno viši nego naglašeni (222-296-284/304 Hz i 226-335-304/297 Hz; iza / jest vrijednost za idući slog).

7. Jedan primjer. Auditivno: kratak uzlazan slog. Akustički: duljina 0,14 sek. dizanje tona, drugi slog počinje na istoj visini na kojoj završava naglašeni.

8. Dva primjera. Auditivno: kratak silazni slog. Akustički: uzdizanje tona, drugi slog počinje na istoj visini na kojoj završava naglašeni; duljina: 0,17 i 0,115 sekundi.

9. Dva primjera. Jedan se percipira kao kratki, a drugi slog počinje na istoj visini. Kod primjera s dugim naglašenim slogom, drugi slog završava na visini nižoj od početka naglašenog sloga, a kod kratkog naglašenog sloga drugi slog završava na visini većoj od početka naglašenog sloga.

10. Dva primjera, oba auditivno i akustički uzlazna, jedan kratak, drugi dug. Idući slog visok, u primjeru s dugim slogom viši od vrhunca sloga pod naglaskom.

11. Dva primjera, jedan kratak. Auditivno silazni. Akustički naglašeni je slog uzlazan, drugi slog niži, odnosno počinje na istoj visini na kojoj završava naglašeni.

12. Tri primjera. Auditivno jedan kratak silazan i dva uzlazna, jedan kratak i jedan dug. Kod uzlaznih idući ton na istoj, odnosno nešto višoj visini, kod silaznog znatno niži (317-382/378-355 Hz : 320-351/321-300 Hz).

13. Četiri primjera - svi kratki i auditivno silazni. Tri jednosložna, jedan dvosložan. (Upravo je i taj jednosložan, ali u enklizi: *on se.*) U svim primjerima - ton se diže.

c) Pred pauzom

4. Jedan primjer. Ravnomjerno spuštanje od početka do kraja.

5. Dva primjera. U jednom samo spuštanje, drugi slog niži (302-265/246-218 Hz).

U drugom najprije dizanje, pa spuštanje tona, ali ne do visine s koje je počelo dizanje - oblik "cirkumfleksa" (~) (179-195-186 Hz).

7. Jedan primjer, intonacija kao u završnoj poziciji. U naglašenom slogu samo spuštanje tona, drugi počinje na istoj visini na kojoj naglašeni završava (207-143/143-... Hz).

9. Dizanje pa spuštanje, krivulja cirkumfleksa. Drugi slog i niži i viši (195-212-187/179 Hz, 193-205-191/199 Hz).

10. Spuštanje tona, drugi slog niži (300-227/183-171 Hz).

d) Na kraju rečenice

4. Spuštanje tona.

5. Isto kao prethodni ispitani. Idući slog počinje znatno nižim tonom nego što završava prethodni (239-197/169 Hz).

7. Spuštanje. Jedan primjer kada umjesto akuta dolazi cirkumfleks, spuštanje nešto manje.

9. Spuštanje.

13. Spuštanje, ponekad vrlo intenzivno (324-210/209-178 Hz).

1.1.3.5. Akut

a) Neutralna pozicija

1. U početku trajanja naglašenog vokala blago spuštanje, a onda dizanje tona. Vrhunac na kraju naglašenog vokala. Drugi slog niži (287-283-296/273 Hz).

2. U početku može biti spuštanje tona ili nema spuštanja tona, zatim je ton ravan ili se blago diže. Na kraju prije prekida trajanja vokala kratko spuštanje.

3. Ravnomjerno dizanje za cijelog trajanja.

4. Uzlazan ton sa ili bez početnoga spuštanja (do 1/4 trajanja). Drugi slog niži.

5. Blago konveksno dizanje do 2/3 trajanja, tada spuštanje tona veće nego je bilo dizanje. Drugi slog niži. Lomljeno ili ravno blago spuštanje tona u naglašenom slogu. Kod lomljenja, u prvoj trećini spuštanje do visine u naglašenom slogu na kojoj ton ostaje do kraja trajanja vokala.

6. Dizanje od početka do 2/3 trajanja, a tada ton ostaje na istoj visini do kraja. Drugi je slog mnogo niži, niži i od početka naglašenoga sloga.

7. Ton se diže u naglašenom slogu do zadnje petine trajanja vokala u kojoj je ravan. Drugi slog počinje s nižim tonom. Kada je sonant između naglašenog vokala i idućeg, može se pratiti spuštanje tona od prestanka naglašenoga vokala. Krivulja tona kroz dva sloga pravilna je sinusoida.

8. U početku, kratak period, ton je ravan, a onda se diže. Drugi slog počinje na istoj visini s kojom završava naglašeni. U početku kratko spuštanje, zatim dizanje. (Kod toga ispitanika svi su dugi slogovi uzlazni.)

9. U naglašenom slogu dizanje tona. Prije prekida moguće kratko spuštanje ili kratak ton. Idući slog u većini počinje višim tonom od vrhunca tona u naglašenom slogu, ali može biti jednak i niži. Krivulje konveksne, ravne i konkavne.

10. Lomljen, u početku spuštanje tona do 1/3 trajanje, zatim dizanje, prije prekida kratak period ravan ton. Idući je slog niži (270-263-300/261-218 Hz).

11. Dizanje od početka do kraja, idući je slog viši.

12. Blago dizanje, nekad gotovo ravan ton, od 5 (323-328) do 20 (315-336) herca. U početku moguće i vrlo kratko spuštanje tona (0,03 sek.) do 8 herca.

13. U naglašenom slogu dizanje tona od početka do kraja, koje može biti i konveksno i konkavno. Idući slog može početi na istoj, većoj i manjoj visini.

b) *Prva riječ*

1. Izrazito dizanje tona u naglašenom slogu. Idući slog niži od vrhunca tona u naglašenom slogu, ali viši od početka u naglašenom slogu (277-365/320 Hz).

4. Kao i u neutralnoj poziciji, tj. uzlazan s početnim spuštanjem ili bez njega, drugi slog niži.

5. Lomljen - u prvoj polovici trajanja izrazito se spušta, u drugoj se isto tako diže do visine s koje je počelo spuštanje tona. Drugi slog nešto viši.

10. Slično kao kod prethodnog ispitanika, ali dizanje do manjega vrhunca nego što je bila visina s koje je počelo spuštanje tona.

12. Izrazito dizanje od početka do kraja. Idući slog niži.

6. Tri primjera. U naglašenom slogu dizanje tona, drugi slog počinje višim tonom nego što završava naglašeni i ton se još penje. Počinje na istoj visini na kojoj završava naglašeni slog a zatim ton pada.

8. Uzdizanje u naglašenom slogu, drugi počinje na istoj visini. (U jednom primjeru fonološki cirkumfleks realiziran kao akut a kretanje tona kao naprijed.)

c) *Kraj rečenice*

Izjavne rečenice.

1. Lomljen, u većini ravan ton. Najprije spuštanje tona, zatim dizanje na istu visinu s koje je počelo spuštanje i onda opet spuštanje (257-249-257-245 Hz).

2. U naglašenom slogu spuštanje tona. Idući slog počinje na istoj visini na kojoj i naglašeni, a višoj nego što naglašeni završava.

4. Kao akut realiziran fonološki kratak slog: spuštanje tona u naglašenom slogu, idući slog niži.

8. Slaba silaznost od početka do kraja u naglašenom slogu, idući slog niži.

10. Jedan primjer fonološki kratkog sloga koji je realiziran kao akut, kretanje tona kao kod 8. Jedan akut lomljen: padanje tona - dizanje - padanje.

12. Fonološki kratak slog realiziran kao akut. U naglašenom slogu dizanje tona, drugi slog niži.

13. U naglašenom slogu spuštanje tona, drugi slog niži.

Upitne rečenice, s upitnom česticom.

11. Blago spuštanje, gotovo ravan ton (187-171 Hz).

Vrijednosti za drugi slog nije bilo moguće odrediti.

1.1.3.6. Kratak slog

Iako u analiziranim sustavima u kratkome slogu nema opreke po tonu, pokušalo se odrediti koji su elementi od značaja za razlikovanje različite realizacije kratkoga sloga. Te se realizacije u pravilu također mogu podijeliti u dvije različite vrste, tj. jednu silaznu i jednu uzlaznu, što čini paralelizam s dugim slogom, ovdje međutim samo na fonetskoj razini.

Realizacije ovdje nisu razvrstane po pozicijama, već sve pozicije skupa, ali se navodi kada je od značenja o kojoj je poziciji riječ.

a) Silazna realizacija

1. Redovno padanje tona, oko 55 herca, ali ton može biti i ravan. Idući slog niži. U jednom primjeru jednosložna riječ na početku rečenice poslije kratkog padanja tona - znatan rast (300-287-339 Hz).

2. Spuštanje u naglašenom slogu ili ton ravan. Idući slog niži.

3. U početku kratko dizanje tona, zatim ton ravan.

4. U početku trajanja vrlo kratko spuštanje tona, zatim blago dizanje i zatim ravan ton. Drugi slog niži. U riječi pred pauzom, ton se spušta.

5. Veće ili manje konkavno spuštanje tona u naglašenom slogu. Drugi slog počinje na istoj ili većoj visini nego što završava naglašeni slog. U jednosložnoj riječi na kraju rečenice blago dizanje tona do polovice trajanja, a onda konveksno spuštanje do iste visine.

7. Tri linije kretanja tona. Medijalna pozicija - lagano konkavno spuštanje, drugi slog niži. Na početku rečenice dizanje tona do 2/3 trajanja, u zadnjoj trećini lagano spuštanje. Na kraju rečenice - spuštanje tona.

9. Ravan ton, drugi slog počinje na istoj visini. Na kraju rečenice ton je izrazito silazan. Na početku rečenice u svezi *ta je (pita dobra)* realizacija *tâe* i *tâe*. Krivulje tona jednake, razlika samo u trajanju slogova.

10. Na kraju rečenice izrazito silazan (242-191-156 Hz), drugi slog niži.

11. Medijalna pozicija - ton u naglašenom slogu blago silazan, gotovo ravan. Drugi slog niži. Na kraju rečenice - ton u naglašenom slogu izrazito silazan, ali idući slog počinje s nešto višim tonom nego što završava naglašeni slog.

12. U početku i na kraju naglašenog sloga kratko spuštanje tona, u sredini za većine trajanja - ton ravan. Drugi slog niži. Na kraju rečenice ton izrazito silazan, a na početku obično i kratko dizanje tona. Drugi slog obično niži.

13. Silazan ton s konkavnom linijom.

b) Uzlazna realizacija

1. U početku vrlo kratko spuštanje, onda ravnomjerno dizanje do prekida. Drugi slog niži (339-390/351).

2. Dizanje tona za cijelog trajanja naglašenog sloga ili do 2/3 trajanja, a onda spuštanje. Idući slog niži.

4. Na početku rečenice - u početku do 1/3 trajanja padanje tona, tada dizanje također za 1/3 trajanja, veće nego je bilo padanje i dalje ravan ton. Drugi slog niži. Na

kraju rečenice - padanje tonâ u naglašenom slogu, a idući slog na početku nešto viši od visine na kojoj završava naglašeni slog (162-154/157 Hz).

5. Medijalni položaj - lagano uzdizanje tona. Početak rečenice - izrazito dizanje tona, s kratkim padom ili bez pada na početku; idući slog niži.

7. Medijalni položaj - u sredini riječi, uzdizanje u naglašenom slogu, idući slog počinje na istoj visini na kojoj naglašeni završava. Prva riječ u rečenici - uzdizanje tona u naglašenom slogu, a idući slog može početi na istoj, većoj i manjoj visini od one na kojoj je završio naglašeni slog.

8. Trovršno kretanje tona. Obično i u medijalnom i u inicijalnom položaju, većina trajanja uzdizanje tona, a na kraju kratko padanje; idući slog niži. Isto tako u obje pozicije i dizanje bez pada na kraju. U jednom primjeru, medijalni položaj riječi, srednji slog, dva loma tona: spuštanje-dizanje-spuštanje; idući slog niži: a. 291-313-305/278-247 Hz, b. 223-236/220-250-222 Hz, c. 236-237/269-261-269-257/246-221 Hz.

13. Naglašeni slog uzlazan, a idući može početi na istoj, većoj i manjoj visini od one na kojoj završava naglašeni.

1.1.3.7. Pregled

Budući da se prozodijska obilježja zasnivaju na relativnim vrijednostima, tj. vrijednost se veličine određuje prema vrijednosti druge veličine s kojom je ona u sintagmatskom odnosu, kontrastu, tako da slog iste duljine u jednom ostvaraju može imati vrijednost kratkoga sloga, a u drugom ostvaraju dugoga, pri sintezi izložene građe poći ćemo opet od pojedinih ispitanika.

1. U svih akcenata, dakle i u kratkom slogu bez obzira da li se percipira kao uzlazan ili silazan, slog koji slijedi odmah iza naglašenoga sloga niži je od naglašenoga sloga. Kod silaznih akcenata, dakle i kod kratkoga kada se percipira kao silazan, ali kod kratkoga sloga može biti i ravan.

Kod uzlaznih akcenata, dakle i kod kratkoga sloga kada se percipira kao uzlazan, ton je uzlazan ili ravan. Na kraju rečenice čak se i spušta.

2. Kod silaznih akcenata silazan ton, kad kratkog sloga i ravan.

Kod uzlaznih akcenata dizanje tona ili je ton ravan. Slog neposredno iza naglasaka jednako se ponaša kod svih naglasaka.

4. Kod dugih slogova jasno je dizanje ili spuštanje tona, rast ili pad frekvencije.

Kod kratkih, silazna varijanta ima ravan ton, uzlazna - uzlazan.

Drugi se slog jednako vlada u obje intonacije.

5. Kod silaznih naglasaka spuštanje tona u naglašenom slogu, idući slog niži.

Kod uzlaznih akcenata redovno rast tona u naglašenom slogu, a idući slog viši ili na istoj visini. Jedan je primjer akuta, dugog uzlaznog, sa samim spuštanjem u naglašenom slogu, a idući slog počinje s izrazito višim tonom od tona u naglašenom slogu.

6. Iako imamo primjere samo uzlaznog naglasaka, može se donijeti prilično relevantan zaključak jer u naglašenom slogu u svim pozicijama u rečenici imamo dizanje tona, a drugi slog može biti niži, jednak i viši, može se u njemu ton dizati i spuštati, ovisno o rečeničnoj intonaciji. Prema tome, relevantno je kretanje tona u naglašenom slogu.

7. Relevantno je kretanje tona u naglašenom slogu. Ton u slogu neposredno iza naglašenoga ovisi o rečeničnoj intonaciji.

8. U osnovi isto kao kod 6, ali se ne mogu izvoditi nikakvi zaključci jer su svi slogovi realizirani uzlazno, dakle i oni koji su inače fonološki silazni.

9. Relevantno kretanje tona u naglašenom slogu. Međutim, ima primjera koji upućuju da bi drugi slog mogao imati određenu ulogu.

10. Relevantno kretanje tona u naglašenom slogu.

11. Čini se da je relevantno kretanje tona u naglašenom slogu i odnos visine tona između naglašenog i sljedećeg.

12. Relevantno kretanje tona u naglašenom slogu.

13. Izrazito spuštanje kod cirkumfleksa prema uzdizanju tona i ravnom tonu kod akuta. Visina tona u sljedećem slogu ovisi o rečeničnoj intonaciji.

1.1.3.8. Rezultati

a. Uočavaju se individualne razlike u realizaciji prozodijskih obilježja. Budući da su ispitanici iz različitih mjesta, to bi moglo upućivati na različito ostvarivanje prozodijskih obilježja u različitim mjesnim govorima. Ta je mogućnost realna s obzirom na to da su u Granici bile znatne migracije stanovništva te supstrati u pojedinim mjestima bez obzira na isti prozodijski sustav mogu biti različitog porijekla, kao i s obzirom na, različit, kontakt sa štokavskim govorima.

b. U većine ispitanika za razlikovanje dviju vrsta modulacije s obzirom na prozodiju riječi, tj. opreku *akut* - *cirkumfleks*, relevantno je kretanje tona u naglašenom slogu. Akut je redovno uzlazan, rjeđe ravan, a cirkumfleks redovno silazan.

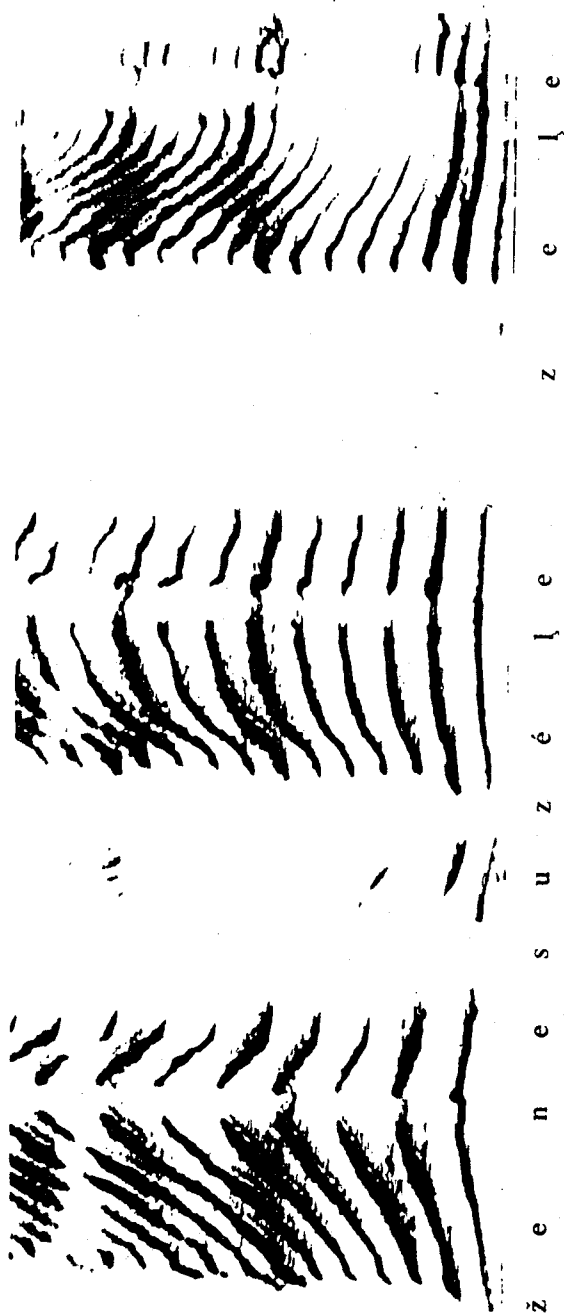
c. Dio građe (ispitanici 5, 9, 11) ukazuje na to da pri razlikovanju dviju vrsta modulacija neku ulogu može imati i slog koji slijedi odmah iza naglašenoga, točnije relevantan bi bio odnos visine naglašenoga sloga i sljedećega sloga. Kod akuta je sljedeći slog s obzirom na naglašeni slog viši nego što je to kod cirkumfleksa, i to sljedeći je kod akuta na istoj ili većoj visini nego naglašeni slog, a kod cirkumfleksa sljedeći je slog niži od naglašenog sloga.

Čini se da je odnos visine naglašenoga i sljedećeg sloga redundantno prozodijsko obilježje koje omogućuje razlikovanje dviju vrsta modulacija, odnosno sprečava njihovu neutralizaciju onda kada kretanje tona u samom naglašenom slogu, zbog nekih razloga, to ne bi omogućilo.

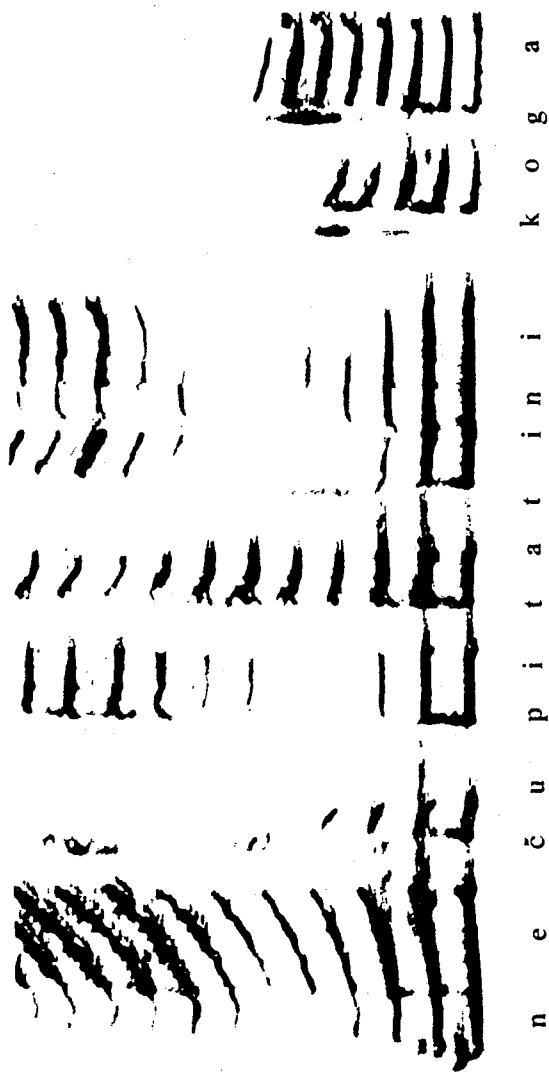
Nije se moglo na temelju snimljene građe ustvrditi da li to vrijedi za sve govore kojih su prozodijski govori akustički istraživani ili samo za tri (Raščani, Cubinec, Čvrstec).

d. Nije bilo primjera koji bi ukazivali na mogućnost da relativna visina naglašenog sloga, tj. razlika u visini sloga s akutom i sloga s cirkumfleksom, ima neko značenje za razlikovanje opreke *akut* - *cirkumfleks*, kao što je to u slovenskom književnom jeziku i u nekim slovenskim govorima.

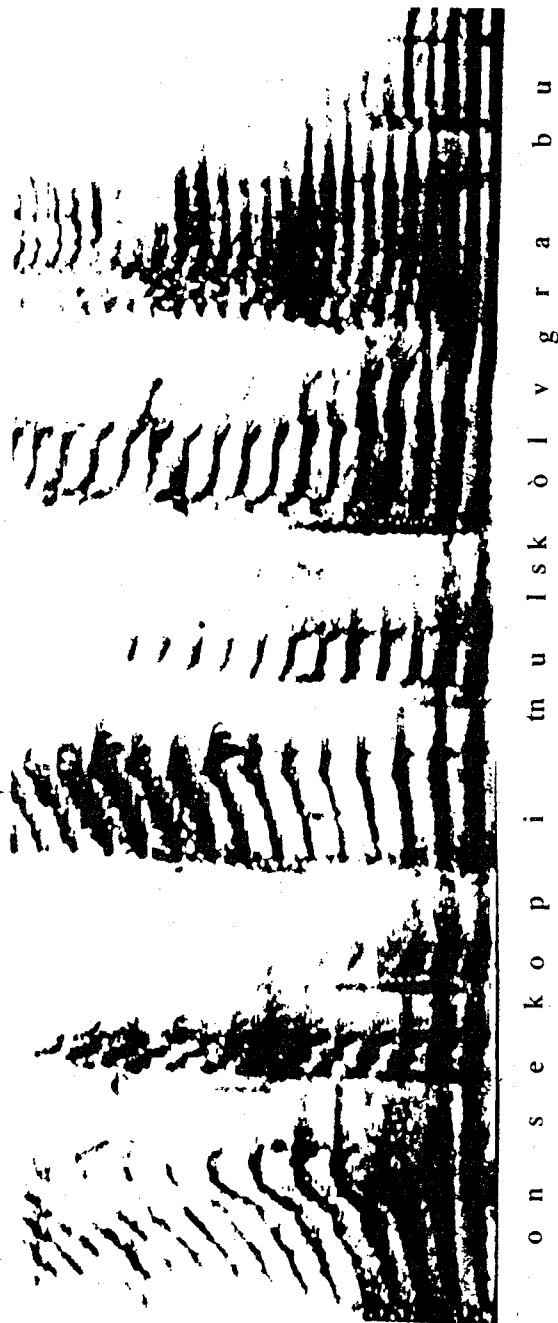
Bez obzira da li se opreka ostvaruje u okviru jednoga sloga ili dva - bitno je kretanje tona, uzlaženje kod akuta i padanje kod cirkumfleksa. Zato su i postojeći nazivi *uzlazno* i *silazno* opravdani i s obzirom na njihovu akustičku prirodu.

1. Akut i cirkumfleks u rečenici *žé:ne su zé:le zè:le*

2. Akut, u početnom i središnjem položaju, u rečenici *ně:ču pi:tati nīkoga*

3. Akut realiziran na mjestu kratkoga sloga i cirkumfleks u rečenici *ò:n se kopl:tnul s kò:l v grà:bu*

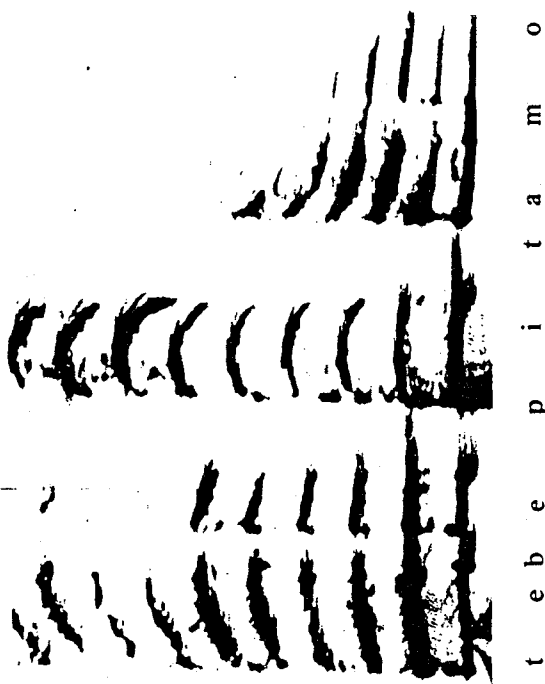
t e b e n e p i t a m n i š t

4. Cirkumfleks, u središnjem položaju, u rečenici *tébe ne pi:tam ništ*

k o g a p i t a š s t a r i

5. Čirkumfleks pred pauzom i u završnoj poziciji u rečenici *kóga pi:taš, stá:ri*

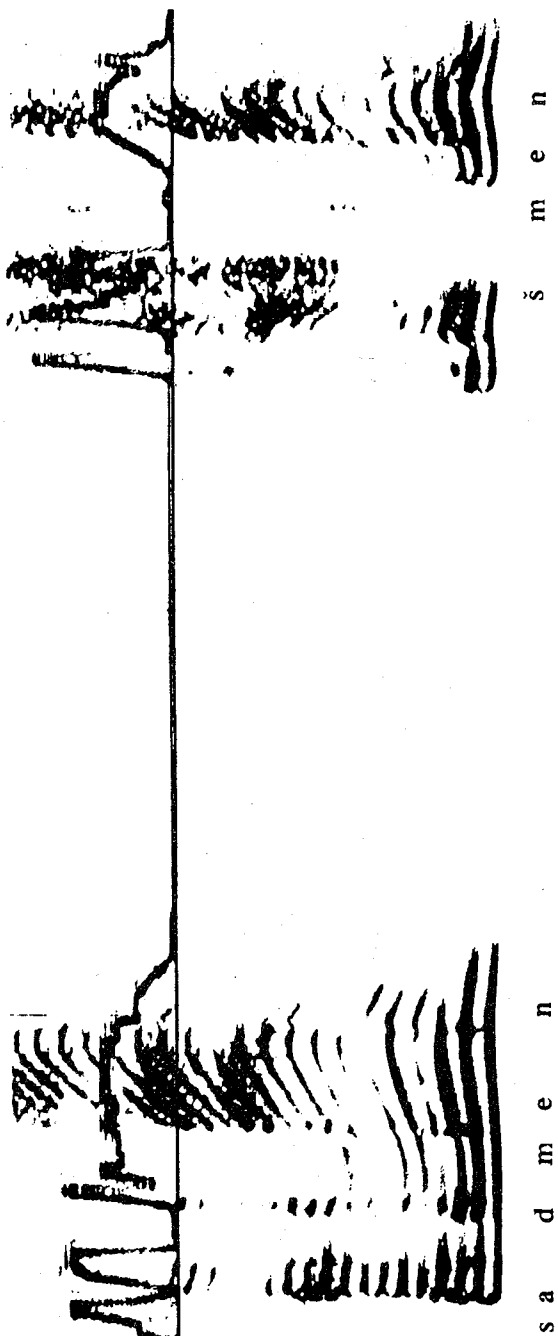
6. Ćirkumfleks u završnom položaju, s karakterističnom krivuljom poput znaka za Ćirkumfleks, u rećenici *tébe pi:tamo*

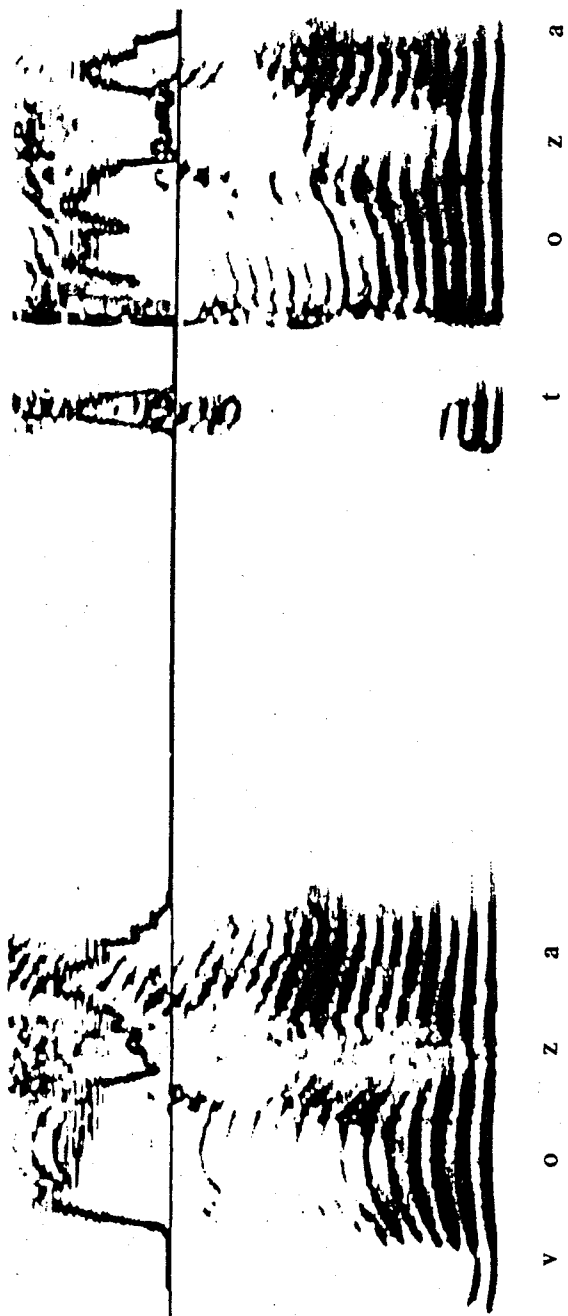
o v e ž e n e ž e n e

7. Primjeni fonološke modulacije u kratkom slogu iz rečkoga govora.

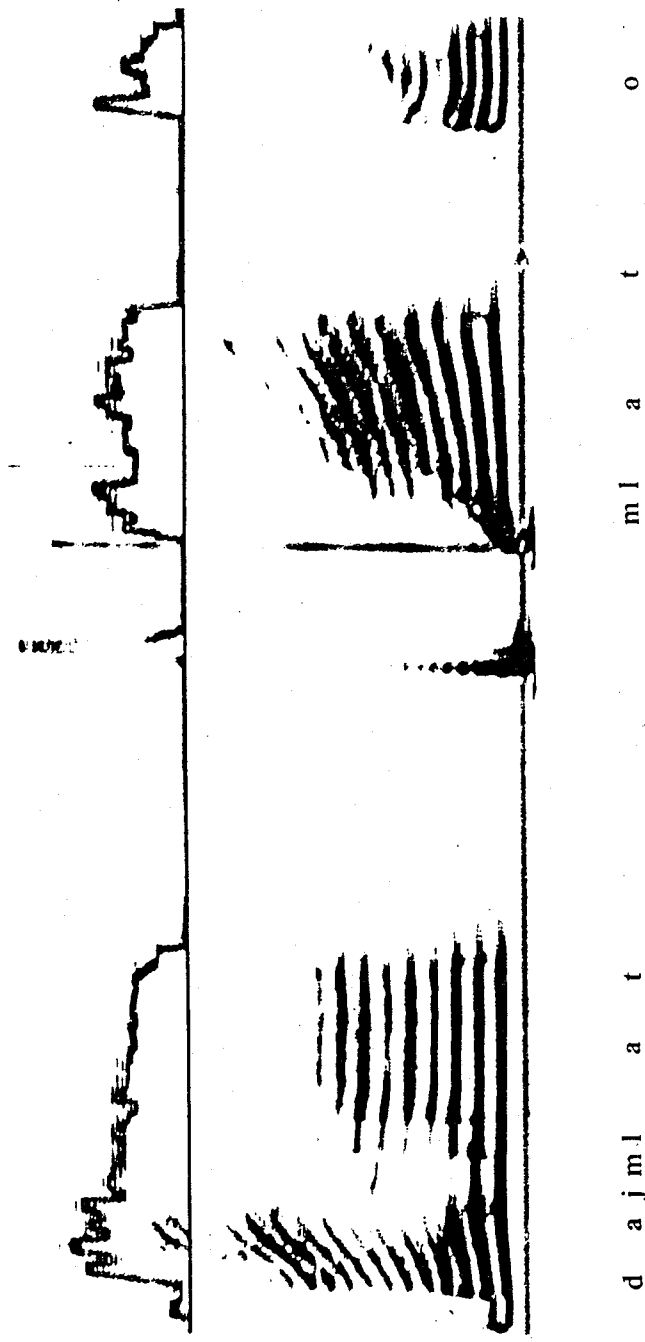
Rečenica: *ove žene žene se*

8. Uzlazna i silazna modulacija u kratkom slogu jednosložnih riječi (u rečkom govoru).
Riječi: *sad mén, mén*

9. Modulacija u dugom slogu u rečkom govoru. Primjeri: vò:za, tó:za

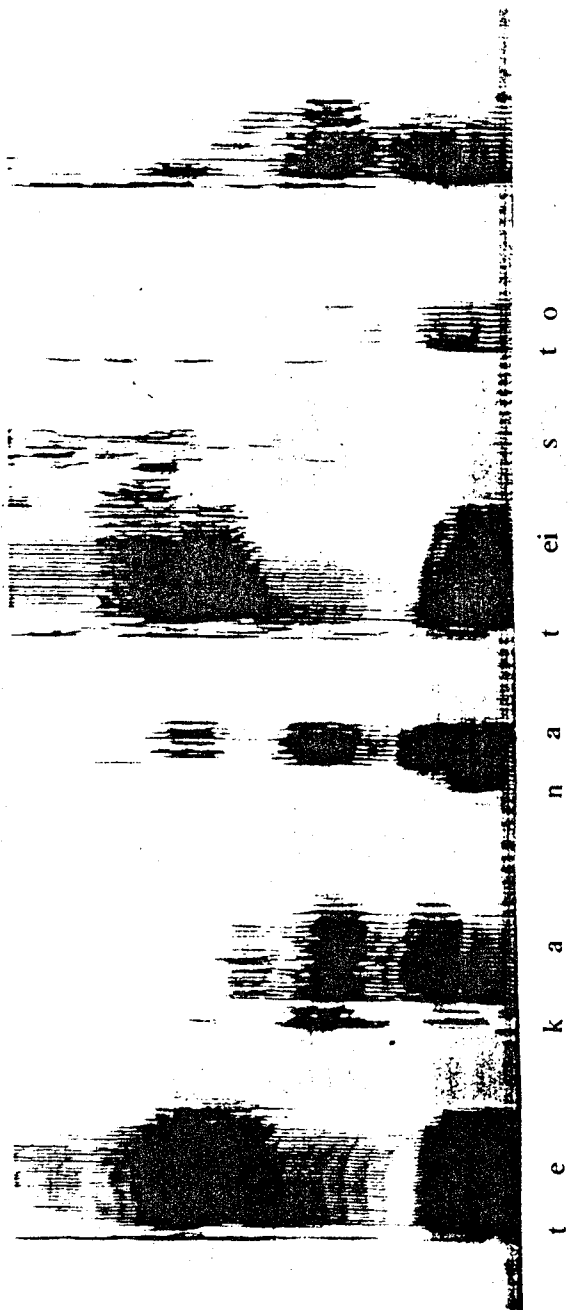

10. Uzlazna modulacija, u rečkom govoru, u jednosložnim riječima, u završnoj i nezavršnoj poziciji: *daj mlá:t, mlá:t: o(ču)*

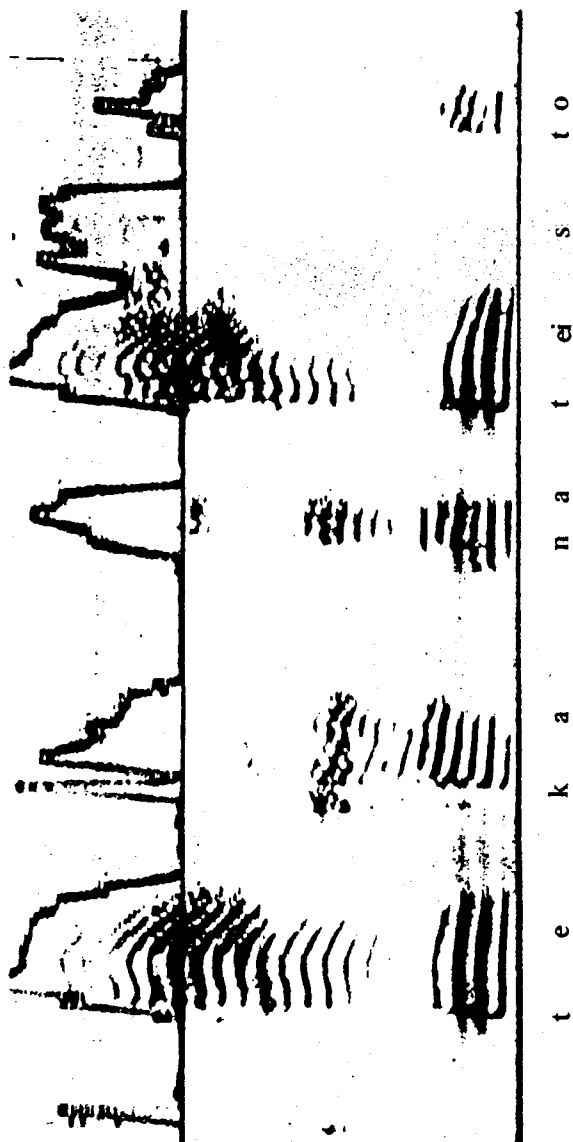

d a d e i t e i t e t a

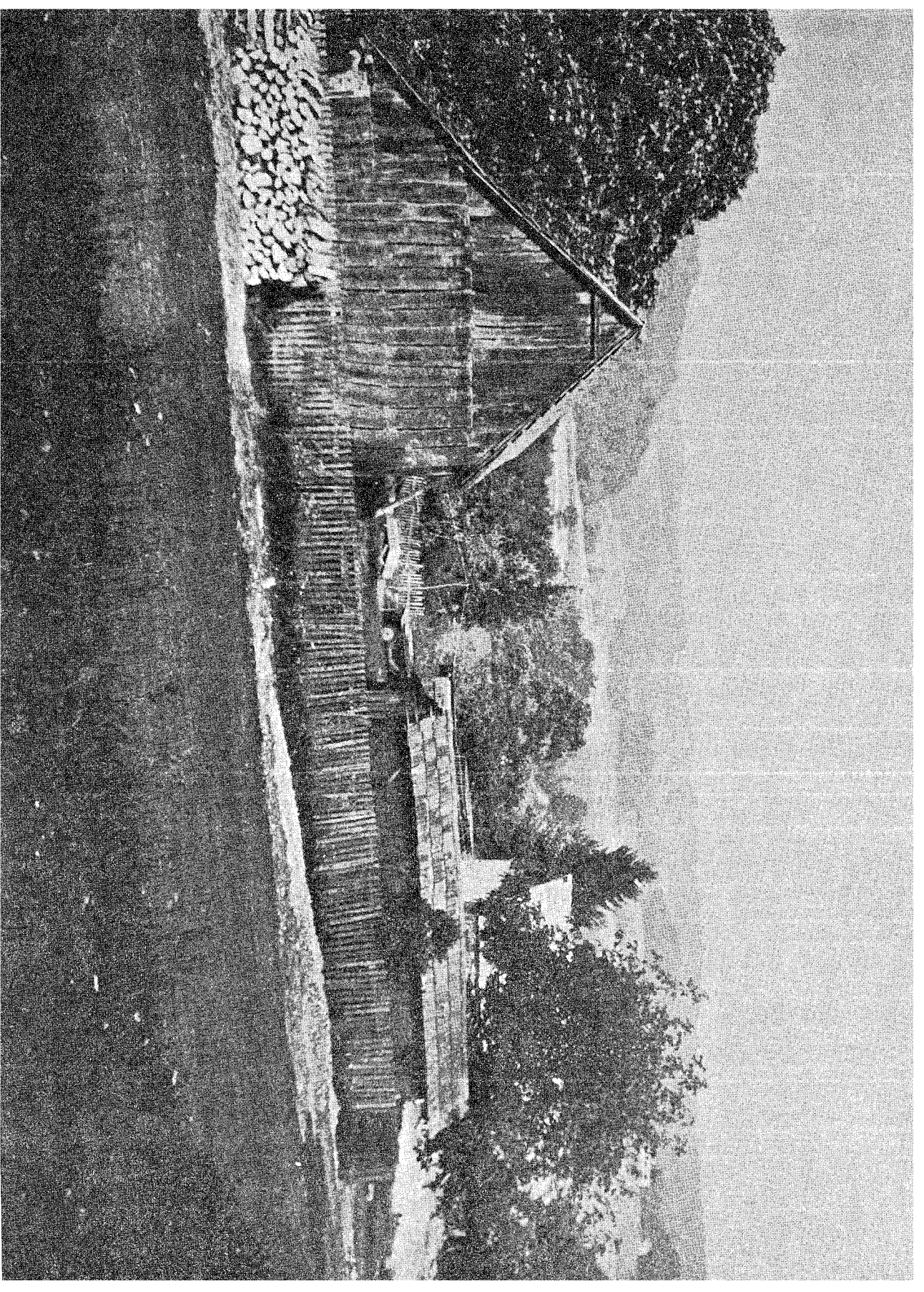
11. Sonogram uskoga spektra rečenice *pi:š da de:te i té:ta idu,*
koje je široki sonogram br. 14 na str. 122.

12. Sonogram e/e: i /ei/ pod silaznom modulacijom u rečkom govoru u riječima *té:ka* i *téi:sto*

13. Iste primjeri na sonogramu uskoga spektra (br. 12)

1.2.2. *Potvrde*

Primjeri za fonološku vrijednost prozodijskih obilježja mogu biti isti koji su navedeni i za prethodni sustav. Potvrđeni su u D. Glogovnici i D. Mostima.

Što je u točki 1.1.2. rečeno o sporadičnom pojavljivanju naglašenih kratkoća zadnjega sloga u višesložnim riječima, vrijedi i za ove govore.

1.2.3. *Broj prozodijskih mogućnosti u riječi*

Broj je prozodijskih mogućnosti u riječi:

s jednim slogom 2: 'x, 'x:

s dva sloga 4: 'xx, x:x, x':x, x'x: (x'x:)

s tri sloga - sa zatvorenom ultimom sedam mogućnosti: 'xxx, x':xx, x':xx; x'xx, x'x':x, x'x':x; xx'x'; s otvorenom ultimom 6 mogućnosti, tj. bez sedme. Prema tome, za višesložne riječi sa zatvorenom ultimom vrijedi formula $x = 3n - 2$, a za riječi s otvorenom formula $x = 3n - 3$.

Primjeri (fonetski).

Jednosložne riječi

'x. D. Mosti: *štè l, jòš, dèt 'djed'*.

'x: D. Mosti: *mà:m 'odmah', žnè:m 's njim', žè:in Gmn 'žena', pèi:s 'ići ćeš', vù:r Gmn 'sati'*.

Dvosložne riječi

'xx. D. Glogovnica: *bóji 'boli', g'mi, kòsi, sédem, rúka, dèska*

x':x. D. Glogovnica: *pì:tam, vù:va Nmn, mlà:tim, D.M.: mèi:so, sèi:no, mò:re, pì:la prid. rad., vù:vo, grì:z*

x':x. D.M.: *ví:dim, ćú:ti, 'šuti', zná:mu, brei:gu Ljed 'brijegu'. D.G.: mé:so, tē:sto, vù:va Gjed, glá:den*

x'x': D.G.: *kapù:t, kotà:č, krumpè:r, pastè:r. D.M.: dučà:n, purà:n, kolà:č, pikè:t (gotovo) okomito'*.

Trosložne i višesložne riječi

'xxx. D.G.: *jàgoda, dèlati, mēseca, lōpata, plátimu.*

x':xx. D.G.: *pì:tamu, govè:dina, Glogò:vnica, mlà:timu;*
D.M.: *pì:tate, zgovà:rjaju, galà:mite, popè:vaju.*

x':xx. D.M.: *plè:sali, ví:dimu, štè:zati, tr:gaju.*

x'xx. D.M.: *imámu, govòri, pekmèza,*

x'x':x. D.M.: *pripà:daš, čerè:šna, zelè:na; D.G.: bogà:ti.*

x'x':x. D.G.: *posè:kel, Belová:ru, čerè:šna.*

xx'x': D.G.: *Belová:r.*

1.2.4. *Ostalo*

Za klitike u ovom sustavu vrijedi isto ono što je rečeno za sustav A.a.1. Također za realizaciju, osim za naglašeni zadnji slog. Upravo je potrebno reći nešto o realizaciji toga sloga u kojem ne postoji opreka po kretanju tona. Budući da nema tonske opreke u dugoj na-

1.3.1.2. Broj prozodijskih mogućnosti u riječi

Shema je ista kao kod prethodnog tipa i vrijedi bez ograničenja za zadnji slog, a formula je broja prozodijskih mogućnosti $x = 3n - 2$.

Primjeri.

	Apatovec	Prugovec	Sirova K.	Lozan
'x.	k'aj	s'im	s'aj	st'el
'x:.	r'ę:p	d'e:n	č'i:j	st'ę:z Gmn
'xx.	k'oža	r'ežem	št'ala	č'ujem
ǎ:x.	pǎ:ca	jǎ:god	svò:ra	rę:bra
ǎ:x:.	pǎ:sek	stę:blo	vú:na	šú:nka
x'x:.	kos'i:	div'l'i:	vel'i:	krump'e:r
-'xxx(x).	sl'ivovina	'oprava	pr'egrašća	s'ušimu
ǎ:xx.	die:lamu	kò:lenu	mà:terum	pì:tamu
ǎ:xx:.	pǎ:tati	pref:loga	mlǎ:titi	plę:sati
xx':x.	cinà:va	širò:ki	posèi:kel	opà:limu
x'xx.	jag'oda	mač'aja	m'ęseca	reš'ęto
-ǎx':x(x).	privę:zati	japatę:ka	okrú:gel	govę:dina
xx'x:.	pokos'i:		kokošj'u:m	gračansk'i:

Napomene uz primjere. *s'aj* znači 'sav', *stę:z* je Gmn od *steza* 'staza', *pǎ:ca* 3jed od *pǎ:cati*, *sl'ivovina* 'drvo šljive', *pref:loga* Gjed 'ugara', *japatę:ka* 'ljekarna', *gračansk'i*: 'koji se odnosi na Gradec (Stari)'. Za Dubravu, za koju nisu navedeni primjeri, mogle bi se donijeti slične potvrde, npr. *bolì:me glǎ:va*, *govę:dina*, *mlǎ:titi*, *s'ęlo*.

1.3.2. Sustav Kloštra Podravskoga

Nije posve jasna situacija u selu Kloštru Podravskom. Mjesto je okruženo govorima u kojima se javljaju tri vrste akcentnih sustava: onima gdje je mjesto siline ograničeno na zadnja dva sloga (Đurđevac, Sesvete), s tipom o kojem se upravo govori (Prugovec) i s tipom u kojem ultima ne može biti naglašena (Kozarevec i dr.). U kloštranskom govoru primjeri koji su obično naglašeni na ultimima, ako po sustavu duga naglašena ultima može nositi silinu, npr. 3jed, Gjed a-osnova, Njed m.r., obično imaju naglašenu penultimu, dakle *b'oli*, *ž'ęng*, a govornici također izričito ovjeravaju samo takve oblike kao njihove, dok oblike kao *bolì:*, *ženè:* pripisuju drugim govorima. Međutim, suprotno njihovoj ocjeni, i u njihovu spontanu govoru javljaju se oblici s naglašenom ultimom. Zabilježio sam tako *wovè: katn'ici*, *velę:*, *nakostè:*, *skokošjù:*, *mejù:r*, *odstarę:*. Mislim da je riječ o govoru s dva prozodijska podsustava, od kojih jedan preteže nad drugim, i to preteže sustav u kojem ultima ne može biti naglašena nad onim u kojem može. Teško je reći u kojem smjeru ide razvoj, tj. da li prema proširenijem sustavu u graničarskim govorima, tj. u kojima ultima nije naglašena, što je i organski smjer razvoja, ili suprotno njemu, tj. da se pod utjecajem većine susjednih govora restaurira starija faza u razvoju.

1.3.3. *Budrovec, Čepelovec*

U Budrovcu i Čepelovcu *ǎ*: i *ǎ*: stoje u jednosmjernoj opoziciji, odnosno u dijelu primjera mogu doći i obje modulacije u dugom slogu, a u drugom dijelu samo uzlazna (v. t. 1.9. i 2.9).

1.4. A. b.

Iako je s obzirom na osnovnu kajkavsku akcentuaciju ovaj tip neobičan, on nije tako rijedak u kajkavskim bilogorskim i podravskim graničarskim govorima – češći je naime od prethodna dva tipa, koji su inače vrlo česti u drugim kajkavskim govorima. Ovaj tip pronađen je u dvanaest lokalnih govora, i to u selima: Sedlarica, Ciglena, Veliko Trojstvo, Šandrovec, Gronje Zdelice, Kuštani, Srem, Povelic, Reka i Mali Potočec, Osek, a možda dolazi u još kojem, npr. u Velikom Potočecu. To je i razumljivo za ove govore s obzirom na kontakt s novoštokavskim govorima, međutim o tome će biti više govora na drugom mjestu (v. t. 2).

1.4.1. *Značajke*

U pogledu distribucije naglasaka, sustavi u svim navedenim mjestima nisu identični. Kao uzorak bit će prikazan sustav mjesta Reke, i to iz praktičnog razloga, to je sustav autorovog rodnog mjesta.

U rečkom kajkavskom govoru u načelu nema ograničenja u distribuciji prozodijskih obilježja, odnosno naglasaka – svaki naglasak može stajati na svakom slogu riječi. Prema tome, uzlazni naglasci, i kratki i dugi, mogu stajati i u jedinom i u zadnjem slogu riječi, silazni naglasci mogu stajati u srednjem slogu.

Sljedeći primjeri minimalnih parova koji pokazuju fonologičnost prozodijskih obilježja potvrđeni su u Reci, a većina i u drugim mjestima s ovim sustavom. Izgovor je rečki.

Primjeri: *zǎn* 'hladan' – *zǎn* 2jed imp. 'uzdahni'
sǎla 'sjela' – *sǎla* Gjed od *sǎlo*
kù:ma Gjed 'kúma' – *kù:ma* Njed 'kúma'
pè:ta broj – *pè:ta* Njed
pùše 3mn 'pùše' – *pù:še* 'pùše'
bràt inf. – *brà:t* sup 'brati'
ródi 3jed – *ró:di* Djed
kòsti Gjed – *kó:sti* Ljed.

1.4.2. *Dublete*

Potrebno je ovdje spomenuti jednu pojavu u rečkom govoru, o kojoj će biti više govora u t. 2.7., a to je da se pojedine riječi, odnosno pojedini oblici promjenjivih riječi pojavljuju s dva naglasaka, postoje prozodijske dublete. Moguće je da jedna dubleta ima duljinu, a druga kraćinu s istom modulacijom tona, kao i da kod iste kvantitete, kraćine, dublete imaju različitu modulaciju tona. To je čak karakteristično za pojedine kategorije oblika, prezent, vokale, npr. o te r.

Primjeri: *góri* – *gó:ri*, *čúći* – *čú:ći*, *vózla* – *vó:zla*, *rùbača* – *rùbača*, *pónava* – *poná:va* itd.

Međutim, takvi primjeri ne dovode u sumnju fonologičnost porzodijskih obilježja jer minimalni parovi navedeni naprijed dokazuju fonološku funkciju prozodijskih obilježja. Dublete mogu biti posljedica različitih procesa. O onima koje se odnose na pojedine kategorije bit će riječi na odnosnim mjestima. Ovdje je potrebno reći nešto o dubletama tipa *rùbača - rúbača, zùbače - zúbače, pónava - póná:va, dóma - dó:ma, zbólom - zból:gom*.

Kod dubleta u kojih postoji razlika u kvantiteti, kao i u onih kod kojih je razlika u mjestu naglasaka, treba pretpostaviti da dublete potječu iz dva genetski različita sustava. Naime, stanje je ovakvo. Dio sela, odnosno jedan dio kuća govori *ótava*, a drugi *otá:va*. Lako je onda moguće da i jedan i drugi dio sela govori i jedno i drugo dok ne prevlada jedan oblik. Teže je razumijeti dublete kao *rùbača - rúbača*. Svakako treba pretpostaviti "pravilan" naglasak *rùbača* jer u obližnjim govorima koji su povlačili naglasak prema kraju riječi *j'agoda* → *jag'oda* imamo *rub'ača*. Može biti da do nesigurnosti dolazi u riječima koje se danas vrlo rijetko i sve rijeđe upotrebljavaju. Može se pretpostaviti i da različite dublete potječu iz dva različita sustava, u kojima je ta riječ imala različiti naglasak - u jednom *r'ubača*, što u Reci daje *rùbača*, u drugom *rub'ača* što u Reci daje *rúbača*, kao i *lópata* od *lop'ata*.

1.4.3. Sheme

Ovaj sustav možemo ovako predočiti:

		Kvant.	Ton
Slog	nagl.	+	-
	nenagl.	-	-

Duljina	+	-
Uzlaznost	+ : -	+ : -

Uobičajeno govoreći, inventar je naglasaka:

	silazan	uzlazan
kratak	˘	˘
dug	˘:	˘:

što odgovara inventaru standardnoga jezika u kojem su samo drugi znakovi uobičajeni (˘, ˘:, ˘, ˘').

1.4.4. Markiranost

Na pitanje: koja su obilježja u ovome sustavu markirana, a koja nemarkirana, za dva je obilježja odgovor jasan. Markirana je silina, naglašenost prema odsustvu siline. Također je markirana i duljina u odnosu na kraćinu, jer se kraćina pojavljuje u položaju neutralizacije, u nenaglašenom slogu. Teže je reći koja je modulacija markirana, uzlazna ili silazna, s obzirom na to da obje dolaze u svima pozicijama u riječi, tj. nema ograničenja u njiho-

voj distribuciji. Međutim, ako se osvrćemo na čestotu pojave pojedinih naglasaka u različitim pozicijama u riječi, mora se reći da postoji razlika između pojedinih govora koji imaju ovaj prozodijski sustav. Naime, o nekima od tih govora, npr. u Reci i Cigleni, dugosilazni naglasak rijedak je u medijalnom položaju u riječi. To opet nije situacija kao u književnom jeziku, čak ni onda ako prihvatimo da tuđice sa silaznim naglaskom u medijalnom i finalnom položaju ulaze u sustav, a apstrahiramo razliku da uzlazni naglasci u standardnom jeziku ne mogu doći u finalnom položaju. Jer, u navedenim govovima, suprotno medijalnoj poziciji, u finalnoj je poziciji dugosilazni naglasak običan. S dosta prava moglo bi se čak reći da je u tim govovima ukinuta opreka po kvantiteti u medijalnom položaju na dugim slogovima, što podsjeća na turopoljske govore (Ivšić 1936, Šojat 1967), te bi njihovi prozodijski sustavi bili podtip ovoga tipa, a rijetki bi se primjeri s dugosilaznim naglaskom u tom položaju mogli smatrati iznimkama. Međutim, zbog paralelizma s oprekom po modulaciji u kratkim slogovima to nije tako učinjeno, ali kako je u tom uvjetnom položaju neutralizacije normalna uzlazna modulacija, možemo, opet uvjetno, reći da je ona nemarkirana, a silazna je markirana, kao i u standardnom jeziku (Ivić 1958, 105). Za ostale govore s ovim sustavom, tj. u kojima je i silina i modulacija na dugim slogovima obična, koji bi onda činili drugi podtip, ne možemo reći ni to, ali bismo po analogiji s prvima mogli uzimati i za njih iste odnose. Jasno je da izložena interpretacija u potpunosti ne zadovoljava, ali zasad ne vidimo mogućnost bolje.

1.4.5. Broj prozodijskih mogućnosti u riječi

Shema je prozodijskih mogućnosti u riječi:

s jednim slogom 4: \acute{x} , \acute{x} , \acute{x} ., \acute{x} .

s dva sloga 8: $\acute{x}x$, $\acute{x}x$, \acute{x} .: x , \acute{x} .: x ; $x\acute{x}$, $x\acute{x}$, $x\acute{x}$., $x\acute{x}$.

s tri sloga 12: $\acute{x}xx$, $\acute{x}xx$, \acute{x} .: xx , \acute{x} .: xx ; $x\acute{x}x$, $x\acute{x}x$, $x\acute{x}$.: x , $x\acute{x}$.: x ; $xxx\acute{x}$, $xxx\acute{x}$, $xxx\acute{x}$., $xxx\acute{x}$., itd.

Formula je, prema tome, $x = 4n$. I ovdje, kao i inače, podrazumijeva se da se kod višesložnih riječi, od četverostožnih dalje, ne ostvaruju sve mogućnosti.

Ovaj tip prozodijskog sustava odgovara akcentuaciji mjesta Sele na Rožu, kako ju je interpretirao Ivić (Isačenko 1939, Ivić 1961/62).

Samo se iz Reke donose primjeri za sve mogućnosti, tako da jedan govor bude zastupljen u potpunosti s primjerima, a iz ostalih mjesta donose se primjeri naizmjenično za pojedine mogućnosti.

Jednosložne riječi

\acute{x} . R.: *brát*, *kùp*, *stán* imp., G. Zdelice: *mèj*, *rišć*, *čùp*.

\acute{x} . R.: *bóst* inf., *bód* imp., *mén* zamj., V. Ciglana: *séb* zamj., *nós* imp. 'nosi'.

\acute{x} .: R.: *brà:t* sup., *stà:n*, *pè:č*, *lò:v*, M. Potočec: *dà:m*, *pè:t*, *šćè:m*, *dvèi*.

\acute{x} .: R.: *klé:t*, inf. 'kléti', *kú:n* imp., *kú:pt* inf., *kú:p* imp 'kùpiti', V.C.: *glé:d* 'gledaj', *vlié:c* 'vúci', *šjé:č* 'svući'.

Dvosložne riječi

- xx. R.: *pèkel* 'pekao', *màti*, Šandr.: *čùla*, *digel*, *òko*.
 xx. R.: *pèkel* 'pakao', *žèna*, *père*, Vrbica: *stèklo*, *òšli*, *jènu*.
 x:x. R.: *sè:la* Nmn, *mlá:da* 'nevjesta', Srem: *bie:la*, *dò:jdem*.
 x:x. R.: *zé:la* 'uzela', *mlá:da* pridj., G.Z.: *lei:po*, *vdá:la*.
 xx. R.: *presláb*, *prežúk*, *reštànt*, Šandr. *zesim*, *prezdèn*.
 xx. R.: *podél* 'podijeli', *podélt* 'podijeliti', *nanóšt*, M. Trojstvo: *donés*, *odént* 'odahnuti'.
 -xx.: R.: *prežù:t*, *prejã:k*, *živinã:r*.
 xx.: R.: *preslò:št* inf., *preslò:ž* imp. 'presložiti', V.C.: *divá:nt* inf., *povlié:c* imp., *povli-é:č* inf. 'povući'.

Od trosložnih i višesložnih riječi navode se samo potvrde za medijalni položaj jer se ostale mogućnosti podrazumijevaju na temelju dvosložnih. Kao što je rečeno, kod višesložnih se riječi i ne ostvaruju više sve mogućnosti.

- xxx. R.: *otpòvež*, *zamástil*, *preslãdek*, M.T.: *predòber*, *prigòrel*, *nadèlala*.
 xxx. R.: *otpòveš*, *zamásla*, *preslãtka*, Cigl.: *rešéta*, *obòdvie*, *petère*.
 xx:x. R.: *obèi:doval*, *prejã:ko*, *rafangèi:rač*, Vrbica: *glibò:ki*, *pokã:že*, *kosì:ca*.
 xx:x. R.: *stalá:ža*, *okrú:gel*, *čeref:šna*, M.P.: *ajdí:na*, *zlopá:tu*, *čere:pom*.

1.4.6. Klitike

Za klitike vrijedi uglavnom isto što je rečeno kod sustava A.a.1, t. 1.1.0.3. Razlika je nešto veća samo pri prenošenju naglasaka na proklitiku, i to kvantitativna i kvalitativna. U ovom sustavu to je prenošenje mnogo češće, a u skladu s osnovnim elementima sustava - preneseni naglasak ima i jednu od dviju modulacija tona, uzlaznu ili silaznu, kao i u književnom jeziku. Između govora ima razlika u pojedinostima. Kako je naprijed objašnjeno, opisat će se stanje u Reki.

Glagolske i zamjeničke klitike mogu biti enklitike i proklitike. Postoji, međutim, razlika između ovih klitika u proklizi te klitičkih prijedloga i veznika, koji su samo proklitike. Na glagolske i zamjeničke proklitike ne prelazi naglasak s riječi na koju se naslanjaju. Također su u proklizi običnije u upitnim rečenicama.

Primjeri glagolske klitike:

dòšesem - *sem dòšel* ija, *vidlisuga* - *sugavidli*, *vèčsi òtprl* - *sivèč òtprl*.

1.4.6.1. Zamjeničke klitike

a) Uz toničke riječi

vi:džga dobro - *gavi:diš dobro?* samo upitno
tátate pòslal - *tepòslal tãta?*
nèbuvas pòjel - *vasnèbu pòjel*.

b) U svezi s kraćim, atoničkim oblicima ličnih zamjenica za A, prijedlozi imaju dugouzlazni naglasak, kao i u standardnom jeziku: *ná:te*, *zá:me*, *pré:dnu*. Naglašeni oblici: *zámé-ne*, *natébe*, *prednú:.*

Prijedlozi uz toničke oblike tih zamjenica sa silaznim naglascima dobivaju kratkosilazni naglasak: zàni - ni:, od *oni*, prèdnas - nà:s itd. Neobično je prèdnèga, uz pred-nèga, prema nèga.

1.4.6.2. Prijedlozi, veznici i negacije

a) U glagola silazni naglasci s prvoga sloga uvijek prelaze na negaciju, npr. névidim, kao prévidim - vi:dim, nèkopam kao zàkopam - kòpam, ali zamàstil. Naglasak je na negaciji uzlazan, kao u navedenim primjerima. Osobitosti su:

nédamo - dá:mo, nésmeimo - smei:mo

nèbumo - búmo, nèznamo - zná:mo, nèmremo - mòremo.

b) S ostalih vrsta riječi naglasak se redovno ne prenosi, npr. zàkràvu, nalàgev, naògradu, ali: pòdgrada rudina, zàškò:lu, pozè:je, zamà:rvu, odstà:rca. Ipak u pojedinim primjerima imamo prenošenje, i to dvovrsno. U dijelu primjera proklitike dobivaju kratkouzlazni naglasak, kao i pri pomicanju naglasaka u okviru riječi (pòdgrada ← podògrada): nástol uz nastòl, náput uz napù:t, nádvor uz nadvò:r, náleto uz nalèto, a samo nápašu, názdra-vlje i sl.

U drugom dijelu primjera (kada silazni naglasak riječi odgovara starom silaznom naglasku, v.t. 2.6.2), na proklitici je kratkosilazni naglasak: nàzemju uz nazèmju, nàruku uz narù:ku, nàglavu uz naglâ:vu, pòvodu uz povò:du, nàmesto uz namèsto itd.

1.4.7. Realizacija

1.4.7.1. Dosadašnja istraživanja

Realizacija prozodijskih obilježja, odnosno naglasaka kao prozodijskih jedinica, bit će opisana na temelju auditivnog ispitivanja i spektrografske analize. Ispitivanjima se prišlo imajući na umu dosadašnja proučavanja prirode naglasaka u standardnom jeziku, odnosno u novoštokavskim govorima. Razlozi su razumljivi - sličnost prozodijskih sustava, upravo fonološka modularcija na kratkim slogovima, i činjenica da je standardni jezik mnogostruko istraživani i spektrografski analiziran. Izvan hrvatsko-srpskog jezičnog područja nalazi se takvu akcentuaciju rijetko. Spomenut je jedan koruški slovenski govor a neki ziljski slovenski govori s tom značajkom analizirani su sonografom (Ivić 1961/62, Neweklowsky 1973).

Iako smo se složili s autorima Browne/McCawey u tome da se posuđenice sa silaznim naglaskom u nepravom slogu mogu smatrati izuzecima od sustava, ipak je činjenica da u standardnom jeziku one postoje. Ne ostvaruje se u potpunosti zahtjev o prilagođivanju njihovu prozodijskom sustavu našega jezika. Dakle, takvi su ostvaraji realnost. Sustav se ne može interpretirati na način koji bi bio suprotan stvarnom stanju, prema tome neprihvatljive su interpretacije prozodijskoga sustava standardnoga jezika koje su u suprotnosti s činjenicom da postoje riječi koje u nepravom slogu imaju silazne naglaske. Ne možemo interpretirati uzlazne naglaske u takvom sustavu kao ostvaraj siline idućeg sloga (Garde 1966), kao ni tako da je mjesto naglasaka na slogovnoj granici (Ivić 197). Ivić kao potvrdu

svojoj interpretaciji daje i rezultate spektografske analize (Ivić/Lehiste 1963). Međutim, već su Finka 1965²³ i Peco 1971 upozorili da se rezultati spektografske analize Ivić/Lehiste ne mogu smatrati reprezentativnima za naš standardni jezik. Bitno je pitanje jesu li novoštokavski uzlazni naglasci jednosložni ili dvosložni, koje je staro već jedno stoljeće. Ivić na temelju svoje građe, uglavnom po svojem izgovoru, zaključuje da su dvosložni. Prema mojem poznavanju problema, literature i različitih novoštokavskih govora, Belić 1926 potpuno je u pravu kada govori o trovrstnom izgovoru novoštokavskih naglasaka. Peco izvodi zaključak da "akcenti uzlazne intonacije u progresivnijim govorima štokavskog dijalekta nikako nisu dvosložni" i dalje "Čini nam se da oba gledišta imaju svoju realnu osnovu. Uvek se polazilo od onoga što je neko čuo ili nosio u svom jezičkom osećanju. Nikada nisu bili u pitanju rezultati doneseni na osnovu ispitivanja istih objekata. To, opet, znači da različite oblasti naše jezičke teritorije nude i različite rezultate. Čini nam se da je tu razlog zašto i Mazing i Štorm prave razliku između srpskog i hrvatskog akcenta."²⁴ (Peco 1971, 68 i 70). I sâm sam kod govornika različitih novoštokavskih govora imao prilike utvrditi najmanje dva izgovora naših naglasaka, jedan "jednosložan" i jedan "dvosložan", pa čak i treći, gdje nisam bio siguran o čemu je zapravo riječ, a koji će sigurno biti između prva dva. Pomalo je čudno da je Ivić zanemario činjenice koje su mu bile dostupne preko opisa u literaturi i na taj način načinio pogrešku da pojedinačno proglašava općim.

Kao prilog ovoj diskusiji naveo bih još jednu činjenicu koja gotovo da je bila nepoznata a nikako nije bila uključena u raspravu o prirodni naglasaka. Riječ je o tome da u dobrom dijelu novoštokavskih govora uzlazni naglasci mogu stajati i na zadnjem i na jedinom slogu. Ivić je o tome govorio u svojim predavanjima (Ivić 1971, 175), navodeći da se ta pojava susreće u Slavoniji i Dalmaciji, Sinju i Šibeniku. Kašić ju je opisao za okolicu Bjelovara a meni je poznata iz virovitičkog, koprivničkog i križevačkog područja. Jasno je da u tim govorima uzlazni naglasci ne mogu biti dvosložni jer kada su ti naglasci

²³ Na rezultate istraživanja Ivić/Lehiste koji se odnose na kvantitetu kritički se osvrnuo Finka 1964. Njegov je zaključak: "Pisci su u ovom radu utvrdili da je prosječna dužina samoglasnika u slogu pod naglaskom ' neznatno duža nego u slogu pod naglaskom ", ali je dužina dugih samoglasnika u zanaglasnim slogovima i dalje praktički identična s dužinom samoglasnika u slogovima pod kratkim naglascima (usp. str. 117). To s jedne strane potvrđuje da su podaci Pavla Ivića bili mjerodavni za vojvodansko govorno područje, a s druge strane da se to područje po svojim kvantitativnim odnosima znatno razlikuje od odnosa koje utvrdio B. Miletić na osnovi podataka pretežno iz središnjih novoštokavskih govora. Preostaje dakle da se istraživanja prošire na sve hrvatskosrpsko jezično područje i da se odgovorno prihvate oni kvantitativni odnosi koji bi najviše odgovarali prosjeku dobivenih veličina i potrebama normiranoga jezika." (117). Spominjani "podaci Pavla Ivića" odnose se na istraživanje izgovora P. Ivića, što je bila prva faza rada, u kojem je najduži vokal pod naglaskom.

²⁴ Ne možemo se, međutim, složiti s onim što kaže Peco odmah nakon citiranih riječi, tj. s ovim: "Ako se polazi od činjenice da u standardnoj akcentuaciji vrede Vuk-Daničićevi akcentatski kanoni, da se ti akcenti zasnivaju na stanju koje nalazimo u novoštokavskom govorima, hercegovačkim govorima, onda su te i takve razlike regionalnog karaktera i nemaju standardnu vrednost. Standardna prozodijska norma polazi od klasične akcentuacije, a sve ono što nije u skladu sa tom akcentuacijom, ima lokalni karakter." S obzirom na naš standard prevladano je takvo shvaćanje - neke pojave koje nisu u skladu s klasičnom akcentuacijom smatramo standardnima. Ne postoji samo jedan standard.

u zadnjem, odnosno jedinom slogu - drugoga sloga nema. A nije vjerojatno da se uzlazni naglasci u nezadnjem slogu izgovaraju bitno drukčije. A kada bi se i izgovrali posve drukčije, ne možemo fonološki jedne interpretirati na jedan način, a druge na drugi ako se mogu interpretirati na isti način. Može se tome staviti prigovor da to nije tako u standardnom jeziku, što je istina. Međutim, govornici koji na taj način realiziraju svoje naglaske realiziraju ih tako i kada se služe standardnim jezikom. Na prigovor da je to dijalektni odnosno regionalni ostvaraj - može se odgovoriti da je na isti način svaki izgovor dijalektni, regionalni, a kako je naprijed rečeno ne možemo prihvatiti Pecin stav da je samo istočnohercegovački izgovor - standardni. I on je regionalan. Prema tome, Ivičeva interpretacija naše standardne akcentuacije, koliko god bila domišljata i efektna, vrijedi samo za govor kojega je on izvorni govornik i eventualno za govore nekih njegovih informanata. Slično se može reći i za Gardeovu interpretaciju - ona vrijedi za neke organske dijalekte u kojima imamo stanje koje Garde opisuje. Za književni jezik najbolja je interpretacija s tri prodijjska obilježja.

Ovdje bih spomenuo još jedno gledište, jedan pristup novoštokavskoj akcentuaciji, koje, čini se, drugim proučavateljima nije bilo poznato. Riječ je o radu R. Olescha iz 1938. godine u kojem autor razliku uzlazno - silazno povezuje s njemačkom opozicijom čvrst (fester) - labav (loser) priključak, tj. s tzv. Silbenschnittkorelation (Trubetzkoy 1939), upozoravajući na Vukove oznake "oštar" i "oštriji". Čini se da je takva paralela i moguća za govore koji imaju "dvosložne" uzlazne naglaske. U njima se primjeri kao *žéne* stvarno izgovaraju kao da *n* pripada prvom, odnosno I prvom I drugom slogu, a primjeri kao *žène* tako da *n* pripada drugom slogu. Autor mi je usmeno iznio da on na taj način upravo i razlikuje naše uzlazne i silazne naglaske, i duge i kratke.

1.4.8. *Auditivni opis*

Naglasak obilježen s \acute{x} i nazivan kratkosilaznim, kao i u standardnom jeziku „, ostvaruje se i vrlo kratko, kada se osjeća samo udar, iktus, i nešto dulje kada se osjeća padanje tona.

Naglasak \acute{x} , kratkouzlazni, po trajanju je također različit, labaviji od kratkosilaznog naglasaka, kada je dulji, osjeća se dizanje tona. U višesložnih riječi idući je slog obično niži.

Naglasak \acute{x} ., dugosilazni, percipira se kao silazan. S obzirom na intenzitet, obično ima jedan vršak, ali može imati i dva ekspiratorna vrška, češće u jednosložnim riječima i zadnjem slogu, rjeđe u drugim pozicijama.

Naglasak \acute{x} ., dugouzlazni, percipira se dizanje tona. Dizanje tona može biti ravnomjerno, a ton može biti lomljen. S obzirom na intenzitet, također može imati uz redovan jedan vršak i dva ekspiratorna vrška. Drugi slog obično je niži od sloga pod naglaskom.

1.4.9. *Spektrografska analiza*

1.4.9.1. Za razliku od ostale građe koja je bila podvrgnuta spektrografskoj analizi i koja je bila snimljena na terenu, veći dio građe ovoga sustava snimljen je u laboratorijskim uvjeti-

ma, u Fonetskom institutu Sveučilišta u Kölnu i analiziran također na njihovu sonografu. Manji dio snimljen je i analiziran u Zavodu za fonetiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Građa, primjeri, izabrani su unaprijed. Dosadašnjom analizom, međutim, nisu obuhvaćene sve pozicije u riječi, već samo prvi slog i jednosložne riječi. Čini se da ta građa daje dovoljno relevantne odgovore na pitanje što je bitno za razlikovanje modulacije riječi, što nas ovdje zanima.

1.4.9.2. Primjeri

Na prvom su mjestu tonski minimalni parovi i primjeri sa suprotnim "tonemima" u fonemski sličnoj okolini.

pòp 'svećenik'-*póp* 'popij', *ù* 'baci' imp. - *ít* 'ići', *íd* 'idi'; *mèn* - *mén* (nije minimalni par, već je riječ o dubletama, oblicima Djed lične zamjenice *ja* 'meni'; *přt* imp. 'prti', - *př:t* f; *dàj*, *sàd*, *tàk*, *glè*, *kàk*, *bàš*;

dób imp. 'dobij', *áj*d, *plát* imp. 'plati' - *plát*: inf. 'platiti', *sèla* v 'sjela' - *séla* Gjed, *žè-ne* /*se/* - *žène*, *přti* Gjed i 3jed prez, *kòpa* 3jed - *pópa* Gjed;

ímam, *íme*, *ídeš*, *gràbu*, *nàšeg*, *glàgol*, *píta*;

sámo, *vèli*, *nèmu*, *dóbro*, *bóli*, *jédno*, *óve*.

Dugi slog

vò:z Njed - *vó:z* imp. 'vozi', *na pè:t* num. - *napé:t* inf. 'napeti', *lù:d* adj. - *lù:d* imp. 'budi lúd';

kò:st, *tò:*; *kř:v*, *dř:v*;

šř:d imp. 'sr:di', *mlá:t* imp. - *mlá:t*: inf. 'mlatiti';

pí:š imp. 'piši';

pè:ta num - *pè:ta* f, *kà:ta* m Gjed - *ká:ta* f ime;

kù:ma m Gjed - *kú:ma* f Njed, *vò:za* 3jed 'vozati' - *tó:za* 'tabakera'; *stà:ri*, *jà:ko*, *s ti:ntom*, *spò:ta*, *tè:ka*, *tèi:sto*, *pì:taš*, *pí:smo*, *sá:ma*, *kó:ža*, *té:ta*, *de:te*, *kó:ka*, *čú:je*, *glá:va*.

1.4.9.3. ð:

Nezavršne pozicije

a) Neutralna pozicija

U početku je ton silazan ili ravan, većinom do 25 ms, odnosno do 1/6 trajanja vokala, i to do 10 herca, a onda se diže da bi dostigao visinu s koje se zatim spušta. Vrhunac tona nalazi se negdje oko 2/3 trajanja vokala, 10 cs. U zadnjoj se trećini ton spušta u prosjeku dvostruko više nego što se podigao.

U višesložnih riječi ton se manje spušta, obično do visine na koju se spustio i na početku. Na toj visini počinje zatim idući slog, gdje se tada ton spušta do prosječne, odnosno nešto manje visine. Kretanje tona kroz dva sloga odgovara uglavnom kretanju tona u jednom slogu kada je to zadnji, odnosno jedini slog riječi. Spuštanje tona u jednosložnoj riječi dvostruko je veće od dizanja tona u njoj. Prema tome, u neutralnoj poziciji karakteristično je najprije dizanje tona a onda spuštanje do dvostruke vrijednosti dizanja,

i to u jednosložnim riječima u okviru toga sloga, a u višesložnim u okviru naglašenoga i idućega sloga.

Vrijednosti iznose - za višesložnu riječ:

(171) - 156 - 162 - 146 // 137 Hz

- za jednosložnu riječ:

(158) - 150 - 163 - 135 Hz.

(Prvi broj, u zagradi, označava ton na samom početku naglašenoga vokala, a iza znaka // ton u idućem slogu.)

b) Početak rečenice

U početku trajanja naglašenoga vokala nema spuštanja, a ostalo kretanje odgovara u većini primjera onome u neutralnoj poziciji. U drugom dijelu primjera u naglašenom slogu ne dolazi do spuštanja tona, već imamo samo dizanje, tako da ton dostiže vrhunac na kraju naglašenoga vokala, a padanje je samo u idućem slogu. Ako iza naglašenoga vokala slijedi sonant, padanje tona počinje na početku sonanta.

Vrijednosti za višesložnu riječ (pojedinačne):

162 - 166 // 152 Hz

147 - 179 // 179 Hz.

c) Pred pauzom

I ovdje kretanje tona odgovara uglavnom kretanju u neutralnoj poziciji, ali također nema početnoga spuštanja, kao ni na početku rečenice. Visina tona na početku idućeg vokala manja je od visine kojom završava naglašeni vokal, i to za pola vrijednosti dizanja, odnosno spuštanja u naglašenom vokalu. Ton se zatim u idućem vokalu dalje spušta, obično još toliko. U jednosložnim riječima ton se manje spušta, ne za dvostruku vrijednost dizanja, već samo za vrijednost i pol.

Vrijednosti za jednosložnu riječ:

193 - 205 - 186 Hz

- za višesložnu riječ:

181 - 220 - 182 // 167 - 139 Hz.

d) Kraj iskaza

Za ovu poziciju karakterističan je novi način kretanja tona - samo spuštanje. Uz njega se javlja i dizanje-spuštanje, karakteristično za druge pozicije. Spuštanje je ravnomjerno od početka do kraja, ali blago, 10-15 herca.

1.4.9.4. ǎ:

a) Neutralna pozicija

U nezadnjem slogu u svim primjerima dizanje tona, ali različito - od tek naznačenog dizanja do veoma izrazitog. Idući slog, točnije: vokal idućega sloga, počinje nižim tonom od onoga kojim završava vokal naglašenoga sloga. Na početku naglašenog sloga u nekim primjerima vrlo kratko i blago spuštanje tona.

U zadnjem i jedinom slogu također se ton diže, ali izrazitije nego u nezadnjem.

Vrijednosti za - višesložnu riječ:

137 - 184 // 172 Hz

- za jednosložnu riječ (i zadnji slog):
144 - 140 - 167 // Ø Hz (pojedinačno).

b) Kraj rečenice

Ton je redovno ravan, a u nekim primjerima pri kraju trajanja vokala imamo blago dizanje. Idući slog također niži.

Prosječne su vrijednosti: 136 - 146 // 99 Hz.

1.4.9.5. Razlika između \grave{x} : i \acute{x} :

U nezadnjoj poziciji naglasak \acute{x} : uzlazan je, naglasak \grave{x} : uzlazno-silazan. Kod oba je naglasak u početku moguće kraće spuštanje tona ili ravan ton. Pred apsolutnom pauzom u izjavnoj rečenici naglasak je \acute{x} : obično ravan. Naglasak \grave{x} : je silazan, i to u nekim primjerima blago, a u drugima izrazito silazan.

1.4.9.6. \grave{x}

a) Neutralna pozicija

Tri su linije kretanja tona. 1. Ravno kretanje tona i kod nezadnjeg i kod zadnjeg sloga, odnosno jedinog sloga. Idući je slog niži. 2. Spuštanje tona, drugi slog niži. 3. Najprije dizanje tona, a zatim njegovo spuštanje.

Pred stankom i na početku iskaza izrazito dizanje tona, koje ukazuje na nastavljanje iskaza. Idući je slog niži u većini primjera.

b) Na kraju iskaza u većini primjera ton se izrazito spušta, ali je moguće i dizanje tona prije spuštanja, kao i u drugim pozicijama.

1.4.9.7. \acute{x} .

U svim pozicijama osim pred apsolutnom pauzom ton se u naglašenom slogu diže. Moguće je i kratko početno spuštanje tona. Prosječno se ton diže 28 herca. Idući je slog u većini primjera u višesložnim riječima, kada nije naglašen zadnji slog - niži, i to u prosjeku 20 herca, ako se uzmu u obzir samo primjeri u kojima je idući slog niži. U ostalim primjerima idući vokal može početi na istoj visini na kojoj završava naglašeni vokal, ali može početi i na nešto većoj visini.

Na apsolutnom kraju tri su kretanja tona. Podjednako su česti spuštanje tona i ravan ton. Rjeđi su primjeri s dizanjem tona. Idući vokal počinje redovno na istoj visini na kojoj završava vokal naglašenoga sloga, ali su zabilježani i primjeri u kojima idući vokal počinje nižim tonom od onoga kojim završava naglašeni.

1.4.9.8. Razlika između \grave{x} i \acute{x}

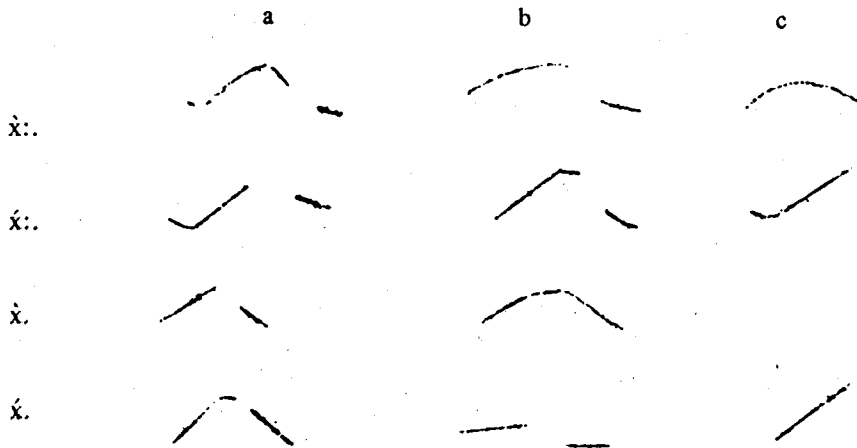
Za akcent \grave{x} karakteristično je spuštanje tona u naglašenom vokalu, koje može biti samo spuštanje, a može se sastojati od dizanja i spuštanja, te ravan ton kada je vokal pod ovim naglaskom kratak. Suprotno od toga, za \acute{x} karakteristično je dizanje tona u naglašenom vokalu. U zadnjem i jedinom slogu ta su obilježja jače istaknuta od drugih pozicija. U ostalim pozicijama u nekim primjerima ta je distinkcija nejasna, tj. oba akcenta imaju

slično kretanje tona. Dok u većini primjera idući slog ne može imati distinktivnu ulogu, jer je kretanje tona slično, čini se da bi u takvim primjerima gdje je kretanje tona kod oba akcenta u naglašenom slogu isto, drugi slog mogao imati distinktivnu ulogu. Tada bi drugi slog redundantno omogućavao razlikovanje dviju modulacija kratkoga sloga. Međutim, ima primjera u kojima kretanje tona u idućem slogu ne omogućuje ni takvu interpretaciju.

Kada se uzmu u obzir samo oni primjeri s \dot{x} kod kojih imamo samo dizanje tona u naglašenom slogu i usporedimo ih s vokalima pod akcentom \acute{x} , može se konstatirati da je kod \dot{x} dizanje tona manje, 24 herca u prosjeku, od dizanja kod \acute{x} , gdje je u prosjeku 35 herca. Odnos je dakle negdje oko 3:2. To bi podsjećalo na stanje u slovenskom jeziku, u standardu i nekim dijalektima, samo što bi u nas stanje bilo obrnuto od stanja u slovenskom jeziku jer je tamo akut relativno niži akcent od relativno višeg cirkumfleksa. Međutim, takvi su primjeri suviše malobrojni da bi se mogao dati definitivan odgovor na pitanje koje je fonetsko prozodijsko obilježje bitno za razlikovanje dviju modulacija kratkoga sloga kada to nije samo kretanje tona u naglašenom i idućem slogu. Za to je potrebno ispitivanje s mnogo više primjera. Do tada ne treba odbaciti ni jednu mogućnost, pa ni onu paralelu sa Silbenschnittkorelation. Kvantitativni odnosi između vokala pod pojedinim akcentima, kao i vokala idućih slogova, te odnosi između intenziteta ekspiracije pojedinih akcentata također nam ne omogućuju da odgovorimo na postavljena pitanja. Naravno, to se odnosi na građu koja je analizirana i ovdje navedena.

Može se zaključiti da je za razlikovanje dviju vrsta intonacija u dugim i kratkim slogovima u rečkom govoru i izgovoru M.L. bitno kretanje tona u naglašenim slogovima. To je kretanje kod \dot{x} : i \dot{x} silazno, kod \acute{x} : i \acute{x} uzlazno, pa se i odgovarajuće jedinice, akcenti mogu zvati silaznim i uzlaznim. Dva su silazna, kratak i dug, i takva dva uzlazna. Međutim, u analiziranoj građi ima primjera kod kojih se ne može odrediti akustički korelat slušnoj i fonološkoj percepciji silaznih odnosno uzlaznih akcentata. Da bi se to utvrdilo, potrebna su dalja istraživanja.

Shematski se karakteristična kretanja tona dviju modulacija u dugim i kratkim slogovima mogu prikazati ovako:

1.4.9.9. *Kvantiteta*

Auditivno bi kvantitete odgovarale novoštokavskom rečkom govoru i prosječnom standardnom zagrebačkom izgovoru.

Prosječne su vrijednosti: \dot{x}	10,5 (8,7)	centisekundi
	8,4	"
\dot{x} :	20	"
x :	21,1	"
prednaglasni slog	6,7	"
zanaglasni slog	8,1	"

Kod sloga \dot{x} navedene su dvije vrijednosti, jedna veća i jedna manja. Veća se odnosi na prosjek svih potvrda. Međutim, u prvoj riječi jedne od okvirnih rečenica (*Glagol...* usp. 1.1.3.1), koja se ponavlja, \dot{a} je redovno uvijek duže nego u drugim kontekstima, sve do 19 centisekundi. Dakle, do prosječne vrijednosti sloga \dot{x} :. Zbog toga ima razloga da se ti primjeri izuzmu, a bez njih je prosječna duljina sloga \dot{x} u stvari jednaka prosječnoj duljini sloga \dot{x} . Najmanje zabilježeno trajanje sloga \dot{x} iznosi 5 centisekundi, kao i kod sloga \dot{x} , kojemu je najveća duljina 18 cs, a zabilježena je jednom.

Trajanje prednaglasnog sloga kreće se od 4 do 12 cs, a zanaglasnoga od 3 pa čak do 22. Trajanje sloga \dot{x} : kreće se od 11 do 25, a sloga x : od 12 do 30 cs.

Ovi se rezultati najviše podudaraju s rezultatima koje je dobio Miletić 1952, manje s vrijednostima koje je naveo Maretić, a velike su razlike prema rezultatima ispitivanja Ivić/Lehiste. Prema Miletićevim rezultatima najveća je razlika u tome što Miletić navodi da je većinom "dulji od ". Treba napomenuti da on kaže da je tako "u izgovoru većine objekata", znači kod nekih može biti i drukčije.

1.5. B. a. 1.

1.5.1. *Značajke*

Govori s prozodijskim sustavima B-tipa, tj. u kojima opreka po kvantiteti nije vezana za silinu, dakle ostvaruje se izvan naglašenoga sloga, smješteni su na periferiji obuhvaćenoga područja. Najveću skupinu čine upravo govori tipa B.a.1., i to na zapadu, iza Križevaca (Ivšičev tip IV₆), gdje se preko vrbovečkog područja širi područje takve akcentuacije i dalje. Izvan toga područja nalazimo ovaj tip još samo u jednom mjesnom govoru, u Jabučeti.

Značajke su tipa B.a.1., osim navedene, da nenaglašena duljina može doći samo ispred kratkog naglašenog sloga, da ultima ne može biti naglašena i da opreka po tonu postoji samo u dugom naglašenom slogu. Shematski se može prikazati ovako:

a)	Slog	nezadnji			zadnji	jedini
		predn. nagl. zan.				
	Duljina	+	+	-	-	-
	Ton	-	-	-	-	-

b)	Slog Akcentat	nezadnji	zadnji	jedini
	ǎ:	+	+	(+)
	ǎ:	+	-	-
	'x	+	-	+
	x:	+	-	-

1.5.2. Broj prozodijskih mogućnosti u riječi

Jednosložne riječi i s duljinom i s kraćinom ostvaruju se u pravilu silazno. Zbog toga se uzlazna intonacija može i ovdje smatrati markiranom, a silazna nemarkiranom. Prednaglasna duljina ostvaruje se i uzlazno i silazno. O tome će dalje biti još riječi.

Broj je prozodijskih mogućnosti ako je riječ -

jednosložna 2: 'x; x (obično realizirano: ǎ: i ǎ)

dvosložna 3: 'xx, ǎ:x, ǎ:x

trosložna 7: 'xxx, ǎ:xx, ǎ:xx; x'xx, xǎ:x; xǎ:x; x:'xx

četverosložna 9: 'xxxx, ǎ:xxx; x'xxx, x:'xxx, xǎ:xx, xx:'xx, xxxǎ:x, xxxǎ:x

Formule su: - za višesložnu riječ $x = 2n + 1$

- za 1- i 2- složnu $x = n + 1$.

Navode se primjeri mogućnosti za dvosložne i višesložne riječi, i to takvi koji su potvrđeni u većini mjesta, pa se uz pojedini primjer ne navodi mjesto potvrde. Također se više primjera navodi za one kombinacije koje su karakteristične za ovaj tip prozodijskog sustava.

Primjeri (fonetski).

'xx. bò:ji, jé:ti, kò:lač, lú:cen 'ostavljena loza pri rezanju', nò:ge.

ǎ:x. stò:ti 'stajati', vù:ka m Gjed, zru:ku f ljed.

ǎ:x. rú:ka, skò:su f ljed, sé:no, tē:sto.

'xxx. lópata, kò:bila, sè:kere 'sjekira', sò:bota.

ǎ:xx. mlò:titi, pǎ:tati.

x'xx. jagó:de, motika, vozila, nosila, pokásin 'Pakasin'.

x:'xx. ló:bòra, tò:ncàti, rie:pí:nc 'Repinec', gove:dí:na, kape:řica, festine:čica.

xx:x. prodá:no, mlaf:ju, kosí:mu, pokasiné:čki.

xx':x. s kosí:cu, gračà:řika, zavljò:če, repinčò:nski.

1.5.3. Fono-loška interpretacija. Prijelazni tip

Budući da dugosilazni akcent, odnosno silazna modulacija na dugom slogu, ne dolazi nigdje drugdje osim na penultimi, takav ostvaravaj u jedinom slogu, kako je rečeno naprijed, nije fonološki relevantan - taj akcent i prednaglasna duljina stoje u komplementarnoj distribuciji. Prednaglasna duljina dolazi opet samo u toj poziciji, a iza nje slijedi kratak naglašen slog. Zato se prednaglasna duljina s idućim kratkim akcentom može interpretirati

kao dugosilazni naglasak na mjestu prednaglasne duljine. Po toj interpretaciji dugosilazni naglasak ima dva ostvaraja: na penultimi se ostvaruje kao silazna modulacija na dugom slogu, a u ostalim pozicijama kao naglašena duljina iza koje slijedi silina na kratkom slogu.

Ako tako interpretiramo prozodijski tip B.a.1., tada su taj tip i tip A.a.1. fonološki istovjetni, a njihove su posebnosti fonetske, različiti ostvaraji istoga sustava. U tipu A.a.1. cirkumfleks se ostvaruje kao silazna intonacija na dugom slogu, a u tipu B.a.1. na dva načina, ovisno o poziciji u riječi, kako je pokazano naprijed.

Zanimljivo je da, fonetski gledano, i u stvarnosti postoji prijelazni tip s obzirom na ostvaraj cirkumfleksa dalje od penultime prema početku riječi. U nekim govorima prednaglasna se duljina ostvaruje silazno, odnosno ostvaruje se i naglašena silazna modulacija na dugom slogu i idući slog ima silinu, što bi se moglo ovako označiti: *mlà:timo* (ili *mlâtimo*). Fonološki je takav ostvaraj moguće interpretirati samo kao tip bez prednaglasne duljine. Ova pojava ide u red tzv. dvosložnog akcenta, a opisao ju je npr. Ivšić u Slavoniji (dvoslogovni akcent, Doppelakzent, Ivšić 1907, 29).

Opisani fonetski prijelazni tip dolazi u Podgajcu i Erdovcu sjeverozapadno od Križevaca i u Jabučeti, između Bjelovara i Virja, na granici između sustava s prednaglasnom duljinom i sustava bez takve duljine. U govoru Podgajca i Jabučete, čini se, dva su prozodijska podsustava - jedan s dvoslogovnim naglaskom i drugi bez prednaglasne duljine, odnosno, prema naprijed iznesenoj fonološkoj interpretaciji, dvije su fonetske realizacije jednoga prozodijskoga sustava. U Erdovcu su također dva podsustava, odnosno fonetske realizacije, i to podsustav s prednaglasnim duljinama i sustav s dvoslogovnim naglaskom.

U sljedećim potvrdama ne donose se primjeri svih prozodijskih mogućnosti u riječi, već samo primjeri u kojima se pojavljuje dvoslogovni naglasak.

Primjeri. Erdovec: *rie:pīnec* i *rie:pīnec*, *naprà:vila* i *napra:vila* (*naprāvīla* i *naprāvīla*), *mì:slīte* i *mi:slīte*, *tà:ncàti* i *tá:ncàti*, *tefè:tīna* i *tefe:tīna*.

U Erdovcu sam zabilježio i ostvaraje *mò:ramu*, *zavlâ:čte*, *naprà:vila*, *vlâ:ičmo*, *tà:ncaji* sl., ali čini se da je to rezultat interferencije, odnosno svjesnog nastojanja da se govori književno, a ne postojanje trećega podsustava, odnosno treće realizacije istoga prozodijskoga sustava. Naime, to je zabilježeno kod iste osobe koja inače ima dvoslogovni naglasak, dok su opet pojedini podsustavi karakteristični za neke osobe, tj. podsustavi su socijalno distribuirani.

Podgajec: *die:lâte* i *die:late*, *pì:šēte* i *pì:šete*, *vī:kàla* i *vī:kala*; *tà:ncàti* i *ta:ncàti*, *vì:čēte* i *vi:čēte*, *pì:tàla* i *pi:tàla*, *špò:tàlji* itd.

Jabučeta: *svinè:tīna* i *svinè:tina*, *pì:tâte* i *pì:tate* itd. U Jabučeti nije stabilizirana ni silina na kratkom slogu u višesložnim riječima koje mogu biti naglašene na trećem slogu od konca riječi. Te riječi, naime, mogu biti naglašene i na penultimi, odnosno i tu je moguć dvoslogovni naglasak.

Primjeri: *skrāvami*, *skravàmi* i *skrāvami* i sl.

Za distribuciju naglasaka, odnosno njihovo porijeklo v. u poglavlju o dijakroniji, t. 2.9. Naime, Jabučeta ima drukčiju distribuciju naglasaka od druga dva govora, i to takvu koja dosada nije bila poznata, kao i neki govori, npr. u Otrovancu, koji ima sljedeći prozodijski tip sustava.

1.6. B. a. 2. i.

1.6.1. U obuhvaćenim selima, odnosno zaselcima nisam našao prozodijski sustav s prednaglasnom duljinom kao u prethodnom sustavu, a da duga zatvorena ultima može biti naglašena. Po podacima koje sam dobio od jednoga informanta takav bi tip sustava bio u Velikom Brezovcu kod Vrbovca.

Broj naglasnih mogućnosti u ovom tipu jednak je u riječima s otvorenim ultimom broju mogućnosti prethodnoga tipa, B.a.1., a za riječi sa zatvorenim ultimom broju mogućnosti idućega tipa, B.a.2.ii.

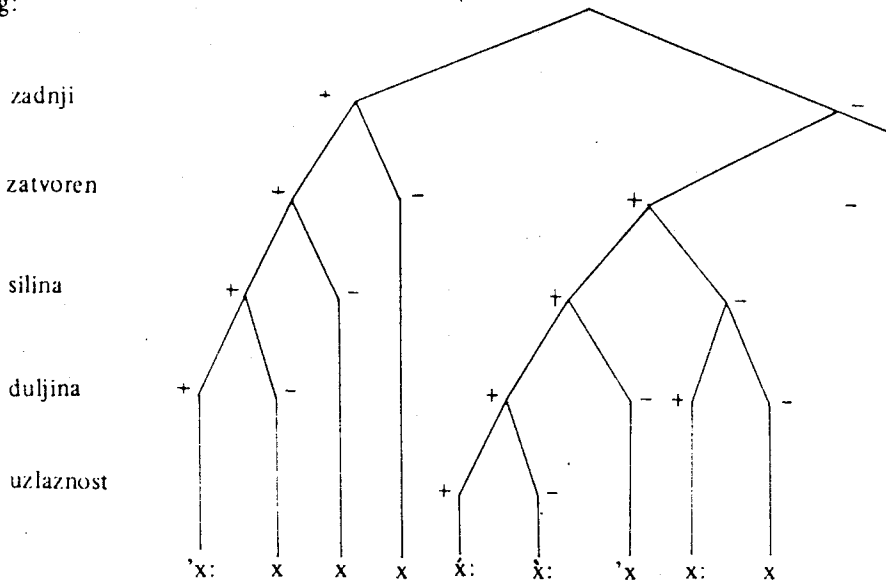
Zabilježio sam ove primjere koji pokazuju taj tip: *m̌la:ťimo*, *kǒľa:č̌*, *b̌óli*.

1.6.2. Sheme

a) Slog	nezadnji			zadnji		jedini
	predn.	nagl.	zan.	zatv.	otv.	
(Silina	-	+	-	+		+
Duljina	+	+	-	+	-	+
Ton	-	+	-	-	-	-

Na grafikonu krak s oznakom "-" (koji se odnosi na otvoreni slog koji nije zadnji) homologan je kraku s oznakom "+" (tj. zatvorenom nezadnjem slogu), dakle kod nezadnjih je slogova obilježje zatvorenosti/otvorenost zalihosno.

b) Slog:

1.7. B. a. 2. ii.

Ovaj se tip javlja u dva pojasa periferna, na zapadu i istoku područja. Grupe su i genetski različite, tj. distribucija je obilježja u leksiku, odnosno porijeklo je naglasaka različito. Na zapadu je takav tip upravo izvan obuhvaćenih govora, npr. u Vukovcu ispod Kalnika (Ivšić 1936), na istoku u Špišić-Bukovici, Starom Gracu i Bušetini. U Bukovici su dva sustava – ovaj i A.a.2.ii.

1.7.1. Značajke

Ovaj tip ima dva ograničenja manje u distribuciji prozodijskih obilježja od prethodnoga. Po tome je i logično da je od njega češći, kao što je i tip A.a.1.ii. Prvo, naglašena može biti svaka duga ultima a ne samo zatvorena. Ni u ovom tipu u tako naglašenom zadnjem slogu nema opreke po kretanju tona, a slog se ostvaruje obično silazno. Drugo, duljina je moguća i ispred dugog naglašenog sloga, a ne samo ispred kratkoga. Dakle moguće je slijed od dva duga sloga, ali čini se samo ispred ultime, dakle kada druga duljina nema opreke po tonu.

Sheme.

a)	Slog	nezadnji			zadnji		jedini	
		predn. nagl. zan.			nagl. nen.		nagl. nen.	
	Duljina	+	+	-	+	-	+	-
	Ton	-	+	-	-	-	-	-
b)	Slog	nezadnji			zadnji		jedini	
		predn. nagl. zan.			nagl. nen.		nagl. nen.	
	'x	-	+	-	+	-	+	-
	ḡ:	-	+	-	(-)	-	(+)	-
	ḡ:	-	+	-	-	-	-	-
	x:	+	-	-	-	-	-	-

Uz duljinu koja je markirana, nasuprot kraćini, od modulacija i ovdje se može smatrati da je obilježena uzlazna, kao i kod većine tipova.

1.7.2. Broj prozodijskih mogućnosti

Broj je prozodijskih mogućnosti u riječima

s 1 slogom 2: 'x, 'x: (-'x: realizira se -ḡ:)

s 2 sloga 5: 'xx, ḡ:x, ḡ:x, x:'x, x'x: ($x = 2n + 1$)

s 3 sloga 9: 'xxx, ḡ:xx, ḡ:xx; x'xx, x:'xx, xx'x:, xx:'x:, xḡ:x, xḡ:x ($x = 3n$)

Primjeri se ne donose za sve mogućnosti, već samo za one kojima je ovaj tip određen.

Primjeri (fonetski).

Tip riječi	Š.-Bukovica	St. Gradec	Bušetina
ḡ:x	mā:rvā	tū:kel	glā:vu
ḡ:x	sé:čam	wá:ta	plú:ča
x'x:	rubà:č	berù:	čerè:p

x:'x:	<i>m̩la:c̩è:v</i>	<i>ru:k̩ò:m</i>	<i>m̩la:t̩è:</i>
x'xx	<i>livàda</i>	<i>velika</i>	<i>platiti</i>
x:'xx	<i>ple:s̩ati</i>	<i>m̩la:t̩idu</i>	<i>sta:r̩ima</i>
xx:x	<i>kol̩è:na</i>	<i>zdečò:ki</i>	<i>posè:kel</i>
xx'x	<i>bogá:ti</i>	<i>kuvá:no</i>	<i>otá:va</i>
̩:xx	<i>p̩i:t̩ajte</i>		
̩:xx	<i>r̩á:nite</i>	<i>p̩i:l̩ite</i>	<i>p̩i:l̩ite</i>
xx'x:	<i>m̩ater̩è:</i>	<i>kokošè:</i>	
'xxx	<i>jùžina</i>	<i>vòzila</i>	<i>dèlala</i>

Kako je vidljivo, nema potvrde za kombinaciju xx:'x:, iako je vjerojatno moguća, npr. u riječi *kosi:c'e*: Gjed. Kod četverosložnih riječi nisu iskorištene sve mogućnosti, kao i obično.

1.7.3. Realizacija

Prije opisa karakterističnih osobina u realizaciji, nužno je dati nekoliko napomena koje se odnose zapravo na distribuciju prozodijskih obilježja. Naime, u nekim primjerima možemo imati dva naglasaka. Na temelju, istina ograničenog broja, potvrda može se zaključiti da je to leksički uvjetovano, tj. vezano za pojedine riječi, odnosno oblike riječi. Potvrde su iz: St. Gradec: *glà:vu* i *glá:vu*, Bukovica: *vù:vo* i *vú:vo*, *p̩i:tam* i *p̩i:tam*.

Primjer iz Gradeca može se sinkronijski razumjeti iz jedninske paradigme, tj. može se pretpostaviti da je u A bio drukčiji naglasak, tj. silazan, u ostalim je padežima uzlazan, npr. *glá:vu* Njed., te je u A po analogiji došao i taj naglasak, uz stariji silazan. Međutim, ostali se primjeri mogu protumačiti samo dijakronijski ili kompariranjem s drugim govornima, tj. sredstvima lingvističke geografije, a kako je primjer iz Gradeca iste vrste, razmotrit ćemo ga također zajedno s drugima.

Dugi uzlazni naglasak realizira se kao nenovoštokavski akut kajkavskoga tipa. Sekereš 1975 navodi da kajkavski govori zapadno od Virovitice i Vukosavljevice te većina štokavskih govora sjeverno i istočno od Virovitice imaju nenovoštokavski akut. Prema mojim zabilješkama to neće odgovarati za Vukosavljevicu. Štokavske govore zapadno od Virovitice nisam istraživao. Sekereš ne kaže ništa je li izgovor novoštokavskoga akuta u kajkavskim i štokavskim govorima istovjetan ili ne. Međutim, on kaže da uz akut nenovoštokavskoga tipa može rijetko doći i novoštokavski dugouzlazni naglasak, pa tako navodi primjere za Gmn imenica ž. r.: *v̩b̩i*, *zv̩èd̩i*, *brigád̩i* itd. Ako je podatak dijalektološki pouzdan, tj. ako zapisani primjeri ne potječu od govornika s drugom lokalnom govornom osnovom, onda se o tome može reći ovo. U starogradečkom govoru u sustavu se ne mogu utvrditi dvije uzlazne različite modulacije na dugim slogovima. Možeće je da neki stanovnici uzlaznu modulaciju na dugom slogu realiziraju kao novoštokavski dugouzlazni naglasak. Uzlazna modulacija dugih slogova može biti različito realizirana i od istoga govornika, što ovisi o rečeničnoj intonaciji, kada nema opreke s drugom uzlaznom intonacijom. Upravo je tako u Starom Gradecu. Ponekad se tako i ne možemo odlučiti za jednu od dviju realizacija.

1.8.3. *Prozodijske mogućnosti u riječi*

Broj je prozodijskih mogućnosti u riječima -

s 1 slogom 2: 'x, 'x:

s 2 sloga 7: 'xx, 'xx:, ẋ:x, ẋ:x, ẋ:x:, x'x:, x: 'x:

s 3 sloga 13: 'xxx, 'xxx:, ẋ:xx, ẋ:xx*, x'xx, x'xx:, x: 'xx*, xẋ:x, xẋ:x:, xẋ:x:, xẋ:x:, xx'x:, xx: 'x:.

Neke su prozodijske mogućnosti fakultativne, i to one označene zvjezdicom - ẋ:xx i x: 'xx, tj. ili se ostvaruje jedna ili druga, odnosno riječ ima dvije naglasne dublete, npr. *pi:tati* i *pi:t'ati*. I neke druge riječi, odnosno oblici riječi, s nekim drugim naglasnim sastavima mogu imati dublete, ali nisu fakultativne njihove prozodijske mogućnosti jer sve riječi s takovm prozodijskom mogućnošću ne mogu imati dublete, tako je npr. *glá:ve:* i *glá:ve:*, ali samo *má:di:* i sl. Dakle, fonološki imamo samo 12 mogućnosti, a fonetski 13.

Kod trosložnih riječi nisu potvrđene neke mogućnosti, npr. 'xx:x. Od mogućnosti 'xxx: zabilježen je samo jedan primjer: *jèdnaki:*.

U sljedećim primjerima navode se samo potvrde za one mogućnosti koje su karakteristične za ovaj sustav.

Primjeri (fonetski).

ẋ:x - v̇ṙ:ši	ẋ:xx - (klé:čala) ré:brima
ẋ:x: - (nepotvrđeno)	x: 'xx - kle:čàla
'xx: - bèži:	x'xx: - veliki:
ẋ:x - glá:va	xẋ:x - zani:ma
ẋ:x: - sté:gna:	xẋ:x: - biká:nec
x'x: - decé:	xẋ:x: - visò:ki:
x: 'x: - če:rkè:	xẋ:x: - krvá:va:
'xxx - jèdnaki:	xx'x: - skatuļè:
ẋ:xx - spà:vajo	xx: 'x: - (nepotvrđeno)

Primjeri kombinacije x: 'xx mogu glasiti i ẋ:xx - svi primjeri kombinacije ẋ:xx ne mogu biti x: 'xx. Moguće je *kle:č'ati* i *klé:čati*, ali samo *ré:brima* itd. To je sinkronijski gledano, leksički uvjetovano, a dijakronijski gledano riječ je o naglascima različitog porijekla i starosti (v. t. 2.5. i 2.6). Fonološki je potrebno takve primjere interpretirati kao x: 'xx, npr. *kle:č'ati*.

1.8.4. *Realizacija*

Kod realizacije posebno je potrebno izdvojiti jednu pojedinost, i to mogućnost dvosložnog izgovora kombinacije x: 'xx, npr., tradicionalnim bilježenjem, *kléč'ati*.

Fiziologija dugouzlaznoga naglaska odgovara nenovoštokavskom akutu, i to akutu nekajkavskoga tipa. Ovu zadnju konstataciju potrebno je shvatiti uvjetno, jer ni kajkavski akut nije u svim kajkavskim govorima jednako realiziran.

Primjeri se ne donose za sve mogućnosti, već samo za one koje su relevantne s obzirom na karakteristike sustava i razlike prema drugim tipovima sustava o kojima je govoreno.

Primjeri: 'xx - *stèza, létì, trèček*
 'x:x - *rù:ka i rú:ka, glà:va i glí:va*
 x'x: - *kapù:t, kotô:č*
 'x:xx - *pì:tati i pí:tati, čù:vate i čú:vate*
 x'xx - *sekùra, jabùke, sinokôša, delàti*
 x'x:x - *delô:la, zdelì:čke, napocè:ku.*

1.10. IV. B. 1.

Najmanje u jednom mjestu, Otrovancu, postoji sustav u kojem bez fonološke opreke po kretanju tona dolazi opreka po kvantiteti i u prednaglasnom slogu. Kako je rečeno naprijed u t. 1.7., sličan smjer razvoja može se uočiti i kod tipa B.a.2.ii.

1.10.1. Sheme

a)	Slog	nezadnji predn. nagl. zan.			jedini i zadnji
	Duljina	+	+	-	+

b)	Slog	nezadnji predn. nagl. zan.			jedini i zadnji
	'x	-	+	-	+
	'x:	-	+	-	+
	x:	+	-	-	-
	x	+	-	+	-

1.10.2. Broj prozodijskih mogućnosti

Broj je prozodijskih mogućnosti u riječi -

s 1 slogom 2: 'x, 'x:

s 2 sloga 4: 'xx, 'x:x, x'x:, x:'x:

s 3 sloga 7: 'xxx, 'x:xx, x'xx, x:'xx, x'x:x, xx'x:, xx:'x:

Primjeri: *vù:va i vù:va, z-vù:vi i z-vù:vi, gù:vno i gù:vno, ženè:, če:rè:, kobìla, no:vòga, rešè:ta, zelè:ni, pì:tajte, pí:šite* itd.

1.10.3. Realizacija

Kako se moglo vidjeti iz primjera u prethodnoj točki koji su navedeni u fonetskoj transkripciji, dugi naglašeni slog izgovara se bilo s uzlaznom, bilo sa silaznom intonacijom, kao i u tipu u kojem je opreka po kretanju tona u tom slogu fonološka. Taj se slog može izgovarati i s ravnim tonom. Zadnji i jedini dugi naglašeni slog izgovara se obično sa silaznom modulacijom.

Kratki naglašeni slog izgovara se kao i inače u kajkavskim govorima koji nemaju fonološku modulaciju u kratkom slogu. Posebnost predstavlja, međutim, izgovor kratkog prednaglasnog sloga ispred kratkog naglašenog sloga. Taj se slog često dulji, a tako produženi slog obično je silazne modulacije. To bi mogla biti tendencija za ukidanjem opreke po kvantiteti u prednaglasnom slogu. Primjeri: *kle:càk*, *mę:sěca*, *pre:dòber*, *se:kira*, *vdo:viča*. Zanimljiv je drugi primjer u kojem je zatvoreno *e*, što se javlja u Otrovancu samo u dugom slogu. U kratkom je *e* ili *ę*, npr. *męsto* (v. 3.3).

1.11. Sustavi susjednih govora

Kao što je naprijed bilo rečeno, ovo područje graniči, odnosno u njega ulaze klinovi govora u kojima je naglasak ograničen na zadnja dva sloga riječi. Takav je tip prozodijskoga sustava u Jagnjedovcu, Rakitnici, Miholjancu, Sesvetama Podravskim, a nastavlja se na sjever, odnosno zapad od njih. Jagnjedovačka je akcentuacija opisana podrobnije u Lončarić 1978. Fonološki je relevantna samo kvantiteta. Duga penultima ima redovno uzlaznu modulaciju, ultima silaznu. U Sesvetama duga se penultima realizira i uzlazno i silazno, vjerojatno u skladu s rečeničnom intonacijom. U Rakitnici bi, prema mojim bilješkama, modulacija duge penultime mogla biti vezana za određene lekseme, odnosno oblike riječi. Budući da taj govor po postavljenim kriterijima ne ulazi među one koje istražujemo, nije detaljno istraživan da se utvrdi definitivno njegov prozodijski sustav.

2. PROZODIJA DIJAKRONO

2.0. *Kajkavština i novi praslavenski cirkumfleks*

Poznato je da se kajkavsko narječje po razvoju akcentuacije dijeli u nekoliko area. Štoviše, glavnina se njegovih govora (bez onih koji u užem smislu nisu kajkavski, npr. gorskokotarski govori) člani na temelju sudbine jedne prozodijske jedinice, koja ima utjecaj na razvoj čitave akcentuacije, odnosno povezana je s drugim značajnim promjenama u prozodiji. Ta jedinica, novi praslavenski cirkumfleks, koja je posebno karakteristična za kajkavsko narječje, sjeverozapadne čakavske govore i slovenski jezik,²⁵ doživjela je u kajkavskom narječju tri, odnosno četiri različite sudbine. Danas je, može se reći, općeprihvaćena podjela, klasifikacija kajkavskoga narječja na temelju sudbine toga cirkumfleksa, koju je predložio Ivšić 1936²⁶ (v. t. 7.).

2.1. *Unakrsna metatonija cirkumfleksa i akuta*2.1.1. *Ivšićevo poznavanje*

Područje obuhvaćeno u ovoj radnji označeno je na Ivšićevoj karti da pripada njegovoj IV. skupini. Ta je skupina prostorno znatno veća od ovdje uzetoga područja. U radnji

²⁵ Razumijeva se da izoglosa koja zahvaća navedene idiome ne dovodi u pitanje njihovu pripadnost različitim idiomima ranga jezika, jer je to razgraničenje određeno drugim značajnijim izoglosama. Možda to više i ne bi trebalo isticati, ali ipak ponavljam tu činjenicu da se ne bi slučajno kome učinilo da je navedenu formulaciju moguće i drukčije shvatiti.

²⁶ Izrečene su i korekcije Ivšićeve podjele. Naime Ivšić stavlja u I. skupinu, u kojoj cirkumfleks ostaje bez promjene, uz zagorske govore, govore ludbreške Podravine i plješivičkoprigorske govore, također zagorske govore uz Sutlu u kojima na mjestu akuta u primjerima kao *lipa* stoji dugi vokal (njegov tip 8), te međimurske govore u kojima se izgubila opreka po tonu, a u nekim i po kvantiteti (njegov tip 7), usp. Ivić 1963. Ivić 1963. smatra da ti govori imaju rang Ivšićevih osnovnih grupa. Ja sam u svojem referatu *Prilog podjeli kajkavskoga narječja* na Znanstvenom skupu o kajkavskom narječju prihvatio to mišljenje. Dalje, Ivšić je u svoju IV. skupinu uvrstio podravske govore u kojima je naglasak ograničen samo na zadnja dva sloga riječi a fonološku funkciju ima samo kvantiteta, odnosno u rijetkim govorima kvantiteta i modulacija (Ivšić 7 i 8). Ivić 1963 također, iz strukturnih razloga, postupa kao i kod međimurskih govora. U *Jagnjedovačkom govoru* argumentirao sam takav postupak i genetskim razlozima. Naime, procesi u ostalim tipovima IV. skupine mogu se interpretirati kao posljedica prefonologizacija starijih prozodijskih opreka novim sredstvima. U navedenim podravskim govorima u pitanju su upravo obrnuti procesi, tj. ukidanje opreka, pojednostavljivanje sustava.

Junković 1977 iznosi također korekciju Ivšićeve podjele, ali, tako reći, suprotnu prethodnima. Po njemu u cijelom kajkavskom narječju procesi se svode na isti princip, ograničenje u mjestu siline - različitu modulaciju dugoga sloga Junković interpretira kao razliku u mjestu siline u okviru dviju mora dugoga sloga, pa se ograničenje može odnositi na te more - osim u Ivšićevoj IV. skupini, gdje imamo nešto drugo, novo. Međutim, nova je sudbina cirkumfleksa i u Ivšićevoj III. skupini, bez obzira tumačili mi pomicanje siline cirkumfleksa unutrašnjih slogova riječi kao prozodijsku pojavu ili kao morfološku, kakvom je smatra Junković. Moje je mišljenje da je to ipak prozodijska pojava jer zahvaća u osnovi svaki cirkumfleks u navedenom položaju. Pojedini izuzeci - iz literature nije jasno koje su vrste ti izuzeci, relikti ili posljedica interferencije ili slučajne realizacije - ne ukidaju sustav. U dijelu Ivšićeve IV. skupine imamo sličnu pojavu, pomicanje cirkumfleksa, ali u drugom smjeru, prema kraju riječi, o čemu će biti još više govora.

se ispituje oko jedne četvrtine područja Ivšičeve IV. skupine. U nju je Ivšić uvrstio i podravske govore u kojima je naglasak ograničen na zadnja dva sloga riječi, potkalničke govore, gornjolonjsko područje te kajkavske govore na jug od bilogorskoga štokavskoga klina, do čazmanskog štokavskog otoka. Na našem području Ivšić je našao tri, odnosno četiri od svojih 8 tipova koliko ih je utvrdio u IV. skupini, i to 1, 2, 4, 6. i 7, te još jedan tip koji nije uvrstio u svoju klasifikaciju, tip koji dolazi u Donjim Mostima. Međutim, govori koje navodi da imaju isti tip prozodijskoga sustava, i to 4. tip (D. Glogovnica i Carevdar) nemaju istovjetan tip, ni strukturno ni genetski. Naime, po njegovim kriterijima oni jesu isti tip, tj. u jednom i drugom mjestu imamo:

4. *lěti, mlătım, mlătımo, tăncati, mlătiti, lõpata, jăgoda*, ali u Carevdaru je *kăput*, u Glogovnici *kapūt*, tj. u Glogovnici naglasak je povučen samo s otvorene ultime, a duga zatvorena ultima može nositi naglasak, dok u Carevdaru ultima ne može biti naglašena. Na 81. stranici Ivšić se ograđuje s obzirom na potpunost prikaza akcenatskih tipova: "Iz ovoga se pregleda kajkavskih akcenatskih tipova, u kojem još nisu obuhvaćene sve varijacije (na pr. s obzirom na razliku u akcentu *pīšăti* i *pisăti*), vidi, koliko je šarenilo u kajkavskoj akcentuaciji.

Kako su pojedini tipovi podijeljeni na kajkavskom području, prikazuje priložena karta, koja je zasad samo skica za kartu, što ću je izraditi, kad za pojedine tipove utvrdim određenije granice, koje su na ovoj skici, na kojoj je samo neznatno (južno od Bjelovara i jugozapadno od Petrinje) popravljena i Rešetarova granica između kajkavskog i štokavskog dijalekta, u glavnom samo markirane prema sreskim sjedištima. Ta skica treba da posluži samo za orijentaciju."

Osim toga, na tome području pronašao sam još govore s njegovim tipovima 1. i 3, zatim dva tipa kojih nema u njegovom pregledu i još jedan tip izvan područja koje je on prikazao na karti, u govoru sela Vaška. Teritorijalno tu pripada i jagnjedovački govor, za koji je Ivšić naveo da ima akcentuaciju njegova tipa 7, ali je tamo stanje drugo, tj. fonološki je to isti tip kao Virje, tj. tip 8, ali sa specifičnom realizacijom (Ivšić 1936, Lončarić 1978).

2.1.2. Stanje

O Ivšičevoj IV. skupini, točnije o osnovnoj karakteristikici te skupine, a ne o rasprostranjenosti njezinoj, izuzimajući naprijed spomenute tipove koje Ivšić nije uvrstio u svoju klasifikaciju i tipove 7. i 8. - nakon navedene Junkovićeve interpretacije u 1972, ne bi se moglo mnogo toga nova reći. Bitna joj je originalna unakrsna metatonija, tj. novi praslavenski akut, odnosno osnovni kajkavski akut dao je u toj skupini cirkumfleks, a osnovni kajkavski cirkumfleks, koji odgovara praslavenskom starom i metatonijskom, prešao je u akut, kao što pokazuju Ivšičevi primjeri: *sūša (sú:ša) → sūša (sù:ša)* i *měso (mè:so) → mēso (mé:so)* i dr., nešto slično kao što se dogodilo u litavskom jeziku s obzirom na stanje u slavensko-baltičkoj zajednici (Arumaa 201). Bitna je karakteristika ove skupine i pomicanje siline s kratkog središnjega sloga prema početku riječi, model *lop'ata → l'opata*. To su zajedničke osobine Ivšičeve IV. skupine, njegovih tipova od 1. do 6.

Izmjena u kretanju tona na dugim slogovima može se smatrati svojevrsnom prefonologizacijom, težnjom za očuvanjem razlikovnosti drugim sredstvima (Junković 1972, 201, 1978). Proces je mogao biti izazvan pojavom novoga kajkavskoga akuta pomicanjem siline na prednaglasnu duljinu, u primjerima kao *dú:ša* (*du'uša*) od *du:š'a*, nakon čega stariji kajkavski akut u primjerima kao *sú:ša* prelazi u cirkumfleks, i dalje cirkumfleks u akut.

Dva od tih njegovih tipova, i to 3. i 4. ni nemaju drugih značajnijih promjena s obzirom na polazni sustav. Razlika je među njima u tome što je u jednome, 4, silina povučena s otvorene ultime, a u drugome, 3, nije. Po istome kriteriju razlikuju se i prva dva i zadnja dva tipa od navedenih šest, a Ivšić je neparnim brojevima označio one tipove kod kojih se silina s otvorene ultime ne povlači, a parnim brojevima one kojima se povlači, dakle manjim brojevima označeni su sustavi koji odgovaraju starijem stanju. I u drugim osnovnim akcentuacijskim grupama kajkavštine ima takvih sustava koji se razlikuju samo tom diskriminantom, a ima ih i u drugim našim narječjima. Prema tome, povlačenje siline s otvorene duge ultime obično ne predstavlja neku značajniju prozodijску promjenu.

Kako je već spomenuto naprijed, 4. Ivšićev tip obuhvaća dva nova (pod)tipa. Naime, u jednom je govorima silina povučena i s duge zatvorene ultime, dakle sa svake ultime, a u drugima zatvorena ultima može biti naglašena.

U dva Ivšićeva tipa, 1. i 2, razvoj je išao dalje - radi prefonologizacije, pomicanje siline prema početku riječi, model *lop'ata* → *l'opata*, izaziva pomicanje siline kod onih tipova riječi gdje takav pomak nije bio moguć u suprotnom smjeru - prema koncu riječi, model *j'agoda* → *jag'oda*.

U trećoj podskupini, 5. i 6. tip, razvoj je išao još dalje - silina je pomaknuta i sa slogova riječi počevši od trećeg sloga od konca riječi.

Tipovi 1. i 3. strukturno su istovjetni (v. 1.1). U 2. i 4. tipu obuhvaćena su po dva istovjetna strukturna tipa (v. 1.2). Naime, ti tipovi obuhvaćaju sve one sustave koji nemaju naglašenu otvorenu ultim, dakle i one koji imaju naglašenu zatvorenu ultim (*kol'a:č*) i one koji uopće nemaju naglašenu ultim (tip *k'olač*). Prvi tipovi u stvari su stariji stupanj u razvoju, a tipovi s naglašenim otvorenim ultimama (*let'i:*) još stariji stupanj.

2.1.3. Odstupanja

Budući da je za navedene Ivšićeve tipove, tj. od 1. do 6, kojima pripada veći dio obuhvaćenih govora, unakrsna metatonija najznačajnija pojava, razmotrit će se ta metatonija za sve tipove zajedno, na jednom mjestu.

Osim značajnog otkrivanja unakrsne metatonije u istočnim kajkavskim govorima, Ivšić je primijetio i odmah objasnio neka prividna odstupanja od te pojave, tj. neka neslaganja među pojedinim govorima s obzirom na provođenje metatonije u pojedinim riječima. Na str. 83. i 84. on kaže:

"Pojedini slučajevi akcenatskih promjena, kakve su na pr. križevačka metataksa i metatonija, mogu se valjano rasuditi samo onda, ako im se postavi prava starija osnova, i to ne samo u pojedinim riječi nego i u pojedinim gramatičkim kategorijama. Tako na

pr. akcentat kao *mlātīla* prema pl. *mlātīle* u IV₂ (na pr. u Lupoglavu) postaje od starijega *mlātīla* - *mlātīle* (tako je u I i III grupi), a akcentat *mlātīla* - *mlātīle* u IV₄ (na pr. u Đurđicu kod Ivanjske) postaje od starijega *mlātīla* - *mlātīle* bez drugdje raširene karakteristične razlike u ptc. f. u sg. i pl. Gdje je u IV gr. (na pr. u Kalniku) akcentat *slāžem* pored *vēžem*, to nije nikakva protivština, jer se za osnovu mora uzimati različan akcentat *slāgati* i *vēžati* prema čemu je stariji kajkavski akcentat *slāžem* (kao *māzati* - *māžem*) i *vēžem*, koji u toj grupi pravilno daje *slāžem* i *vēžem*. Prema tome u III grupi akcentat *pōslāžem* i *pōslāgala*; s time se slaže i akcentat *slāgati* - *slāžem* u II gr. (Ključ). U IV u Đurđicu kod Ivanjske govore *večēra*, a u Ivanjskoj (u istoj župi) *vēčera*; prvi akcentat odgovara starijemu kajkavskom *večēra*, a drugi mlađemu *večēra* s kratkim *e* prema štokavskom govoru. Jednako se u IV₁₋₂ i IV₅₋₆ uz *jagōda* i *lōpata* razumije akcentat *motīka*, *otāva*, *pocūlica* prema osnovnom akcentu *mōtika*, *ōtava*, *poculica*, a ne prema akcentu, koji bi odgovarao štokavskom *mōtika*, *ōtava*, *pōculica* (uspor. *pōcelica* u Baranji u VRj.). Gdje se u IV grupi govori *polica* kao *jagōda*, osnovni je akcentat *pōlica*, a gdje se govori *pōlica*, osnovni je akcentat *polica*, koji odgovara štokavskom *pōlica*. Tako i ondje, gdje se u IV grupi govori *klēcalo* pored *jagōda*, osnova je *klecālo*, a ne *klēcalo*, kako je u štok. govoru. Česti akcentat *šālim se* u I grupi ne odgovara štok. akcentu *šāliti se* - *šālim se*, nego stoji prema inf. *šāliti se*, prema čemu se onda u IV grupi razumije i akcentat *šālim se* ← *šālim se*."

Kada su u pitanju pojedine riječi, a čini se da Ivšić govori o tome, primjere kao što ih Ivšić navodi možemo sigurno tumačiti na koji ih tumači on. Prema tome, Ivšićevo tumačenje primjera iz IV. skupine prihvatljivo je, susrećemo te primjere i u govorima na našem području. Tako se, na primjer u Reci govori *mlā:tla* i *mlā:tle*, a u istom mjestu govori se i *vēčera* i *večē:rja*. Istina, zadnji se primjer danas rijetko čuje, ali je u mojem djetinjstvu bio još čest, a lik *vēčera* mogao bi biti preuzet iz rečkoga štokavskoga govora. Međutim, kada u pojedinim kategorijama nemamo očekivanu modulaciju, i to tako da se idući na istok broj takvih kategorija povećava, a smanjuje se broj kategorija koje odgovaraju pretpostavljenom stanju, onda je potrebno potražiti i drugo tumačenje. Odmah je potrebno reći da je u većini primjera kada nemamo očekivanu modulaciju riječ o tome da nemamo akut od cirkumfleksa, dok prema starijem kajkavskom akutu gotovo redovno dolazi cirkumfleks.

Primjer. Za osnovnu kajkavsku akcentuaciju pretpostavlja se tip *govēdina* (Ivšić 1936, 71). U mnogim govorima koji imaju Ivšićeve tipove 1-4 navedeni tip ima naglasak *g'ovedina*, odnosno *gōvedina*. Navedeni naglasak zabilježen je u Majurcu, Carevdaru, Lemešu Vojakovačkom, Cubincu, Rašćanima, Topolovcu, G. Maslarcu. U Reci, Poveliću imamo *gōvedina*. U nekoliko sela dolazi *govē:dina*, i to u Rošćanicima, Trnovcu, Ladislavu, Hudovljanima, Donjoj Velikoj, a samo u jednom mjestu zabilježeno *govē:dina*, i to u Grabrovnici, gdje inače ta metatonija izostaje već u mnogim kategorijama. Primjeri kao *g'ovedina* pretpostavljaju polazni oblik *gov'edina*. Međutim, u govorima u kojima je u najnovije vrijeme sa središnjeg cirkumfleksa silina pomaknuta prema početku riječi, može se pretpostaviti polazni oblik *govē:dina* (*govēdina*), koji naglasak većinom i imamo u bilogorskim govorima. Takav razvoj treba predvidjeti za Reku. Postavlja se pitanje:

treba li za govore u kojima je oblik *govè:dina* pretpostaviti polazni oblik s akutom, ili se taj oblik može drukčije tumačiti? U govorima u kojima inače cirkumfleks u središnjem položaju ostaje, oblik *g'ovedina* može biti interferencija sa štokavskim govorima, odnosno s književnim jezikom. Prije nego li odgovorimo na postavljeno pitanje, navode se primjeri za metatoniju - → - .

2.2. Cirkumfleks

2.2.1. Primjeri za metatoniju

1. Stari cirkumfleks kao *měso*, *těsto*, gotovo bez izuzetka u svim govorima doživio je metatoniju. Tako je i u Staroj Reci, međutim u govoru novoga dijela sela, u tim primjerima nema metatonije.

Gmn *já:god* - Lemeš Vojakovački, Cubinec, Čvrstec, Jakupovec, G. Maslarec, Cirkvena, Grabrovnica, Kozarevec;

Ljed (*na*) *poć:ku* Lemeš V., Čvrstec, Jakupovec, Babetok;

prezent *ću:je* - Đurđić, Cubinec, Čvrstec, Lemeš R., Ladislav, Grabrovnica, Kozarevec, Prugovec;

gl. pridjev radni - m. *poć:kel* Lemeš V., Poljana, Ladislav, Babetok, Cirkvena; - f. *zagoré:la* - Majurec, Đurđić, Cubinec, Čvrstec, Raščani, Poljana, Topolovec, Povelčić, Ladislav, G. Mosti, Babetok, Cirkvena;

gl. pridj. trpni f. *zorá:na* - Đurđić, Cubinec, Osuđevo, Jakupovec, Trema, G. Mosti, Babetok;

otá:va - Lemeš V. i R., Đurđić, Cubinec, Čvrstec, Jakupovec, Maslarec, Babetok, Grabrovnica, Kozarevec.

2.2.2. Primjeri odstupanja od metatonije

2.2.2.1. Određeni pridjev, tip *boga:ti*

Na zapadu, župe Đurđić, Cubinec, Čvrstec, metatonija je redovna, na istoku u župama Topolovec, Mosti, Kozarevec, običan je oblik bez metatonije, ali u Većeslavcu je zabilježeno *bogá:ti*. Oblik *bógati* iz Povelčića i Reke pretpostavlja također oblik bez metatonije.

2.2.2.2. Imenice

Srednji rod Nmn. Prema očekivanom *mě:sta* u G. Maslarcu, imamo *m'ęsta* u Majurcu i *mèi:sta* u Reci. Prema *kó:rita*, *G kò:rit*, u G. Mostima i Čvrstecu, u Reci je *kórta*. Prema Njed *k'olena* množina je: *kolè:na* Čvrstec, Raščani, Cirkvena, *k'olena* Jakupovec, Majurec, Reka, Prugovec, i opet Raščani te *k'olena* Povelčić i Grabrovnica. Oblik *kò:lana* zahtijeva posebno objašnjenje. Vjerojatno je riječ o sekundarnom, novom duljenju, koje je i inače često kod *o*, o čemu će biti još govora.

Posebno se izdvaja stanje u Vaški, Čepelovcu, i Budrovcu. U tim govorima uz metatonijsku duljinu u množini, prema kračini u jednini, javlja se i dug nastavak u NAMn, što

je karakteristika starijih slavonskih štokavskih govora (Ivšić 1911 i 1913). S poredbeno-povijesnog gledišta te su dvije pojave homologne i ne bi mogle doći obje u istom govoru. U Vaški imamo oba obilježja u istim riječima, npr. *re:brà:* i *ré:bra:*, *plé:ča:* i *ple:ča:*, ali zabilježeni su i primjeri *rěbra*, *sěla*, Gmn *sè:l*, *mèsta*, *zé:je*. U Budrovcu i Čepelovcu redovan je oblik s kajkavskim značajkama, tj. s duljinom osnovnoga vokala, a dug nastavak u Nmn zabilježen je samo u dvije imenice, i to pod naglaskom jer u sustavu nema nenaglašenih duljina. Dakle, ako su druge imenice i imale dug nastavak, duljina se zbog prozodijskih pravila pokratila.

Primjeri: Nmn *putrà:*, prema Njed *p'utro* 'maslac', Nmn *klüpkà:* i *kl'üпка*, *sè:la*, *rešè:ta*, *pò:la*, *b'rda*.

To će biti u vezi s primarnom ili sekundarnom blizinom staroštokavskih govora.

Ženski rod. Ljed *kó:sti* Poljana, Reka, Kozarevec, *f-pé:če* Đurđić, Raščani, Trema, Jakupovec.

Tako je i s Ajed imenica s osnovnim kratkim prvotno naglašenim vokalom, npr. *vodu*, *zemlju*, zatim primjerom *v-(j)očī* što Ivšić ne spominje. Prema *zé:mļu* Povelčić obično je *zè:mļu* Majurec, Čvrstec, M. Trojstvo, Reka. Prema *vò:du* Grabrovnica, Topolovec dolazi *vò:du* u Reci i Kozarevcu, *v'odu* u Majurcu i Prugovcu.

Prema *vjò:či* Kozarevec i *v'očī* Majurec i Ladislav većinom je *v(j)ò:či* - Đurđić, Čvrstec, Topolovec, M. Trojstvo, Grabrovnica, Prugovec, Reka.

Ljed. Metatonija je redovno provedena: *krá:vu(m)*, osim kada je oblik toga padeža sekundarne tvorbe - *kràvom*, kao što je u Reci, Grabrovnici. U Sremu je *kràvum*.

2.2.2.3. Glagoli

Prezent. U prezentu metatonija je dobro zastupljena. Moglo bi se reći da se u glavnini govora provodi u potpunosti. Pojedinačni izuzeci u pojedinim govorima mogu se tumačiti na Ivšićev način. To je karakteristično za neke glagole, najčešće odstupa glagol *dè:lam*, za kojega potvrde s odstupanjem imamo iz Đurđića, Ruševca, Treme Reke, Grabrovnice i Kozarevca, a s metatonijom iz Carevdara, D. Velike, Roščanaca. Za oblik *sè:čam* potvrde su iz Lemeša V., Čvrsteca i Majurca, *vi:dim* dolazi u Reci i Roščancima, *mi:slimu* i *n'apije* (što pretpostavlja : p'i:je) zabilježeno u Večeslavcu itd.

Glagolski pridjev radni. Muški rod. Za muški rod vrijedi, uglavnom, ono što je rečeno za prezent, tj. uz redovnu metatoniju u pojedinim glagolima i mjestima metatonija izostaje, odnosno izostaje i samo duljenje. Tako imamo *grì:zel* u Grabrovnici, Kozarevcu, Prugovcu i Reci, a *gr'izel* u G. Mostima, *d'igel* u Grabrovnici, Kozarevcu i Reci. Karakteristično je ovdje, kao i kod nekih drugih primjera, poklapanje krajnjih istočnih govora skupine obuhvaćene ovim pregledom i Reke. Većina tih govora ima prozodijski sustav 4 (4b) Ivšićevog tipa. O tome više u idućoj točki.

Ženski rod. U dvosložnih oblika kod odstupanja obično nema primjera s cirkumfleksom: ili je provedena metatonija, tj. dolazi *pré:la*, ili je kračina *pr'ela* Reka, Potočec, G. Mosti, Grabrovnica, Kozarevec.

U trosložnih oblika dolaze sve tri mogućnosti, tj. akut, dakle s unakrsnom metatonijom, cirkumfleks, bez nje, i kračina. Tako uz redovno *držà:la* dolazi *držà:la* Čvrstec,

Ruševac, Osudevo, G. Mosti, Reka, Grabrovnica, Kozarevec, Prugovec, što pretpostavlja *drž'ala* kao polazni oblik, kao i u mn. *d'ržali* ← *drž'alī*. Međutim, kod nekih glagola imamo suprotnu pojavu, kao u tipu *govedina*, tj. očekivani naglasak je rjeđi, a redovan je onaj koji odstupa. Tako je redovan naglasak *plà:kala* i *dè:lala*, a za *plá:kala* imamo potvrdu samo iz Ruševca, za *dé:lala* iz Ruševca i Ladislava, za *pl'akala* iz Potočeca, Reke i G. Mosti, za *d'elela* iz Reke, G. Mosti i Grabrovnice.

2.2.2.4. *Tvorba*

Zanimljiva je sudbina dviju imenica ženskoga roda, trosložni tip na *-ava*, odnosno zanimljivo je njihovo neslaganje. To su *otava* i *oprava*. Dok prva dolazi gotovo izuzetno u obliku *otá:va*, u Reci i *ótava*, druga nije uopće zabilježena u metatoniranom obliku. Redovno je naglašena na prvom slogu, što pretpostavlja temeljni oblik *opr'ava*, tako u Đurđicu, Jakupovcu, G. Maslarcu. Isti takav oblik zabilježen u Raščanima, Glogovnici, Poveliću, kao i oblik *opr'ava* u Cubincu, pretpostavlja, temeljni oblik *'oprava*. Isti polazni oblik pretpostavlja *òprava* u Reci. Tako različita sudbina tih dviju imenica, inače istoga sastava, pretpostavlja njihovu različitu starost na ovom području. Vjerojatno je *otava* stara riječ, a *oprava* nova.²⁷

2.2.3. *Razlike s obzirom na mjesne govore (geografski položaj i genetski prozodijski tip)*

Ukazano je već naprijed da metatonija općega kajkavskog cirkumfleksa u akut, odnosno sama pojava općega kajkavskoga metatonijskoga cirkumfleksa izostaje više u jednim nego u drugim govorima. Izostajanje je bilo uočljivo u Reci, G. Mostima, Grabrovnici, Kozarevcu, Prugovcu, a mogao bi se dodati i govor u Kuštanima. To su sve govori koji imaju prozodijske sustave Ivšičevog tipa IV₄, odnosno Prugovec IV_{3/1} koji su genetski najbliži. To su govori koji su ili u kontaktu sa štokavskim govorima s novom akcentuacijom (Reka, Kuštani, G. Mosti) ili su na periferiji područja IV. skupine (Kozarevec, Prugovec). Zanimljivi su s toga gledišta govori u Raščanima i Ruševcu, koji imaju također akcentuaciju tipa 4, ali s obzirom na cirkumfleks poklapaju se s glavninom bilogorskih govora. Donose se primjeri za neke kategorije u tim mjestima. G. Mosti: *s-kràvum*, *sèkel*, *pósekel*, *grizel*, *vidla*, *dèlala*, *kràla*, *póceku*, *govè:dina*, *bogà:ti*, *jà:got*, *napá:ši*, *ví:dim*, *def:lam*, *otá:va* itd. Grabrovnica: *skràvum*, *kólèna*, *póceku*, *rèžem*, *digel*, *vidla*, *kràla*, *zgórela*, *bogà:ti*, *posè:kel*, *grì:zel*, *govè:dina* itd.

Od Grabrovnice odstupaju u nekim primjerima Kozarevec i Prugovec. Prvi ima: *orè:ju*, *sè:kel* itd., a drugi *sèkel*, ali *posèi:kel*, *gà:vran*, *jà:got*, *pocè:ku*, *orei:ju*.

Kuštani: *góvedna*, *mèsta*, *kólèna*, *bógati*, *ótava*, *sèkel*, *póceku*, *zgórela*, *plàkala*, *ví:šna*, *grì:zel*, *napá:še* itd.

U Reci postoji razlika u cirkumfleksu između Stare i Nove Reke. Stara Reka dosljednija je u metatoniranju cirkumfleksa. Donose se primjeri iz Nove, gdje je izosta-

²⁷ U Bednji je *večarjo*, potvrde za *oprava* tamo nema, zatim je *pràlo*, cirkumfleks, *rodila* akut, *dèlala*, *bèžala* cirkumfleks, *pìlo*, akut, a *pèile* cirkumfleks itd. (Jedvaj 301 i dalje).

nak metatonije češći: *cèstar, bàbin, góvedna, gà:vran; skràvom*; Nm n sr. roda - *lèta, mè-sta, kórta, kò:lèna*; Gmn *já:buk, já:god; póveisem; na póceku, na pótoku; pí:jem, greí:jem, kú:jem, kupú:jem*; dva glagola imaju cirkumfleks - *vi:dim, dèi:lam*, ali *ginem, rè-žem, mislim* itd.; *slàbi, bógati, vèkši; vi:šna, čerèi:šna, pondei:jek; rù:ška, pà:lci, gò:rni; trgfci, sredni; svò:ra, slò:ga; kò:ža, mé:ja; òprava, vi:ži; vju:tro, véčer 'navečer'.*

2.2.4. Zaključno o cirkumfleksu

Iznesena građa pokazala je da različita sudbina riječi, odnosno oblika riječi, u kojima očekujemo metatonijski cirkumfleks ovisi o tome kojemu genetskom tipu pripada govor i o njegovu geografsku položaju. Sudbina prozodijskih likova pojedinih gramatičkih kategorija u kojima očekujemo metatonijski cirkumfleks ukazuje na to da neće biti riječ samo o različitom polaznom obliku pojedine riječi, kako je razlike tumačio Ivšić. Naime, ako za čitave kategorije i govore pretpostavljamo takve različite polazne oblike, moramo zaključiti da je pred nama obična pojava u dijalektnom kontinuumu gdje jedna fonološka crta u jednim govorima zahvaća sve ili više riječi i kategorija, a onda stupnjevito sve manje kategorija i sve manje riječi u idućim govorima. Na našem području izofone nisu dovoljno pravilno raspoređene (Saussure, Trubetzkoy 1931, 262) jer je to područje gdje su migracije ispremišale govore a miješanjem govora nastali su i novi govori, pa je tako prvotno stanje teže prepoznatljivo.

Ni na ovom području nije bilo jednostavno uvijek zbog stupnjevitoga prijelaza i miješanja govora odrediti koji govor još ide u IV. skupinu, tj. gdje je unakrsna metatonija pravilo, a koji govori više ne pripadaju toj skupini, gdje je pravilo samo metatonija osnovnoga kajkavskoga akuta u cirkumfleks, a primjeri su suprotne metatonije samo pojedinačne pojave. Donose se primjeri metatonije cirkumfleksa u akut iz triju mjesta koja više ne možemo svrstati u IV. skupinu. M. Trojstvo: *otá:va, čmé:la, fi:ži*; Šandrovec: *vi:ži, kó:ži, tré:či, vi:dim, meí:so i mèi:so*; V Ciglèna: *crié:šna, čú:je* itd.

Budući da je sudbina osnovnoga kajkavskoga cirkumfleksa najznačajniji kriterij za članjenje kajkavštine, potrebno je opisati i granicu između onih govora u kojima je unakrsna metatonija pravilo i onih u kojima nije.

Prvo je mjesto, točnije zaselak, bez unakrsne metatonije D. Mosti, kako je to već zapazio Ivšić, dok Gornji i Srednji Mosti još imaju metatoniju. Od D. Mosti na istok, Gornje Zdelice i Babetok ponovno ulaze u IV. skupinu, kao i Jabučeta, a za Donje Zdelice to bi se također moglo pretpostaviti, iako današnje stanje (nepostojanje opreke po tonu) ne omogućuje da to sa sigurnošću utvrdimo. Slijede zatim govori sjeverno od navedenih u kojima je mjesto naglasaka ograničeno na zadnja dva sloga riječi. Od njih, čini se, da bi Rakitnica išla u IV. skupinu i da ima 7. Ivšićev tip. Na jug od njih govori su bez prijelaza cirkumfleksa u akut, a prva su takva sela Kegljevac i M. Trojstvo. Iza područja s ograničenim mjestom naglasaka ponovno dolazi nekoliko mjesta s unakrsnom metatonijom, i to Sirova i Suha (u dijelu govora) Katalena, Prugovec, Klošter s Budančevicom i Oderjanom, Kozarevec, Dinjevec i Grabrovnica. To su govori, kako je naprijed rečeno, u kojima metatonija izostaje već u znatnom broju kategorija. Rečeno je također da je tako i u govoru novoga dijela Reke.

2.3. Osnovni kajkavski akut

Suprotno od osnovnoga kajkavskoga cirkumfleksa, osnovni kajkavski akut, tj. novi pravoslavenski akut koji se u kajkavštini javlja i u nekim karakterističnim kategorijama (Ivšić 1936), prešao je u IV. skupini, i ne samo u njoj već i u nekim drugim govorima, dosljedno u cirkumfleks. To se moglo očekivati jer je to vjerojatno bio uzrok prijelaza cirkumfleksa u akut, s jedne strane, i jer je tako u istočnijim govorima u kojima cirkumfleks nije prelazio u akut. Budući da je to tako pravilna pojava, neće se navoditi potvrde za kategorije koje su karakteristične za taj akut.

U infinitivu kao *rà:sti*, *zè:psti* u centralnim govorima može se pretpostaviti akut. Ivšić 1911 pretpostavljao je akut, ali za infinitive bez *-i*. Akut ima i Bednja gdje je *rōsti*, *tūci* itd., prema *glāōvō*, i Vrgada gdje je *rēsti* prema *pūži* (Jedvaj 312, Jurišić 1966, 80). U Senju je infinitiv bez *-i*, npr. *trēst*, prema *dūšā*, kao i u Slavoniji. Glagolski pridjev može imati isti naglasak kao infinitiv, analogijom, npr. u Topolovcu *rā:sla*. U Reci takvi infinitivi imaju naglasak *rā:st*, pridjevi *rā:sla*, što odgovara novoštokavskom *dūša*, s kasnijim otpadanjem krajnjega *-i*, kao i u imperativu *rā:st*, *plēt*.

U prezentu glagola kao *dobi* - *dobimo* ako ultima ne može biti naglašena, naglasak je na penultimi *d'obi* ili *dōbi*, od *dob'i:*, a u oblicima s dvosložnim nastavcima imamo *dobī:mo* ili *d'obimo/dōbimo*. Ako ultima može biti naglašena, imamo, kao u Prugovcu, *letī:*, *letī:mo*.

U Gmn trag je akuta samo duljina u ultimi, npr. *žē:n*. U *de:sek* javlja se inače rijetko odstupanje od metatonije akuta u cirkumfleks. Taj primjer ide obično zajedno s primjerima kao *gu:sek*, pa je tako *gū:sek* i *dē:sek* u Čvrstecu, uz *d'eski*, zatim u G. Mostima, Reki itd., a *gū:sek* i *dē:sek* u Carevdaru, ali *gū:sek* i *d'esek* u R. Lemešu.

Za G i I jed imenica a-deklinacije vrijedi isto ono što je rečeno za prezent: ako ultima može biti naglašena, tada je u onih imenica koje su imale naglasak na nastavku naglašena ultima, ali automatski, fonetski silazno, a u govorima u kojima ultima ne može biti naglašena navedene su imenice naglašene na penultimi, dakle *žen'e:* ili *z'ene*.

Od opisanoga stanja odstupa oblik za ženski rod pridjeva radnoga u glagola IV. vrste. U drugih glagola imamo redovno očekivani oblik, tako *kovā:la* u većini govora (*kóva-la* u Reci, što odgovara cirkumfleksu). Lik *smejā:la* potvrđen u Većeslavcu i Poljani odstupa od redovnoga *smejā:la*. Međutim, u glagola IV. vrste odstupanja su veća. Uz osamljeno *rodī:la* u Poljani obične su tri naglasne sheme u tri skupine govora. Očekivano *rodī:la* zabilježeno je u Lemešu V., Cirkveni, Ladislavu, G. Maslarcu i Hudovljanima. Lik *r'odila* (ili *ródila*) što može biti od *rod'ila* i *rodī:la* zabilježen je u Reci, Poveliću, G. Mostima, Grabrovnici, Kozarevcu i Prugovcu. Neobičan je oblik *rod'ila*, potvrđen u Đurđicu, Cubincu, Čvrstecu, Raščanima, Osuđevu i Prikraju, koji pretpostavlja polazni oblik *r'odila*, osim za Raščane u kojima će to biti utjecaj okolnih govora, kao i u sličnim primjerima. Slično je i s drugim glagolima te vrste, samo što je raspored naglasnih likova po govorima kod različitih govora različit. Očito, takvo je stanje rezultat miješanja dvaju akcentnatskih tipova toga razreda, jednoga koji je imao akut u navedenom obliku i drugoga koji ga nije imao. Kod Jedvaja (315) to su tipovi *plat'iti*, *sol'iti*.

Može se navesti još dosta primjera pojedinačnih odstupanja u pojedinim govorima, od kojih neka mogu biti i slučajne realizacije. U Majurcu je zabilježeno *pá:mtim*, u Reci (*má:jka*) *bó:ža*, *stò:bríak* i *stó:bríak*, u V. Lemešu, D. Velikoj, G. Križu i Poljani *mó:ram*, u Carevdaru *mlá:timo*.

Kao u kategorijama koje su imale akut na cijelom hrvatsko-srpskom području, tako je i s kategorijama koje su karakteristične za kajkavsko narječje, tj. tako je i s akutom u prvotno kratkim slogovima, i on je prešao u cirkumfleks. Karakteristično je za centralne govore, a što se inače ne događa u kajkavštini, da imamo novi praslavenski akut i u Njed imenica muškoga roda s vokalom *o* u osnovi koje su imale naglasak na nastavku a korijen im završava na sonant, što je štokavska značajka (Ivšić 1907, 72). Tako je zabilježeno *sto:l* u Čvrstecu, Rašćanima, Poljani, Cubincu, Kozarevcu i Cirkveni, a *stol* u Reci, Tremi, Potočecu i G. Mostima; *ko:ń* u Cirkveni, Poljani, a *koń* u Rašćanima, Reci, G. Mostima itd. Pojava nije, kako se moglo vidjeti iz primjera, konzekventno provedena.

2.4. Noviji akut

2.4.1. Kao što je već navođeno naprijed, značajka je bilogorskih govora, kao i drugih govora s unakrsnom metatonijom, da je prednaglasna duljina dobila silinu s idućega sloga i tako je dobiven noviji akut u primjerima kao *dú:ša*, *mlá:titi*, *težá:ki* itd. U pojedinim riječima, odnosno oblicima riječi, umjesto akuta nalazimo cirkumfleks. Bilo je već spomenut glagolski pridjev radni. Dok za ženski rod jednine, kao i za infinitiv, možemo pretpostaviti novi praslavenski akut, za druge oblike to ne možemo. Primjere kao *dá:li* možemo tumačiti analogijom, kako je i u zapadnim novoštokavskim govorima. Slično je i s pojedinačnim primjerima kao *plú:ča*, kako je u većini govora, prema *plú:ča* u Reci.

Naglasak u *klě:šće*, u većini govora, prema *klě:šće* u Reci, Carevdaru i Potočecu, i sličnim primjerima teže je objasniti. Primjere kao *rú:ka* Topolovec, Križ, Večeslavac i dr. možemo objasniti generalizacijom starijega naglaska iz jakih padeža. Naime, taj je tip imao pomičan naglasak, tj. jaki padeži cirkumfleks na osnovi, slabi padeži silinu na nastavku. Povlačenjem siline dobio bi se noviji akut a metatonijom cirkumfleksa dobio bi se također akut, dakle ukinule bi se stare opreke, što se i događa u nekim govorima, npr. *na glá:vu* i *na glá:ve* u Cubincu. U nekim govorima u padežima gdje bi trebao biti noviji akut dobiven je cirkumfleks.

2.4.2. Noviji akut na prvotno kratkim slogovima

U nekoliko kategorija nalazimo noviji akut i u prvotno kratkim slogovima. Ni ta pojava nije konzekventna: u jednim govorima to su jedni primjeri, u drugim drugi. Može se spomenuti, iako se podrazumijeva, da se ne misli na tri već poznata novija duljenja u kajkavskim govorima, tj. koja su fonetska, bilo slobodna, kao što je često duljenje bilo kojega kratkog sloga, bilo položajna kao u Bednji, odnosno Ivšićevom tipu I_2 , tzv. kanovačko duljenje, bilo nešto između toga (Šojat 1967). Ovdje je riječ o fonološkom duljenju. Zanimljivo je da obično uz oblike s duljenjem postoje i dublete bez duljenja.

2.4.2.1. U jednoj kategoriji, čini se, duljenje kratkoga sloga bilo je općekajkavsko. To je u glagola IV. vrste tipa *voziti*. U Reci je inf. *vó:st*, rjeđe *vó:zit*, imp. *vó:z*, *vó:ste*, pridjev radni *vó:zil*, *vó:zla* uz dublete s kratkim *ó*, a prezent je *vòzim*. To je duljenje poznato i u Bednji, ali se po Jedvaju ne može odrediti pravo stanje. I tamo ima dubleta, ali samo u imperativu, međutim tamo su to dublete s obzirom na mjesto naglasaka jer je duljina automatska: *syèl* i *sèli*. Jedvaj navodi tri vrste infinitiva: *selíti*, *neisíti* i *vèizíti*. Duljinu uz navedeni glagol ima još samo *vèidíti*. Glagolski pridjev u Bednji nema duljine, odnosno ima je, ali je tu automatska. Prikazano stanje pokazuje previranje, a tako je i u Reci. Uz *voziti* u Reci idu *voditi*, (*vó:t*: i *vó:dit*), *prositi*, *moliti*. Glagol *soliti* i sl. ne.

2.4.2.2. Nešto je drukčije kod glagola III. vrste. Glagoli *goreti* i *boleti* imaju oblike: prez. *bó:li* i *bóli*, pridj. radni *bòlel* i *bó:lel* i inf. *bólet* i *bó:let*. Glagoli *bojati*, *topiti* imaju duljinu samo u prezentu *bó:ji* i *bóji*, a *godeti* ima *gó:di* i *gódi*, *gódelo* i *gó:delo*. Bit će riječ o miješanju dvaju tipova.

2.4.2.3. U navodenom primjeru Nmn *kò:lèna*, prema Gjed *kólèna*, očekivali bismo akut, a ne cirkumfleks.

Može se spomenuti još prilog *dó:ma*, uz *dóma*, 'kući', prema *dòma* 'kod kuće' u Reci, odnosno *dó:ma* - *d'oma* u drugim govorima.

Jasnija je duljina u Ljed, npr. *na dvó:ru*, *na stó:lu* uz *na stólu* u Reci (ali samo *na kóru*, *na bóru*), gdje je to rezultat dugoga nastavka.

Zabilježeno je također duljenje ispred skupine sonant i još jedan konsonant. Potvrđeno je u većini govora *kó:nc-em/-om*, ali također ni to duljenje nije dosljedno. U Reci je *kónca* i *kó:nca*, *stólca* i *stó:lca*.

2.5. Tipovi bez progresivnoga pomaka siline s kratkih slogova

2.5.1. Općenito

Govora s tipovima bez metatakse *j'agoda* → *jag'oda* u obuhvaćenom području, kako je rečeno, nema mnogo. Osim toga, ti su govori rasuti na cijelom području tako da čine otoke s jednim, dva i samo jedanput s tri govora. Dalje, govori s tim tipovima obično su u kontaktu sa štokavskim govorima. Govori IV. skupine na jug od Bilogore i bilogorskih štokavskih govora, u Moslavini čine manju skupinu govora bez navedene metatakse oko Ivanjske, i to su govori Ivšićeva 4. tipa bez naglašene ultime - ni zatvorena ultima nije naglašena (Lončarić 1982 b).

Otvorena ultima, dakle imamo 3. tip, naglašena je u govorima Apatovca, Marinovca, Kučara i Podolca.

Od govora u kojima otvorena ultima nije naglašena, dakle 4. tip, u D. Glogovnici naglašena je zatvorena duga, ultima. U ostalim govorima toga tipa ultima nije naglašena. Oni čine osam otoka, na potezu od Kalnika do Pitomače. To su: 1. Potočec, 2. Ruševac

i Raščani, 3. Povelić, 4. Kuštani, 5. Reka, 6. Gornji i Srednji Mosti i 8. Dinjevec, Kozarevec i Grabrovnica.

Ivšić je te tipove okarakterizirao ovim naglasnim obrascima:

3. *leŕi, mlâtim, mlâtimo, tâncati, mlâtiti, lõpata, jâgoda*;

4. *lêti, mlâtim, mlâtimo, tâncati, mlâtiti, lõpata, fâgoda*.

U osnovi to važi za sve navedene govore, gotovo iz svih govora imamo potvrde za navedene primjere s istim prozodijskim obilježjima. Ograničenje je izrečeno zbog Reke, i to za primjer za metatonirani cirkumfleks, tj. tamo u tome primjeru nema metatonije i glasi *tâncati*. O tim odstupanjima bilo je govora naprijed. Međutim, razvoj je prozodijskih sustava ovoga tipa u nekim govorima otišao dalje. Naime, pomicanjem naglasaka prema početku riječi od starijega *lop'ata* dobiveno je *lõpata* (kratkouzlazni, po IPA), isto kao u novoštokavskom *lõpata* (isti naglasak, tradicionalno bilježenje) prema *jâgoda* (OLA - silazno), a u 4. tipu i *lêti* od *leŕi*. Tako je u Potočecu, Poveliću, barem u dijelu govora, Kuštanima i Reci (v. t. 1.4). U pojedinim govorima silina je prenesena prema početku riječi i iz drugih položaja, odnosno kategorija, a ne samo s onih koji su značajni za IV. skupinu kao cjelinu. Ti su položaji i kategorije različiti u različitim govorima. Od navedenih govora bolje je proučen rečki, pa će se ti rezultati izložiti.

2.5.2. Sustavi s modulacijom u kratkom slogu

U Reci se silina pomicala s cirkumfleksa prema početku riječi ne samo s ultime nego i s unutrašnjih slogova, ali ne konzekventno, ne u svim kategorijama riječi, odnosno oblicima. S druge strane, u nekim kategorijama silina je ostala nepomaknuta, što je rijetko, i na kratkim slogovima, odnosno neke kategorije riječi i oblici riječi mogu na kratkom unutrašnjem slogu imati silaznu modulaciju, kratkosilazni naglasak. Tako je i kod tuđica, točnije kod tuđica s određenim sufixima, npr. *pitò:n* 'beton', *matòr* 'motor', *liferànt*, *rafangèi:rač*, ali njih možemo odmah apstrahirati, jer su se tuđice samo uklapale u postojeći sustav, iako su, istina, povećale broj kategorija u kojima je to moguće.

2.5.2.1. Metataksa cirkumfleksa

Primjeri za pomicanje siline s cirkumfleksa:

góvedna od *govêdina* (odstupanje od metatonije)

nâmlatimo prema *mlâ:timo*

póseikel prema *sèi:kel* (bez metatonije)

né-pamtim prema *pà:mtim*.

Sveze negacija *ne* + finitni oblik glagola vladaju se kao i druge glagolske složenice s prefiksom i prenošenje je siline obavezno. Kod sveza prijedlog + imenica u većini prenošenja nema, npr. *za blâ:go*, *do stâ:na*, *po rù:šku* (nema metatonije), *po mè:so*. Kod nekih sveza sa starim prenošenjem postoje dublete: s prenošenjem i bez njega, npr. *nâglavu* i *naglâ:vu*, *zâruku* i *zarù:ku*. Da je riječ o starim obrascima, svjedoči naglasak na proklitici - nije uzlazni, nego silazni (v. 1.4.6).

Kod pridjeva prenošenja nema, i to je pravilo konzekventno. Primjeri: *premlâ:d* prema *premlâ:da*, *prestâ:ra* prema *stâ:ra*. Isto tako *nimlâ:d*, *zastâ:ru*.

Drugi primjeri, osim navedenih, odstupanja od prenošenja siline s cirkumfleksa rijetki su. Takav je, na primjer, glagol *obèi:dovat*, *obèi:dujem*, *obèi:doval* itd.

2.5.2.2. Metataksa siline s kratkih slogova

Prenošenje siline s kratkih slogova prema početku riječi, tzv. metataksa *lop'ata* → *l'opata*, jest jedna od temeljnih značajki četvrte Ivšičeve skupine. Tako je i u Reci, a tim prenošenjem dobiven je uzlazni naglasak, dakle *lópata*, a to je vidljivo i iz mnogobrojnih primjera iz Reke koji su ranije navođeni. Rečeno je da se toga ne drže strane riječi. Kao ni kod cirkumfleksa ne drže se toga ni pridjevi. Primjeri: *presàb*, *preslàba*, *predòber* prema *dòber*, ali *predòbra*. Glagolski pridjevi vladaju se normalno kao glagoli: *sòjen* i *présojen*, *sù:žen* i *òsu:žen* prema *násolim* i *sòlim*, *sù:dim* i *présudim*. Isto tako: *prìlegel* i *prìlegla* prema *lègel* i *lègla*; *nápekel* prema *pèkel*, ali *napèkla* prema *pèkla*.

2.5.2.3. Odstupanja

Zanimljiva je pojava **kratkosilaznoga naglasaka** u obliku pridjeva radnoga jed. m. r., prema kratkouzlaznom u ostalim oblicima toga prdjeva, koji se naglasak ne prenosi.

Primjeri:

nakòsil i *kòsil*, *nakòsla* i *kòsla*, *zamàstil*, *napùstil*, *začèpil* itd., prema: *nápekel* i *pèkel* itd., zatim *zálpil* i *lùpil*, *záhupla* i *lùpla*.

Ta će razlika biti uvjetovana morfološkim razlozima, tj. težnjom da se sačuvaju starije opreke.

2.5.2.4. Prokliza

Kod prenošenja na proklitiku stanje je isto kao i kod dugoga sloga. Stara prenošenja kod imenica sa silaznom modulacijom, neoslabljeno prenošenje, ima dublete bez prenošenja, npr. *zànoqe* i *zanòqe*. Noviji kratkosilazni naglasak prenosi se izuzetno, npr. *nástol* uz *nastòl*, *nákola* uz *nakòla*, *nápašu*, samo tako, prema *odbràta*, *doqràve*, *naògrada*, ali *pòdograda* jedna riječ. U glagola prenošenje je, osim navedene kategorije pridjeva radnoga, konzekventno, npr. *némislim* i *zámislim* prema *mìslim*, *néskočim* i *préskočim* prema *skòčim*, *zálpiti* prema *lùpiti* itd. (v. t. 1.4.6).

2.6. Tipovi s progresivnom metataksom s kratkih slogova (*j'agoda* → *jag'oda*)

2.6.1. Općenito

Najveći dio IV. skupine opisan u radnji obuhvaćaju govori koji imaju progresivnu metataksu naglasaka s kratkih slogova, bez progresivne metatakse siline s dugih slogova, tipa *j'agoda* → *jag'oda*, dakle govori s Ivšičevim tipovima 1. i 2, i to upravo s 2. tipom. Naime, tip s tom metataksom i naglašenom, dugom, otvorenom ultimom zastupljen je samo u nekoliko mjesnih govora, upravo u četiri, i to u Apatovcu, Kloštru Podravskom, Prugovcu i Sirovoj Kataleni. Međutim, upravo s određivanjem pripadnosti tih govora navedenom tipu može se razmotriti pitanje određivanja pripadnosti govora 1. ili 3, odnosno 2. ili 4. tipu. Naime, isto kao što je s obzirom na zastupljenost, odnosno nezastupljenost drugog

dijela unakrsne metatonije, tj. prijelaza starijeg cirkumfleksa u akut, u više ili manje kategorija u prijelaznim govorima dijalektnog kontinuuma trebalo odlučiti da li ćemo neki govor još uvrstiti u IV. skupinu ili više ne, isto je tako i s navedenom metataksom. Ona u glavnini govora 2. skupine zahvaća sve ili gotovo sve kategorije ili riječi u kojima je postojao uvjet za metataksu. Dio odstupanja, točnije: prividnih odstupanja, moguće je objasniti na Ivšićev način, tj. pretpostavkom drukčijeg polaznog oblika nego u drugim govorima. Međutim, postoje govori u kojima su obuhvaćene samo neke kategorije riječi, a neke ne, i to tako da u nekim govorima prevladavaju kategorije koje su obuhvaćene, među njima su i tri navedena, dakle, metataksa je pravilo, a u drugima metataksa zahvaća manji broj riječi. Na primjer, u Sirovoj Kataleni prema *mes'eca, kok'oši, možž'ani, det'elina* itd. dolazi *pr'egršća, pr'ijatel, m'atere* i dr. U Prugovcu uz *svek'ruva, mes'eca, kuj'irina* dolazi *k'okoši, d'elali* Gjed itd. S druge strane, u Raščanima, kojega smo govor svrstali u 4. tip, uz *j'agoda, j'abuka, c'ukora, 'imena* Gjed itd. dolazi: *možž'eni, kuv'irina, kok'oši, vel'iki* i dr.

Prva tri govora u Kloštru, Prugovcu i Sirovoj Kataleni nalaze se na istočnoj granici IV. skupine. Raščani su duboko na području IV. skupine, istina blizu štokavske oaze, ali pripadaju župi s govorima 4. tipa. Ovdje se radi najvjerojatnije o naknadnoj interferenciji, dok će na istoku to biti prijelazni govori, formirani, međutim, relativno kasno (v. 0.3).

2.6.2. Osobitosti

Potrebno je sada navesti i primjere pojedinih riječi koje u nekim govorima, tipičnima, s progresivnom metataksom imaju različitu sudbinu, za koje, dakle, treba tada pretpostaviti različit temeljni lik.

Prema *kónopla* u Reci, kao i u novoštokavskim govorima, u bilogorskim govorima s 4. tipom redovno je *kon'opla*, što pretpostavlja polazni oblik *k'onopla*. Prema *òprava* u Reci, što pretpostavlja i temeljni oblik s naglaskom na prvom slogu, tako i u novoštokavskom, i prema *otāva* u I. Ivšićevoj skupini u bilogorskom IV₂ dolazi *'oprava*, što pretpostavlja polazni oblik *opr'ava*, a očekivali bismo metatonijski cirkumfleks. Prema *istina* u Reci dolazi *istina*, što pretpostavlja polazni lik *ist'ina*. Prema novoštokavskom *māčeha* u Reci dolazi očekivani lik *mač'ava/mač'aja*, ali u Reci je *mačāja*, što bi pretpostavljalo polazni oblik *mačah'a*. U takvim primjerima moglo bi se pretpostaviti i kasnije uzimanje gotova lika iz govora s metataksom. Isto je s *kašica, palica, idemo* (danas rijetko uz *idemo*). Prema *možžani* u Reci i redovnoga *možž'eni* u IV₂, u Peščeniku je *m'ožžani*. Prema fonemskom – vokal *a*, a ne *e* – može se pretpostaviti da je to pozajmljeno kao gotov lik. Prema *dèlat* u Reci, tako i u novoštokavskom *dièlati*, i *del'ati* u većini govora s IV₂ dolazi *d'elati*, npr. u Jakupovcu, Ladislavu, G. Maslarcu, Tremi. Sličnih primjera moglo bi se naći još dosta.

2.6.3. Modulacija u kratkom slogu

U Sremu i Ladislavu fonološka opreka po kretanju tona postoji i u kratkim slogovima,

barem u dijelu govora. To je neobično jer ti govori imaju genetski prozodijski sustav IV₂, tj. imaju progresivnu metataksu siline s kratkih slogova. Istina, u Sremu postoje dublete kod nekih takvih riječi, točnije postoje dva podsustava – s metataksom i bez metatakse u dijelu leksika, te izostajanje metatakse u drugih primjera, ali u većini primjera samo su likovi s metataksom. Govori se tako, na primjer, *jàpka* i *jabùka*, *màtere*, *mè-seca*, *mòremu*, ali *svekrva*, *jagòda*, *kuiña*, *veļika* itd.

Svakako, u govorima s navedenom metataksom to ne može biti organska pojava. Kao što je rečeno naprijed, ta je metataksa prefonologizacija starijih prozodijskih opreka u mjestu siline, a stvaranje opreka po tonu na kratkim slogovima isto je tako prefonologizacija tih istih opreka. U sremski govor ta je opreka mogla doći na dva načina. Primjeri bez progresivne metatakse omogućuju pretpostavku da je sremski govor mogao nastati miješanjem dvaju starijih govora, jednog s metataksom i jednoga bez nje. Opreka se mogla razviti i u interferenciji sa štokavskim govorom u istom mjestu. Za Ladislav moglo bi vrijediti to drugo.

Zanimljivo je pitanje koju modulaciju ima slog koji je dobio silinu progresivnom metataksom. Kod regresivne metatakse modulacija uglavnom odgovara novoštokavskom stanju. U primjerima navedenim naprijed samo je silazna, ali ima i uzlazne, npr. *mačáva* (tako je i u Reci), *iména*, *petéro*, *idému*, primjeri su također iz Srema. S njima se Ladislav uvijek ne slaže, npr. tamo je *svekrva*, *jagòda*, ali isto *kuiña* itd.

2.7. Progresivna metataksa siline s dugog sloga

2.7.1. Općenito

Na velikom dijelu Ivšičeve IV. skupine, dva-tri sela zapadno od Križevaca pa do njezina kraja iza Zeline, prostire se još jedna značajna prozodijska pojava, i to progresivno pomicanje siline s dugih slogova. Prozodijske sustave s tom metataksom označio je Ivšić kao 5. i 6. tip u osnovnoj skupini. Neparni tip ima naglašenu dugu otvorenu ultimom (*let'i*), a parni ne, kao i kod prethodnih tipova. Ivšić 1936, 81 veli da su to tipovi "s metatoniranim akcentima - i - samo na pretposljednem slogu i s regresivnom metataksom tih akcenata sa daljih slogova" i daje ove obrasce:

5. *let'i*, *mlätim*, *mëso*, *mlätimo*, *tāncäti*, *mlätiti*, *lõpata*, *jagòda*

6. *lëti*, *mlätim*, *mëso*, *mlätimo*, *tāncäti*, *mlätiti*, *lõpata*, *jagòda*.

Ivšičevu tvrdnju o metataksi "tih akcenata", dakle akuta i cirkumfleksa, potrebno je razmotriti. Što znači njihova metataksa, ako ostajemo kod Ivšića, kao označitelja? Znači, zapravo, ukidanje opreke među njima, nasuprot stanju u predzadnjem slogu gdje je opreka sačuvana unakrsnom metatonijom, prefonologizacijom. Postavlja se pitanje je li tim pomicanjem došlo do ukidanja prvotnih opreka između akuta i cirkumfleksa ili je do ukidanja opreka između njih došlo prije povlačenja. Ova druga mogućnost čini se vjerojatnija. Redovna je pojava da jedan elemenat doživi neku promjenu, isto tako da se dvije fonološke jedinice stope u novu, koja po supstanciji odgovara jednoj od starijih, a rjeđe da nova jedinica i fonetski bude nova, drukčija od obiju starih. Ovdje se možemo prisjetiti sudbine

cirkumfleksa u III. Ivšičevoj skupini kajkavskih govora, gdje je on doživio metataksu prema početku riječi (tip *p'osekel*). Zbog toga mi se čini da možemo pretpostaviti ukidanje opreke između akuta i cirkumfleksa u svim pozicijama osim penultime, kao što ima kajkavskih govora u kojima su se stari akut i cirkumfleks izjednačili u svim pozicijama, i to u cirkumfleksu, kao i u štokavskim govorima, o čemu će biti govora dalje. Čini se da se može odgovoriti i na pitanje koja je modulacija bila ona u koju su se izjednačile starije dvije. Na jednoj strani to možemo zaključivati iz samoga sustava, i to po modulaciji koja može i sada doći u svim položajima, a to je uzlazna. Treba, dakle, pretpostaviti da su se stariji akut i cirkumfleks izjednačili u akutu, dakle, imali bismo, da uzmemo opet Ivšičev primjer, *mlá:timo* i *tá:ncati*. Kako se pomicanjem u primjerima sa starijom prednaglasnom duljinom kao *mła:t'iti* dobiva noviji akut, *mlá:titi*, radi očuvanja opreke, u primjerima *mlá:timo* i *tá:ncati* dolazi do povlačenja siline za jedan slog prema kraju riječi, dakle do suprotnog procesa. Ponovo imamo svojevrstnu unakrsnu "metatoniju", kao i na penultimi, samo drugim sredstvima, i kao u ostaloj IV. skupini u svim položajima.

Jedna druga fonetska činjenica mogla bi govoriti protiv te pretpostavke. Naime, u prijelaznim govorima, u kojima je pomicanje fakultativno, na mjestu akuta i cirkumfleksa ostvaruje se silazni naglasak, npr. *pi:tamo*, *govè:dina* u Erdovcu (v. i 1.5). Međutim, to će najvjerojatnije biti sekundarna pojava.

Bez obzira na to u kojem su se naglasku izjednačili stariji akut i cirkumfleks, kao i kakav je razvoj uopće bio, današnji se rezultati, tj. nenaglašena duljina ispred kratkoga naglašenoga sloga, fonološki može interpretirati kao silazno modulirani slog, nasuprot uzlaznome, dakle *mła:t'imo* kao *mlá:timo* prema *mlá:titi*.

Navedena metataksa veoma je značajna pojava u kajkavštini uopće. Po značenju približava se sličnoj metataksi cirkumfleksa prema početku riječi u III. skupini, koja je Ivšiću poslužila kao kriterij za osnovnu podjelu kajkavštine po akcentuaciji.

2.7.2. Zastupljenost

Utvrđeno je da na navedenom području od govora s progresivnom metataksom s dugih slogova njih dvadesetak ima akcentuaciju Ivšičeva 6. tipa i ide u istu jedinicu ranga dijalekta zajedno s bilogorskim govorima, v. t. 8. To su: Podgajec, Erdovec, Pakasin, Festinec, Repinec Donji (u Gornjem, koji je novo naselje, žive doseljenici od Lobora koji čuvaju svoj govor), Podjales, Brezovec, Gradec, Pavlovec, Vrbovec, Lubena, Salajci i Cugovec.

U Erdovcu i Podgajcu ostvaruje se fakultativno prenošenje, odnosno dvoslogi naglasak (v. 1.5). U Salajcima dio sela ima akcentuaciju IV_2 , a samo dio IV_6 . Zanimljivija je, međutim, jedna druga pojava u dijelu govora sa 6. tipom, i to pojava koja je adekvatna odstupanjima kod metatonije cirkumfleksa u akut i kod progresivne metatakse siline s kratkih slogova, o čemu je bilo govora naprijed. Naime, u Salajcima progresivno povlačenje siline s nekih dugih slogova, s cirkumfleksom i starijim akutom, ne zahvaća neke kategorije riječi, npr. *g'ovedina* prema *pi:t'ate*, *zgoval'amu*, *re:p'inec*, *re:z'anec* itd.

Većina nabrojanih sela, koja se nalaze preko Glogovnice, točnije na njezinoj desnoj obali, više ne pripada bilogorskom području, a ni sela s lijeve obale, Salajci, Lubena, Cugovec, Zabrdje, nisu u užem smislu riječi bilogorska. Zbog toga je to područje prika-

zано samo u pregledu, a prikazano je jer se nastavlja na bilogorske govore, kako bi se moglo odrediti mjesto bilogorskih govora u kajkavštini. Osim toga, procesi u akcentuaciji u tim govorima omogućuju bolje shvaćanje procesa u bilogorskim govorima. Nadalje, istočnije na Bilogori i u Podravini nalazimo govore koji su strukturno jednaki tipu IV₅, tj. imaju prednaglasnu duljinu kao i taj tip, ali su genetski različiti od njega.

2.8. Govori s metatonijom osnovnoga kajkavskoga akuta, ali bez metatonije cirkumfleksa

2.8.1. Ivšićevo poznavanje

Uz citirani tekst s 81. stranice u točki 2. Ivšić ima ovu bilješku: "U ovom pregledu nije obuhvaćen na pr. govor u D. Mostima (na jugozapadu od Podravskog Novigrada), koji je nalik na tip IV₄ bez metatonije akcenta ~." Budući da je to rečeno u bilješci, moglo bi se na prvi pogled reći da je to manje važna pojava, recimo po važnosti jednaka karakteristikama Ivšićevih tipova u okviru osnovnih skupina, vjerojatno i manje važna kada je autor nije obuhvatio u svojoj klasifikaciji, kao što nije obuhvatio npr. "razliku u akcentu *pīšāti* i *pīšāti*", tj. razliku s obzirom na postojanje ili nepostojanje stare prednaglasne duljine. Tako su se prema navedenoj akcentuaciji i ponašali kasniji istraživači, tj. uopće je nisu uzimali u obzir, čak ni spominjali. Međutim, kada znamo da je Ivšić upravo po sudbini akcenta ~, tj. cirkumfleksa, podijelio kajkavsko narječje na tri, odnosno četiri osnovne skupine, jasno je da navedena činjenica iz D. Mosti ima veće značenje od značajki po kojima su izdvojeni tipovi u okviru osnovnih skupina, odnosno to je značajka po kojoj su inače izdvojene osnovne kajkavske skupine na temelju akcentuacije.

Navedenome treba dodati i to da Ivšić D. Moste na karti ostavlja u IV. skupini, dok, na primjer, posebno obilježava Hlebine, kao govor u kojega je u osnovi I. skupina, kao i Peteranec i Torčec kojih govor ide u III. skupinu. Postavlja se odmah nekoliko pitanja. Zašto Ivšić govor D. Mosti nije obuhvatio u svojem pregledu, zašto ga stavlja u IV. skupinu, dok bi inače po svojem nepromijenjenom cirkumfleksu išao prije u I. skupinu itd. Ivšić kaže da je akcentuacija toga govora "nalik na IV₄", i to je istina, kao što će se dalje vidjeti, a nalik je tome tipu po ovim značajkama, opet se služimo Ivšićevim obrascima: *sū:ša*, *l'eti*, *l'agoda*, *l'opata*, tj. akut je metatoniran, otvorena ultima nije naglašena, nema progresivne metatakse siline, postoji regresivna metataksa s kratkih slogova, s neultimnih slogova. To su većinom značajke kakvima se razlikuju tipovi u okviru same IV. skupine, dok je druga karakterizacija toga govora, tj. "bez metatonija akcenta ~", kako znamo, od mnogo veće važnosti. Istina, metatonija akuta te, ako apstrahiramo Ivšićeve tipove IV_{7,8}, koje treba izdvojiti iz IV. skupine (v. t. 2.2), metataksa *lop'ata* → *l'opata* većega su značenja, tj. s metatonijom cirkumfleksa idu u osnovne značajke četvrte skupine, nema ih ni u I. ni u III. skupini. (Lik *sūša* u nekima od tih govora nije fonološki cirkumfleks jer obično u tim govorima nema opreka po tonu, tj. nema akuta.) Međutim, najznačajniju osobinu IV. skupine govor u D. Mostima nema. Zašto je onda Ivšić ipak stupio na navedeni način?

S velikom vjerojatnošću možemo pretpostaviti da Ivšić u svojim istraživanjima kajkavskih govora na sjeveru u Podravini nije išao dalje od Virja i upravo D. Mosti. To su, naime, najistočnija mjesta toga područja o kojima nešto govori. Označio je na karti još i Pitomaču, ali o njoj ništa ne govori. Kako smo, opet, vidjeli, oko Pitomače ima više govora koji ne samo da ne odgovaraju ni jednom Ivšićevom tipu iz IV. skupine već je također pitanje možemo li ih uopće uvrstiti u tu skupinu. Nije zamislivo da bi ih Ivšić prešutio da je za njih znao, kao što nije prešutio ni govor D. Mosti, iako ga nije uvrstio u svoju klasifikaciju. Na temelju svojih istraživanja u kojima je obuhvatio stvarno veliko područje, Ivšić je uočio članjenje narječja po akcentuaciji na tri dijela, a u tu shemu nije mu se uklopio govor u D. Mostima. Zašto se nije uklopio, već je rečeno naprijed. Govor bi zahtijevao posebnu, novu skupinu, a to nema smisla. Osim toga, kriteriji za tu skupinu ne bi bili tako jedinstveni kao za druge skupine. Mora se priznati da navedeni argumenti uglavnom opravdavaju Ivšićev postupak što je govor D. Mosti izostavio iz klasifikacije. Međutim, ne bi se moglo opravdati to što su na karti D. Mosti bez bilješke u IV. skupini, kao što je i cijelo područje dalje na istok obilježeno da pripada toj skupini, iako Ivšić, po svemu, nije znao kakvo je stvarno stanje. Nakon što smo se upoznali s tim stanjem, ne možemo ostati više kod Ivšićevog rješenja. Ne možemo akcentuaciju kakva je u D. Mostima izostaviti iz tipologije ni iz načelnih razloga, a ni zato što je takva akcentuacija zastupljena u nizu mjesnih govora, točnije najmanje u 13 mjesta.^{27a} Ivšiću se, međutim, mora priznati da se odmah i ogradio, kao što se vidi iz citiranog mjesta na 81. str. On sam ni kartu ne zove tim nazivom već "skicom za kartu", koju je tek namjeravao izraditi. Na žalost, Ivšić nije uspio uraditi što je htio. Međutim, ta se skica previše dugo, sve do danas, nije mogla razraditi. Ne možemo za to više kriviti Ivšića, kao što ne možemo niti negirati nova saznanja samo zato što su drukčija od onoga što je registrirao Ivšić.

2.8.2. Značajke i mjesto u kajkavskom dijasistemu

Glavne značajke akcentuacije ovih govora s genetskog gledišta već su iznesene u prethodnoj točki, a sinkronotipološke značajke prikazane su u t. 1.1., gdje je već rečeno da su ovi govori strukturno-tipološki istovjetni s većinom bilogorskih govora. Ako još jednom želimo ponoviti glavne genetske značajke te akcentuacije, opet moramo početi s cirkumfleksom. Govore u kojima taj naglasak ostaje nepromijenjen Ivšić je nazvao konzervativnima, odnosno I. skupinom, a to su zagorski govori i plješivičkoprigrorski govori. U tim govorima ostaje nepromijenjen i osnovni kajkavski akut i nema pomicanja siline s kratkih unutrašnjih slogova. U D. Mostima i drugim govorima o kojima je riječ - cirkumfleks ostaje također nepromijenjen, ali akut je metatonirao u cirkumfleks, a silina s kratkih unutrašnjih slogova pomaknuta je za jedan slog dalje prema početku riječi, što su opet značajke IV. skupine. Budući da se četiri osnovne Ivšićeve kajkavske skupine mogu definirati samo pomoću jednoga kriterija, novoga praslavenskoga cirkumfleksa, taj je

^{27a} Kasnije sam utvrdio da je takva akcentuacija u većini sjevernomoslavačkih govora, v. Lončarić 1982b.

kriterij za klasifikaciju svakako najvažniji. Kada bismo se njega držali, ove bi govore trebalo svrstati u I. Ivšićevu skupinu. Tako je Ivšić postupio sa zagorskim govorima, koji imaju druge, veoma značajne akcentuacijske karakteristike, dug slog na mjestu staroga akuta u tipu *lipa*, ukinutu opreku po tonu, dakle izjednačen cirkumfleks i akut. Ti bi govori u okviru I. skupine mogli biti smatrani prijelaznim govorima kada bi i njihovo teritorijalno rasprostiranje to omogućavalo, tj. kada bi se nalazili između IV. i I. skupine, ali oni teritorijalno nisu povezani s I. skupinom, od nje su odijeljeni upravo IV. skupinom. Zbog toga smatram da je Ivšićev postupak ispravan, tj. ne možemo ih uvrstiti ni u I. ni u IV. skupinu, već oni čine posebnu, novu osnovnu kajkavsku skupinu, koju bismo uvjetno po akcentuaciji, da ostanemo kod Ivšićeva načina, mogli nazvati V. skupinom (ako apstrahiramo one govore u I. i IV. koje treba također izdvojiti u posebne skupine), također mlađom, kao što on naziva III. i IV. Definirati je moramo s dva elementa, tj. nepromijenjenim cirkumfleksom i regresivnom metataksom kratkog naglasaka, kako postupa već i Ivšić kod IV. skupine (Lončarić 1982 a,b).

Ako bismo htjeli rekonstruirati razvoj akcentuacije u toj skupini, može se poći od hipoteze da stanje u njoj odgovara međufazi razvoja od I. prema IV. skupini, ali takvoj međufazi koja stvarno nije mogla postojati kod govora IV. vrste. Naime, iz "V." vrste nikako ne bismo mogli dobiti IV. vrstu, već je ta međufaza podsustav koji je supostojao u isto vrijeme s drugim podsustavom, odnosno koji je svojim nastajanjem u IV. skupini izazvao nastanak novoga podsustava. Tako su, vjerojatno, postojala dva podsustava u isto vrijeme, stariji i noviji u nastajanju, nešto slično kao što imamo danas u Hrašćini, St. Gracu, Š.-Bukovici i Vaški (v. 1.3.3), gdje se najnoviji akut suprotstavlja starijem akutu i cirkumfleksu, koji se mogu realizirati i kao akut i kao cirkumfleks, tj. stoje s novijim akutom u jednosmjernoj opoziciji. Te akcentuacije vjerojatno su rezultat interferencije dvaju sustava, I. i IV. skupine. Međutim, nije vjerojatan razvoj koji za Hrašćinu pretpostavlja Junković u budućnosti, tj. da će se dobiti rezultat kao u IV. skupini, tj. unakrsna metatnija, jer tamo, sudeći prema iznesenim podacima, ne supostoje dva prozodijska (pod)sustava, već se na mjestu starijeg akuta i cirkumfleksa slobodno realiziraju sad akut, sad cirkumfleks. Dakle, u "V." skupini pojava novijega akuta na starijoj prednaglasnoj dužini (tip *mlá:titi*) izaziva prijelaz starijeg akuta u cirkumfleks (*mlătimo* → *mlătimo*), a nemamo dalji korak kao u IV. skupini, prijelaz staroga cirkumfleksa u akut.

Kao i kod ostalih genetskih tipova o kojima je bilo naprijed govora pojedine riječi u govorima s ovom akcentuacijom imaju drukčiji naglasak negoli bismo očekivali. Kod dijela primjera treba poći od drukčijeg polaznoga lika, a kod drugoga dijela primjera treba pretpostaviti utjecaj IV. skupine, naime u primjera gdje je cirkumfleks metatonirao u akut. Tako je ta izotona u Šandrovcu zahvatila prezent, pa imamo *ví:dim*, *ču:jem* prema *rù:ška*, *sè:kel*, v. i dalje.

2.8.3. Rasprostiranje

Akcentuacija s metatonijom akuta, a bez metatonije cirkumfleksa, zahvatila je govore u mjestima: Lozan, Sedlarica, Pitomača s Kladarama, Jasenik, Šandrovec, Vrbica, Dominikova, Malo Trojstvo, Kegljevac, (Velika) Ciglana i Donji Mosti. Prijelaznim bi se mogli

smatrati govori u mjestima: Suha Katalena, novijem dijelu Reke, Gornjim Zdelicama. Teško je odlučiti kamo da svrstamo akcentuacije govora u Otrovancu i u D. Zdelicama, koji su izgubili opreku po tonu, a formirani su u novije vrijeme (govor u D. Zdelicama možda ne), i to od govora koji su pripadali različitim kajkavskim prozodijskim osnovnim tipovima. Vjerojatno je tako nastao i govor u Lozanu.

U V. Cigleni i Sedlarici formiran je prozodijski sustav s oprekama po tonu i u kratkim slogovima, vjerojatno pod utjecajem štokavskoga okružja, kao što je to i kod nekih govora IV. skupine. Regresivnom metataksom siline na kratke slogove, također s kratkih slogova, dobiven je naglasak koji se razlikuje od naglasaka na kratkim slogovima u kojima je silina otprije, kao u novoštokavštini. Tako je i u većem dijelu kajkavsko-štokavskoga govora V. Trojstva.

2.8.4. Primjeri

2.8.4.1. Osnovni kajkavski cirkumfleks

Lozan: *mè:so*, *kò:ža*, *bogà:ti*, *posè:kel*, ali *otà:va* i *otá:va*. Sedlarica: *mè:so*, *sè:no*, *sù:n-ce*, *zlà:to*, *svò:ra*, *bogà:ti*, *vi:di*, ali *otá:va*, *pi:je*. Pitomača: *rù:ška*, *svò:ra*, *blà:go*, *posè:kel*. Šandrovec: *rù:ška*, *sè:no*, *tè:sto*, *sè:kel*, ali *mè:so* i *mé:so*. Vrbica: *sè:no*, *mè:so*, *gà:vran*, *kò:ža*, *vi:dim*. M. Trojstvo: *srè:dñi*, *bogà:ti*, *posè:kel*, *dè:lam*, ali *otá:va*. D. Mosti: *mèi:so*, *otò:va*, *sù:nce*, *grì:zel*, *dè:lala*, *govè:dina*, ali *vi:dim*. V. Ciglina: *tìe:sto*, *sie:kel*, *rie:žem*, *rù:ška*, *die:lam*, ali *criè:šria*.

U ovim govorima često je izostajanje metatonijskoga cirkumfleksa, tj. na mjestima gdje ga očekujemo nalazi se kračina. Tako je obično u prezentu, pridjevu radnom, u primjerima kao *govedina*, i posebno u ljed im. ž. r. i Ljed imenica m. r.

Primjeri. Sedlarica: *s kràvum*, *sèkel*, *čùje*, *góvedina*, *póceku*. Vrbica: *višria*, *ótava*, *kràvom*, *zgòrela*, *plàkala*. Šandrovec: *višria*, *vidim*, *dìgel*, *gòvedina*, *na pòceku*. V. Ciglina: *bógati*, *póceku*, *góvedina*, *jàgod*, *kràvom*, *vidim*.

2.8.4.2. Osnovni kajkavski akut

Lozan: *pi:tamu*, *zè:je*, *sè:la*. NAMn, *kò:ní* ILmn, *širò:ki*, ali *rešé:ta*. Sedlarica: *štè:kla*, *sè:la*, *s kò:li*, *prepi:lim*, *namlà:timo*. Pitomača: *sè:la*, *zè:je*, *pi:tamu*, *li:stje*. M. Trojstvo: *pi:tamo*, *zè:je*, *sè:la*, *kò:ní*, *širò:ki*. D. Mosti: *zgovà:raju*, *popè:vaju*, *zelè:na*. V. Ciglina: *sè:la*, *stie:kla*, *kò:li* LIMn.

2.8.4.3. Noviji akut koji je nastao pomicanjem siline na prednaglasnu duljinu opća je značajka ove skupine, kao i IV. Pojava je dosljedna, pa se ne donose pojedinačne potvrde iz pojedinih mjesta, nego obrasci nekoliko kategorija bez fonoloških posebnosti fonema: *dú:ša*, *pi:tati*, *mlá:titi*, *ná:jti*, *gné:zdo*, *pé:ta* (imenica).

2.8.4.4. Spomenut će se još samo jedna pojedinost. U Pitomači i Sedlarici zabilježena je pojava da jednosložni oblici pridjeva radnoga za muški rod jednine imaju duljinu prema kračini ostalih oblika. Imamo, na primjer, *štè:l* i *sè:l* prema ž. r. *št'ela*/*štèla* i *s'ela*/*sèla* te prema *štèl*/*štel* i *sèl*/*sel* u većini govora. To je analogna pojava duljenju kratkoga vokala u Njed imenica muškoga roda kao *sto:l*.

2.8.5. Govori s fonološkom modulacijom u kratkom slogu

Kako je već bilo rečeno, u Velikoj Cigleni, Sedlarici i Velikom Trojstvu te Maloj Cigleni, prozodijski sustav ima opreku po tonu i u kratkim slogovima. Rečeno je također da govor u V. Trojstvu i nije uobičajen kajkavski govor, već miješni kajkavskoštokavski, ili štokavskokajkavski, koji nije lako pripisati jednom ili drugom narječju. Tako je i u M. Cigleni. Međutim, susreo sam u V. Trojstvu i osobe koje su odrasle u tom mjestu, ali nemaju u svom govoru opreke po tonu u kratkom slogu. Nisam mogao utvrditi je li to zbog toga što su im roditelji iz drugoga mjesta ili postoje u selu dva prozodijska (pod)sustava, s fonološkom modulacijom i u kratkom slogu i bez nje.

U V. Cigleni distribucija je obilježja s obzirom na mjesto u riječi slobodna, kao i u Reci (v. 1.7), a čini se da je tako i u drugim navedenim govorima.

Primjeri za Sedlaricu i V. Ciglenu mogu se naći u t. 1.7. i u prethodnoj, a za V. Trojstvo navode se ovdje: *pèkel* 'pekao', *pékel* i *pákel* 'pakao', *snája*, *sélo*, *síromak* prema *ujna*, *mèsec*, *digel*, *nigdar* itd.

2.8.6. Lozan

Lozanski se govor, kao i vaščanski (v. iduću točku) od ostalih u ovoj skupini razlikuje strukturno po tomu što u njemu ultima, duga, može biti naglašena, dakle "neparan" je o Ivšićevom obilježavanju tipova: *stèzò:m*, *krumpè:r*, *deskì*: uz *dè:sek* Gmn, *pastì:r*, *grmì:*, *sestrè:* itd.

U Lozanu ima više primjera s metatonijom osnovnoga kajkavskoga cirkumfleksa u akut, npr. *otá:va*, *svò:ra*, *mé:ja*, itd., što pokazuje jači utjecaj IV. skupine, kao i u Šandrovcu, ali većina primjera nema metatonije.

2.8.7. Vaška

Govor Vaške razlikuje se od svih ostalih govora obuhvaćenih ovom radnjom u tomu što ima zanaglasnu duljinu (1.8). U primjerima gdje je bila stara prednaglasna duljina u Vaški su dubletni oblici: s naglašenom dugom ultimom i prednaglasnom duljinom te oblici s novijim akutom na mjestu prednaglasne duljine i zanaglasnom duljinom, npr. *glá:ve*: i *glá:v'e:*, *glá:vo:m* i *glá:v'o:m*, prema *glá:va* i *žen'e:*. Navedena je osobina sigurno utjecaj štokavštine, ali ne samo miješanja govornika pri naseljavanju te štokavskoga okružja. To je vidljivo i u drugim dijelovima govora. Vaščanski će govor biti nastavak istočnoslavenskih kajkavskih govora koji su bili najbliži štokavštini (naravno, staroj zapadnoj), odnosno nastavak prijelaznih kajkavsko-štokavskih govora.

Sekereš 1977 unosi vaščansku akcentuaciju u pregled svojih zona slavonskoga dijalekta, dakle štokavskih govora, što ima dosta opravdanja, iako taj govor treba smatrati kajkavskim. Međutim, kao što je već rečeno naprijed, Sekereš daje nešto drukčije stanje. U dijelu primjera starohrvatski akut nije prešao u cirkumfleks, odnosno javljaju se likovi s uzlaznom i silaznom modulacijom. Zabilježio sam uz *pì:še*, *zagovà:ramo*, *sù:šimo* također *ká:žem* (Sekereš 1974, 130 isto: *ká:že*), *rè:bra:* i *rè:bra:*, *ški:šim* i *ški:šim*. Zabilježio sam isto tako *svò:ra* i *svó:ra*, *mé:sta*, dakle primjere s metatoniranim cirkumfleksom, što 'bi govorilo u prilog tomu da se prahrvatski akut i cirkumfleks mogu fakultativno os-

tvarivati uzlazno i silazno, kao što je to u nekim naprijed spomenutim govorima. U Vaški je to ipak rjeđa pojava.

Od pojedinačnih kategorija veoma je zanimljiv naglasak u NAMn imenica srednjega roda. Uz primjere navedene naprijed zabilježeno je također *imè:na* i *imé:na:*, *ramé:na:* i *ramená:*. Riječ je o dugom naglasku, što je karakteristika starih štokavskih slavonskih govora i dugom predsufiksalmom samoglasniku, što je karakteristika kajkavskih govora i što u osnovnoj kajkavskoj akcentuaciji odgovara štokavskoj duljini na nastavku (Ivšić 1936, 71). Prema tomu, to ne bi mogao biti organski razvoj, već miješanje dvaju sustava - kajkavska osnova riječi i štokavski nastavak, suprotno nego što je kod poluglasa u vaščanskom govoru. Slično, ali u manjoj mjeri zabilježeno je u Budrovcu i Čepelovcu: *klupkà:* i *putrà:*.

2.8.8. Pregled tipova

Ako bismo, na kraju, htjeli dati pregled tipova u ovoj skupini, kao što je to Ivšić učinio za ostale skupine onda bi to bilo:

- 1a. *letī, glāvē i glāvē, glāva, ženē, mlātīm, mlātīmo, tãncati, mlātīti, lop'ata, j'agoda.*
- 1b. *letī, mlātīm, mlātīmo, tãncati, mlātīti, l'opata, j'agoda.*
- 2a. *l'eti, kapūt,* i dalje kao kod 1b.
- 2b. *k'aput* i dalje kao kod 2a.
3. *káput, mlātīm, mlātīmo, tãncati, mlá:titi, lópata, jàgoda.*

Po Moguševoj klasifikaciji genetskih tipova mogli bismo tip *1a* smatrati starijim, odnosno reći da su u njemu dva podtipa, jedan stariji i jedan noviji. Tipovi *1b* i *2a* imaju noviju akcentuaciju a tipovi *2b* i *3* novu.

2.9. Primjeri osobitoga razvoja

U nekoliko podravskih mjesta nalazimo specifičnu situaciju s obzirom na razvoj akcentuacije. U dva govora u St. Gracu i Š.-Bukovici stanje je u osnovi isto, iako kod pojedinačnih riječi ima i dosta razlika, dok Bušetina i Otrovanec ponešto odstupaju od dva navedena govora, ali osnovnu značajku imaju zajedničku (v. 1.9. i 1.3.3).

U Otrovanecu fonološku funkciju imaju mjesto naglasaka i kvantiteta. U Starom Gracu, Š.-Bukovici, Budrovcu i Čepelovcu uz ta dva obilježja fonološku funkciju ima i modulacija, ali su uzlaznost i silaznost na mjestu osnovnog akuta i cirkumfleksa u jednosmjernoj opoziciji, a u Bušetini modulacija ima normalnu fonološku ulogu. U četiri mjesta, osim u Čepelovcu i Budrovcu, postoji prednaglasna duljina i pred dugim naglašenim slogom, a u tri mjesta samo pred kratkim naglaskom.

Genetski, tri mjesta, Otrovanec, S. Gradec i Š.-Bukovica, imaju progresivnu metataksu siline starijih dugih slogova, koja se provodi konzekventno, u Jabučeti ta je metaksa fakultativna. Navedena tri govora znaju i za progresivnu metataksu siline s kratkih slogova, ali ta nije provedena dosljedno. Dosljednija je u Otrovanecu i Š.-Bukovici. S druge strane, regresivna metaksa s kratkih slogova, jedna od bitnih značajki IV. skupine, također nije dosljedna, točnije: ona je izuzetna, zahvatila je u Otrovanecu, Starom Gracu i Š.-Bukovici dosljedno samo jednu gramatičku kategoriju, imperativ.

Kod stare prednaglasne duljine koja je i sada bez siline postavlja se pitanje da li silina u kategorijama koje je sada nemaju nije ni bila na njoj, ili je, možda, u jednom razdoblju ta duljina imala silinu koja je kasnije u nekim kategorijama, većini, ponovo povučena. Vjerojatnija je prva pretpostavka.

2.9.1. *Otrovanec*

Primjeri (fonetski) - za metataksu s dugih slogova koji su naglašeni u osnovnoj kajkavskoj akcentuaciji: *ga:rvàni, zavla:čìmo, pi:tàmo, širo:kòga, sta:ròga* itd.;

- za progresivnu metataksu s kratkih naglašanih slogova: *delàla, jabùka, teràti, deteļina*;

- za izostanak metatakse: *istina, sédnite, prijateļ, ěroplan*;

- za izostanak regresivne metatakse s kratkih slogova: *lagàti, odenòti, lisica, sekira, lopàta, vdovica*.

Zabilježeni su samo ovi primjeri u kojima se može pretpostaviti regresivna metataksa na kratki slog, treći od kraja riječi, vjerojatno s kratkih slogova jer je s dugih obavezna progresivna metataksa. Dakle, treba pretpostaviti izostanak metatonijskoga cirkumfleksa u temeljnom obliku.

Primjeri za regresivnu metataksu siline na prednaglasnu duljinu: *pì:šite, pì:tajte, pì:lite* itd.

Primjeri za izostanak povlačenja siline na prednaglasnu duljinu: *ra:niti, na:dàtise, mla:titi, ple:sàti* itd.

Mogao bi se pretpostaviti i drukčiji razvoj, odnosno da je pomicanje siline prema početku riječi bilo izvršeno, a onda se ponovo povlači silina na penultimu. U prilog tomu bila bi činjenica da neke kategorije oblika imaju uvijek, ili mogu imati, naglašenu ultim, bez obzira na to kakav je bio osnovni naglasak riječi, tj. generaliziran je obrazac s naglasakom na ultimi. Primjeri: *ja:g'od* ← *jà:god* ili *já:god*, ali vjerojatniji je prvi polazni oblik bez unakrsne metatonije, *sta:r'e:m* ← *stà:rem* ili *stá:rem, lat'je, pšenice'e*: itd. Naravno, takva je akcentuacija razvijena pod utjecajem podravske akcentuacije gdje je silina ograničena na zadnja dva sloga riječi i ne može se protumačiti iz sustava kao samostalan razvoj, kao što se mogu metatakse tipa *j'agoda* → *jag'oda* i *ml'a:timo* → *mle:t'imo*. Upravo je zbog toga zanimljiva akcentuacija ovih mjesta jer je bila pod utjecajem generalnoga fiksiranja siline koja je i zahvatila veliku većinu riječi i oblika u Otrovancu i Š.-Bukovici, ali ipak se othrvao imperativ i neke pojedinačne riječi, dok je u S. Gracu silinu dalje od penultime zadržalo više riječi. Budući da su to nova naselja, nastala su u 18. st., treba pretpostaviti nastanak tih govora iz triju vrsta, tipova govora: IV. skupine, I. skupine i podravske skupine s ograničenim mjestom siline na dvama zadnjim slogovima. O utjecaju ovih zadnjih govora svjedoče i gramatički morfemi sa *o* prema starom *q*, i to *-no-* u II. glagolskoj vrsti i *-o:* u 3.1. jed. prez., dok je inače u tom govoru prema *q* i *!* vokal *u* (v. t. 6.5).

2.9.2. *Stari Gradec i Špišić-Bukovica*

Primjeri za osnovni kajkavski cirkumfleks -

S. G.: *mě:so, sé:no, otá:wa, tẹ:sto, kò:ža, si:na.*

Primjeri su u fonetskoj transkripciji, tj. s jednom od modulacija, s kojom je primjer zabi-
lježen, ali može biti kod cirkumfleksa i osnovnoga kajkavskoga akuta i suprotna.

Primjeri za osnovni kajkavski akut -

S. G.: *prú:tje, gró:bje, rà:sel, tù:kel, pi:tam* itd.

Š.-B.: *vù:vo* i *vú:vo, pi:tam* i *pi:tam*, itd.

Primjeri za metataksu s dugih slogova koji su naglašeni u osnovnoj kajkavskoj
akcentuaciji, bilo cirkumfleks bilo akut: *gove:d'ina, pi:t'aju:, ska:č'emo* itd. u jednom i
drugom govoru.

Primjeri za progresivnu metataksu siline s kratkih slogova - odnose se na oba mje-
sta: *jag'oda, jab'uka, vel'ika, mes'eca.*

Primjeri za izostanak te metatakse - za oba mjesta: *p'unica, m'atica, j'užina; s'edni-
te, kl'eknite, d'ignite.*

Primjeri za izostanak regresivne metatakse s kratkih slogova na kratke slogove -
za oba mjesta: *lop'ata, kob'ila, gor'ela; Š.-B.: podel'ili, liv'ada, lag'ali, nos'ila, lis'ica,
četver'ica.* S. G.: *plat'iti, trb'uvu, op'ala, mlez'ivo* itd.

Kako je već rečeno naprijed, izostanak je redovna pojava. U Š.-B. sigurna je regre-
sivna metataksa na kratke slogove, kao i na duge, samo u imperativu, dok u S. G. dolazi
i kod drugih riječi, odnosno kategorija riječi i oblika. U govoru se pojavljuju i u Š.-B.
primjeri s takvom metataksom, ali oni nisu u sustavu.

Primjeri -

Š.-B.: *p'očnite, oč'epite*, prema *očep'iti, pr'osite* prema *pros'iti* itd. S. G.: *pr'osila, v'oz-
iti, r'odile, l'isica, t'rgovec* itd.

Regresivna metataksa na prednaglasnu duljinu izvršena je u oba govora samo u
imperativu. Š.-B.: *pi:s'ati*, ali *pi:šite, nara:n'ila*, ali *nará:nite*, itd. S. G.: *pi:lite*, ali *pi:l'i-
ti*, zatim *ve:z'ati, za:t'ijka, kra:j'uš* itd.

2.9.3. *Jabučeta*

U govoru Jabučeta ima osobina I. kajkavske skupine. To se ogleda u čuvanju starijeg
stanja mjesta naglasaka na kratkim slogovima, osim ultime, dakle u pravilu nema meta-
takse *lop'ata* → *l'opata*, npr. *kob'ila, ždreb'ica, im'ale, pokriv'ače* itd. Metataksa na dugi
slog, međutim, dosljedno je provedena, npr. *čú:vala, plé:sala, pí:lami, lá:stavice* itd.
Progresivna metataksa s kratkih slogova nije provedena sustavno, ali u dijelu leksika
naglasak je pomaknut, npr. *jab'uke, plak'ala* prema *d'elale*. U drugim primjerima moguće
su dublete, likovi s naglaskom na starom mjestu i na penultimi, kao i "dvoslogi" nagla-
sak, koji je, naravno, fonetski ostvaraj, ali je teško odrediti mjesto naglasaka npr. *kr'ava-
mi, krav'ami* i *kr'av'ami*.

Slično je i sa starijim naglascima na dugom slogu dalje od penultime - supostoje
dublete sa silinom na starom mjestu, pomaknutom silinom, što je rjeđe, i dvoslogi ostvara-
ji, npr. *govè:dina, gove:d'ina* i *govè:dina* (v. t. 1.5).

2.9.4. Bušetina

U Bušetini nema regresivne metatakse ni na kratke ni na duge slogove, ni s kratkih ni s dugih slogova, npr. *plat'iti, kob'ila, sik'ira, moj'ega; go:r'ela; ču:v'ati, mla-t'iti, vi:kn'oti*, osim u imperativu i nekim pojedinačnim riječima, npr. *don'esite, k'opaj-te, pi:lite, v'oziti*. Također u pravilu nema progresivne metatakse s kratkih slogova, npr. *j'agoda, pr'ijatel, t'erati, v'ilica*, ali ima pojedinačnih riječi s pomaknutim naglaskom, npr. *mož'ani, kokoš'ama* itd. Suprotno od toga, u pravilu pomaknut je naglasak sa starih naglašenih dugih slogova koji su dalje od penultime prema kraju riječi na kratak slog, npr. *sta:r'ema, pi:t'amo* kao u 5. i 6. tipu IV. Ivšičeve skupine. Generalizirani su također u nekim oblicima dugi ultimni naglašeni nastavci, npr. *lu:d'e:m, zu:b'e*: Lmn.

Dugi slogovi s novijom silinom imaju, kako se naprijed moglo vidjeti, uzlaznu modulaciju. Dugi slogovi koji imaju stariju silinu, upravo samo penultima, također su redovno uzlazno modulirani, ali oni mogu biti i silazni, dakle, strukturno-tipološki riječ je o jednosmjernoj opoziciji (v. t. 1.7). Obično je *mé:so, sé:no, otá:va* i *pi:tam, sú:ša*. Kada je to potrebno, modulacija može biti razlikovna, npr. *kù:ma* m. Gjed i *kú:ma* f. Njed.

2.9.5. Porijeklo

Kako je rečeno u Uvodu (t. 0.3), mjesta o kojima je upravo riječ nova su naselja, nastala u 18. stoljeću, i to naseljavanjem stanovništva iz različitih krajeva sa zapada. Zato je i govor nastao miješanjem različitih govora. U akcentuaciji vidljive su osnove, odnosno utjecaji triju različitih kajkavskih skupina, s tri različite akcentuacije, i to: I. skupine, koja čuva najbolje osnovnu kajkavsku akcentuaciju, IV. vrste, s unakrsnom metatonijom i regresivnom metataksom siline s kratkih i dugih slogova, te skupine s ograničavanjem naglaska na zadnja dva sloga riječi i generalizacijom dugih naglašenih nastavaka u nekim oblicima. Najzapadniju crtu, tj. najbolje čuvanje osobina I. skupine ima najistočniji govor, bušetinski, što se slaže s podacima o naseljavanju toga kraja.

3. VOKALIZAM SINKRONO

3.0.1. Segmentacija i transkripcija

U različitim govorima strukturno i genetski isti vokalski sustavi fonetski mogu biti različiti. Kao što to obično biva u dijalektnom kontinuumu, razlike su, ako postoje, u izgovoru homolognog, suodnosnog fonema (što obično kažemo: istoga fonema), između dva mjesna govora ponegdje jedva zamjetljive, katkad su jasno razabirljive a ponekad, rijetko, ostvaraj jednoga fonema u jednom govoru odgovara ostvaraju drugoga fonema u drugom govoru (Trubetzkoy 1931). Kao ni u drugim crtama ni ovdje u tim razlikama nema uvijek postupnosti, česte su nepravilne granice, otoci, sa stanjima koja su jasno različita od okolnih, susjednih. Kako su za dijalektologiju i fonetske crte važne, kao što je to već rečeno, pokušano je u ovom opisu da se, koliko je moguće, svaka razlika u izgovoru vokala obilježi.

Nije bilo predviđeno da se vokalizam, kao ni fonemi inače, ispituju eksperimentalno, to bi mogao biti zadatak posebne radnje. Načinjeno je ipak nekoliko sonograma dvo-glasa *ei* i glasa *e* iz rečkoga govora, čime je potvrđena auditivna predstava o tim glasovima.

Fonetska transkripcija vokalskih fonema provedena je u poglavlju o izgovoru vokala, inače je upotrebljavana fonološka transkripcija. Potrebno je, međutim, precizirati što se ovdje misli pod fonološkom transkripcijom (v. 0.9.1.1). Upravo su u radnji upotrijebljene dvije fonološke transkripcije, koje bi se, analogno fonetskim, mogle nazvati uža i šira. Kada se govori o nekim nefonemskim pojavama, npr. o razvoju akcentuacije, kada nisu bitna distinktivna obilježja a zahvaćeno je područje u cijelini na kojem, dijakronijski gledano, jedan fonem, npr. *e* u *meso*, u različitim sustavima ima različita distinktivna obilježja, onda se neka njegova obilježja iz pojedinih govora zapostavljaju i obično se kaže ovako "u svim govorima vokal *e* u *meso* dug je." Ako je, međutim, za homologan vokal u toj riječi u nekim govorima relevantna kompaktnost, odnosno otvorenost, a u drugima pak zatvorenost, onda ga bilježimo s *ɛ* ili *e*. Ili, kaže se: "u svim govorima obuhvaćenoga područja praslavenski glasovi *ĭ* i *ǫ* dali su *u*," iako u nekoliko govora fonetski to nije *u*, nego *ú* ili *ü*.

U fonološkoj transkripciji u drugom, užem, smislu, što je stvarna fonološka transkripcija, dok je prva uvjetna fonološka transkripcija, navedene se osobine fonema uzimaju u obzir. Treba odmah primijetiti da status glasa *ú* i glasa *ɛ* nije u svim govorima jednak. Naime, ako u sustavu ne postoji još jedan vokal *e*-tipa, onda njegova kompaktnost strogo strukturno uzevši nije relevantna, nego zalihosna, i onda je po mjestu u sustavu sličan glasu *ú*, čija je bemoiziranost također zalihosna u obuhvaćenim govorima u kojima dolazi. Međutim, kada uz *ɛ* postoji i *e* s razlikovnom funkcijom, onda je kompaktnost (otvorenost) relevantna. Budući da bi navođenje različitih statusa glasa *ɛ* u sustavima svaki put kada se navode primjeri kao *meso* veoma usložnjilo opis, onda se primjenjuje pojednostavljena fonološka transkripcija. Naravno, to nije nikakva novina u sličnim radovima i obično se to podrazumijeva, ali je ovdje bilo potrebno reći jer glasovi *ɛ* ili *e* mogu i u jednoj transkripciji, nazvanoj ovdje stvarno fonološkom, imati dva statusa: jednom je kompaktnost/otvorenost zalihosna, drugi put nije.

Kada se govori o vokalima, i inače o fonemima, upotrebljavaju se u radnji kako akustička obilježja i terminologija, tako i artikulacijska, već prema tomu što se želi istaći. Kako je već rečeno u t. 0.8, slično se postupa i s obzirom na druge neke pojave. Pojava da u distribuciji u dvije različite riječi u istom govoru, mogu doći fakultativno ili dva različita vokala ili jedan vokal (uglavnom je riječ o /e/ i /ɛ/ prema /e/), jednom se interpretira kao supostojanje dvaju vokalskih (pod)sustava, jednoga s pet, a drugoga sa šest jedinica, a drugi put se govori o neutralizaciji dviju jedinica u nekim položajima.

Svi vokali mogu biti reducirani, i to će se bilježiti slovom odgovarajućeg vokala u eksponentu, npr. *veli:mo*.

3.0.1.1. *Vokali i-tipa*

Počevši od najdifuznijih, najviših glasova, nalazimo dvije bliske jedinice *i* i *j*, dakle "obično" *i* i otvoreniji, centralniji glas, ili prije niže. Sličan je opisan za Susak (Brozović 1963 bilježi ga s "y"), ali ovaj neće biti napetiji od *i*. Zabilježen je u Kloštru Podravskom kao položajna varijanta, i to u finalnom položaju u riječi, npr. *pišč̣e:nj*, *d'ržj*, *sęs'ęčanj* itd.

Poluvokalsko *i* i rjeđi frikativ *j* smatraju se varijantama suglasničkoga fonema *j* (5.1. i 5.2), i to stoga jer se u distribuciji vladaju kao suglasnici. O poluvokalu *i* kao dijelu diftonga bit će govora dalje.

3.0.1.2. *Vokali e-tipa*

Obično se u našoj dijalektologiji razlikuju tri glasa *e*-tipa, i to zatvoreno, povišeno *ɛ*, srednje *e* i otvoreno, sniženo *ɛ* (v. Brozović 1963). U fonološkoj transkripciji u ovoj radnji također će biti zastupljena ta tri znaka. Međutim, i kod povišenih i kod sniženih glasova ovoga tipa u istraženim govorima mogu se razlikovati dvije različite jedinice, od kojih je po jedna veoma udaljena od srednjega *e*, veoma zatvorena, visoka, druga veoma snižena, a ostale su veoma blizu srednjem *e*, ali ipak različite od njega, više/zatvorenije i niže/otvorenije. Te će se jedinice bilježiti eksponentima 1 i 2, i to tako da se manjim brojem, tj. s 1 bilježi manja udaljenost od srednjega *e*, a s 2 veća udaljenost. To će biti e^1 i e^2 , te e^1 i e^2 . (To bi bilo moguće postići i po IPA, ali budući da u njoj slovo *e* ima drugu vrijednost nego u našoj dijalektologiji, pa bi moglo dolaziti do zabune, kao i činjenica da nam je taj znak potreban jer ima pet jedinica a ne četiri - izabrano je drukčije rješenje.) Ne dolazi pet fonetskih ostvaraja u istom govoru, već u različitim. U jednome govoru najviše je, i najčešće, tri jedinice, dvije u položaju najveće razlikovnosti, razabirljivosti, i treća, obično srednje *e* u položaju neutralizacije. U radnji je, dakle, primijenjen djelomičan, odnosno modificiran način obilježavanja otvorenosti eksponentima koji je proveden u nekim novijim dijalektološkim radovima (po kojemu bi naše jedinice bile obilježene e^1 , e^2 , e^3 , e^4 i e^5), i to zato da bi se ostalo bliže našoj tradiciji.

3.0.1.3. *Dvoglas /ei/*

Kao varijanta fonema *ɛ*: u nekim se govorima javlja dvoglas *ei*, npr. *dę:te* i *dęi:te*. U rečkom govoru, dvoglas *ei* jedina je varijanta odgovarajućega fonema, pa kada govorima o

rečkom vokalizmu, govorimo o fonemu *ei*, koji može biti dug i kratak. Vjerojatno je tako još u kojem govoru, npr. u Zabrdju. Taj dvoglas počinje kao zatvoreno ili centralnije *e*, a završava u dugome, ujedno i naglašenom slogu kao *i*, pa bi njegov točniji opis u tom položaju bio *ei*. To će biti nepotpuni, "lebdeći" dvoglas (schwebender Diphtong, Dieth, 46). U kratkom slogu, upravo nenaglašenom, drugi je dio poluvokalno *i*, dakle *ei*. U *órej*, fonološki je sve jasno, a *órej* fonološki možemo interpretirati na dva načina – jedan koji odgovara ostvaraju i drugi koji odgovara prvom navedenom ostvaraju, kada u svijesti postoji i //, ali ono se u realizaciji stopilo s glotalom iz diftonga. U dugom slogu sa silaznom modulacijom jače je istaknut prvi dio, a kod uzlazne modulacije drugi dio, ali modulacija zahvaća oba dijela, što je i razumljivo jer je riječ o dvoglasu, a ne o dva glasa. To je pokazala i spektrografska analiza toga dvoglasa. (vidi sonogram br. 14).

Iz tehničkih razloga ovaj se dvoglas u fonološkoj transkripciji bilježi samo s *ei*, a znak za modulaciju stavlja se samo na jedno slovo, i to kod silazne modulacije na prvo, a kod uzlazne na drugo, npr. *deí:te*, *tèi:lo*.

U primjerima kao *oreí:ja - j* pripada drugom slogu i čini sa sljedećim vokalom nepravi dvoglas, kakve mogu činiti svi vokali s *j* u istom slogu pri forsiranijem izgovoru (Dieth 398, Brozović 1972). Tako se npr. /*ké:j*/ 'konjski kašalj' obično izgovara *ke:j*, dakle s poluvokalom, silaznim dvoglasom, ali se može izgovoriti i *ké:j*, s frikativom. Prema navedenom i običnom *órej* obično je i *smè:i*, a uz rjeđe *órej* i *órej* moguće je *smè:i* i *smè:i*.

3.0.1.4. Dvoglas /ie/

Fonetski nije jasan u potpunosti dvoglas /ie/. Čini se da je u svim mjestima jednoslozan. Izuzimamo pri tom primjere kao *sijemo*, *ijemo*. Suprotstavlja se *smjem* 'usuđujem se' obliku *smijem (se)* u Cirkveni i *smé:jem se*, drugdje. (U Reci je *smèi:m* i *smèi:jem se*.) Važna je činjenica da taj dvoglas u bilogorskim kajkavskim govorima dolazi i u kratkom slogu, npr. *póvjem*, prema *poví:ste*, *krúmpjer*. To je, dijakronijski gledano, novija pojava, dobivena povlačenjem siline sa zadnjega sloga. Kada je ultima bila naglašena, bila je duga, inače ne bismo imali dvoglas.

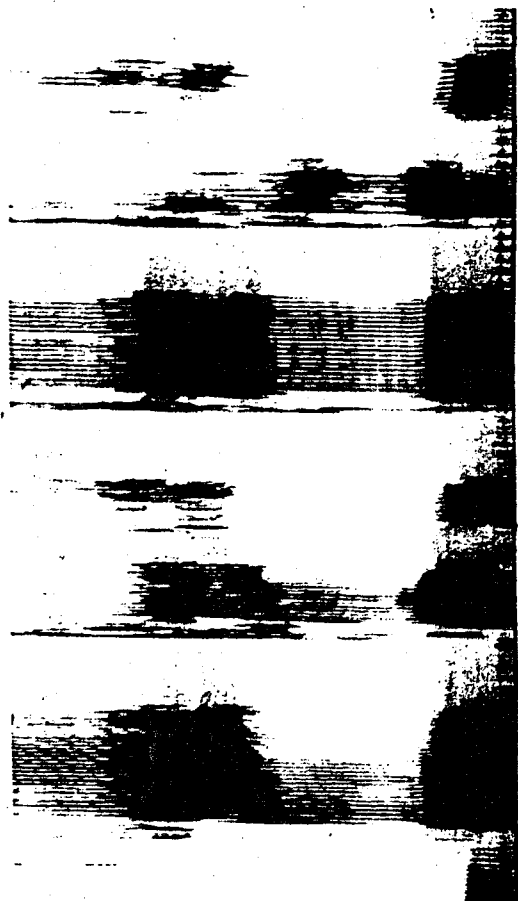
Prema mojim zapažanjima, drugi dio u dvoglasu bio bi srednji *e*, i u dugom i kratkom slogu, zapravo *e* i *e:*, što bi odgovaralo opisu u književnom jeziku i štokavskim govorima, dok Ivšić za Đurđić kod Ivanjske bilježi *e*. U dugom slogu prvi će dio biti *i* ili neslogotvorno *i* kako bilježi i Ivšić za Đurđić, što odgovara i većini opisa štokavskoga izgovora, a razlikovalo bi se od Brozovićeve opisa, za kojega je taj dio različit i od //i/ i od //j/ i svih njihovih alofona.

U kratkom slogu prvi je dio neslogotvorno *i*.

Ovaj se opis slaže s Brozovićevim, posebno u tome što se za dvoglas nalaze samo dva dijela, nema trećega - *j*. Iz tehničkih razloga taj se dvoglas obilježava samo s *ie*. Kvantiteta i modulacija bilježi se kao i kod dvoglasa *ei*.

3.0.1.5. Kompaktni vokali

Kod vokala *a*-tipa također se mogu utvrditi tri vrijednosti, dok Brozović 1963 ima samo

14. Sonogram dvoglasa *ei* u *dei:te* u usporedbi s *e* u *té:ta*

dvije vrijednosti. U bilogorskim se govorima između Brozovičeva *a* i *o* ostvaruju najmanje još dva glasa koja se mogu identificirati, koja su homologna s njima, tj. dolaze u distribuciji na istim mjestima u istim riječima. Naravno, kao što je rečeno kod *e*-glasova, sva četiri glasa ne dolaze u jednom govoru. U jednom govoru obično dolaze dva glasa, koja su fonetski bliža, u dugom slogu, i *a* u kratkom slogu. Analogno postupku kod *e*-glasova, glas koji manje odstupa od *a* bit će označen s a^1 , a onaj koji je udaljeniji, difuzniji s a^2 .

3.0.1.6. Nedifuzni niski vokali

Kod glasova *o*-tipa mogu se razlikovati tri jedinice. Jedna je, otvoreno *o*, već spomenuta, kojom se obično realizira tzv. osnovno *a* u dugom slogu. Uz nju obični su *o* i *o*, u Brozovičevu smislu, i u dugom i u kratkom slogu.

Posebno je potrebno reći nešto o dva slučaja, upravo o dva morfema u kojima se pojavljuje fonem *o*, ali ne u svim govorima. Ti su morfemi zamjenica za 3. lice i nastavak za 1. jed. prezenta (v. 6.5.3.7). U nekim govorima u tim morfemima dolazi *u*, npr. *ù:n*, *'uni*, *-mu*, *'unda*, tako to ovjeravaju i izvorni govornici. U drugim govorima, npr. Ruševac, Hudovljani, fonološki dolazi */o/*, a realizacija je *o* u *-mo* ili približno *u* kod drugoga morfema. Međutim, u nekim govorima nije bilo moguće odlučiti što imamo fonološki: realizacija je *u*, ali ga izvorni govornici identificiraju s *o*, npr. Čvrstec. Naravno, treba uzeti u obzir da oni znaju što tu treba doći, iz književnog jezika, ali čini mi se da je u svijesti govornika ipak *o*, kao što je to i kod govornika u Donjoj Velikoj, koji */o:/* ponekad također realiziraju kao *u*.

3.0.1.7. Difuzni niski vokali

Kod *u*-glasova mogu se razlikovati tri jedinice, koje će odgovarati Brozovičevim *u*, *u* i *ù*. Glas *u* pojavljuje se kao alofon fonema */o/* u nekim položajima (v. prethodnu točku).

3.0.1.8. Dvoglas *uo*

Dvoglas */uo/* nađen je samo u jednom mjesnom govoru na istraživanom području (v. 3.6.1.1). On čini paralelu dvoglasu */ie/* pa za njega s obzirom na realizaciju vrijedi ono što i za */ie/*, a u transkripciji je isti postupak.

3.0.2. Slogotvorni konzonanti

U govorima javljaju se dva slogotvorna suglasnika *ʒ* i *ŋ*. Prvi se povezuje sa svim prozodijskim obilježjima govora, kao i drugi vokali, pa bi mogao biti svrstan u vokalske foneme sa neslogotvornom varijantom. Zbog paralelizma sa *ŋ*, kojega je bolje smatrati slogotvornom varijantom suglasničkoga fonema - zbog distribucije (dolazi samo u zana-glasnom položaju) i zbog (kontoidne) prirode glasa - i slogotvorno *ʒ* smatramo varijantom suglasničkoga */r/* (v. 5.2.4). Naravno, pri navođenju primjera za prozodijske pojave navodile su se normalno i riječi sa *r* uz ostale vokale.

3.0.3. Homologni, "isti", i različiti vokalizmi

U većini istraženih govora broj vokalskih razlikovnih jedinica nije jednak u slogovima s različitim prozodijskim obilježjima, odnosno s različitim položajima u riječi, što je uobičajena pojava u kajkavskim govorima, a proširena je i u drugim jezicima. Može biti različit broj tih jedinica u dugom naglašenom slogu, kratkom naglašenom slogu, dugom nenaglašenom i kratkom nenaglašenom slogu. Redovno je u istraživanim govorima najveći broj vokalskih razlikovnih jedinica u naglašenom slogu, ali u jednim istraženim govorima to je kratki, a u drugima dugi slog. Prema tome, naglašeni je slog položaj maksimalne razlikovnosti, što je također veoma proširena pojava u mnogim jezicima. Češće je veći broj vokala u kratkom nego u dugom naglašenom slogu. Zbog toga je za opis vokalizma ovih govora poželjno duljinu smatrati inherentnom vokalima. Bio bi moguć i drukčiji opis, tj. takav da se duljina ne smatra inherentnom vokalu, a kao broj fonema u sustavu uzeo bi se najveći broj. Za položaje u kojima je manji broj razlikovnih jedinica podrazumijeva se neutralizacija između jedinica, u bilogorskim govorima najviše između dviju. U nekim kajkavskim govorima, npr. u Bednji, Domagoviću (Jedvaj, Zečević) takav bi opis bio veoma kompliciran, pa i ne dolazi u obzir.

Inventar vokalskih fonema odredit će se najprije prema broju razlikovnih jedinica u položajima najveće razlikovnosti, a razlike u ostalim položajima daju potpodjele, kao i fonetski ostvaraji. Ovdje se može staviti prigovor što se u izvjesnom smislu izjednačuje razlikovno i fonetsko, međutim fonetska stvarnost može, kako je poznato, biti veoma značajna za dijalektni pejzaž i dijalektologiju (Avanesov 1963). U jednom, odnosno u dva slučaja dat će se čak i prednost pojavi koja se u krajnjoj liniji može smatrati fonetskom. Riječ je o dvoglasu *ie:*, koji se javlja u nekoliko govora gdje je u većini govora fonem *e:*. Dijakronijski gledano, to je dugi slog na mjestu jata i poluglasa. Stvarna je razlika između ta dva fonema ipak takva da je sustave s jednim i s drugim glasom potrebno smatrati različitim, iako su redovno posve homologni. Slično je i sa sustavima u kojima je dvoglas *ei*, a koji nema drugi alofon, odnosno koji nema dva alofona. S obzirom na sustave s dvoglasom *ie*, bolje je sve sustave s njime obuhvatiti zajedno, bez obzira na broj fonema u pojedinim pozicijama, nego jedne sustave s tim dvoglasom pribrojiti homolognim sustavima bez toga dvoglasa, a druge s dvoglasom drugima bez njega. Kad bi se uzela dijakronijska perspektiva u obzir, drukčiji postupak i ne bi dolazio u obzir.

3.0.4. Pregled tipova sustava

Uzimajući u obzir ono što je rečeno u prethodnoj točki, vokalni sustavi u istraživanim govorima mogu se po broju jedinica u naglašenom slogu podijeliti u sedam osnovnih tipova. Ako se u obzir uzme i nenaglašeni slog, onda se dobije 11 različitih vrsta sustava: (vidi tablicu na sljedećoj strani):

U nekim mjestima, kao što je već rečeno, nalazimo po dva sustava, i to tako da dio mjesta, odnosno govornika, ima jedan, a drugi dio drugi sustav. Međutim, i u istih govornika mogu supostojati dva sustava, starije i mlađe stanje.

Tipovi	Slog	naglašeni		nenaglašeni kratki	
		kratki	dugi (i nenagl.)		
I. a)		6	6	7 (6+1)	(1)
b)				6	(2)
c)				5	(3)
II.		6	5	5	(4)
III.		5	5	5	(5)
IV.	(s eī)	5	6	6 (5+1)	(6)
V.	(s ie)	6	7 (6+1)	7 (6+1)	(7)
VI.	(s ie)	6	6	6	(8)
VII. a)	(s ie)	5	6	7 (6+1)	(9)
b)				6 (5+1)	(10)
c)				5	(11)

U formulama kojima se označuju pojedini tipovi vokalizama i dalje se prva znamenka odnosi na kratki naglašeni slog, druga na dugi slog i treća na kratki nenaglašeni slog.

3.1. Sustavi 6-6 (bez ie)

Većina obuhvaćenih govora ima sustav vokalskih fonema sa po šest jedinica u kratkom i dugom naglašenom slogu te nenaglašenom dugom slogu. Kako je rečeno naprijed, isti broj jedinica u tim položajima imaju i neki govori s dvoglasom *ie*, ali se oni uzimaju kao poseban tip. U govorima u kojima supostoje po dva vokalska sustava jedan od njih upravo je sustav 6-6 - ...

S obzirom na nenaglašeni slog, odnosno kratki nenaglašeni slog, sustavi 6-6 daju tri tipa. Jedni imaju i u tim položajima 6 razlikovnih jedinica, drugi imaju samo pet. Ovi drugi brojnjiji su, a "izgubljena" jedinica rezultat je neutralizacije u prednjem nizu, naime dolazi do neutralizacije dvaju *e*-vokala, tj. /e/ i /ɛ/. Neutralizacija je i fonetska, tj. umjesto jednoga ili drugoga ostvaruje se glas koji je između ostvaraja tih dvaju vokala. Neki govori mogu fakultativno u kratkom nenaglašenom slogu imati 7 jedinica.

3.1.1. 6-6-7, 6-6-6

Od istraženih govora samo u nekoliko dolazi vokalski sustav koji u svim položajima u riječi s obzirom na prozodijski lik ima šest razlikovnih jedinica. Ako u kratkom nenaglašenom slogu ima šest takvih jedinica, fakultativno obično ipak dolazi i do neutralizacije, rjeđe ili češće. U govorima koji imaju prednaglasnu duljinu, u dugom nenaglašenom slogu ne dolazi do neutralizacije.

Vokal /e/ u kratkom nenaglašenom slogu, u govorima gdje ultima nije naglašena, dvojega je porijekla. U jednim leksemima odgovara onom /ɛ/ u kratkom naglašenom slogu, a u drugima odgovara dugom naglašenom /e:/, npr. *pòvēm* prema *povē:mo*, *čèrēp*, *čèrē:pa* itd. O govorima u kojima je to novi fonem v. 3.1.2.0.3.

3.1.1.0.1. *Određivanje fonema*

Ovdje će se iznijeti pretpostavka o relevantnosti obilježja jer ona nisu akustički ispitivana, a samo takva istraživanja omogućuju davanje konačnog odgovora na to pitanje.

Budući da su to homologni sustavi, dokazi za broj fonema mogu se iznijeti na jednom mjestu, nije ih potrebno ponavljati za svaki govor koji se fonetski razlikuje u nečem od drugog govora. Tako će i primjeri biti doneseni fonološkom transkripcijom, bez obzira kakav je izgovor odgovarajućih fonema u pojedinim govorima.

U okviru naše dijalektologije nije potrebno komponentijalnom ili distribucijskom analizom dokazivati posebnosti svih fonema u većini kajkavskih govora, naravno onda ako fonetski i po distribuciji u leksiku ne odstupaju od stanja u drugim hrvatsko-srpskim govorima, književnom jeziku, ako je očekivan odnos prema klasičnim vokalima našega jezika. Upravo je tako u bilogorskim govorima, dok je to potrebno npr. za neke međimurske, zagorske i prigorske govore. U bilogorskim govorima potrebno je to, svakako, za foneme *e*-tipa, jer u nekim govorima imamo samo jedan takav fonem, u drugima dva. Zatim, u nekim govorima dvije su razlikovne jedinice samo u položaju maksimalne razlikovnosti, a u drugima dolazi do neutralizacije, odnosno umjesto dvije jedinice dolazi jedna.

Fonologičnost kvantitete raspravljena je u 1.0. i 1.1.3. Rečeno je također da će se duljina uzimati kao inherentno obilježje jer dugih i kratkih vokala, odnosno vokala u dugom i kratkom slogu, može biti različit broj. Fonetski su također obično različiti. Ukazano je na pojavu da u nekim govorima može doći do neutralizacije opreke po kvantiteti i da onda najvjerojatnije kvaliteta vokala preuzima razlikovnu ulogu. To je moguće, međutim, samo kod nekih vokala, najčešće kod para /a/ - /q:/ ili /q:/. Kada u poruci dolazi do duljenja jednoga, a kraćenja drugoga, opreka je sačuvana obilježjem napetosti (pomakom artikulacije ili obilježjem kompaktnosti), otvaranjem, što je auditivno bez spektrografske analize teško odrediti.

Osim ovoga para, opozicija kvalitetom umjesto kvantitetom može se očuvati kod /ɛ/ - /e:/ gdje dolaze u obzir ista obilježja.

Potrebno je još razmotriti primjere iz nekih govora kada u zanaglasnom, automatski kratkom slogu, dolazi glas *q* koji alternira s odgovarajućim dugim vokalom, dakle s *q:*, u drugim oblicima riječi, npr. *kòlqč* - *kolq:ča*. Dijakronijski je jasno da je to trag starijeg naglašenog /q:/, kao i u potvrdama riječi *nigdar*. Takve primjere iz nekih govora, npr. iz Rašćana, treba apstrahirati jer se glas *q* javlja fakultativno za /a/ i izvan navedene pozicije. Moguće je da je pojava vrijednosti *q* u kratkom slogu uvjetovala njegovu pojavu u svakom kratkom slogu. Ostaju ipak rijetki govori, kao u Đurđicu i Poljani, gdje se inače kratko /a/ ne realizira kao *q*. Bez obzira na to što se ne bi mogli naći oprečni minimalni parovi, u tim primjerima trebalo bi tom glasu priznati razlikovnost jer im je distribucija slobodna. Kako je takva realizacija u navedenim govorima samo fakultativna, može se reći da supostoje dva vokalska podsustava u nenaglašenom slogu, jedan s /a/ te drugi s /q/ i /a/. S obzirom na to ima li u sustavu bez /q/ šest ili pet vokala, s njim imamo sedam ili šest, koji bi bili ovakvi:

i	u	i	u
ɛ	o	ɛ	o
ɛ̣	a	ɛ̣	a
a			

Uzimajući u obzir i fonetska obilježja, mogu se izdvojiti četiri različita fonetska tipa vokalizama.

3.1.1.0.2. Minimalni parovi

U govorima koji imaju dvije razlikovne jedinice *e*-tipa i u dugom slogu, njihova fonološkičnost može se dokazati ovakvim parovima:

svĕ:t ili *svè:t* 'svet' pridj. - *svĕ:t* ili *svèi:t* 'svijet', *lĕ:t* ili *lè:t* 'let' - *lĕ:t* ili *lèi:t* 'gödñ-nâ' Gmn, *klĕ:t* ili *klè:t* 'kleti' gl. - *klĕ:t* ili *klèi:t* 'klijet'.

U građi nema primjera kojima bi se mogla dokazati fonematičnost fonema *ɛ* i *ɛ̣* u kratkom nenaglašenom slogu u govorima u kojima se pojavljuju u tom položaju, ali to nije ni potrebno ako su te jedinice istoga fonetskoga obilježja razlikovne u drugim pozicijama. Slično je s *a* i *ạ* u onim govorima gdje se javlja.

U govorima u kojima, bar u jednom položaju u riječi, imamo šest razlikovnih jedinica, to je onda kratki naglašeni slog. U tom slogu fonematičnost dvaju fonema *e*-tipa, *e* i *ɛ̣* dokazuju ovi minimalni parovi:

p'ɛ̣kɛl ili *p'ɛkel* 'pekao' - *p'ɛkɛl* ili *p'ɛkel* 'pakao'
st'ɛ̣kla 'dobila' - *st'ɛkla* 'stakla' Gjed
t'ɛ̣ra 'tereta' - *t'ɛra* 'tjera' itd.

3.1.1.0.3. Razlikovna obilježja

Ovakvi šesteročlani vokalski sustavi vrlo su česti, kako u kajkavskim govorima, tako i u drugim jezicima. Mogu se opisati pomoću tri distinktivna obilježja, i akustička i artikulacijska, i to (a) difuznosti, odnosno zatvorenosti, (b) kompaktnosti, otvorenosti, te (c) visine, odnosno mjesta izgovora u usnoj šupljini. Naravno, kao i kod obilježja difuznost/kompaktnost, odnosno zatvoren/otvoren, postoji i opreka visok - nizak, odnosno prednji - stražnji, ali je u drugom slučaju pri binarističkom opisu dovoljno samo jedno pitanje, i to ili: je li vokal visok (prednji), ili: je li vokal nizak (stražnji), jer se po tome obilježju razlikuju samo po dva vokala. S obzirom na difuznost/kompaktnost potrebno je razlikovati tri jedinice, a to se ne može jednim pitanjem. Ni na ovaj način, tj. posebnim pitanjem o difuznosti i o kompaktnosti opis nije besprijekoran jer se jedan par vokala, *e* i *o*, srednji u nizu, opisuje negativno, tj. oni nisu ni difuzni ni kompaktni, ni zatvoreni ni otvoreni. To se u ovom slučaju može ipak prihvatiti jer to praktično znači *srednji*, između dva druga, a ta kvalifikacija, iako je također relativistička, prihvatljiva je jer se često upotrebljava u istom značenju.²⁸

²⁸ U slovenskom književnom jeziku, koji ima također dva fonema *e*-tipa, stanje je drukčije jer vokalizam ima osam fonema, od kojih su /i/ i /u/ difuzni, a /a/ je kompaktni. U njemu postoje i dva

3.1.1.1. *Vokalizmi s a - a:*

U prvom vokalizmu dugi i kratki odgovarajući vokali ne razlikuju se, znatnije, u kvaliteti, pa imamo:

visoki (prednji)	niski (stražnji)	
i	u	difuzni (zatvoreni)
ɛ	o	(srednji)
ɛ̃	a	kompaktni (otvoreni)

ili:

	i	ɛ	ɛ̃	a	o	u
Kompaktni (otvoreni) (IVa)	-	-	+	+	-	-
Difuzni (zatvoreni) (IVb)	+	-	-	-	-	+
Visoki (prednji) (V)	+	+	+	-	-	-

(Brojevi u zagradi označuju broj obilježja po Muljačiću 1972.)

Ovaj je sustav zastupljen u Vrbovcu, Gradecu, Marinovcu, Čepelovcu, dakle na periferiji obuhvaćenoga područja, ali uz njega dolazi i sustav u kojem u kratkom nenaglašenom slogu imamo samo pet jedinica, o kojima će biti govora dalje. Ivšić (1936, 88) u primjerima govora također donosi potvrde koje svjedoče o razlikovanju *ɛ* i *ɛ̃* u navedenom položaju, bez ikakve druge napomene o fonemnom sustavu, uostalom kao i za druga mjesta. Zato nam to ne omogućuje automatski zaključak da je u vrijeme istraživanja u Vrbovcu postojao samo sustav sa šest jedinica u kratkim nenaglašenim slogovima, već to omogućuje i zaključak da je to bio samo običniji sustav, uz kojeg je mogao supostojati i drugi, rjeđi s pet jedinica. Poslužiti ćemo se ovdje njegovim primjerima, ali prikazati sadašnje stanje. Primjeri: *se:j'ɛmo*, *mé:sa*, *s'ɛ̃nice* i *s'ɛ̃nice*, *sej'ali* i *sej'ali*, *težá:ka* itd.

Marinovec: *mé:so*, *zɛ̃:je*, *svɛ̃:t*, *zɛ̃:n*; *posɛ̃:kel*, *svɛ̃:t*, *tɛ̃:sto*, *sp'ɛ̃či*, *v'ode*, *ž'ɛ̃na*, *p'ɛ̃kel* 'pekao', *m'atɛ̃ra*; *p'ɛ̃kel*, 'pakao', *p'ɔsekli*, *d'ɛ̃lati*, *d'ɛ̃čki*; *glá:va*, *mlá:tim*.

o-fonema. Međutim, ni tu nije interpretacija jednostavna. Brozović 1973, 26, istina usputno, smatra da se ti glasovi razlikuju po napetosti, govori naime kako se "napeti i nenapeti vokali srednjega stupnja otvora razlikuju samo pod iktusom". Toporišić 1976 na temelju spektrografske analize zaključuje da je razlika samo u kompaktnosti/difuznosti: "Po sonogramskih slikah teh glasov bi ozki *e* lahko imenovali neraspršen, širokega pa nestrnjen (oba pa sta svetla);" Čini mi se da bi Brozovićeve interpretacija bila bolja, ali potrebno je, naravno, vidjeti ima li oslonca u fonetskoj stvarnosti. Naime, negativne definicije koliko god bile točne ne kažu što jest, već samo što nije.

Potaknut Toporišićevim slovenskim prijevodima termina kompaktni i difuzni, predložio bih hrvatske. Čini mi se da bi za difuzni i u nas odgovarala riječ *raspršen* - značenjem odgovara, a nije još opterećena, iako bi se po značenju mogla naći i bolja. Za termin kompaktni odgovarali bi izrazi *skupljen* i *zbijen*. Prvi, međutim nije zgodan jer podsjeća na položaj usana pri opisu artikulacije.

3.1.1.2. *Vokalizam s a - a² ili o:*

Idući se vokalizam razlikuje od prethodnoga u tom što je stražnji otvoreni vokal stvarno stražnji, odnosno niži je nego u Vrbovcu, i to tako da je u nekim govorima upravo otvoreno o:, dok se u nekima može govoriti o "zatvorenom" a:. Moglo bi se govoriti o najmanje dva fonetski različita vokalizma, jednom s a: i drugom s o:, ali ponekad i u istom govoru postoji razlika u izgovoru toga fonema. To nije tako samo kod sustava sa 6-6-6, već i kod drugih, pa će o tome dalje biti još govora, to više što je ovaj sustav rijedak, odnosno dolazi rjeđe, ponegdje kao relik, uz sustav 6-6-5. Izgledao bi ovako (s alofonima, koji će se donositi tako i dalje):

	kratki slog		dugi slog	
naglašeni	i	u	i:	u:
	ɛ	o/ɔ	ɛ:/ei	ɔ
	ɛ̄	a	ɛ̄:/e:	ɑ:/ɔ:

nenaglašeni je jednak naglašenom.

Taj je vokalizam zastupljen kao redovan, uz rjeđi 6-6-5, u selima oko Vrbovca i Gradeca, i to u Malom i Velikom Brezovcu, Samoborcu, Repincu Donjem, Glogovnici Donjoj. Donose se potvrde iz D. Glogovnice:

l'eti, ž'eni, p'ekel 'pekao', d'elati, d'et, gù:sək, p'ekel, st'eza, p'osekji; pè:t, žè:n, mè:so, posef:kel, stè:kla Nmn, *obrè:zala* (i *obrie:zala*), *znq:mu*.

U nekoliko mjesta rjeđe ili reliktno razlikuju se e i ɛ u kratkom nenaglašenom slogu. To su govori koji nemaju duljine u nenaglašenom slogu. U Durdincu na mjestu fonema ɛ u tom položaju stoji e, a na mjestu fonema ɛ̄ uz e pojavljuje se i ɛ̄, npr. *st'eza* N, *st'eze* G, *st'ezę* D, ali za D dolazi i lik koji je jednak genitivu, zatim *č'ovek*, *'obę* itd. U Velikoj Gornjoj zabilježeno je *d'ęęę*, *l'onę*, *z'ubačę*, Peščeniku *st'ezę*, u Martincu *f-pę:čę*, u Topolovcu *m'ęsecu* itd.

3.1.1.3. *Vokalizam s ü*

Vokalizam treće skupine govora koji imaju sustav 6-6-6 posebno je okarakteriziran time što je difuzni niski vokal bemoliziran, odnosno artikulacijski stražnji zatvoren vokal pomaknut je naprijed, ostvaruje se kao ü. Sustav je ovakav:

	kratki slog		dugi slog	
naglašeni	i	ü	i	ü
	ɛ̄	ɔ̄	ɛ̄	ɔ̄
	ɛ̄	a	ɛ̄/e	a/ɑ̄
nenaglašeni	i	ü		
	ɛ̄	ɔ̄		
	ɛ̄	a		

Ovakav vokalizam zastupljen je u Kloštru Podravskom, Prugovcu, Sirovoj Kataleni, Dinjevcu, Čepelovcu i Budrovcu. U Kloštru rjeđe u kratkom nenaglašenom slogu dolazi do neutralizacije vokala *e* i *ɛ*, dakle supostoji i sustav s pet vokala u tom položaju, ali je on rjeđi. U ostalim navedenim mjestima redovan je, međutim, upravo sustav s pet vokala, a sustav sa šest rjeđi je.

U kratkom naglašenom slogu ne dolazi do neutralizacije. Međutim, u Prugovcu se i na mjestu vokala *e* i na mjestu vokala *ɛ* javlja glas *e*, ali u različitim govornika. Naime, jedni govornici, moji stariji ispitanici, imaju realizaciju niza visokih vokala *i - e - ɛ*, a mlađi obično realizaciju *i - ɛ - e*. Kompaktni niski vokal u Kloštru odgovara obično srednjem *a*, a u ostalim mjestima obično je nešto niži ili difuzniji, *a*¹.

Za nenaglašeni položaj donose se potvrde samo iz Kloštra, za kratki naglašeni slog iz Prugovca (s fonetskom transkripcijom modulacije).

Kloštar: *děšet, zělěno, zɛ:je, vɑ:pneɟ, bũdem, mɑ:rje, brɛmɛ, vɛ:nec, vũ:zek, dɛca, sɛn, ɕerɛ:vo, ɕerɛ:šna, sɛlɛ* (dual), *dɛneɟ, kɔtɛl, spɛ:kel*;

Prugovec: *rešɛ:ta, sɛ:la i sɛ:la, mɛkja i mɛkja, vɛlika i vɛlika, mɛ:niti se, tɛ:sto, dɛi:sek, dɛška i dɛška, dɛneɟ i dɛnes, dɛ:n; kolɑ:ɕ i kolɑ:ɕ, jɑ:ka i jɑ:ka, ɔprava, vɔi ke, ɔdi, jɔgeŋ, svɔ:ra, kɔ:lɛna, grɔbje, ɕɑ:jem, kũ:ma, gũ:sek, jabũka, lũk*.

3.1.2. Sustavi 6-6-5

3.1.2.0.1. Ovakvi su sustavi 6-6-5 već spominjani u prethodnoj točki, gdje je rečeno da u istraženim govorima gotovo i nema govora u kojem makar sporadički ne dolazi do neutralizacije fonema *e* i *ɛ* u kratkom nenaglašenom slogu, dakle da se uz sustav 6-6-6 ne pojavljuje i sustav 6-6-5. S obzirom na distribuciju fonema u leksiku (dijakronijski: s obzirom na porijeklo) ti su sustavi, kako je već spominjano naprijed, homologni, ili kako bismo rekli primjenjujući na strukturan opis tradicionalni način izražavanja, ti su sustavi (izuzimaju se oni sustavi s dvoglasom *ie* i s dvoglasom *ei* bez monofonške varijante) - fonološki zapravo jednaki. Fonetski, međutim, i neki govori s tim sustavom toliko se razlikuju da se intuitivno nikada ne bi izjednačivali. Ni u jednom govoru kojega se realizacija vokalizma razlikuje od realizacije tih homolognih vokalizama u drugom govoru isti se fonem ne realizira uvijek na isti način, već postoje primjetljive razlike u izgovoru, evidentni alofoni. Rečeno je da je između takvih vokalizama velika fonetska razlika, ali nije između svih, između nekih je manja, a postoji i stupnjevost.

3.1.2.0.2. Analiza je pokazala da je najopravdanije govoriti o sedam takvih vokalizama. Naravno, moglo se uzeti i više i, posebno, manje modela. Neki od ovih modela supostoje u istom govoru sa sustavom koji u nenaglašenom slogu ima šest jedinica, o čemu je već bilo govora, a neki modeli ovoga sustava supostoje u istom govoru sa sustavom koji i u drugom, automatski naglašenom slogu, ima također pet jedinica, kao i u nenaglašenom slogu, o čemu će se govoriti dalje.

Navedenih sedam vokalizama određeno je (1) na temelju razlika u obilježjima difuznog niskog vokala, i to po tomu je li on bemoliziran, točnije: povišen, pomaknut na-

prijed, vrijednost *ú*, ili ne, pet vokalizama nema *ú*, a dva imaju. Dalje (2), modeli se razlikuju po tome je li fonetska vrijednost kompaktnih, otvorenih vokala, jednaka u kratkom i dugom slogu, tj. je li ξ i ξ : ili je ξ i e :, a i a : ili a i φ :. U jednom slučaju odlučna je razlika u izgovoru *o*. S obzirom na izgovor tog vokala dosta je teško načiniti grupiranje jer su tu razlike manje i jer postoje razlike u izgovoru u okviru istoga govora kojima je teško odrediti status.

Binaristički, a bez spektrografske analize, svi se modeli mogu interpretirati na isti način. Iako je glas *ú* fonetski različit od *u*, mada ne jednako u svim govorima, on je u opreci prema *i* - nizak, isto kao i *u*, iako je *u* stvarno niži. Francusko *ü* nije ni visok ni nizak, odnosno i visok je i nizak, nasuprot *i* koji je visok i *u* koji je nizak (Muljačić 1972), njemačko *ü* nije nisko prema *u*, koje je nisko, a bemolizirano je prema *i*, koje to nije. Međutim, pitanje je da li je takav opis fonema *ú*, s bemoliziranom realizacijom, dostatan, iako se, naravno, njegova bemoliziranost ne prešućuje ni u drugom slučaju, može se iznijeti u prikazu realizacije. Time što je upotrijebljeno jedno obilježje manje pri opisu fonema, što je jedno manje na računu, a potrebno je posebno govoriti o realizaciji jednoga fonema, ne dobiva se ništa. Prema tome, potrebno je bemoliranost fonema *ú* uzeti u obzir, iako ona po uobičajenim binarističkim postupcima ne bi bila relevantna. Slično je postupio Heike s njemačkim konzonantima, što više, on je u binarističkoj analizi uzimao u obzir i obilježja koja su karakteristična za položajne varijante (Muljačić, 1972, 119).

Pitanje je također je li se *e* i *o* u šestočlanim sustavima razlikuje od ξ i φ po kompaktnosti, tj. po tomu što oni nisu kompaktni, u svim govorima, i je li uopće po tom obilježju, ili se razlikuje po obilježju napetosti. Naravno, bez spektrografske analize ne može se sa sigurnošću odgovoriti na to pitanje. Na temelju auditivnog opažanja u nekim govorima relevantna će biti napetost.

Budući da se daju vokalizmi po položaju prema prozodijskim obilježjima, a za ove sustave u nenaglašenom kratkom slogu imamo sada drukčiju situaciju nego kod pret hodnih sustava, tj. pet članova, potrebno je dati binaristički prikaz za taj sustav. Obilježja ostaju ista samo u redu kompaktnih vokala imamo jedan /a/, prema kojem su ostali vokali nekompaktni, a drugi su odnosi isti. To je poznat peteročlani sustav i na njemu se više nije potrebno zadržavati.

3.1.2.0.3. U dijelu govora za koje se kaže da u nenaglašenom slogu, kratkom, imaju samo pet vokala, u kojima 'pakao' i 'pekao' glase *p'ekel* i *p'ekel*, prema *p'ekel* i *p'ekel* u onim govorima koji i u tom položaju imaju šest vokala, ipak se u ograničenom broju riječi u kratkom nenaglašenom, zanaglasnom slogu javlja glas ξ , koji je različit od *e* koji dolazi i prema *e* i prema ξ naglašenih slogova. To su primjeri *ob'odve* uz *obov'e*; *p'ovem*, *p'ov'eš*, *č'er'eš* i još neki. Dijakronijski je riječ o starijem dugom slogu s kojega je pomaknut naglasak. (To je moguće u govorima bez naglašene ultime.) Sinkronijski ti govori imaju i u kratkom nenaglašenom slogu šest vokala. Razlika je prema onim govorima koji imaju šest vokala u tom položaju s / ξ / i / ξ / koji odgovaraju tim vokalima kratkoga naglašenoga sloga u distribuciji / ξ /.

3.1.2.1. *Vokalizam s ɛ - ɛ: i a - ɔ:*

Vokalizam o kojemu je već bilo govora u t. 3.1.1. dolazi u nekim zapadnim perifernim govorima obuhvaćenoga područja zajedno s češćim sustavom od šest vokala i u kratkom nenaglašenom slogu. Kako je tamo rečeno sve bitno, a navedeni su i primjeri, ovdje se nećemo na njemu zadržavati.

3.1.2.2. *Vokalizam s ɛ - ɛ: i a - a:*

I ovaj je vokalizam na periferiji govornog područja sa sustavom 6-6-5, i to u dva mjesta, Kozarevcu i Grabrovnici. Cijeli izgleda ovako:

kratki slog		dugi slog	
- naglašeni			
i	u	i	u
ɛ/e	o/o	ɛ	o/o
ɛ/e	a	ɛ/e	a/a ¹
- nenaglašeni			
i	u		
e	o		
	a		

Glas *e* u kratkom naglašenom vokalizmu zabilježen je samo u Grabrovnici, a u dugom u oba mjesta, ali u Kozarevcu rjeđe. U Grabrovnici gdje je češći dolazi i na mjestu vokala /ɛ/ i na mjestu vokala /e/, pa je vjerojatno riječ o supostojanju dvaju podsustava, gdje u jednom i u kratkom naglašenom slogu ima pet vokala, što će biti rezultat interferencije s obližnjim štokavskim selima. Za glasove *o* i *ɔ* nije utvrđena nikakva pravilnost. Primjeri (s fonetskom transkripcijom modulacije). Kozarevec: *pl̩ɛ:šu, p̩ɛ:č, st̩ɛ:blo, z̩ɛ:je, m̩ɛ:so; b̩ɛ:ru, p̩ɛ:ču, č̩m̩ɛ:la; or̩ɛ:ju, gl̩ɛ:tvo, t̩ɛ:sto; d̩ɛ:lala, st̩ɛ:za, s̩ɛ:kel, t̩ɛ:rati; ja:god, bog̩a:ti, ot̩a:va, pa:n; sv̩o:ra, š̩r̩o:ki, k̩o:nie; p̩o:ceku, j̩o:ko, v̩o:zim, l̩o:pat, j̩o:geñ; k̩u:ma, č̩ula, g̩uski.*

Grabrovnica: *z̩ɛ:je, pret̩ɛ:gnil, pr̩ɛ:vnuK, d̩ɛ:bnO; v̩ɛ:li, s̩ɛ:kira, m̩ɛ:kla, s̩ɛ:kel, m̩ɛ:sta, od̩ɛ:niti, d̩ɛ:ladu, m̩ɛ:seca; l̩ɛ:k; g̩a:vran, kr̩a:v, kr̩avam; sv̩o:ra, k̩o:li, gn̩o:j, k̩o:ni, g̩o:st, òprava, š̩r̩o:ki, j̩o:geñ, j̩o:ko; v̩uzem, g̩u:sek, v̩učil.*

3.1.2.3. *Vokalizam s ɛ - e:, a - ɔ:/a:*

U sustavima 6-6-5 najčešći je ovakav vokalizam:

kratki slog		dugi slog	
- naglašeni			
i	u	i	u
ɛ	ɔ/o	ɛ/ei	o/ɔ
ɛ	a/a	e	ɔ/a
- nenaglašeni			

kao i kod prethodnog sustava.

U 3.1.2. objašnjena je pojava i mjesto glasa *e* u kratkim nenaglašenim slogovima nekih govora s ovim vokalizmom.

Ovaj sustav u znatnom broju govora supostoji zajedno sa sustavom koji u dugom slogu ima samo pet razlikovnih jedinica, o kojima će se govoriti u 3.1.3.

Na zapadu govori s ovim vokalizmom počinju na jugu s Lubenom, otkud granica ide ravno na sjever do Bojnikovca. Zapadno od te granice govori su s dvoglasom *ie* (Cugovec) i s glasovima *ę* - *ę:*. Granica zatim zaobilazi Križevce, gdje opet na zapadu i sjeveru ostaju govori s dvoglasom *ie* i s *ę* - *ę:*, i ide na granicu sa štokavskim govorima. U pojasu između dvaju područja štokavštine na Bilogori većina govora ima taj vokalizam sve do Gornje i Donje Velike. Između njih, odnosno uz njih na periferiji kajkavskih govora nalaze se otoci s dvoglasom *ie*, zatim s petočlanim vokalizmom u dugom slogu, a zadnji govori na istoku s vokalizmom 6-6-5 imaju i podsustav s petočlanim vokalizmom u dugim slogovima.

Za pojedine vokale navode se oni primjeri koji su potvrđeni u većini sela, pa se u pravilu neće posebno donositi sela u kojima je riječ potvrđena. Samo onda ako je neka potvrda iz jednoga sela ili nečim odstupa od ostalih navest će se mjesto iz kojega je ta potvrda (tada fonetski).

/i/ - 'idem, p'iti, 'igra, r'iba, 'istina

/i:/ - f:sti, p'i:tati, p'i:šem, p'i:t

/e/ - st'ęza, d'ęnes, m'ęsto, m'ęsec, cv'ęte

/e:/ - sę:no, čerę:šna, dę:la, cvę:t, stę:kla; diftonška realizacija susreće se uz monoftonšku gotovo u svim govorima, npr. tel:sto Đurđić, cvęi:tje, Lemeš V., bei:žal Čvrstec, povef:dla itd.

/ę/ - s'ęlo, p'ękla, ž'ęna, j'ęna; žę:nu Raščani, rę:bro, idęmo Pešćenik

/e:/ - u nenaglašenom slogu zę:je, d'ęnes, j'ęden, ž'ęne, sen'ične, mé:je

/a/ - kr'ava, jag'oda i j'agoda, d'ati, d'elala i del'ala; jākši, gūsi, mā:ti, deržq'lo, čęram (Raščani)

/a:/ - brq't i brq:t sup. od br'ati, znq'm i znq:m, bogq'ti i bogq:ti u većini mjesta

Glasovi q^2 i q za fonem q : dolaze gotovo u svim govorima s ovim vokalizmom, u nekima češće jedni, u drugima češće drugi, a ponekad je teško odrediti o kojoj je vrijednosti riječ. Sličan je i odnos glasova a i a^1 u kratkom slogu, dakle za fonem a s tom razlikom da je tu niži (zatvoreniji) glas rjeđi.

O pojavi glasa q u kratkom zanaglasnom slogu, gdje on alternira s fonološki dugim glasom u drugim oblicima neke riječi, npr. kolqč - kolq:ča v. 3.1.2.1.

Kod /o/ i /o:/ stanje je slično kao kod /a/ i /a:/ s obzirom na teritorijalnu distribuciju glasova o i o . Međutim, kod kratkog vokala o i o obično su položajne varijante. Zatvoreniji, difuzniji ili napetiji glas redovno se javlja u naglašenom slogu, zatim u završnoj poziciji u riječi, posebno iza nosnih glasova, gdje sigurno nije napet već prije samo difuzniji, reduciran i centralniji, dok je u ostalim položajima obično otvorenija, nedi-

fuzna, nenapeta varijanta. U Donjoj Velikoj dugi /o:/ može biti toliko zatvoren da se fonetski izjednačuje s /u:/. Primjeri (u fonetskoj transkripciji).

/o/ - Raščani: *jó:žič, tó:tu, kòñ, bògat, kòsti, dòšje, kokòši*; Đurđić: *vòda* i *vóda, složila, gò:niti, gòni*. D. Velika: *dòst, jòš, dòim, ù:mro, pùno, óstali, bogíca*.

/o:/ - Raščani: *kò:jena, bò:gec, širo:ki, nó:žem, stò:l*; Đurđić: *mòtiku, svò:ra, grò:bje, kó:žu, pò:l, šò:jka, s-tò:bu*; D. Velika: *bù:k* i *bò:k* 'bog', *vò:ja, škù:lala* i *škò:lala, mù:rala*.

3.1.2.4. Vokalizam s *ę* - *e*; *a* - *a*:

U pet mjesta, od kojih su dva blizu jedno drugom (Carevdar i Ladislav), a tri su od njih udaljena i nepovezana međusobno (Suha Katalena kraj Kloštra P., Š.-Bukovica i Vaška) nađen je ovaj vokalizam:

kratki slog	dugi slog
- naglašeni kao i 3.1.2.2	i u
	ę/ei o/ɔ
	e a/a ¹
- nenaglašeni kao i 3.1.2.2 ili	

i	u
ę	o
e	a

U Vaški supostoji u dijelu govora (pod)sustav s pet vokala i u naglašenom slogu, tj. samo s jednim fonemom *e*-tipa. Kod kratkih visokih vokala slobodne su varijante kod *e*-vokala, dolaze u Carevdaru i Ladislavu, a kod nekompaktnog i nedifuznog niskog vokala u tim je mjestima običnija nenapeta varijanta *o*. U Suhoj Kataleni i Vaški kod kratkih vokala visoki kompaktni ima dublete, *ę* i *e*, pa bi s obzirom na vrijednost *e* mogao biti uvršten i zajedno s idućim vokalizmom.

S obzirom na duge vokale, potrebno je najprije reći da u Suhoj Kataleni u dijelu govora supostoji i podsustav s pet članova, tj. prema /ę:/ i /e:/ dolazi samo jedan vokal - /e:/. Kompaktni dugi vokal u Ladislavu gotovo je uvijek *a*, a u druga dva mjesta dolaze obje vrijednosti, tj. *a* i *a*¹.

Za šesti vokal u kratkom nenaglašenom slogu, *ę* (v. 3.1.2.3), potvrda iz Ladislava: *gù:sęk*.

Kod visokog nedifuznog nekompaktnog dugog vokala redovna je monoftonska varijanta, ali se javlja i diftonska. Potvrde (fonetski). Carevdar: *rè:bra, zè:je, fpé:če, bęči, čęter, téle, tę:sto, svè:t, čerę:šru, cęsta, dęšć, dęlati, já:got, s-krá:vu, dláka, rasplá:če, škò:lu* i *škó:lu, nòš, z-nó:žem; ùnda, únaj*.

Ladislav: *rešè:ta, zè:le, rešęto, pękel* 'pekao'; *seí:kel, dę:lala, pękel* 'pakao', *dęda, srędnje, dęlati, mlá:da, strá:k, rų:li, gospodá:rstvo, óko, ógení, kokóši, dõba, dõbro, dõ:jde* i *dò:jde, drò:ba*.

Suha Katalena: *té:ško, imè:na* Nmn, *své:tka, mé:so* i *mé:so, sèi:la* Nmn, *děset, nēdeja, pęći; sę:kel, mę:sta* Nmn, *cvè:t, cvěti, dęla 'radi', dēnes; jà:god, lá:do, divā:niti, jà:na, plātiti, jàgoda, krāla, nò:š, svó:ra* i *svó:ra, gnò:i, jòko, bòžič, nętko, lópatum, górela, póceku*.

3.1.2.5. Vokalizam s e - e:, a - a:

U prethodnoj točko spomenut je vokalizam u kojem kratki visoki kompaktni vokal nije toliko kompaktna, otvoren kao u ostalim šestočlanim sustavima, tj. ima vrijednost e. Cijeli vokalizam izgleda ovako:

kratki		dugi	
- naglašeni			
i	u	i	u
ę	o	ę	o
e	a	e	a
- nenaglašeni			
i	u		
e	o/ø		
a			

Alofon *ø* u nenaglašenom vokalizmu pojavljuje se u završnom položaju, pa je obično reduciran. Potvrde: *ž'ena, ženè:, ple:s'ati, p'ęći* Gjed, *p'e:č, p'ekel 'pekao', p'ekel 'pakao', d'ęnes, st'ęzi, c vē:t, na pocę:ku, gor'ęla, j'oko, stá:bkø*.

Osim mjesta navedenih u prethodnoj točki, ovakav vokalizam zastupljen je u govoru sela Bušetina kod Virovitice,²⁹ i tamo je to ako ne jedini, onda glavni vokalizam. Naime, u nekoliko primjera u mojih sam informanata zabilježio i *ę* za /e/, a moguće je da je kod nekih drugih Bušetinjana to češće ili redovno, što je manje vjerojatno. Sekereš 1975 bilježi za Bušetinu također e za /e/, ali on bilježi taj znak i za /ę/, npr. *ožènim, jasenov i posekel, leteti*, pa na temelju njegovih potvrda ne možemo ništa zaključivati.

3.1.2.6. Vokalizam se ũ

Vokalizam 6-6-5 s *ũ* javlja se zajedno s vokalizmom 6-6-6 koji ima *ũ* u istim govorima, o čemu je već bilo govora u t. 3.1.1.3.

²⁹ Pavičić 1953, 194 iznosi krivi podatak, i to ne samo za Bušetinu. On, naime, piše: "U izgovoru staroga glasa jata nastala je promjena i u nekima od tih kajkavskih sela. U Bušetini, Vukosavljevici i Turnašici danas se govori gotovo potpuno jekavski, u kratkim i dugim slogovima. Zna se i pamti, da su u tim selima prije ovoga naraštaja jekavki govori imali samo u kratkim slogovima, a u dugima da se nalazio ekavski." Bušetina je prikazana, a za Vukosavljevicu i Turnašicu može se reći da je stanje manje složnije. Za duge slogove bilježio sam većinom e, npr. *tę:sto, sę:no*, a za kratke različito: *męsto, męsto, mjęsto*. U Vukosavljevici češći su oblici s je, a u Turnašici s e, pa je tako u prvom mjestu zabilježeno *bjęze*, a u drugom *bęze*. Sekereš daje pravo stanje.

3.2. Sustav 6-5-5

Uz govore s vokalskim sustavom 6-6-5 najbrojniji su govori sa sustavom 6-5-5. Kako je već bilo rečeno, u znatnom broju govora oni zapravo supostoje kao podsustavi, od kojih je jedan običniji u jednom govoru, a drugi u drugom, a isto tako jedan je običniji kod jednoga dijela stanovništva, drugi kod drugoga. Govori koji imaju u dugom slogu samo pet razlikovnih jedinica, bez podsustava sa šest, nisu brojni.

Kao i kod sustava koji imaju šest dugih vokala, a u kratkom nenaglašenom slogu dolazi do neutralizacije dvaju *e*-vokala, i u nekim govorima s pet dugih vokala javljaju se primjeri razlikovanja /*e*/ i /*ɛ*/ u kratkom nenaglašenom slogu, i to u obje kategorije o kojima je bilo govora u t. 3.1.1. i 3.1.2. Primjere za nezavisan položaj imamo iz Babotoka (*mešeca* prema *mōzsek*), iz G. Zdelica (*dēnes* prema *lōnec*) i iz G. Mosti (*pōsekel*), gdje je zanimljiva preka između prvoga zanaglasnoga sloga, koji čuva opreku, i drugoga, koji je ne čuva. Međutim, razlog toj razlici nije udaljenost od naglasaka riječi, što dokazuju primjeri kao *digel*, *zgōrela*, gdje u prvom zanaglasnom slogu također nema opreke, već je to objašnjivo alternacijom sa *šekel*.

Dugi vokal /*e*:/, koji odgovara dvama kratkim vokalima, *e* i *ɛ*, odnosno dvama dugim vokalima u drugim govorima, fonetski je jednak s nekompatnim, višim vokalom.

3.2.1. Vokalizam s *a*:*ɔ*:

Prvi bi vokalizam bio onaj u kojem je kompaktni vokal "pomaknut", stražnjiji ili zatvoreniji, manje kompaktni, niži, i to:

kratki		dugi	
- naglašeni			
i	u	i	u
ɛ	o/ɔ	ɛ/ei	o/ɔ
ɛ	a/a		a/ɔ

- nenaglašeni kao i naglašeni

ili kao u 3.1.2.2.

Ovakav vokalizam nađen je u govoru G. Mosti, G. Zdelica, Babotoka, Jabučete i D. Zdelica. Ti govori čine cjelinu koja se nalazi, kako bismo i očekivali, između govora koji i u kratkom slogu imaju samo pet vokala i između govora koji uz pet vokala u dugom slogu mogu imati i šest. K tomu području treba pribrojiti i govore Kegljevca i Maloga Trojstva, jer su mu blizi, a fonetski im vokalizam pripada u drugu skupinu.

Vokalizam navedenih mjesta fonetski nije posve jednak, npr. u G. Zdelicama ne dolazi *ɔ* za /*a*:/, već obično *a*¹, rjeđe *a*². Kod primjera koji su, više-manje, potvrđeni u istovjetnom liku u svim ili većini navedenih mjesta neće se navoditi mjesto. Budući da je kratki vokalizam homologan s većinom onih u sustavima dugih vokala, i fonetski su, uglavnom, jednaki, a dugi se vokalizam razlikuje samo u tome što prema dva fonema *e*-tipa u tim govorima ima jedan vokal, nije potrebno navoditi potvrde za sve vokale i sve položaje. Zato se navode samo potvrde za /*e*:/ i /*e*/ u nenaglašenom slogu.

Primjeri (fonetski):

/e:/ - *dè:sek* ili *dèi:sek*, *čerè:šna* i *čeref:šna*, *žè:n* i *žèi:n* Gmn, *sè:la* i *sèi:la*, *pè:č* i *pèi:č*. Nenaglašen slog: *grizel*, *pócek*, *póček*, *lvgrí:zel*, *màti*, *ràta*, *nèbu*, *nènmrem*.

3.2.1.1. Govori s dva podsustava dugih vokala

Ovaj je vokalizam mnogo češći kao podsustav zajedno s podsustavom od šest dugih vokala. Dolazi već iza Križevaca, u Glogovnici, pa u Majurcu i Poljani (također kod Križevaca), Topolovcu, G. Križu, Gornjem Maslarcu, Pešćeniku, Hudovljanima, Gornjoj i Donjoj Velikoj, a vjerojatno u još kojem govoru. Zadnja od navedenih mjesta nadovezuju se na govore koji imaju petočlani dugi vokalizam točnije Gornja Velika i Gornji Mosti, susjedna su sela i ista župa (D. Mosti).

Vokal *e*: u tim je govorima fakultativan fonem. On može biti zamijenjen sa *ę*: ili *ei*:, ali svaki *ę*: (*ei*:) ne može biti zamijenjen sa *e*. Oni su, dakle, u jednosmjernoj opoziciji: /e:/ – /ę:/ (v. Brozović 1968). Za oznaku fonema nekompaktnoga *e* uzet je znak *ę* jer je monofonški alofon običniji (diftonški u nekim govorima i ne dolazi).

Odnos između dva podsustava dugih vokala, odnosno pojava fakultativnog fonema *e* različita je u pojedinim govorima i u pojedinim govornicima.

Kao ni u prethodnoj točki neće se navoditi potvrđeni primjeri za sve vokale i položaje niti iz svih mjesta. Navest će se samo primjeri za duge *e*-vokale, i to iz nekoliko mjesta po nekoliko primjera.

Primjeri (fonetski). Majurec: *mé:so*, *zè:je*, *rèbra*; *pečé:nka*, *tré:če*, *popèt*, *naplè:s*; *bé:li*, *cé:pal*, *sè:čam*. G. Križ: *mei:so*, i *mé:so*, *žèi:n* ili *žè:n* i *žè:n*, *sè:st*, *sè:l* Gmn, *lèi:t* ili *lèt*: Gmn 'godina', *prei:lok*. D. Velika: *čmei:la* ili *čmé:la*, *smèi:taju*, *pè:t*, *govè:dina*, *pre:la*, *žè:n* i *žè:n* Gmn, *sè:l* i *sè:l* Gmn; *cę:rkva*, *dèi:n* ili *dè:n*, *dei:lam* itd.

3.2.2. Vokalizam s a - a:

U četiri mjesta utvrđen je vokalizam u kojem se kratko /a/ i dugo /a:/ kvalitativno ne razlikuju ili se razlikuju malo, pa izgleda ovako:

kratki		dugi	
- naglašeni			
i	u	i	u
e/e	o	ę/e	o/o
ę/e	a/a ¹	a/a ¹	

- nenaglašeni kao u 3.1.2.2.

Taj vokalizam dolazi u mjestima: Povelic, Malo Trojstvo, Suha Katalena i Jasenik. U t. 3.1. rečeno je već da je to u Suhoj Kataleni rjeđi sustav uz običniji sa šest dugih vokala. Alofon *e* uz *ę* kod kratkih vokala odnosi se na Suhu Katalenu, o čemu je već bilo govora.

U Jaseniku i M. Trojstvu uz sustav od šest kratkih vokala supostoji i sustav sa pet kratkih vokala. To su jedini utvrđeni govori s takvim prijelazom prema govorima s pet

Vrbica: *stěklo, děca, zěmļu, vèlika, zmènóm; dè:sno, nè:če, mē:sa, pè:t žè:n; cè:ngar, 'imela', mè:sta* Nmn; *jàgoda, gà:vran, zá:klenca, čèjã:de, mà:rva; òšli, kokò:ši* Gmn, *gnò:j, zòrano, òko, kò:la, dvà: dá:na, slò:ga.*

U Starom Gracu, Lozanu i Otrovancu najčešće se kratko /e/ realizira kao ϵ , a u Pitomači kao srednje *e*.

Ovakav sustav imaju također Vukosavljevica i Turnašica, ali se u ta dva govora javlja i *je* za stari jat (v. bilješku br. 28).

3.4. Sustav 5-6-6(5+1) (s dvoglasom *ei*)

Ovaj se sustav od dosadašnjih izdvaja po dvjema osobinama, i to (1) po tome što ima više jedinica u dugom nego u kratkom slogu i (2) po tomu što su varijante jednoga dugoga vokala samo diftonske, tj. *ei*. Dugi vokalizam homologan je s ostalim dugim vokalizmima koji imaju šest članova. Nenaglašeni kratki vokalizam homologan je s onim sustavima s pet, odnosno šest vokala o kojima je govoreno u t. 3.1.2.0.3, tj. kada kratki vokal ϵ alternira s dugim e u drugim oblicima iste riječi, odnosno u istom leksemu druge riječi. Ovaj je sustav u cjelini homologan s jednim od sustava s dvoglasom *ie* (v. 3.5.2).

Sustav je ovakav:

kratki - naglašeni		dugi i nenaglašeni	
i	u	i	u
e	o	ei	o
a		e	a

Za binarističku analizu za kratki naglašeni vokalizam vrijedi ono što je rečeno za petočlani vokalizam u prethodnoj točki. Teoretski bi se mogli za šestočlane sustave, dugi i kratki naglašeni, uzeti također modeli iz drugih šestočlanih sustava, jer se i u njima pojavljuje fonetski isti dvoglas, iako obično kao alofon monoftonga, nekada rjeđi, nekada češći. Čini mi se, međutim, da to ne bi bilo pravo rješenje s obzirom na činjenicu da je ovdje konzekventna diftonska realizacija čak i u kratkom slogu. Bifonemska interpretacija također dolazi u obzir jer nije nađen minimalan par u kojem se oponiraju taj dvoglas i slijed od *e+i*. Međutim, drugi dio diftonga ne može se smatrati vokalom /i/ jer diftong dolazi i u kratkom slogu. Mogao bi se smatrati fonemom *j*, jer se *i i j*, odnosno *i*, uzimaju kao dva posebna fonema, a ne kao dvije varijante, slogotvorna i neslogotvorna jednoga fonema. Međutim, smatram da zbog vjernosti stvarnosti ne treba ići u takve apstrakcije.

Pri odlučivanju o tome koje će obilježje biti relevantno za opreku /ei/ - /e/ može se ugledati na Brozovića 1968, gdje je on rješavao problem monofonematskog dvoglasa *ie* (on ga bilježi s *yě* odnosno s *#e*) u književnom jeziku. Čini se da uzimanje napetosti za razlikovanje toga fonema i /e:/ u književnom jeziku nije dovoljno argumentirano. U našem bi to slučaju imalo čak više opravdanja. Radi rješavanja toga pitanja, koje je bilo najteže pri određivanju relevantnih obilježja vokala, načinjeno je nekoliko sonograma fonema *ei* i fonema *e* rečkoga govora. Uočljivo je dizanje drugoga formanta kod dvoglasa (v. 3.0.1.4):

Budući da je to inače crta dijeziranost, čini mi se da bi to obilježje došlo u obzir prije napetosti, ako se dvogals *ei* interpretira monofonemski. Brozović 1968 također spominje tu mogućnost za književni jezik. Svakako, binaristički je to "neracionalno" jer bi se na temelju te opozicije u rečkom govoru oponirao samo jedan par fonema. S druge strane, ako uzmemo u obzir interpretacije drugih vokalizama u kojima se javlja takav ili sličan dvoglas, istina obično kao jedan od alofona, može se s pravom prigovoriti na različitost postupaka, jer tamo elemenat dvoglasnosti nije uzet u obzir.

Bifonemskoj interpretaciji ovoga dvoglasa išla bi u prilog njegova realizacija u kratkom slogu gdje se stvarno mogu razlikovati fonetski vršak ϵ i neslogotvorno i , dakle ϵi .

Kako je već rečeno, ovaj sustav zastupljen je u kajkavskom govoru Reke kraj Koprivnice.

Kratko /*ei*/ javlja se samo u nenaglašenom slogu, i to većinom u slogu neposredno iza naglasaka, točnije iza kratkouzlaznog naglasaka i rijetko u prednaglasnom slogu. Taj kratak dvoglas alternira s dugim u istom leksemu drugih riječi, npr. *sèi:kel*, *póseikel*, ali *sèkla* i *pósekla* itd., te *beilá:nek* prema *bèi:l*, kakvu smo pojavu susreli već i u nekim drugim govorima (v. 3.1.2.3). Dijakronijski je riječ o starijem dugom naglašenom slogu s kojega je u novije vrijeme povučen naglasak, a slog koji je postao zanaglasni automatski se skratio jer u sustavu nema nenaglašenih duljina.

Primjeri: *pì:tam*, *pí:tañe*, *vika*, *žéna*, *žè:n* Gmn, *sélo*, *sè:la* Nmn, *dè:n dénes*, *stétko*, *stèi:kla* Nmn, *pékel* 'pakao', *pèkel* 'pekao', *téta*, *nará:sla*, *stà:n*, *zatú:kla*; *òko* i *jòko*, *jògeri*, *mò:ga*, *bó:gec*, *svó:ra*, *sò:ka*, *kokóši* Gmn, *sú:dec*, *tù:kel*, *vùčen*.

Fonologičnost vokala /*ei*/ može se nasuprot vokalu /*e*/ vidjeti iz primjera:

svè:t 'svet' - *svèi:t* 'svijet'
lè:t 'let' - *lèi:t* Gmn 'godinâ'.

Za kratki nenaglašeni slog nije moguće naći minimalne parove, ali za tu poziciju nije ni potrebno dokazivati fonologičnost. Međutim, može se fonologičnost dokazati i za tu poziciju, i to na temelju distribucije: dvoglas se pojavljuje u posve istoj okolini u kojoj i /*e*/, ničim nije uvjetovan, a umjesto njega ne može se pojaviti /*e*/.

3.5. Sustavi 6-7 s dvoglasom *ie*

Prije nego što se pride prikazu pojedinih sustava s dvoglasom *ie*, potrebno je razmotriti njegovu fonološku interpretaciju. S obzirom na fonetske osobine (v. 3.0.1.4), čini se da je najbolje kao relevantno obilježje toga fonema za razliku od /e/, odnosno od /e̞/, kada uz /e/ postoji također u sustavu kao marginalan fonem, o čemu će biti dalje govora - uzeti dijeznost. Tu je mogućnost, kako je već naprijed navedeno, spomenuo Brozović (1968, 35). On kaže: "Dijeznost bi mogla biti iskorištena samo za opoziciju /yē/ vs. /e/ (upravo /e:/), ali to nije potrebno kada je ekonomičnija i harmoničnija sa sustavom primjena obilježja napetosti." Sama po sebi ekonomičnost i harmoničnost nisu dovoljne da bi se koje obilježje moglo uzeti kao relevantno. Zaključivanje o akustičkim datostima na temelju auditivnog utiska i analogijom nije posve sigurno, iako je praksa pokazala da je to u velikoj mjeri moguće, tj. eksperimentalno se potvrđuju takvi zaključci. I ovdje je postupljeno tako. Čini se da se prvi element u dvoglasu /ie/ ne može svesti na napetost. Ako ne želimo taj dvoglas interpretirati bifonemski, onda je najbliže stvarnosti da ga smatramo fonološki dijeziranim, nasuprot vokalima *e* i *e̞*. Tada bi se on interpretirao na isti način kao i dvoglas /ei/ u Reci, iako je fonetski različit.

3.5.1. Cirkvena, Lemeš R., Cugovec

U Cirkveni, Lemešu R. i Cugovcu imamo u kratkom naglašenom slogu šest jedinica. U kratkom nenaglašenom zanaglasnom slogu nalazimo stanje kakvo je u Reci i homolognim vokalizmima bez dvoglasa /ie/ (v. 3.1.2.0.3. i 3.4), tj. došlo je do neutralizacije /e/ i /e̞/ iz kratkoga naglašenoga sloga, ali postoji novi vokal koji odgovara dugom nekom-paktnom visokom vokalu u drugim oblicima riječi, a to je dvoglas *ie*, npr. *p'oviem* prema *povié:ste*, *n'aviek* prema *vie:k*.

Međutim, u Cirkveni i još više u Lemešu Ravenskom u nekim primjerima umjesto očekivanoga dvoglasa u zanaglasnom slogu dolazi glas *e*, npr. u imp. *póse*, *násme̞* 'posij, nasmij'. Prema tome, u tom položaju imamo čak sedam vokala. U Lemešu se ponekad taj glas javlja i izvan tih uvjeta, npr. *sme̞j̞:la* (v. 3.6.1.2).

Što je još neobičnije, u Cirkveni u nekim primjerima gdje alternira navedeni kratki slog koji sadrži *e̞* s dugim slogom, također se pojavljuje glas *e*, naravno dug, npr. *smè*, 'smije', *smè:jem se*, što znači da imamo i sedam dugih vokala. Kod dugih vokala moguća je, međutim, i drukčija interpretacija - odsječak s fonetski dugim *e̞*: može se smatrati slijedom od dva kratka *e̞* pa bi on da fonološka transkripcija navedenih primjera bila: /sm'èe, smè:jem/.

U Lemešu je i Cugovcu, međutim, stanje opet drukčije, naime, tamo alterniraju /ie/ i /e:/ u nekim primjerima, dok je u drugima obično jedan glas, a u drugima drugi. To se može razumjeti ako se uzme u obzir da su ta sela na granici dvaju područja, onoga s /e:/ i onoga s /ie/.

Prema rečenome, vokalizam navedenih sela bio bi:

kratki		dugi			
– naglašeni		Cirkvena			
i	u	i	u	i	u
ɛ/e	o/ɔ	ie	o/ɔ	ili	ɛ
ɛ̃	a	e	ɔ/a ²		e
					o + ie
					ɔ
– nenaglašeni		Lemeš			
i	u	i	u		
ɛ	o + ie	ie/ɛ	o		
e	a	e	ɔ		

Za alternaciju ϵ/e potrebno je reći da to zapravo i nije alternacija, već prvi glas dolazi redovno u Lemešu R., a drugi, ili ϵ^1 , dolazi u Cirkveni, dok bi onaj u Lemešu bio ϵ^2 . U Cirkveni, osim toga, rjeđe dolazi i do neutralizacije $/\epsilon/$ i $/\epsiloñ/$.

Primjeri (fonetski). Cirkvena: *stěza, stěklo, sněa, možšěni, sědni, rěkla, žěp, jědna, jěna; zě:je, prě:tegne, té:čno; pondie:lek, čerié:vo, pastié:ri, pástjer, sié:no, bie:žala, jã:god, rã:sove, gó:zi, jabúka, sóbota, vòjke, tòrk, bógat, dvò:r, na dvò:ru.*

L. R.: *jěsti, štěl, tēmī, sěku, stěza, detěhu, lónec, žě:na, žě:n Gmn, sté:blo, pí:šete, imié:la, dié:la i dé:la, dè:lala; pričò:kajte, miè:čni, orò:la, plàkal, plã:kala; dòbil, dobi:la.*

3.5.2. Kuštani

Vokalizam u Kuštanima kraj Cirkvene razlikuje se od vokalizma u Cirkveni samo u tome što niski kompaktni vokal ima fonetsku vrijednost a . I u Kuštanima dolazi do neutralizacije $/\epsilon/$ i $/\epsiloñ/$ u kratkom vokalizmu, pa onda imamo podsustav koji odgovara književnom jeziku. U Kuštanima je to češće nego u Cirkveni.

Između ta dva govora postoji razlika u distribuciji fonema $/\epsiloñ/$, odnosno $/\epsilon/$ u nenaglašenom slogu i u podsustavu s jednim e -vokalom, i fonema a , i to takva da u nekim leksemima i morfemima u Kuštanima dolazi $/a/$ gdje je u Cirkveni, kao i u većini bilogorskih kajkavskih govora $/\epsilon/$ ili $/\epsiloñ/$. Slično je u V. Trojstvu i Vaški. Dijakronijski riječ je o refleksu poluglasa, koji je u obrađenim kajkavskim govorima $/\epsilon/$ ili $/\epsiloñ/$, a u Kuštanima i druga dva navedena govora na njegovu mjestu dolazi također $/a/$, npr. *stáza, dáska*, ali *grízel* itd. (v. 4.5.1). Kao primjer dvoglasa *ie* u kratkom zanaglasnom slogu može se navesti potvrda *krúmpjer*.

Fakultativno tako može biti i u Cigleni (v. 3.7).

3.6. Sustavi 6-6 s dvoglasom ie

3.6.1. Sustavi 6-6-6

Kod sustava 6-6-6 postoje upravo dva različita tipa sustava, koji nisu homologni, a različiti su s obzirom na kratki nenaglašeni vokalizam. Naime, jedan od fonema, odnosno fonemi koji u oba sustava zauzimaju isto mjesto, nisu fonetski jednaki - jedan je monofong, a drugi diftong. Nemaju ni istu distribuciju u leksiku, što dijakronijski znači da nisu istoga porijekla.

Tip sustava koji ima *ɛ* uz *e* u kratkom nenaglašenom slogu homologan je sa sustavom iz t. 3.1. Među ovakvim sustavima mogu se razlikovati tri skupine, od kojih se izdvaja prva, s diftongom *uo*.

3.6.1.1. Vokalizam s *uo*

Samo u jednom mjestu, Apatovcu, na sjeverozapadnoj periferiji obuhvaćenoga područja, ispod Kalnika, zabilježen je vokalizam s diftongom *uo*, dakle takav u kojem je stražnji niz paralelan s prednjim. Potpuni je vokalizam:

kratki		dugi	
- naglašeni			
i	u	i	u
ɛ	o/o	ie	uo
ɛ̃	a	ɛ̃	ɔ̃

- nenaglašeni isti kao naglašeni,
ali /ɛ/ ima češći alofon *e*.

Primjeri: *diekamu*, *zieše*, *govę:dina*, *lętę:*, *pl'ęla*, *č'ęlę*, *m'ogel*, *gù:sek*, *t'emę*, *š'ęp-nul*, *glęđi:mu*, *kuóža*, *núos*, *kúoļena*, *sp'ati*, *spõ:t sup.*, *opõ:nę*, *vršńõ:k*, *potuóku*.

3.6.1.2. Vokalizam s *ɛ̃* - *ɔ̃*: (bez *uo*)

Drugi vokalizam izgleda ovako:

kratki		dugi	
- naglašeni			
i	u	i	u
ɛ̃	o/ɔ̃	ie	o/ɔ̃
ɛ̃	a	ɛ̃	ɔ̃/a:

- nenaglašeni
isti kao naglašeni, ali
/e/ ima i alofon *e*.

isti kao naglašeni,
ako postoji.

Ovaj sustav susrećemo na sjeverozapadnoj periferiji obuhvaćenoga područja, u selima Lemeš Ravenski, Erdovec i Podgajec.

Iz dva mjesta, Lemeša R. i Podgajca, zabilježeni su također primjeri s glasom φ u kratkom nenaglašenom slogu, npr. *smej̆j*:la. Znači, moglo bi se reći da i oni imaju takav sustav, jedino što u njima dugi visoki kompaktni vokal nije toliko kompaktna, obično je *e*. Međutim, ti su primjeri rijetki, a uz njih dolaze primjeri s ϵ u kratkom nenaglašenom slogu gdje u Cirkveni dolazi dvoglas *ie*. To su kratki slogovi koji u drugim oblicima riječi, odnosno u drugim riječima istoga korijena alterniraju s dugim slogom, npr. *nésme*, *póvem*, *povié:ste* Lemeš R., *páster* Podgajec. I u tim govorima očekivali bismo, kao i u Cirkveni *ie* (v. 3.1.0.2.3. i 4.3).

3.6.1.3. Vokalizam s ϵ : i a^1 (bez uo)

Vokalizam u Novom Glogu i Cepidlaku kod Žabna, te Sremu razlikuje se od prethodnoga po tomu što je visoki kompaktni vokal manje kompaktna, zatvoreniji je *e*, a niski kompaktna je kompaktniji, otvoreniji a^1 . U kratkom nenaglašenom slogu dolazi do neutralizacije dvaju *e*-fonema u srednjoj vrijednosti, supostoji, dakle, u tom položaju i sustav od pet jedinica.

Primjeri (fonetski): *po-stéze*, *dénes*, *cvéte*, *dòsel*, *óčel*, *pèkel* 'pekao', *detéja*, *pèkel* 'pakao', *téle*, *doné:si*, *die:lala*, *čerié:šne*, *pobie:rala*, *pondié:jek*, *pè:t*, *žé:nska*, *zè:la*, *klèpec*; *jagóda*, *ja^1:got*, *ga^1:vran*, *dà:la*, *mlà^1:timo*; *glòk*, *glóžan*, *širok*, *širò:ki*, *lópata*, *òko*; *meú:ne*, *nò:s*, *ru:šč*.

3.7. Sustav 5-6-6 (5+1) s dvoglasom *ie*

U Cigleni (Velikoj) istočno od Bjelovara nalazimo u dijelu govora vokalski sustav s dvoglasom *ie* koji je homologan sustavu u Reci (3.4), dakle u kratkom naglašenom slogu postoji pet vokala, u dugom šest a u kratkom nenaglašenom također šest, od kojih jedan korespondira s drugim iz dugoga vokalizma, a ne iz kratkoga naglašenoga, a to je dvoglas *ie*. O mjestu takvoga člana u vokalizmu bilo je već govora na nekoliko mjesta, pa to nije potrebno ponavljati.

U kratkom naglašenom slogu uz (pod)sustav od 5 jedinica supostoji i rjeđi od 6 vokala sa /*e*/ i / ϵ /. Fakultativno u kratkom nenaglašenom slogu može biti sedam vokala, javlja se i ϵ koji odgovara fakultativnom *e* u kratkom naglašenom vokalizmu (v. 3.5).

Cijeli vokalizam izgleda ovako:

kratki					dugi
- naglašeni					
i	u	i	u	i	u
e	o	ili	e	o	ie
a		ϵ	a	e	a
- nenaglašen isti kao i dugi ili:					
		i	u		
		ϵ	o + ie		
		e	a		

U kratkom nenaglašenom slogu dvoglas može doći samo u prvom zanaglasnom slogu.

Primjeri. *zdéneć, mĕsto, kóĵena, mĕseca, pékel* 'pakao', *pĕkel* 'pekao', *mĕkla, déneš, donĕš; sĕ:la* Nm̄n, *žĕ:žen, prĕ:mnuć, tĕ:lič, u-pĕ:ći; pósĵekel, krumpĵer, pástĵer; sié:kel, mié:r* 'mir', *stiĕ:kla, pripovié:dala, sĵiĕ:kla* itd.

3.8. Distribucija

Pri raspravljanju o inventarima sustava bilo je redovno govora i o distribuciji pojedinih fonema *i*, *rjeđe*, varijanti s obzirom na prozodijska obilježja, mjesto naglaska i kvantitetu. Govoreno je o inventarima fonema u pojedinim položajima u riječi s obzirom na navedena prozodijska obilježja, pa su tako određivana redovno tri, *rjeđe* četiri, vokalska (pod)sustava za svaki govor. Preostalo je da razmotrimo distribuciju vokalskih fonema s obzirom na sastav sloga, odnosno povezivanje pojedinih vokala i konzonanata te distribuciju vokala s obzirom na mjesto u riječi, na konfiguraciju riječi (početak, sredina, kraj). Posebno je potrebno razmotriti pojavljivanje glasa *ʒ*, o kojem nije bilo govora pri opisu vokalskih sustava zbog njegova specifična statusa. Kako je u toj distribuciji manje razlika između govora, raspravlja se o njoj na jednom mjestu.

3.8.1. Odnos vokala i konzonanta

Za bilogorske kajkavske govore vrijedi, u osnovi, ono što je naveo Ivić 1968 za naš jezik i posebno za kajkavsko narječje. To znači da svaki vokal može doći iza i ispred svakog konzonanta. Budući da slogotvorno *ʒ* interpretiramo samo kao varijantu konzonanta /*r*/, to pravilo onda vrijedi bez izuzetka. Dovoljno primjera za to ima pri opisu inventara, a bit će ih još u poglavlju o konzonantizmu, pa se ovdje ne navode posebno.

Slogotvorno *ʒ* ne dolazi iza palatala i alveodentalnih sonanata, ali u odnosu na pojavljivanje iza *c* i *ć* stanje je drukčije nego u većini kajkavskih govora. U velikoj većini bilogorskih govora *ʒ* može doći iza *c*. Samo za Lemeš Ravenski utvrđeno je da ne postoji ta kombinacija, dakle za jedan od krajnjih govora na zapadu obuhvaćenoga područja. U navedenom govoru međutim, kao obično u kajkavskom narječju dolazi *ʒ* iza *ć*, na primjer *ć'ŕjen*.

Govori u kojima dolazi *ʒ* iza *c*, a to je, dakle, ogromna većina, dijele se u dvije grupe. U većini govora, na istoku do kraja župe Topolovec, slogotvorno *ʒ* može doći i iza *c* i iza *ć*. Tako imamo *cr'ēnec* (luk), ali *ć'ŕ:vi* u Carevdaru, Đurđicu, Cubincu, Čvrstecu, Potočecu. Na istoku, kao i u nekim pojedinačnim govorima, npr. u Poveliću, nema *ʒ* iza *ć*.

3.8.2. Početak riječi

Na početku riječi redovno mogu stajati svi vokali osim *u* i *e* (ako uz njega supostoji *i* *e*).

Vokal *u* pojavljuje se ipak u nekim govorima i u tom položaju, i to se razlikuju dvije različite pojave. Prvo su govori koji imaju veći ili manji utjecaj štokavštine, npr.

Vaška, Kuštani. U tim mjestima stoji *u* kao i u susjednim novoštokavskim govorima na početku riječi u primjerima gdje u bilogorskim govorima, kao i u većini kajkavskih govora, ispred njega dolazi protetsko *v-* ili samo *v* umjesto *u* npr. 'ukral, ul'ovil, 'uska itd. U Reci je *skrāl, vlòvil, vù:ska, vùčil, ali učteļ*.

Drugo su govori u kojima dolaze primjeri kao *ù:n, 'uni* gdje je u drugim govorima *o*, dakle *ò:n, 'oni*. Obično je teško odrediti je li u takvim primjerima fonološki *u* ili *o*. Budući da inače u tim govorima u inicijalnom položaju ne dolazi *u*, nego *v-* ili *vu-*, govori u prilog tomu da u navedenim i sličnim primjerima gdje je inače *o* ispred *n* imamo samo fonetski *u*, a fonološki *o*.

Isto tako, nije jasno što je u inicijalnom položaju u primjerima *ie:m*, prez. glagola *j'ęsti*, u govorima koji imaju dvoglas /*ie/*, kojemu u kratkom slogu odgovara /*e/*. Kako se vidi iz navedenih primjera, kada je korijenski vokal kratak, onda je ispred njega proteza *j*. Ivšić 1936 u svojim primjerima ima također uvijek oblike *s j-*, osim za Đurđic (kod Ivanjske) gdje je *ije-* (*ijemo*) kao u štokavskom. Budući da je moguća i realizacija *s j-*, fonološki bi navedene oblike trebalo možda transkribirati s tim fonemom ispred dvoglasa /*ie/*, dakle /*jie:m/*, bez obzira na konkretan ostvaraj. Ipak, realna je činjenica da se u tim primjerima, makar fonetski, javlja na početku riječi fonem *ie*, dok homologni fonemi u tom glagolu u drugim kajkavskim govorima ne mogu nikada stajati u tom položaju.

U većini istraženih govora slogotvorno *ɣ* ne može također stajati na početku riječi, kao ni u većini kajkavskih govora. Ispred njega je protetsko *h*. U dijelu govora, opet, može stajati. Na terenu se ta izofona poklapa uglavnom s izofonom *cr - čr*, tj. gdje dolazi skupina *čr*, dolazi *hr-*, a gdje nema skupine *čr* obično je *r-*. Tako je *hrzal* i *hrša* u Tremi, Potočecu, Lemešu R., G. Mostima, Babetoku, Đurđicu, Cubincu, a *rzal* i *rša* u Reci, Poveliću, Ladislavu, Otrovancu, Grabrovnici, Prugovcu, Cigleni itd.

3.8.3. Pokretni vokali

U poznatim položajima, npr. u Njed imenica m. r., oblicima pridjeva za isti padež muško-ga roda (v. t. 6) javljaju se nepostojani vokali s funkcijom gramatičkih morfema, koji u drugim oblicima riječi alterniraju s nulom (u književnom jeziku i u štokavštini na tom je mjestu *a*). U istraženim govorima, kao i u kajkavskom uopće, to je *e*, odnosno vokal koji s njim korespondira, što je *e*. Budući da je u prikazu pojedinih vokalizama bilo dovoljno primjera za taj vokal iz različitih govora, ovdje će se navesti samo nekoliko modela. Na prvom mjestu stoje modeli za govore koji u osnovi imaju u kratkom nenaglašenom slogu šest vokala, a na drugom modeli za govore s pet vokala u tom položaju. Prvi imaju dva vokala *e-* tipa u tom položaju, a drugi samo jedan vokal. Izuzima se novi *e* koji se javlja u malom broju primjera riječi u govorima s petočlanim vokalizmom u kratkom naglašenom slogu (v. 3.2.3). Primjeri mogu biti: *dovec* i *dovec*, prema *dofca, dober* i *dober* prema *dobra, došel* i *došel* prema *došla, gu:sek* i *gu:sek* prema *guska* itd.

U nekim govorima uz navedeni vokal, odnosno vokale dolazi i *a*, kao i u obližnjim štokavskim govorima. Tako je u govoru V. Trojstva, u Kuštanima, a u dosta govora *a*

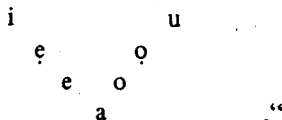
ima samo pokoja riječ. U Kuštanima je zabilježeno: *ćuček*, *grí:žel*, *vèter*, i *mózak*, *béžak*. U V. Trojstvu slično: *kótec*, *bó:gec*, *rá:cek*, *digel*, *mèsec* i *té:tak*, *tié:san*, *ću:cak* itd. U Reci uz redovno *e* stoji *a* u *járac*.

U pokaznih zamjenica na cijelom području pojavljuje se nepostojano *o* u obliku za Njed m. r. pa imamo *takov*, *ovakov*, *kakov* prema *takva*, *ovakva*, *kakva*. Na taj način imamo u Reci tri pokretna, nepostojana vokala: *e* najčešći, *o* i *a* (v. 4.5.1).

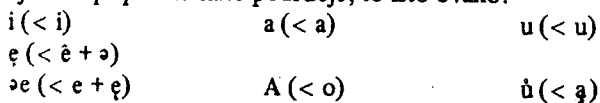
4. VOKALIZAM DIJAKRONO

4.1. Osnovni sustavi

Dvije novije relevantne pretpostavke o razvoju kajkavskoga vokalizma (Ivić 1958 i 1968, Junković 1972), između kojih postoje razlike u gledanju na neke dijelove kajkavštine, slažu se kada je u pitanju područje obuhvaćeno u ovoj radnji. Vrijedilo bi ono što kaže Ivić 1968, 57: "Danas se zna da je najveći deo kajkavskih govora prošao kroz karakterističan razvoj $b = \bar{b} = \bar{e} > e$ i $l = \bar{q} > \bar{o}$. Time je stvoren četverostepeni sedmovokalski trogao koji se može simbolizirati dijagramom:

Junković 1972, 205, koji polazi od dva različita vokalizma, prikazuje za "panonski južni", kojem bi pripadalo naše područje, to isto ovako:

Međutim, na krajnjem istoku područja, što je vjerojatno bio i svršetak kajkavskoga područja na sjeveroistoku, dakle u tim krajnjim kajkavskim govorima, kao i u prijelaznim kajkavskoštokavskim govorima u slavonskoj Podravini, mogao je postojati i osmočlani vokalizam. U takvom vokalizmu, kako pretpostavlja Ivić 1958b za slavonsku štokavštinu, u početku poluglas nije izjednačen ni s *a*, što je inače karakteristika štokavskog razvoja, niti s jatom, što je značajka kajkavštine. (Ivić je pretpostavljao da je ta vrijednost bila otvoreno e (on piše \bar{a}), a ja sam pokazao kako je vjerojatnija pretpostavka da je to bio vokal tipa šva (Lončarić 1982b i 1983). Stari jat zadržava također posebnu vrijednost. Kasnije u staroštokavskim slavonskim govorima dobivamo normalan štokavski razvoj, a u istočnim kajkavskim govorima i kontinuantata jata i kontinuantata poluglasa izjednačuju se s kontinuantom etimološkoga *e* i prednjega nazala. Dok se u nekim govorima, primjer bi mogla biti Vaška, poluglas jednači dijelom s *a*, a dijelom s jatom (ako to tamo nije rezultat kasnijeg miješanja štokavskih i kajkavskih govora, što je manje vjerojatno). U kajkavskim govorima za koje bismo mogli reći da im se vokalizam razvio iz takvoga osmočlanog sustava kontinuantata pet prahrvatskosrpskih glasova ima širok dijapazon ostvarivanja - e , *e* i e (v. 3.3.).

4.1.1. Kontinuantata q i \bar{l}

Da je vjerojatna pretpostavka da su izjednačeni stari q i \bar{l} na većini obuhvaćenog područja dali q pokazao sam u Lončarić 1977 na toponimima. Navodim i ovdje nekoliko primjera. Za današnji Kupinovac kraj Bjelovara, sada štokavsko stanovništvo, dolaze potvrde od 13. st. Godine 1270. zabilježeno je *Copnich* (CD V, 16) i *Copnicha*, 1481. dolazi

Kopyncz, a 1459 *Kwpinno* (Adamček/Kampuš VZA VIII, 159). Za današnji Prugovec potvrde su: 1334. god. *Porog* (Baturac 1943), *Prenegniczou* (?) 1437, god. 1481 *Progowcz* (VZA VIII, 160), god. 1495 *Progowcz* (Adamček/Kampuš), 1507. *Progowcz* (Adamček/K.). Za srednjovjekovnu Mušinju potvrde su: god. 1251. *Mosinam* (CD, IV, 411), god. 1263. *Musina* (CD V, 755), 1364. *Mosyna* (CD V), 1495. *Mosyna* (Adamček/K.), 1507. *Mwsyna* (Adamček/K.). Mislim da ove potvrde u kojima se izmjenjuju *o* i *u* jasno upućuje na izgovor između ta dva glasa.

Za *ʃ* zapisano je već 1324. u Slavoniji kod Broda *Wohanuch*, 1334. *Hum* (Rački 222), 1495. i 1513. *Hom* te 1517. *Hym* (Adamček/Kampuš) na istoku Križevačke županije. Kod Našica dolazi *Homok* i *Vkojovcz* (Bösendorfer 1910, 104). No u istom zapisu dolazi također *Powlche*, a 1405. pisano je u Slavoniji *Wlchk* (Šišić 1938, 242), što govori za dugo čuvanje *ʃ* na nekim područjima.

Kada su se *q* i *ʃ* vremenski izjednačili na pojedinim područjima, teško je točno reći, ali u 15. st. bit će taj proces svuda završen. Isto je tako teško reći kada je *q* ($\leftarrow q = ʃ$) izjednačeno sa *u*. Je li to bilo bez veze sa (novo)štokavskim govorima koji se tu pojavljuju u 16. st. ili su oni bili onaj element koji je potpomagao navedeno jednačenje? Dvije činjenice potrebno je tu imati u vidu. Prva je da se izofona toga jednačenja na zapadu poklapa u velikoj mjeri s granicom Vojne krajine, dakle jednačenje je provedeno u govorima koji su bili u dodiru sa štokavštinom.

Druga je činjenica da je u Podravini, na zapad od Đurđevca, refleks navedenih glasa *o*, a ne *u*, iako su i oni većinom bili u kontaktu sa štokavštinom. Jasno je da je do izjednačavanja s *o* moralo doći prije toga kontakta, jer inače ne bi bio objašnjiv. S tim u vezi zanimljivo je pitanje - je li prije toga jednačenja kontinuant *q = ʃ* bila *q*, ili možda glas otvoreniji od etimološkoga *o*, kao što to Junković pretpostavlja za "panonski sjeverni istočni" i kao što je to danas u prigorskim zelinskim govorima, npr. u Črečanu (Kalinski, Lončarić), oko Varaždinskih Toplica (Junković 1972, 34), oko Novog Marofa (Ivić 1968), ali i u Podravini, zapadno od govora s jednačenjem $q = ʃ$, u Đelekovcu zapadno od Koprivnice (Lončarić). Dalje jednačenje s *o* imamo i na sjeveru, u Međimurju, pa bi se moglo pretpostaviti da je do jednačenja s *o* dolazilo samo u govorima kojima je kontinuant $q = ʃ$ bila otvorenija od kontinuant etimološkog *o*. Na to se pitanje još ne može sa sigurnošću odgovoriti, a za bilogorske govore u kojima nema te pojave nije ni bitno.

Dokle je na istok išla izofona jednačenja s *o*, odnosno eventualne šire kontinuant, danas ne možemo znati. Naime, na istok od Đurđevca, na području koje je stoljeće i pol bilo nenastanjeno, novoformirani govori imaju na tom mjestu *u*, osim gramatičkih morfema *-no-*, u II. vrsti glagola, i *-o* u 3mn prez.

4.2. Dvoglas *ie*

U pet otoka na bilogorskom području pojavljuje se kao kontinuant jata i poluglasa u dugom slogu dvoglas *ie*. Sigurno je da su tu osobinu donijeli sa sobom doseljenici koji su morali biti iz kompaktnoga područja s tom osobinom. Nije vjerojatno da bi bilo toliko autohtonih istovjetnih razvoja. Nalazimo takve govore zapadno od Bjelovara, u cir-

kvenskom poluotoku, najvećem području koje ulazi na štokavski teren, isto tako u Cigleni, istočno od Bjelovara, a onda na jugu, preko štokavskoga područja, u sjevernoj Moslavini istočno od Česme (Lončarić 1982b).³⁰ Cirkvenski poluotok, Ciglana i ivanjski kraj, točke u kojima se javlja *ie*, čine trokut, udaljene su između sebe 15-20 km, a razdvojene su štokavskim područjem. Nameće se zaključak da je kajkavsko područje na jug od Bilogore, koje su kasnije štokavci rascijepili, bilo iekavsko, barem dobrim dijelom. Ipak se postavlja pitanje - je li na pojavu dvoglasa *ie* u navedenom području utjecao kontakt sa štokavskim ijekavskim govorima ili je to starija samostalna pojava. Mislim da će biti ovo drugo. Naime, između prostranoga zelinsko-kalničkoga područja s tim dvoglasom koje nije ulazilo u Granicu (zadnji je govor toga područja na istoku Apatovec) i navedenih govora s *ie* južno od Bilogore - nalaze se kajkavski govori bez toga dvoglasa, a koji su bili u Granici i bili u dodiru s ijekavskim štokavskim govorima. Da je u tom razvoju bio odlučan utjecaj sa strane, vjerojatno u tom međuprostoru ne bi pojava dvoglasa izostala.

Prema tomu, možemo zaključno reći da je prvotno, prije migracija, na najvećem dijelu obuhvaćenoga područja kontinuanta starih izjednačenih poluglasa i jata glas *ę*, a na manjem području, južno od Bilogore, oko današnjeg Bjelovara, u dugom slogu dvoglas *ie*, koji se mogao razviti iz još ranijega *ę*, kao rezultat potrebe za rasterećenjem vokalskoga sustava (Ivić 1968). Moguća je međutim još jedna pretpostavka. Belić (1960, 87) pretpostavlja za naš jezik vrijednost *iě* za jat iz koje su se onda mogle razviti sve vrijednosti koje susrećemo u našem jeziku. Ta vrijednost dala je u većini kajkavskih govora glas *ę*, i u kratkom i u dugom slogu, s kojim se izjednačava i kontinuanta poluglasa.³¹ U drugom dijelu kajkavskih govora u dugom slogu početna vrijednost prelazi u dvoglas *ie*, s kojim se izjednačava i poluglas dugoga sloga, a u kratkom slogu prelazi u *ę*. Ta se pretpostavka čini manje vjerojatnom, ali je ne bi trebalo odmah unaprijed odbaciti. Isto tako, ta pretpostavka ne odbacuje mogućnost da je u nekim govorima dvoglas *ie* nastao naknadno.

Nasuprot dvoglasu *ie* - dvoglas *ei* rezultat je kasnijega razvoja, pa će se razmotriti na odgovarajućem mjestu.

³⁰ Na "Karti dijalekata hrvatskoga ili srpskoga jezika" M. Hraste u HDZ I, koja se kasnije prenosi u Brabec, Hraste, Živković, kao "jekavsko" označeno je područje od Varaždina do Save u smjeru sjeveroistok-jugozapad, a u članku *Kajkavski dijalekt* pod "Jezik srpskohrvatski" u EJ opisuju Hraste i granicu: "u Zagorju od Zagrebačke gore preko Zlatara do Varaždina imamo u dugom položaju refleks *ie*, a u nekim govorima i *ej*". Međutim, već je Ivić 1936 u primjerima govora naveo iekavske primjere iz drugih kajkavskih krajeva - Međimurje (Kotoriba) i Moslavine (Đurđić kod Ivanjske). A. Šojat 1967 pridružuje tomu krugu Vukomeričke gorice i područje zapadno od njih. Ivić 1968 priključuje Zelinu, Pušću (Zagorje), Draganiće (Plješivičko prigorje) i Pokuplje (Štefanje). U nekim govorima, npr. u Draganićima, Međimurju i stari dugi slog s etimološkim *e* i prednjim nazalom imaju danas *ie* jer su se izjednačili s jatom.

³¹ Ivić (1958b) misli da je ta vrijednost bila "eä ili nešto podobnoe", a Moguš (1971) da je mogla biti "ä. Svakako, vjerojatno je i jedno i drugo i treće, naime u različitim dijalektima našega jezika nije morala svuda biti jednaka. U centru i na zapadu najvjerojatnije je izgovor odgovarao Beličevoj pretpostavci.

4.3. *Razvoj*

Poseban razvoj bilogorskih i susjednih kajkavskih govora počinje s tri ili četiri vokalizma, od kojih se dva međusobno razlikuju u dugom slogu, po ϵ - *ie*, dok im se vokalizam kratkoga sloga poklapa. U većini govora i dugi je vokalizam po kvaliteti jednak kratkome.

Imamo dakle:

Kratki vokalizam u dvije skupine
i dugi vokalizam u većini govora

i	u
ϵ	o
ϵ	a

Dugi vokalizam južno od Bilogore
i u kalničkom kraju

i	u
ie	o
e/ ϵ	a

4.3.1. Treći je vokalizam, u najistočnijim govorima na kajkavsko-štokavskoj granici, bio spomenuti osmočlani sustav. Eventualni četvrti bio bi sustav u kojem je $\varphi = \text{!} > \varphi$. Prva dva sustava nalazimo i danas u nekim govorima (v. 3.1). S obzirom na fonetsku vrijednost fonema, vjerojatno je već u početku dugi /a/ zatvoreniji, odnosno stražnjiji od kratkoga /a/, barem u dijelu govora. Za dugi /e/ potrebno je pretpostaviti početnu vrijednost ϵ , koju nalazimo i danas u većini zapadnih bilogorskih govora. Od te vrijednosti razvoj je išao u dva pravca: u jednim govorima ostaje ϵ , u drugim dolazi do sužavanja, tako da je došlo do izjednačavanja s kontinuantom jata i poluglasa, pa je u dugom slogu dobiveno pet razlikovnih jedinica.

Prema tome, u tim je govorima kratki naglašeni slog položaj maksimalne razlikovnosti. U dijelu govora taj je proces u toku (v. 3.2).

U većem dijelu govora koji su i u dugom slogu zadržali šest vokala došlo je do neutralizacije /e/ i / ϵ / u kratkom nenaglašenom slogu, što je lingvistički normalan razvoj. U tim govorima, međutim, javlja se prema e, u koji su se slila dva starija različita e-glasa, novi /e/, i to u prijašnjem dugom naglašenom slogu koji je pomicanjem siline sa zadnjega sloga riječi ostao nenaglašen, npr. *p'ovem* < *pov'e:m* (kako je i danas u govorima koji imaju dugu naglašenu ulitmu, v. 3.1.2.3).

Rjeđi je suprotan razvoj od toga u Reci i još nekim govorima. Naime, u tom je govoru ukinuta opreka između starijeg /e/ i / ϵ / u kratkom slogu, a ostala je opreka u dugom slogu, dakle dugi je slog, što će se inače normalno uvijek prije očekivati, položaj najveće razlikovnosti, pa imamo *stéklo* i *sélo*, ali *stéi:kla* i *sè:la*. Kontinuant jata i poluglasa razvila se u Reci u silazni dvoglas. Međutim, i u tim se govorima u kratkim nenaglašenim slogovima, točnije: u prvom zanaglasnom i prednaglasnom, javila nova jedinica, također dvoglas, nakon povlačenja siline s duge ultime i nekih dugih silazno naglašenih medijalnih slogova, npr. *póveim* prema *povei:mo*, *póseikel* prema *séi:kel* (v. 3.4).

4.3.2. U selima koja su se formirala, nanovo naselila, kasno, krajem sedamnaestoga i na početku 18. stoljeća, npr. u Pitomači, govori imaju u svim položajima po pet jedinica, tako da se sada može za te govore postaviti formula: $\text{b} = \text{b} = \text{ě} = \text{e} = \text{\epsilon}$ (v. 3.3).

Na pitanje kako upravo govori u mjestima koja su kasno formirana imaju takav vokalizam, među kojima su i mjesta Turnašica i Vukosavljevica, koju danas možemo smatrati prije štokavskom nego kajkavskom, nije jednostavno odgovoriti. Bušetina, npr., koja je isto tako kasno, odnosno još kasnije nastala, ima šest vokala. Moguće su tri pretpostavke. Prva, ta su sela nastanile dvije skupine kajkavskih govora: jedna u kojoj je do neutralizacije došlo u kratkom slogu i druga u kojoj je do neutralizacije došlo u dugom slogu. Rezultat je, u skladu s načelom da pobjeđuje ono što je manje obilježeno, ukidanje opreka između tih fonema u oba položaja. Naravno, takva slučajnost, iako moguća, nije najvjerojatnija. Druga je pretpostavka da su ta sela zajedno naselili kajkavci i štokavci ekavci. Kajkavci su mogli biti u većini, pa je formiran kajkavski govor, ali je štokavština utjecala na formiranje vokalizma, pa čak i akcentuacije, npr. u Sedlarici, ili su prevladale štokavske crte kao u Vukosavljevici i Turnašici. Treća je pretpostavka da su ti govori ipak nastavak starijeg, predturskog stanovništva, koje je bilo kajkavsko, ali s nekim posebnim elementima koji s učinili prijelaz prema starijem slavonskom štokavskom ekavskom stanovništvu, kao što je neizjednačivanje jata i poluglasa u jednoj vrijednosti, dulje čuvanje njihove posebnosti te onda jednačenje jednog i drugog s *e* ($\langle \xi = e \rangle$) (Pavičić 1920, 39, Ivić 1968), a kao što je pretpostavljeno u t. 4.1. Neće biti točna Hammova pretpostavka (1949, 67), koja uostalom nije nigdje drugdje ni prihvaćena, da je taj, kako on misli štokavski govor, išao do Virja i Gole. Najvjerojatnije je u ovom području kajkavština sezala dokle i Zagrebačka biskupija, dakle iza Virovitice, završavajući s arhiđakonom Vaška, odnosno starom novačkom župom (v. 0.3). Iza toga područja dolazili su, kao što je danas oko Karlovca, prijelazni govori, koje je, kao što to normalno biva, katkad teško pribrojiti jednom ili drugom višem idiomu. Možda su točne i druga i treća pretpostavka, koje se zapravo i ne isključuju.

4.4. *Proteza*

4.4.1. *Protetsko h*

U t. 3.7.3. spomenuto je da vokal *u* i slototvorno ζ imaju, odnosno mogu imati u prvom slogu riječi ispred sebe protezu *v* ili *h*. Proteza ispred *u* i *u* ili *o* od stražnjega nazala i slototvorne likvide jest općekajkavska i opća sjeveroslavenska crta i zahvaća sve primjere. Njezino izostajanje u Vaški rezultat je novoštokavskoga utjecaja. Izostajanje *h* ispred ζ proširenija je pojava u bilogorskim govorima, kao što je pokazano naprijed, iako je protetsko *h* pojava raširena i izvan kajkavskoga narječja (Moguš 1973). Naime, gubljenje protetskoga *h* posljedica je zapravo generalnoga gubljenja toga glasa, što je opet utjecaj sa strane. Zanimljivo je, međutim, da se protetsko *h* čuva u brojnim bilogorskim govorima u kojima je inače *h* u drugim položajima nestalo, odnosno zamijenjeno s *v* ili *j*, tako u svim mjestima od Križevaca dalje na istok, dokle ga ima, a i u nekim govorima zapadno i sjeverno od Križevaca.

4.4.2. Prejotacija

Kao i u drugim kajkavskim govorima, u bilogorskim kao proteza pojavljuje i *j* ipred *o*, *e* i *a*. Međutim, glavnina bilogorskih govora gotovo ne zna za prejotaciju, točnije - imaju je samo u *Jana* i *Jandro*. Kao i gubitak protetskoga *h* i skupine *čr*, protetsko *j* susrećemo u većoj mjeri na periferiji područja i gotovo u istim govorima, dok bismo prije očekivali suprotno. Međutim, to će ovdje biti utjecaj kajkavskih podravskih govora. Prejotacija je zabilježena u Reci, Donjim Mostima, Budrovcu, Prugovcu, Suhoj Kataleni, Kozarevcu, Otrovancu, St. Gracu, Bušetini i Vaški.

Prejotacija nije konzekventna, ne zahvaća sve primjere, obično je ograničena na određene lekseme. Ispred *o* dolazi u *joko* i *joči*, *jogeri*, *jotec*, *jop(i)ca* 'majmun, šaljiva ženska osoba', ali *otava*, *okno*, *orej* itd. Ispred *a* dolazi u *Jana*, *Jandro*, *japa*, *japat(i)ca* 'opatica', *jada* 'rječni otok' (Vaška). Ispred *e* dolazi u *Ję:va* 'Eva'. Budući da je za proučavane govore prejotacija marginalna pojava, nećemo ulaziti u raspravljanje o toj još uvijek nedovoljno poznatoj pojavi. Naime, veoma je različita njezina geografska distribucija i distribucija u leksiku, tj. u nekim govorima zahvaća svaki početni *o*, u drugima samo po nekoliko leksema, do potpunog izostajanja. Pojava je vjerojatno u žarištu obuhvatila sve primjere, a onda šireći se radijalno zahvaćala sve manje i manje kategorije (v. Lončarić 1978, 196).

4.5. Posebnosti

Kao i obično, uz redovan razvoj vokalizma, i uopće fonemskoga sustava, u pojedinim kombinacijama fonema, položajima u riječi - u pojedinim leksimima, riječima, morfemima - ima odstupanja od općega razvoja. Budući da je obuhvaćeno područje relativno veliko, ima i tih posebnosti dosta. To su uglavnom primjeri koji su već zabilježeni i tumačeni, pa će ovdje većinom biti samo registrirani.

4.5.1. Poluglas

U svim govorima pojavio se sekundarni poluglas u poznatim položajima (v. Leskin 1914, Silić 1969), pa kada se govori o njemu uopće, to vrijedi i za sekundarni poluglas.

Spomenuto je već naprijed da u nekim mjestima umjesto poluglasa dolazi *a*. Tako je u Vaški i Kuštanima u leksičkim morfemima, dok u gramatičkim dolazi glas *e*-tipa, i to u Vaški redovno, a u Kuštanima češće i u gramatičkom morfemu dolazi *a*.

Primjeri. Vaška: *pàkel*, *màgla*, *stàza*, *višari* Gmn, *prěšęl*, *kòlec*, *bęzga*. Kuštani: *dàska*, *stàza*, *nóčas*, *grí:zel*, *svàgše*, *cú:cek*, *lémeš*, ali *bęzak*, *mòzak*, *póndelak* (fonetski).

U Velikom Trojstvu stanje je takvo da je teško reći kakav je to govor, kajkavski ili štokavski. Najbolje je nazvati ga kajkavsko-štokavskim. U leksimima dolazi obično *a* za poluglas, a u gramatičkim morfemima i *e* i *a*. Primjeri: *kótec*, *ní:sem*, *pié:vec*, *pàkel*, *danás*, *stàza*, *stáklo*, ali *mégla*, *ųjak*, *tànak*, *tié:san*, *bęzg*, *mòzek*, *cú:cak* itd. Treba reći da ne vlada jedinstvo u govoru, tako da se jedna riječ govori na više načina, nekad i od istih ljudi, a nekad samo od različitih. To je, vjerojatno, rezultat kajkavsko-štokavske interferencije, naknadna pojava, drugotno miješanje, međutim, u Vaški bi to mogao biti i autohton razvoj iz osmočlanog starijeg slavonskog vokalizma na kajkavsko-štokav-

skom prijelaznom području. Na to upućuje i razvoj prozodije. Sličnih pojava imamo i u Plješivičkom prigorju i karlovačkom kraju (v. Finka/Šojat 1974 i Lončarić 1974).

I u drugim govorima ima primjera da u pojedinim riječima na mjestu gramatičkog morfema (upravo nepostojanog/pokretnoga vokala) u poznatim kategorijama, dolazi *a* umjesto *e*. Jasno je da je riječ o posuđenicama, ali je neobično što se takav lik čuva (v. 3.7.5).

4.5.1.1. Pojedivosti

U centralnim bilogorskim govorima redovno je *dá:n*, uz *denes*, tako u Majurcu, Carevdaru, Đurđicu, Čvrstecu, Cirkveni, Poljani, Topolovcu, Ladislavu, Reki, Grabrovnici. Međutim, u izrazu *dè:n dénes* dolazi ponegdje *e*, npr. u Reci i Grabrovnici, i to u Reci s glasom koji ne odgovara refleksu dugoga jata u tom govoru, što pretpostavlja posuđivanje, a u Grabrovnici s refleksom poluglasa.

Isto je tako u centralnim govorima samo *lú:ž*, *tá:st*, *tá:j* i *pá:ní* (*pèñ* predmet koji se u dječjoj igri 'škole' gura nogom bit će prema tal. *pegno*, v. i AR). Također je mahom *vá:n/van*, prema *vùn*, *vuni* u Babotoku.

Za 'stablo' redovno je, u govorima u kojima se to može razlikovati, tj. koji u dugom slogu razlikuju reflekse $\sigma = \text{š}$ i $e = \text{ç}$, vrijednost koja ne odgovara poluglasu dakle /ç:/ ili /e:/. Bit će to (kako misli i Skok u ER) zbog ukrštanja sa *debeo*. Ipak, trebalo bi još proučiti to pitanje, možda je riječ o starijoj alternaciji σ / e . U Lemešu V. i Povelici zabilježeno je *stá:blo*, u Reci je *sté:blo*, uz *dé:blo*, ali *stabálka*, posuđenica.

Zabilježeno je samo *vú:š* i *v'uzem*, a prema starom prijedlogu *vš* imamo *v* i *vu*, npr. *v-lá:du*, *vú-niem*, osim u Vaški gdje je *u*, npr. *ú-zrak* (v. 5.4.6).

Uz redovno *četer/četiri/četri* u Vaški je zabilježeno *četr*.

Prema *sš-*, s poznatom kajkavskom kontaminacijom sa *iz-*, imamo prefiks *ze-/ze-*, odnosno *z-* npr. *zěšiti*, *zmlěti*, a prijedlog glasi *z*, npr. *z-mamom*. Prema *otš-* imamo *od-* i *ode-*, npr. *odmeknuti*, *odebrati*.

U Gmn kod starih primjera kao *dš ska*, imamo *dšek*, *gu:sek*, *ja:sel* itd.

4.5.2. Jat

4.5.2.1. U glagola *s'esti* u onim govorima u kojima se razlikuju kontinuantne jata i poluglasa od kontinuantne izjednačenog etimološkog *e* i prednjega nazala u svim oblicima dolazi ekvivalent ovih zadnjih, obično otvoreno *ç*, dakle analogijom *s'çsti* prema *s'ędnem*.

Prema suponiranom *děťšb//dětěl//dětšbš* dolaze većinom primjeri koji upućuju na polazni oblik s nazalom, tako *d'ętel* u Ladislavu, Cubincu, Čvrstecu, Cirkveni, zatim *dětělina* u Grabrovnici i Lozanu. Rjeđi su govori koji pretpostavljaju polazni oblik s jatom, tako *det'ęja* u Lemešu Ravenskom i Babotoku, dakle na dva pola područja, dok se za primjere kao *det'ęja* Topolovec, Jakupovec, Mosti, zatim *det'ęjina* Prugovec i G. Mosti, *dětělina* Reka ne može sa sigurnošću reći što će biti polazni oblik, ali bi se za veći dio takvih mjesta moglo reći da je to nazal.

Za *děvers* 'djever' zabilježio sam *d'ęver* u Đurđicu, Jakupovcu i Maslarcu, umjesto očekivanoga *dęver*. Oblik *dęver* u Reci o tome ništa ne govori, dok iz drugih mjesta nema potvrda.

Prema *sekyra*//*sěkyra* imamo *s'ękera* Đurđic, Cubinec, Raščani, Poljana, Jakupovec, Trema, Lemeš Ravenski, Ladislav, a vjerojatno i u većini susjednih sela, zatim *s'ękira* Ruškovec, Križ Gornji, Srem, Trnovec, Hudovljani, Topolovec, G. Mosti, Babotok i većina najistočnijih sela - Otrovanec, Grabrovnica (*sěkira*), Kozarevec, Šandrovec, M. Trojstvo, Lozan, V. Ciglana (*sěkra*), S. Katalena, S. Gradec. Oblik s metatezom *e-i* → *i-e* *s'ikera* zabilježen je u Majurcu, Peščeniku, Potočecu, Poveliću, G. Maslarcu, a *s'ikira* u Reci, Bušetini i V. Trojstvu, dakle oba oblika obično u govorima sa štokavskim utjecajem. Objašnjenje traže *s'ekera* i *sikira*. Vjerojatno je riječ o kontaminiranim oblicima od *sekira*, *sękira* i *sikera*.

Priloški sufiks *-dę* dao je većinom *-de/dę*, a *-di* je zabilježeno u Reci (*dì, nędì*), Mostima, Babotoku, Kozarevcu, Grabrovnici, S. Gracu, Potočecu (*prędì*).

Uz redovno *grę*: (izgovor prema vokalizmu pojedinih govora) i *grì*: u V. Ciglani, oblik imenice *grehota* s *i* potvrđen je u više mjesta nego oblik sa *e*, npr. u mjestima Cubinec, Raščani, Cirkvena, Većeslavac, Prugovec, V. Ciglana, *grìj'ota*, a u Poljani *gr'ijota*, dakle uvijek ispred *j*. Oblik s *e* potvrđen je u Lemešu V., G. Mostima i Potočecu, *grehota*, a Reci, Lemešu R., Poveliću i Otrovanecu *greota*, te u Kozarevcu, Reci, Potočecu *grejota*.

U govorima koji čuvaju posebnu kontinuantu za jat i poluglas pravilan je oblik *c'ęsta*, nasuprot štokavskim ijekavskim govorima koji imaju *e* za jat.

Prema prasl. *čer-* dolazi "punoglasje" *čere-* gdje drugi vokal odgovara kontinuantu jata, kao i inače u kajkavskom narječju, dok prema *čor-* imamo *č/cr-* npr. *čr:n* i *čr:n* (v. Lončarić 1974). Prema tome, većinom je *čere:vo*, *čere:šna*, *čere:pa*, u Cirkveni je *čerie:vo*, *čerie:pa*, *čerie:šna*, a samo u V. Ciglani zabilježeno je *crie:šna* i *crie:p*. U Reci uz *čere:pa* postoji i novije *crei:pa*, a novije *crei:vo* znači 'drobo, crijevo' prema starijem *čere:vo* koje znači 'trbuh', uz jedino "čere:šna".

4.5.2.2. Sekundarni jat

Bilogorsko područje bilo je u arei u kojoj je *-i:r* prelazilo u jat. (Nije ovdje bitno je li to bilo potpomoćnuto romanskim *-erius*, što i nije vjerojatno, v. Hamm 1952, Skok ER, 134, Lončarić 1977, 198). U svim govorima nisu zahvaćene sve kategorije toga skupa, odnosno nije zahvaćen taj skup u svim položajima.

Redovno je zahvaćen nastavak *ir* u imenica m.r. i nastavak u glagola. Tako je u Reci *vódeir*, *vodei:ra*, *krúmpeir*, *pápeir*, ali *mì:r*, *vl:r*, *ci:rkva*, kada *i:r* nije nastavak. Zatim je *pitonei:rat*, 'betonirati', *galopei:rat*, ali *dí:rat*, *pobí:rat*. Međutim, zabilježeno je *mę:r* u Đurđicu, Ladislavu i Čvrstecu, *mę:rna* u Ladislavu, *smę:ri-ga* u Čvrstecu, zatim *dę:rat* u Većeslavcu, *otpe:ram* u G. Maslarcu, *pobę:ra* u Topolovcu, *šę:rom* u Ladislavu. Većinom je, isto tako, *čę:rkva*, a mjesto Cirkvena, službeni oblik, u samom je mjestu *cie:r-kvena*, u drugim *čę:rkvena*. U *pr'ęgrišča* Peščenik, Babotok, *prag'išča* (s ispadanjem *r*) Bojnikovec prema redovnom *pr'ęgršča* imamo sekundarno *ri* od *ę*.

Osim ispred *r* zabilježen je prijelaz *i* u *ę* i ispred *n*, dakle sniženje visine, odnosno smanjenje difuznosti, tako *c'engar* Hudovljani, prema *činger* Reka 'imela', *prosé:nca* 'prosinca' G. Velika, *té:nta* Topolovec.

U *p'opraveti* Babotok imamo isto pojavu iza *v*, ali tu su drugi, morfonološki razlozi (v. Lončarić 1977, 198). U *pré:los* Carevdar, Đurđić, Čvrstec, Jakupovec, itd., odnosno *prei:laz* Reka, *pré:las* G. Mosti, *prié:laz* Ciglena itd., kao i u *pré:log* Jakupovec, Lemeš R., Ladislav, G. Maslarec, G. Mosti, Babotok, Otrovanec, Kozarevec itd., dolazi dugi vokal prema *pre*. (U Reci, Potočecu, Poveliću, M. Trojstvu i Cigleni dolazi *pá:rlog* prema mađarskom, Skok ER, a na zapadu područja u tom je značenju *celina* ili *puščara*, npr. u Đurđicu, Čvrstecu, Cirkveni.)

4.5.3. Prednji nazal, etimološko *e*

Prema *ę* dolazi redovno *a* u poznatim kajkavskim primjerima *jačmen*, *mačaja/mačava*, *zanadra*, *žalec*. Odstupa *nié:dra* u V. Cigleni. U Bojnikovcu je *pr'agišča* prema redovnom obliku *s pre-*.

Suprotno od toga dolazi vokal koji odgovara kontinuantu toga nazala, odnosno etimološkoga *e* umjesto *a* u riječima *pr'ijatel*, odnosno *pr'etel* u većini govora, a *prija-teľ* dolazi u selima Reka, Carevdar, Hudovljani, G. Mosti, Babotok, Grabrovnica, Otrovanec i Lozan. (Prvo je značenje te riječi redovno 'otac jednog bračnog druga prema ocu drugoga bračnoga druga'. Isto je tako s imenicom *možžani*, koji oblik dolazi u većini govora, a lik *možžani* zabilježen je u Reci, G. Zdelicama, G. Mostima, Babotoku, Prugovcu, Šandrovcu, M. Trojstvu i Otrovanecu.)

U izrazima za srodstvo redovan je prefiks *sa e*, odnosno *ę* (u govorima koji imaju dva fonema *e*-tipa), dok bismo očekivali glas koji odgovara kontinuantu jata (Skok ER, *pre-*). Uz *unuk* zabilježen je samo taj prefiks, npr. *pré:nuk* Đurđić, Cubinec, *pré:-vnuk* Čvrstec, Cirkvena, dok uz *preded*, *prebaba* u većini mjesta, u M. Trojstvu *pré:mnuk* *préndet*, *prembaba*, dolaze likovi s prefiksom *pra-*, tako *pre:(v)nuk*, *pradet*, *prababa* u Reci, Prugovcu, Kozarevcu, Grabrovnici i Lozanu, *prandet*, *prambaba* u Šandrovcu, V. Cigleni i Otrovanecu.

I inače kratka varijanta toga prefiksa ima vokal koji odgovara kontinuantu etimološkoga *e*, a ne jata, npr. *pregledal*, u svim govorima koji razlikuju tu kontinuantu od kontinuantu jata. Ta je varijanta *ie*. *per* i u onim primjerima specijalne svršenosti kada je u štokavskom, obično kao i u književnom jeziku, varijanta *pro-*. Kao primjer može poslužiti naprijed navedeni primjer u značenju 'progledao'.

Prema prasl. *sestra* u tri je mjesta zabilježeno *seštra*, dakle vrijednost korijenskoga vokala odgovara jatu, Velika D., Većeslavec i Carevdar. U Reci je *sé:ka* (po *seštra* ne može se ništa zaključivati) što pretpostavlja normalan razvoj, dok za druga mjesta također ili ne možemo ništa zaključivati ili nema podatka.

4.5.4. Ostali vokali

4.5.4.1. Prijelaz *a* ispred *j* u *e*, dakle *aj* u *ej*, poznata kajkavska pojava, običan je samo u nenaglašenom položaju, i to u prijedlogu *okre(j)*, ali i to izostaje u nekim govorima, npr. u Reci. U naglašenoj poziciji zabilježena je ta pojava samo u Đurđicu - *krěj*, *děj* i u Babotoku - *děj*.

Vokal *e* umjesto *a* iza početnoga *r*, zabilježio sam rijetko, npr. *rečúnajte* Topolovec i *rězišji* Čvrstec.

4.5.4.2. U Pitomači govori se *mò:m* za odmah, dakle od *mà:m* a to od *mahom*, dok se inače u tom mjestu /*a:*/ izgovara *a*. Prema tome, to će biti preuzeto iz govora koji ima *o* za stari dugi *a*. Inače se izgovor kreće od *mà:m* do *mɔ:m*, već prema vokalizmu pojedinih govora.

Drugog porijekla bit će *o* u riječi *prijeloz*, navedenoj naprijed.

Raširena je pojava da u riječi *ponedjeljak* dolazi *a* umjesto *o*, pa tako glasi onda *panđ:lež* u Carevdaru, Osuđevu, Topolovcu, Poveliću, Ladislavu, G. Maslarcu, Večeslavcu, Sremu, Velikoj, Peščeniku, dok je u Reci *pondej:jek*, a lik sa *o* dolazi većinom i na istoku područja, počevši od Mosti.

Vokal *a* umjesto *o* u *nase:ča* 'noseća, trudna' zabilježen je u Topolovcu i Jakupovcu. Samo u Jakupovcu zabilježeno je *nà:s* 'nož', *mà:st* 'most' i *s-ká:ni* 's konjima', *ká:riče* 'konjče'.

4.5.4.3. U priloško-zamjениčkom količinskom morfemu *o/u + l(i)k* dolaze i *u* i *o*, i to tako nepravilno raspoređeno po terenu i kao dublete da nije bilo moguće odrediti izoglosu i smjer razvoja, osim da se češće susreće lik sa *o*. Lik sa *u* zabilježen je npr. u Reci (*kuľko*, *tuľko*), Ruševcu i Maslarcu (*kuľko*, *tuľko*) i još nekim mjestima. Uz ta dva lika javlja se i lik bez vokala na mjestu *o/u*, i to obično kao dubleta uz jedan oblik s vokalom, tako je zabilježeno *kljiko* u Ladislavu, Topolovcu, Tremi i Poveliću.

U glagola *kopuvati*, gdje u korijenskom morfemu dolazi *o* umjesto *u*, bit će vjerovatno riječ o disimilaciji jer u idućem slogu dolazi *u*. Do te je pojave došlo sigurno disimilacijom kada je u infinitivnoj osnovi analoški dobiven *u* prema prezentskoj osnovi umjesto *o*, dakle *kupuvati* > *kopuvati*. Likovi s *o* zabilježeni su u Majurcu, Tremi, Večeslavcu, Velikoj, Jakupovcu, Ladislavu, G. Maslarcu, Prugovcu, a s *u* u Reci, Poveliću, Mostima, Babotoku, Kozarevcu, Šandrovcu, Cigleni itd.

4.5.5. Ispadanja, kontrakcije

4.5.5.1. Zanaganasno i

Na nekoliko mjesta naprijed bilo je spomenuto (v. 1.4. i 2.7.3) ili su češće navodeni primjeri ispadanja zanaganasnoga starijeg kratkog vokala *i*, npr. *góvedna*, *vilca*, *nó:s* u Reci. Pojedinačnih primjera takvog ispadanja ima gotovo u svim bilogorskim govorima, ali s obzirom na broj primjera ili kategorija u kojima se susreće velika je razlika među govorima. U najvećoj mjeri to je ispadanje zastupljeno u govorima koji imaju veći štokavski

utjecaj, odnosno pojave koje odgovaraju novoštokavskim pojavama i na drugim razinama, u prvom redu novoštokavski inventar prozodijskih jedinica, odnosno opreku po tonu i u kratkim slogovima, a nemaju progresivno pomicanje siline s kratkih slogova. Tako je npr. u Reci i V. Cigleni. Uzet ćemo za primjer Reku.

U Reci u nezavršnom položaju ispada zanaglasno prvotno kratko *i* u većini kategorija ako se time ne narušavaju pravila distribucije suglasnika. Imamo tako *vózla/vó:zla*, *góvedna*, *mótká*, *górcé*, ali *dìgnila* jer u govoru nema slogotvornoga *n*, dok je u Poveliću, Vrbici i još nekim mjestima *dìgnla* (v. 5.2.4). U završnom položaju otpalo je *i* u ličnih zamjenica, infinitivu i imperativu. Tako imamo *mèn/mén* 'meni'; *kópat*, *vózit/vó:zit* i *vóst/vó:st* te *vóz/vó:z*. Za imperativ, međutim, vrijedi ono što je rečeno za nezavršni položaj, tj. ima izuzetaka od ispadanja, npr. *dìgni* i *dìgnite*, *mékni* i *méknite*. Padežni nastavci u imenica ne otpadaju, npr. *žéni*, *kòsi* i sl.

4.5.5.2. Ostali primjeri

Na cijelom području poznati su glagolski oblici *pè:m*, *pè:s* u značenju 'ići ću, poći ću' koji su nastali od *pojem* < *pojdem*. Gdje je posebna vrijednost kontinuantne *e = ě*, dolazi njezina vrijednost.

Isto tako na cijelom je području poznato *ne:mam* i *ne:sem* (s vokalom koji odgovara kontinuantu *i*), a zabilježeno je *ní:ma* u Tremi, *ní:smu* u D. Velikoj.

U posvojnih zamjenica *mo:j*, *tvo:j*, *svo:j* na većini područja nema fonološkoga ispadanja intervokalnoga *j*. Lik *moga* i sl. uz *mojeg* dolazi u Reci i Šandrovcu, a *mę:ga*, *tvę:ga* zabilježeno je u Bojnikovcu, Špirancu, G. Maslarcu, Raščanima i Jakupovcu.

Od pojedinačnih primjera zabilježeno je *najk*, *navijek* u Roščancima, *sveno* 'svejedno' u Roščancima i Tremi, *v-pánofci* od *Paunovci*, G. Maslarcu, kako glasi službeni naziv mjesta, a obično se govori *Punovljani*.

Zanimljiva je potvrda *múčina* iz G. Križa za *Mučna* (Mala), gdje kao da imamo umećanje vokala, ali etimologija toga imena zahtijeva posebno istraživanje.

Redovno je otpadanje krajnjega *o* i *a* u priložima kao *kak*, *ovak*, *tam*, *sad*, *svud*, *zabadav* itd.

Na cijelom je području *vidla*, gdje to vjerojatno nije ispadanje vokala *e* nego analogni oblik prema *digla* (v. Skok 1956, 240, Lončarić 1977, 200).

4.5.6. Iz razvoja u tudicama

U riječi *meša* 'misa' od lat. *missa*, pravilno za kajkavštinu dolazi vokal koji odgovara kontinuantu poluglasa.

Redovno je *sobota*, a *subota* se širi iz novoštokavskih govora i književnoga jezika.

Obično je *kokur(uza)*, a čest oblik sa *ku-* bit će također utjecaj sa strane. Tako je u Ruševcu zabilježeno *kukurze*, Đurđicu *kokureza* i *kuraza*.

Kratko latinsko *o* dalo je i ovdje *a*, ali se oblici s *a* sve manje susreću. U Reci se prije govorilo *matòr* 'motor', *japátca* opatica, selo je *j'apatovec*, službeno Apatovec, u

Poljani i Večeslavcu zabilježeno je *aperú:cija*, a još je uvijek obično *ambré:la*, (*a*)*paté:ka* (redovno s kontinuantom jata i otpadanjem početnog vokala, npr. *pateí:ka* u Reci). Takvo otpadanje imamo i u *gá:cija* Reka uz *agá:cija* Jakopovec 'akacija'.

U *derektor* 'samonikla, necijepljena loza', *derekcija* i sl. dolazi *e* prema izvornom *i*.

U *pitò:n*, *pitoneć:rat* 'beton(irati)' u Reci dolazi *i* prema *i* u lat. *bitumen* te književnom i francuskom *beton*, ali će kajkavski oblik biti vjerojatno iz njemačkoga, sa *p* za *b* kao i u *pajtlin* od *beuteln*.

U riječima *fě:st* 'jako', *fě:rma* 'firma', *šě:f* 'tëglica za tekućinu' dolazi vokal koji odgovara kontinuantu jata.

Od glasovnih promjena u stranim riječima navedeno je samo nekoliko, one koje imaju šire značenje. U okviru istraživanja nije bilo moguće pratiti sve promjene, a naročito ne sve riječi u svim govorima, što se može samo u okviru posebnoga istraživanja i u vidu posebne radnje.

5. KONZONANTIZAM

U konzonantizmu u osnovi nema niti toliko raznovrsnosti niti toliko značajnijih pojava u bilogorskim i susjednim obuhvaćenim govorima kao u prozodiji i vokalizmu, pa mu je razmjerno tomu posvećena i relativno manja pažnja.

5.1. *Inventar*

U inventaru pojedini se govori vrlo malo međusobno razlikuju, i to u tome imaju li ili ne zvučni par nepalatalne afrikate i da li postoji u govoru suglasnik *h*. Ako se poslužimo teorijom o maksimalnom i minimalnom, odnosno perifernom i centralnom sustavu (v. Brozović 1972, Muljačić 1972, 146) može se reći da maksimalni konzonantski sustav obuhvaćenih govora uključuje i navedene suglasnike, a minimalni ne.

Sustav je ovaj:

p	b							m
		f	v					
t	d	s	z	c	*ʒ	n	l	r
		ʃ	ʒ	č	ʒ̣	ñ	ḷ	j
k	g	*h						

Suglasnici *ʒ* i *h* označeni su zvjezdicom jer ih nema u svim govorima.

5.1.1. *ʒ* i *h*

Fonem *ʒ* nije nađen jedino u govoru Vaške. Međutim, u nekim je govorima zabilježen samo u određenoj poziciji, i to u skupu *ʒg*, pa bi se glas *ʒ* u tim govorima mogao interpretirati kao položajna varijanta fonema *z* ispred *g*, naravno ako se u govoru ne bi našao ni jedan medijalni primjer sa *zg*. Skup *zg* u *zgaziti* i sličnim primjerima, naime, može se odbaciti jer tu *z* i *g* pripadaju dvama različitim morfemima. Takav je, na primjer, govor u Carevdaru i Potočecu, gdje je, barem u dijelu govora, *m'ozek* i *b'ezek*, ali *b'e-ʒgovina*, *dr'uzgat* itd.

Suglasnik *h* dolazi u većini govora. Nema ga u sustavu govora Otrovanca, Grabrovnice, V. Ciglene, dok se za neka mjesta nije moglo utvrditi je li u sustavu postoji ili su zabilježeni primjeri s tim vokalom citati, služenje drugim sustavom.

5.1.2. *Geminate*

U nekoliko govora, u onima u kojima je redovno ispadanje nenaglašenog, zanaglasnoga *i*, postoje dugi suglasnici. Tako npr. u Reci imamo inf. *plát:*, uz *plátit*, prema imp. *plát*, imp. 2mn *cvét:e* prema prez. 3jed *cvéte*, pridj. radni *mól:a*, m. *mólil*, prema *móla* Gjed od *mól* 'rana na jeziku goveda izazvana osjem' itd. Fonološki su moguće dvije interpretacije takvih dugih suglasnika. Prvo, mogu se smatrati posebnim fonemima i onda se znat-

no povećava inventar suglasničkih fonema. Drugo, tonetski dug konzontan može se smatrati udvojenim glasom, skupom od dva jednaka suglasnika, geminacijom. Tada inventar fonema ostaje isti, a daje se samo pravilo za izgovor takvoga skupa od dva jednaka suglasnika, tj. da se izgovaraju kao jedan dug suglasnik. Čini se da je ova druga interpretacija bolja, kao što se to obično uzima za talijanski jezik (Muljačić 1972, 239).

S obzirom na ostvaraj geminata nema nikakvih specifičnosti (v. Dieth, 415 i dalje). Može se samo spomenuti da je duljina, trajanje tih glasova, relativna veličina kao i u prozodiji, tj. što je u jednom iskazu dugo, može u drugom biti kratko i obratno, a u brzom govoru obična je neutralizacija između jednostavnih i dvostrukih suglasnika.

Fakultativno je dug *n* u primjerima kao *tón:la* i *tonla*, prema *tónil*. Međutim, to će ovdje biti prozodijskoga, fonetskoga porijekla, tj. zamjena za izgubljeno *i*. Međutim, kako takve primjere inače smatramo udvojenim glasovima, moramo i ovdje tako postupiti, bez obzira na fakultativnost i porijeklo.

5.2. Realizacija

Realizacija odgovara uglavnom opisu glasova koji su označeni istim slovima u transkripciji za Hrvatsko-srpski dijalektološki atlas (v. Brozović 1963 i Brozović 1972b).

5.2.1. Za izgovor fonema koji je označen sa *h* i o kojem je bilo riječi u prethodnoj točki kao, uvjetno rečeno, marginalnom fonemu, vrijedi upravo ono što o njemu odnosno o *h* i *x* kaže Brozović (1972b), s napomenom da je češći faringalni izgovor od velarnoga, no najčešće je to srednji glas ili, kako ga naziva Brozović "umjetni" glas.

5.2.2. Kada je bilo govora o vokalizmu (3.0.1.1), spomenut je status fonema *j*. Uz svu njegovu vokalsku prirodu, u distribuciji se on vlada u potpunosti kao konzontan, pa je i stavljen zajedno s konzontanima. Nije jasno samo na temelju auditivnog utiska je li se on od *i* razlikuje napetošću, kao što smatra Brozović (1967/58), ili po tomu da je uz to što je vokoidan također i kontoidan. Najmanje je sretna interpretacija da nije ni vokoidan ni kontoidan.

Za izgovor vrijedi ono što je rekao Brozović (1967/68 i 1972b).

Postoje razlike u ostvaraju palatalnog laterala *//*, i to od palatalnoga *l'* do našeg "normalnoga" *l*. Razlog će biti to što je u većini govora neutralizirana razlika između palatalnoga i nepalatalnoga laterala ispred visokih vokala, a razvoj je išao vjerojatno preko palatalizacije */l/* ispred tih vokala, pa je pri neutralizaciji mogao prevladati taj izgovor, a moglo je doći i do neke srednje vrijednosti jer je ponekad teško reći o kojem je glasu riječ. U nekim govorima kao da se (fakultativno) čuva razlika između glasa *l'* koji stoji prema *l* u drugim oblicima riječi, npr. *zé:l'e* 'uzele' prema *zé:la* 'uzela', i *l* koji stoji prema drugom *l* u položaju ispred nevisokih vokala, npr. *zé:je* 'kupus' i *zé:ja* 'kupusa'. To je zabilježeno u nekih ispitanika u Topolovcu. Naravno, glas *l'* tada je položajna varijanta nepalatalnoga */l/*.

5.2.3. S obzirom na izgovor tzv. "trorogih" č i č važi isto što je rečeno za homologne glasove u Jagnjedovcu (Lončarić 1977), tj. oni su bliži glasu č jednoga dijela susjeda štokavaca nego njihovom č , koji je izrazito stridentan.

5.2.4. Slogotvorno r

Za slogotvorno r rečeno je (3.0.2) da ga smatramo varijantom konzonanta $/r/$, a to isto vrijedi za slogotvorno r . Slogotvorno r dolazi u svim govorima i može se povezivati sa svim prozodijskim obilježjima kao i ostali vokali u nekom govoru. Slogotvorno r dolazi samo u Vrbici, Malom i Velikom Trojstvu, te Poveliću, a distribucija mu je ograničena na zanaglasni slog. Slogotvorne varijante ne dolaze uz vokal.

Primjeri: *vi:k r it*, *mék r la*.

5.2.5. Palatal ń ostvaruje se iza vokala u govorima zapadno od Križevaca kao *jin* ili *in'*, tj. s obično reduciranim poluvokalom ispred palatalnog ili palataliziranog nazala, npr. u Martincu *kòjn'*, *kòjn'a*, *gùjn'a*. Fonološki je bolje govoriti o fonemu ń nego o slijedu $/j/ + /n/$ (v. 5.4.5).

U Apatovcu je ń u inicijalnom položaju prešlo u j , npr. *j'emu* 'njemu', a u *j'enga* 'njega' rastavljeno je na j i u , koje doživljava metatezu.

U medijalnom položaju realizira se kao j (nazalno j), npr. k'oja 'konja'.

5.3. Distribucija

Distribucija suglasnika u bilogorskim kajkavskim govorima u osnovi odgovara distribuciji u većini kajkavskih govora, kao i distribuciji u hrvatsko-srpskim govorima uopće (v. Ivić 1968, Junković 1972, Moguš 1971, Lončarić 1977). Izdvajaju se dvije pojave u kojima se ti govori razlikuju, ne slažu, distribucija sonanta $/l/$ i zvučni suglasnici na kraju riječi.

5.3.1. Sonant l

S obzirom na sonant l , odnosno ł , govori obuhvaćenoga područja dijele se u dvije skupine. U većem dijelu govora, kako je već spomenuto u prethodnoj točki, sonant l ne može stajati ispred prednjih, visokih vokala tj. ispred i , e , $ɛ$, već u tom položaju dolazi do neutralizacije između $/l/$ i $/\text{ł}/$. Fonetski je to l ili ł , a glas koji dolazi u navedenom položaju obično dolazi i kao alofon palatalnoga l u svim ostalim položajima. Dijelovi govora, odnosno govornici koji razlikuju dva glasa i u toj poziciji ne ulaze u tu skupinu. To su obično podsustavi koji supostoje u nekom mjesnom govoru ili u govoru jedinke.

Do navedene neutralizacije dolazi u većini govora, a nema je u istočnim govorima. Zadnji su istočni govori koji za nju u potpunosti znaju Peščenik i G. Križ. U Hudovljanima te Velikoj Gornjoj i Donjoj stanje nije posve jasno. U Hudovljanima palatalizacija l ispred prednjeg vokala odnosno neutralizacija l i ł bit će fakultativna, kao što pokazuju primjeri: *šikali*, *mlá:tili*, *séali*, *mašínali* prema *bíji*, *ději*, *doá:žaji*. Primjeri kao *vrtelji-vrtelja*, s druge strane, upućuju na leksikalizaciju l u ponekim leksemima. U D. Velikoj

leksikalizacija je uznapredovala, ali nalazimo i primjere fakultativnosti, npr. *veļika* (ime mjesta), *detēļina*, *mì:sjim*, *mì:sjil*, *mòļila* prema *kulīko*, *ótišli*, *lívade*, *lèpše* itd. U Roščancima leksikalizacija je uglavnom završena, samo ponekad susreće se fakultativno pojavljivanje / npr. *vè:ļika* (ime sela), *veļiki*, *detēļina* prema *lí:cu*, *leļpo*, *ímeli*, *glé:tvo*, dok primjer kao *pokó:sji* ukazuje na fakultativnost. Fonologizaciju toga / možemo promatrati npr. u Sremu gdje je palatalizacija još živa, ali u primjerima kao *piļči* imamo /, iako tu nije / ispred *i*. U takvim primjerima to je i fonološki /, a ne *l*.

Primjera s leksikaliziranim / na mjestu *l* ispred prednjih vokala imamo i u govorima koji su udaljeniji od aree te neutralizacije. Tako su u Jabučeti zabilježeni primjeri *mòļila* i *mòļile*, u M. Trojstvu *ópļel*, u V. Cigleni *krēščelca*, *vļiè:kel*, u Bušetini *dé:teļina*, u Vaški *dēteļina*, *pa:ļiti* itd.

Nisu navedeni primjeri za govore u kojima je navedena neutralizacija pravilo. To nije ni nužno jer je to tako automatski da ako bismo polazili od pretpostavke o fonetskoj vrijednosti palatalizacije - u fonološkoj transkripciji može se pisati *l*. Za ilustraciju navodimo činjenicu da mnogi govornici tih govora obično i onda kada žele govoriti književno, kada svjesno izbjegavaju dijalektalne crte, u tom položaju izgovaraju /, odnosno *l'*, npr. u m. i ž.r. mn pridjeva radnog, dakle *-ļe* i *-ļi*.

Prema tome, nije točna Sekerešova generalizacija za kajkavske govore oko Virovitice (obuhvatio je S. Gradac, Lozan, Bušetinu i Bukovicu): "Suglasnik *l* se izgovara kao /j ispred glasa *r'*" (Sekereš 1975, 183). Primjeri koje on navodi, *gūļiti* iz Bušetine i Lozana, *sōļiti* iz Bušetine upravo su primjeri u kojima je / leksikaliziran.

5.3.2. Zvučni turbulenti

Za razliku od ostalih kajkavskih govora u kojima u završnom položaju u riječi ne stoje zvučni turbulenti, gdje dakle dolazi do neutralizacije zvučnih i bezzvučnih turbulenata, u bilogorskim i susjednim kajkavskim govorima stanje je neujednačeno. Dok u jednim govorima, uglavnom više na zapadu, imamo isto stanje kao i u većini kajkavskih govora, dakle zvučni suglasnici ne dolaze na kraju riječi, u drugima, uglavnom više na istoku i u govorima koji su u kontaktu sa štokavskim govorom u istom mjestu, npr. u Reci, većinom i u tom položaju zvučni turbulenti mogu stajati. Takvo stanje zabilježio je i Sekereš (1975, 182), koji navodi: "U kajkavskom narječju se zvučni suglasnici na kraju riječi mijenjaju u bezzvučne. Ta glasovna pojava se djelomice održala samo u Starom Gracu, dok se u ostalim naseljima s kajkavskim govorom posve izgubila". "Ostala" su mjesta, kako je naprijed navedeno, Lozan, Bukovica i Bušetina, međutim moram dodati da sam je i u tim mjestima bilježio u nekih govornika bezzvučne turbulente gdje su u polaznom obliku zvučni. To bi značilo da u toj pojavi pojedini mjesni govori nisu ujednačeni, da postoje dva podustava koji su ili fakultativni ili socijalno distribuirani.

Budući da je i u onim govorima koji čuvaju dvije serije turbulenata s obzirom na zvučnost, na kraju riječi moguć obezvučen, odnosno kako se često kaže "poluobezvučen" izgovor zvučnih turbulenata, a u stvari riječ je o obezvučenim glasovima, ali uz čuvanje razlike između tih dvaju nizova fonema jer se razlikovnost održava zalihosnim

obilježjem napetošću, dakle umjesto lenisa u tom se položaju tada izgovaraju medijalni turbulenti.

Zbog takvoga stanja bilo bi potrebno u svakom mjestu obaviti istraživanje znatno većeg broja ispitanika da bi se dobila prava slika stanja u govoru nego što je to bilo moguće. Takvo je istraživanje bilo moguće samo u nekoliko govora, pa se ne mogu dati eventualne izofone te pojave, osim one koja je okvirno navedena na početku ove točke.

U skladu s onime što je rečeno naprijed, u transkripciji (t. 0.8), kada se donose uzorci riječi kao primjeri za neku drugu pojavu u fonološkoj transkripciji na kraju riječi piše se zvučni suglasnik ako se on pojavljuje u nekim od obuhvaćenih govora, dakle ako je primjer za prozodiju piše se *mla:d*, iako se u nekim govorima na koje se odnosi primjer izgovara upravo na kraju riječi *t*, kao što se i neki vokalski fonem izgovara u stvarnosti na tri načina, npr. *a*, *ɑ*, *ɔ*.

5.4. Povijesni izvod

Većina suglasnika odgovara homolognim praslavenskim suglasnicima, homolognim suglasnicima u drugim kajkavskim govorima, kao i homolognim suglasnicima u većini naših drugih dijalekata, pa i drugih slavenskih jezika. Zato se i neće govoriti o svakom suglasniku posebno, već samo o onim suglasnicima, odnosno skupinama suglasnika koji su po nečem karakteristični za bilogorske govore.

5.4.1. Praslavenski *tj* i *dj*

Bilogorski i susjedni kajkavski govori nalaze se u onom dijelu kajkavskoga narječja u kojem se prasl. bezvučni palatalizirani dental izjednačio sa starim *č* u *ć*, a zvučni njegov parnjak dao je *č̣*, zbog čega je Belić (1929) mislio da je tomu dijelu kajkavštine osnova štokavska. Na drugom sam već mjestu rekao da se ne poklapa razvoj *q = /* s razvojem tih prasl. glasova, kako je to pisao Junković (1977, 211, Lončarić 1977), već se i te izofone sijeku, kao što je to i najobičnije. Prema tome, uobičajeni primjeri iz slavističke literature kada su u pitanju navedeni glasovi glase: *meč̣a* i *sveč̣a*.

Kao i u nekim drugim kajkavskim govorima koji imaju *č̣* za *dj*, redovni su poznati primjeri s *j*: *vojka*, komp. *krajši*, *slajši* u većini govora, *nazaj*, u nekim govorima, npr. Reka, Jakupovec, Mosti, ali samo *tu:či*.

Redovno je *ječ̣* ili *ječ̣̣* rjeđe *vič̣*, odnosno *vič̣̣* 'vidi', jer je češće *viš* Carevdar, Rašćani, Čvrstec, Jakupovec, Topolovec, Cirkvena, Potočec i dr.

5.4.2. Skupovi *stj*, *zdj*, *skj*, *zgj*

Skupovi *stj* = *skj* i *zdj* = *zgj* dali su *šč̣* i *žč̣̣*, što se podrazumijeva s obzirom na sudbinu *tj* i *dj* jer je ta area šira od *č̣* i *č̣̣* za *tj* i *dj* (v. Ivić 1966, Junković 1977, 211). Prema tome, imamo *kršč̣en*, *dežč̣a* (ako nije zamijenjeno s novijim *kiša*), *možč̣eni*/*možč̣ani*, *pišč̣i* itd.

5.4.3. Skupovi *labijal + j, l + ɔj i l*

Stanje je kod ove kategorije, odnosno kod prakajkavskoga / (podrazumijeva se da je kod starih skupova *labijal + j* u prakajkavskom dobiveno *ʃ*) slično stanju kod šumnih suglasnika, upravo je još teže odrediti neke pravilnosti ne samo s obzirom na geografsku distribuciju, već ponekad i u jednom govoru. Naime, prevladavaju oblici s *ʃ*, ali jedni primjeri javljaju se u jednom govoru s *ʃ*, u drugom s *l*, drugi primjeri sad s *l*, a sad s *ʃ* u istom govoru. Tako je zabilježeno *klju:č* u Carevdaru, Đurđicu, Cubincu, Čvrstecu, Cirkveni, Poveliću, Ladislavu i Maslarcu, a *klū:č* u Potočecu, Mostima i Babotoku, Otrovancu, Kozarovcu, Prugovcu; *kľu:n* je zabilježeno u Đurđicu, Cubincu, Čvrstecu, Topolovcu, Jakupovcu, Potočecu, Poveliću, Mostima, Otrovancu, Kozarevcu, Lozanu, a *klū:n* u Carevdaru. U *prijateʃ* uvijek je *ʃ*, a u *prijetel/pretel* samo je u Poveliću zabilježeno / (*prè/ref*) (v. 4.5). Isto je tako redovno *sliva, gliva*, ako nema neutralizacije *l* i *ʃ*. U Majurcu zabilježeno je *zém̩la, lū:di, štá:gel, crlénec* uz *póʃič* 'pola litre', *téʃe, mǔ:ʃi*, dakle s novijim / ispred visokih vokala, ali je to u Majurcu fakultativna pojava, kao što pokazuju primjeri *pústili, bé:ʃi, livada* i sl. U Reci redovno je / na odgovarajućim mjestima, ali ipak *po-bóʃalo*.

Koliko je teško snimiti pravo stanje, toliko je lakše pretpostaviti razvoj. Područje ovih kajkavskih govora bilo je u arei koju je zahvatila depalatalizacija / i *ɲ*. Tada se vjerojatno pojavljuje pojava palataliziranja / ispred prednjih vokala, dakle komplementarna distribucija. U nekim drugim kajkavskim područjima došlo je do sličnih, ali nešto drukčijih pojava. Zanimljiv je razvoj u kalničko-prigorskim govorima, npr. u samom Kalniku, gdje do te palatalizacije dolazi samo ispred *i*, a ne i ispred *e* i *e̞*. Teško je reći je li depalatalizacija temeljnog kajkavskoga / bila završena ili ne kada se javlja element koji utječe na čuvanje, odnosno ponovno javljanje toga glasa i u drugim položajima, tj. kada dolazi do kontakta sa štokavskim govorima koji imaju taj glas. Najvjerojatnija je pretpostavka da je na dijelu područja palatalizacija bila završena, a na dijelu ne, kao što je i drugotna palatalizacija / ispred prednjih vokala zahvatila također samo dio područja. Interferencijom i miješanjem govornika različitih govora u toku 3-4 stoljeća došlo je do stanja kakvo je danas.

Palatalni lateral vjerojatno nije nikada ni bio izgubljen ni iz jednoga od govora ako je i bio depalataliziran u te dvije kategorije o kojima se govori. Naime, nije zabilježen ni jedan primjer depalataliziranog / u skupini *l + ɔj* dakle samo *ze:ʃa, vese:ʃa* i sl. Treba pretpostaviti da se do depalatalizacije razlikuju / i skup *ʃj*, a kod depalatalizacije / dolazi do prefonologizacije *ʃj* u / . Redovan je / u *pľú:ča* Reka, Grabrovnica, Šandrovec, odnosno *klju:ča* Đurđic, Topolovec, Čvrstec, Mosti za **plutja*.

5.4.3.1. Posebni primjeri sekundarnoga /

Iako je većinom i / na mjestu staroga / također sekundaran u bilogorskim govorima, kao i / ispred prednjih vokala, kako je pokazano u prethodnoj točki, ovdje je sekundarnim nazvan onaj / koji se pojavljuje u pojedinim položajima i riječima na mjestu starijeg / ili *j*. Ovamo ide i stara skupina *labijal + ɔj* jer primjeri s tom grupom dolaze sad s *ʃ*, sad s *ʃ*, pa prema tome treba pretpostaviti da u bilogorskim govorima u tom skupu nije dobiven

epentetski /j/, tj. nije dobiven samostalnim razvojem već posuđivanjem cijeloga lika riječi, dakle *divli* za *divji*. Lik s /j/ zabilježen je u Mostima, Babetoku, Kozarevcu, Prugovcu, ali vjerojatno bi se i tu mogao susresti lik s /j/, kao što se u drugim mjestima, pa tako i u Reci, čuje sve više lik s /j/, ali se zna da je onaj pravi, "domaći" lik *divji*.

Sekundarno /j/ nalazimo u *meŕlja/meŕkla* u Hudovljanima, zatim *meŕkla* u Mostima i novijim podravskim selima Grabrovnici, Kozarevcu i Prugovcu, dok je obično *mekla*, a u Otrovancu je zabilježeno *metla*.

Zabilježeno je po jednom *pékelj* 'pakao' Roščanci, *jaŕljan* Peščenik, *piŕluk* D. Velika, *oŕbuk*, *prpŕlika* 'paprika', *paradajzŕin*, *rá:zboŕnik* 'razbojnik' i *juŕbenica* Pitomača. Ovaj zadnji lik susreće se češće, npr. i u Zagrebu. Zatim *rá:/* u Prugovcu i Kloštru uz obično *rá:l* 'jutro, mjera za zemlju'.

5.4.4. Spirant h

O ovome je suglasniku već bilo govora na dva mjesta, i to kada se govorilo o distribuciji slogotvornoga *ŕ* (t. 4.4), te o inventaru suglasnika u ovom poglavlju, pa se to ne bi ponavljalo. Kako je rečeno već na navedenim mjestima, slika je veoma šarolika kod ovoga fonema, kao i inače u našem jeziku.

5.4.4.1. Inicijalni položaj

U većini govora izgubljen je stari *h* bez traga, dakle suprotno od onoga stanja ispred slogotvornoga *ŕ*. Redovno je *rá:nit*, a *hrá:nit* je zabilježeno u Sremu, isto tako *odi*, a *hodi* je zbilježeno u Carevdaru, Potočecu i G. Maslarcu. Bolje se čuva *h* u oznaci za 'heljdu', pa tako dolazi *ajdi:na* u Lemešu V., Raščanima, Topolovcu, Potočecu, Ladislavu, G. Maslarcu i Babetoku, 'ajda u Tremi, 'elda u Poveliću, a *hajdi:na* u Carevdaru, Cubincu, Čvrstecu, Osudevu, Lemešu Ravenskom, G. Mostima i Sremu, *h'ajda* u Đurđicu, Osudevu, i Poljani. Zamjena s *f*, osim *fižu*, *fi:ži* u tom položaju zabilježena je samo u jednom primjeru ispred *r*, i to u *frúšt* 'hrušt', u Tremi, Lemešu V., Đurđicu i Cubincu, uz *rišt* u Jakupovcu, Potočecu, Majurcu, Cirkveni i Poljani te *rišć* u G. Zdelicama, G. Mostima i Babetoku. Lik sa *št* svjedoči o novijem preuzimanju te riječi.

Ne izostaje specifičan razvoj u glagola *šteti*.

5.4.4.2. Medijalni položaj

U središnjem je položaju sudbina spiranta *h* različitija: može biti u pojedinim riječima, odnosno u nekoj okolini zamijenjen samo s *v*, samo s *j*, može i s jednim i s drugim suglasnikom, a uz to još može biti i sačuvan, a može biti i bez zamjene.

a. Sačuvan je u kojem govoru, a zamijenjen obično u većini govora ili nezamijenjen. Primjeri: *greh'ota* Lemeš V., Potočec, G. Mosti, Kuštani, ispao bez zamjene *ugre'ota* Povelić, Ruševac, *grij'ota* Đurđic, Čvrstec, Osudevo, Cirkvena, Poljana, Prugovec, Kozarevec; *kuh'ina* Hudovljani, *ku'ina* G. Maslarec, Babetok, *kuna* G. Mosti, Reka, *kuj'ina* Lemeš Ravenski i Ladislav, a zamijenjen je s *v* u većini govora; *mehuna/mehuine* Carevdar, Đurđic, Cubinec, Potočec, Lemeš R., Hudovljani, *me'una* Topolovec, Povelić, Ladislav, G. Maslarec, G. Mosti, Babetok, Srem; *d'rhtal* Carevdar, *d'rftal*, *dršće* Čvrstec, G. Mosti,

Babotok, Hudovljani, a u većini govora zamjena je *k* - *drktal*, *dršće*; *mač'aha* Carevdar, Potočec, Lemš R., *mač'aa* Poljana, u *mač'aja* Majurec, Reka, G. Mosti, Babotok, Hudovljani, Kuštani, Cirkvena te zamjena s *v* u *m'ač'ava* Roščanci i *mač'ava* u većini govora.

b. Samo s *v* na cijelom području zamijenjen je *h* uz *u* i *o*, npr. u riječima *sù:v*, *m'uva*, *ra'sove*, *jú:va*.

c. Samo s *j* zamijenjen je iza *ę*, odnosno *e* ako nema *ę*, u *sneja*.

5.4.4.3. Finalni položaj

Iako finalni položaj alternira s medijalnim u svim primjerima, izdvojen je jer se u tom položaju javljaju neke osobitosti.

Za 'grijež, grijeha' zabilježeno je *grje:ha* u Kuštanima, *grę:h*, *grę:ja* u Babotoku, a u većini govora *grę:* (rjeđe *grę:j*), *grę:ja*. Za *vrh*, *vrha*, zabilježeno tako u Babotoku, *v'r*, *v'ra* u Lemešu R., *v'rj*, *v'rja* u Pešćeniku, a u većini govora dolazi *vrv*/*vrj*, *v'ra*.

Izdvaja se poznati lik *siromak*.

5.4.5. Skupovi *nj* i *n + ɔj*

Staro i novije *nj* sačuvano je u većini govora bez promjene, a o realizaciji u govorima zapadno od Križevaca v. 5.4.5.

Obično je *kn'iga*, a *kn'iğa* je zabilježeno u Mostima, Topolovcu, Otrovancu, Grabrovnici, dakle bez palatalizacije *n* ispred *i*, kao što izostaje i palatalizacija *l* u *gliva* i *sliva* ispred *i* u polaznom sustavu (što se vidi u govorima u kojima nema neutralizacije *l* i *l'* u tom položaju). Isto tako imamo *gni:l* u Topolovcu, Jakupovcu, Mostima, Otrovancu, Grabrovnici, prema *gni:l* u većini govora. U novijim podravskim selima, Otrovancu, Grabrovnici, Kozarevcu i Prugovcu govori se i *grñ:ɔj*.

Obično je *mr'eña* prema *mr'ena* u Reci. Isto tako *vú:ña*, *fan' dosta*, a redovno je *plaven* prema *paveñ* u Rašćanima i Reci. U D. Mostima zabilježeno je *štruvia*.

U *pe:deñ*, potvrde samo s *n*, stoji taj glas prema *l*, dok u *s'umłati*, potvrde samo tako, osim u Prugovcu *sumriati*, i u *d'imłak* Đurđić, Cirkvena, Babotok, Otrovaneć, dolazi *l* prema *n*. Potvrđeno je i *d'imłak* Poljana, Čvrstec, Trema, Ladislav.

Obično je *žr:ni*, a *žrñi* potvrđeno je u Cubincu, Otrovancu, Prugovcu, *žr:veñ* u Reci i Cigleni.

Prema *slà:mka*, tako u Šandrovcu, obično je *slà:nka*, a u Potočecu i novijim podravskim selima *slà:nka*.

5.4.6. *vɔ* (-)/*vɔ*

Morf *vɔ*(-)/*vɔ* - dao je u velikoj većini govora *v* i *vu*, npr. *f'ižu*/*v'ižu*, *f'i:ži*/*vi:ži* - *v'u nega*, *v'u ñem*, *v'u:se*, *v'u tom*, *vju:tro* *vù:š*. U Vaški je u (v. 4.5.11), kao i u kajkavsko-štokavskim govorima.

5.4.7. 3

O porijeklu toga zvučnoga parnjaka afrikate *c*, zapravo bilo je već govora kada je raspravljano o njegovu fonološkom statusu u inventaru (t. 5.1), tj. rečeno je da se pojavio na

mjestu starijega *z* ispred *g*. Ovdje treba još samo dodati da je njegovom nastanku pomoglo i to što je na mjestu zvučnoga parnjaka afrikate *c* bila "rupa, prazan pretinac" (v. i Junković 1977, 96).

5.4.8. Palatalno *r*

Kod palatalnoga *r* redovan je kajkavski razvoj, pa imamo *z'orja*, *m'o:rje*, *'orjem*, *več'e:rija*, ali *l'ončar* i *lončá:ra*, *c'ar*, i *c'ara* itd. Treba reći da se sve manje susreću likovi *s j*.

5.4.9. Skupovi *turbulent + bj*

Od skupa *turbulent + bj* nastali su skupovi *turbulent + j* koji se dalje ne mijenjaju, kao ni inače u kajkavštini. Međutim, interferencijom unose se na mjesto pojedinih skupova glasovi u koje ti skupovi inače prelaze. Tako uz *cvrtje* dolazi u Reci *cvèi:tje* i sve više *cvèi:če*, *grò:zdje* i *grò:žže* itd.

Zabilježeno je samo *rožak*, *brača*.

Iza šustavih glasova *j* obično ispada pa je *bo:ži*, *vra:ži*, ali i *bó:žji* i *vrá:žji* npr. u Poveliću.

U ljed ž. r. na suglasnik, međutim, nastavak glasi u većini govora *-iju(m)*, npr. *kostiju*, *mastiju*, *rečiju*, ali npr. u Reci *kóstjom*, *mástjom*, *kokóšjom*.

U složenicama glagola *iti* imamo sekundarne skupove *jt* i *jd*, npr. *do:jt*, *do:jdem*, što je potvrđeno gotovo u svim govovima.

5.5. Pojednostavljanje skupova

U bilogorskim i susjednim kajkavskim govovima susrećemo poznate kajkavske (od kojih neke nisu samo kajkavske) promjene suglasničkih starih skupova, od kojih je o nekim već bilo i govora. Obično je riječ o pojednostavljanju skupova, bilo ispadanjem kojeg od suglasnika, bilo promjenom razlikovnih obilježja suglasnika, tj. zamjenom jednoga suglasnika drugim, i to kao rezultat asimilacija ili disimilacija.

5.5.1. Zamjenu dentalnih okluziva u velarne ispred *l* u poznatim primjerima *metla* → *mekla* (potvrde su naveden kod *l*), *gle:tvo* susrećemo na cijelom području. Glagol *kl'ačiti* potvrđen je u Reci, Đurđicu, Cubincu, *nakla* 'na tlu' u selima zapadno od Križevaca, *pòkla* za *potla* (tako je u Reci) "poslije" u Hudovljanima.

5.5.2. Disimilaciju po nazalnosti u primjerima *gu:vno* i *pl'avna* susrećemo na cijelom području. Isti je uzrok, a različiti rezultati u već spomenutim primjerima *sumłati* i *d'im-lak*. Asimilaciju po nazalnosti imamo u primjeru *r'imniak* iz Ruševca, *ramnice* u Cubincu i Đurđicu.

Navodeni su naprijed primjeri asimilacije po mjestu izgovora pri prijelazu *mk* u *nk/nk slà:nka*. Može se navesti i *hù:nka*. Disimilaciju prema *č* i asimilaciju prema *m* imamo u *p'očmem*, u većini govora.

5.5.3. Početno *v* otpalo je ispred drugoga suglasnika u primjerima *la:t* od *vla:t* 'klip kukuruza', *la:si*, *la:kno*, *d'ovec*, *t'ork*, *n'utri*. Obično je *zé:ti*, *z'emem*, *preze:ti* ali i *prevze:ti*, *čera*, ali i *fčera*, npr. u Reci. Međutim, u Reci je *sté:čen* prema redovnom *té:čen* 'ukusan'.

U središnjem položaju, između dva suglasnika *v* je ispalo u primjerima *četrték*, *sra:b* i *srbi*, rjeđe je *tr:d*, Carevdar, Otrovanc, uz obično *tvr:d*.

Redovno je *sra:ka*, ali *šr'aka* u Povelicu.

5.5.4. Otpalo je obično početno *p* u *tica*, i izvedenicama, *č'ela/če:la*, ako nije *čme:la* kao u Reci, Ladislavu i podravskim selima. U *pšenica p* obično nije otpalo, ali *s'gnica* npr. u Lemešu R.

U navođenom primjeru *klj:ča* prešlo je *p* u *k*.

U velikoj većini govora otpalo je *v* u glagola *mre:ti*, *m'erne* i *nuk*, prema npr. Reci gdje je *vmreí:t* i *vrúk*.

Unutar riječi otpalo je *v* u *cr/en/cr/en*, u svim govorima, rjeđe se susreće *n'aek*, npr. u Majurcu te *si 'svi' s'aki* npr. u G. Velikoj, Otrovancu, Grabrovnici, Prugovcu, te u selima zapadno i sjeverno od Križevaca. U Ruševcu zabilježeno je *r'oišče* za Rovišće.

5.5.5. Dental *g* otpao je u početnom položaju ispred *d* u *de*, npr. Večeslavac, Ruševac, prema *negde*, *dí* uz *gdi* u Reci prema *négdi*.

Otpada *d* u središnjem položaju u skupu *dn*, npr. *t'ijeni* u Otrovancu, Grabrovnici, Kozarevcu prema redovnom *tę:dni*. U broju *jen*, obično uz *jedęn*, otpalo je *d* u više govora prama *j'edna* u Ladislavu, Prugovcu, Reci itd.

U većini govora otpalo je *t* u početnom položaju ispred *k* u zamjenici *ko:*, i u složenicama, npr. *n'iko*, ali u njima se *t* manje gubi, npr. u Reci je *ko:* uz *níko* i *nítko*, *něko* i *nětko*.

U Babetoku je zabilježeno *n'esče* i *n'isče*, kako je to u obližnjim podravskim govorima.

U *ošel*, *ošla* vjerojatno je riječ o prefiksu *o-* ili otpadanju *t* (ili *d*) od polaznog *odšel*. To je rjeđi lik, npr. u Ladislavu, G. Maslarcu, V. Cigleni, uz češći *očel* koji pretpostavlja polazni oblik *otišel*, kako glasi i danas taj oblik u nekim govorima, npr. u Babetoku, Otrovancu, Grabrovnici, M. Trojstvu i inače u kajkavskim govorima.

Zabilježena je i poznata kajkavska promjena *t* u *d* u glagolu (po)držči (Trema) uz proširenije *tr:k*.

5.5.6. Zabilježeno je *slav'onija/slav'unija*, npr. u Cubincu, Čvrstecu, Rašćanima.

U Vaški je zabilježeno *st'akor*.

5.5.7. Razvoj suglasničkih skupina u središnjem položaju bio je različit. Zabilježeno je samo *laket*. Obično je *mekek*, *meka*, uz što može postojati i novije *mekan*. Obično tu riječ slijedi i *lekek*, *leka*, ali u više govora postoji samo *lagan*, npr. u Reci, uz *mėkan*, i Čvrstecu uz *m'ėkek*.

Od *noḡti* u većini je govora *noft*, *nofti*, u Otrovancu i Prugovcu Njed glasi *n'ovet*, a u Poveliću, M. Trojstvu, Cigleni, Grabrovnici, Kozarevcu imamo *n'oket*, u Reci *nòkt*.

5.5.8. Novi *c* nastao je od *t + s* u *prícnil* (Reka) (od *pritisnil* nakon ispadanja zanaglasnoga *i*) *pocuknie:nka*.

6. VAŽNIJE MORFOLOŠKE ZNAČAJKE

6.0.1. Kao što je rečeno u Uvodu, morfologija nije u potpunosti istraživana u svim obuhvaćenim govorima, već samo u tri govora različita tipa, i to u Topolovcu, predstavniku centralnih bilogorskih govora i govora s akcentuacijom Ivšičeva tipa IV₂ te s vokalizmom 6-6/5-..., u Pitomači, predstavniku drugog važnijeg tipa govora - u akcentuaciji tipa "V" (v. 2.1), a u vokalizmu tipa 5-5-5, te u Reci, s akcentuacijom tipa IV/"V" i s fonološkom modulacijom i u kratkom slogu te s vokalizmom 5-6-6. Na taj su način obuhvaćeni najvažniji tipovi govora. Osim toga, na raspolaganju mi je bio ispunjeni upitnik za OLA govora Cubinca (Šojat, Cubinec). Taj je govor istoga tipa kao i topolovački, tako da je za centralne govore postojala opširnija građa iz dva, s obzirom na područje koje zauzima taj tip, udaljena punkta.

U većini govora praćene su samo neke morfološke značajke za koje se pretpostavljalo da mogu biti važne za grananje dijalektnog pejzaža, bilo s obzirom na morfološku strukturu, bilo s obzirom na genetsko-dijakronijske odnose i na sredstva morfoloških oznaka. Praćene su, dalje, i one morfološke značajke za koje je pri istraživanju zaključeno da bi također mogle imati takvu važnost. Osim što su takve praćene značajke važne za određivanje mjesta bilogorskih kajkavskih govora u okviru kajkavskoga narječja, one ujedno mnogo znače i za planiranje i izvođenje potpunoga istraživanja morfologije tih govora.

6.0.2. U morfološkoj strukturi bilogorskih i susjednih kajkavskih govora ima malo crta koje ih izdvajaju od drugih poznatih kajkavskih govora, odnosno malo je crta koje člane to područje na manje dijelove. Takve su DLImn (tj. njihov sinkretizam ili čuvanje posebnih oznaka), DLjed *a*-deklinacije (jednačenja s Gjed ili ne), Ajed *o*-deklinacije (sinkretizam s G ili N), razlikovanje supina od infinitava u svih glagola ili samo reliktno, poseban oblik za V ili ne i još neke pojave. Možda je ovdje potrebno precizirati polazište s kojega se polazi pri određivanju što jest, a što nije strukturna morfološka crta u odnosima između različitih govora. Pokazat će se to na primjeru morfoloških sredstava, koja također čine strukturne odnose. O tom je pisao Ivić (1959), posebno u uvodu, ali kod morfoloških sredstava nije pravio tu distinkciju. Ako dva govora imaju različite nastavke u ljed u istih imenica, tj. ako su ti nastavci homologni, onda tu nema strukturne razlike na morfološkoj razini. Međutim, ako dvije imenice u nekom govoru imaju i dva različita nastavka u ljed, a u drugom govoru jedan isti nastavak, onda između ta dva govora postoji strukturna razlika. Prema tome, inventari nastavaka sami po sebi i razlike među njima od govora do govora ne moraju imati odmah strukturno značenje. Ako neka imenica u tom padežu ima isti nastavak u dva govora, ali u jednom govoru postoji sinkretizam s drugim padežom, onda je to također strukturna razlika.

6.0.3. Prozodijske oznake oblika

Prozodijske oznake pojedinih oblika koje su karakteristične za kajkavsko područje, odnosno za bilogorske i susjedne kajkavske govore obrađene su u poglavlju o dijakronijskoj prozodiji i neće se u principu o njima govoriti ovdje.

Neke su prozodijske razlike u oblicima između različitih govora rezultat razlika u osobinama prozodijskih sustava, a ne razlike u prozodijskoj oznaci oblika. Na primjer, takva je razlika između *l'eti* (ili *léti*) i *let'i*: jer drugi oblik ne može doći u govorima koji nemaju naglašenu ultim. Oblici *l'etimo* (ili *létimo*), međutim, mogu doći u istom prozodijskom sustavu u kojem i oblik *let'i:mo* pa je onda to relativna morfološka razlika.

6.1. Padežni sustav. Vokativ i dual

Suprotno od onoga što se obično kaže za kajkavsku deklinaciju da nema vokativa, tj. da nema posebnog oblika za taj padež, većina bilogorskih govora ima poseban oblik za vokativ, barem u jednoj kategoriji, i to ženskih osobnih imena. Riječ je o onom obliku ženskih imena koji je po polaznom sustavu hipokorističan, a često ima to značenje i danas. Jasno je da je to relik i taj vokativ možemo smatrati iznimkom od pravila, ali s isto toliko prava možemo smatrati da vokativ postoji u sustavu, samo što veći dio imenica nema poseban oblik za njega, već imamo sinkretizam s nominativom.

Budući da, vjerojatno, u svim govorima (iz nekih sela nema potvrda), postoje posebni oblici za brojnu konstrukciju s brojevima 2, 3, 4 za srednji rod, dakle također za manji dio jedinica koje se dekliniraju, to znači da u bilogorskim i susjednim govorima možemo govoriti o padežnom sustavu u kojem se razlikuje 16 različitih padežnih oblika. Pojedine imenice nemaju toliko oblika jer u svakom deklinacijskom tipu postoji sinkretizam između nekih padeža, kao što ni u drugim hrvatsko-srpskim idiomima nema imenice s 15, odnosno 14 različitih oblika. Ivić navodi npr. bački govor koji razlikuje "15 principijelno različitih oblika" (1959).

Primjeri za Vjed mogu biti *báro*, *káto*, redovno sa silaznom modulacijom ako modulacija i nije fonološka, za nominative *k'ata*, *b'ara* i *ká:ta*, *bá:ra*, što je zabilježeno u većini govora. Takvog vokativa nema, npr. u Reci, barem ne u neutralnom značenju. Ipak se i u rečkom govoru čuju takvi vokativi u ekspresivnoj upotrebi, ali to bi moglo biti služenje drugim sustavom, iako se ne isključuje da su i ovdje to relikti.

U većini govora u brojnoj konstrukciji s 2, 3, 4. postoji živi padežni oblik. Međutim, u nekim govorima postoji poseban oblik samo za jednu imenicu - *leto*, dakle 2, 3, 4 *lete*, ali 2, 3, 4 *mesta*, *sela* itd. Tako je npr. u Reci u svakodnevnom govoru, dok pojedine starije osobe prihvaćaju i oblike 2, 3, 4 *séle*, *kórite* kao ovjerene, ali ih u svakodnevnu govoru ni oni više ne upotrebljavaju.

6.1.1. Pregled imeničkih nastavaka

Nastavci koji dolaze u više govora na prvom su mjestu. Točkom i zarezom odvojeni su nastavci koji pripadaju različitim sustavima, bilo u različitim govorima bilo u istom govoru kada u njemu supostoje (pod)sustavi, odnosno - ako i na morfologiju primijenimo stavove o maksimalnom i minimalnom sustavu - nastavci odvojeni točkom i zarezom pripadaju pojedinim minimalnim sustavima. Kosom crtom odvojeni su nastavci koji su varijante u jednom te istom sustavu, i to morfonološki uvjetovane alternante. Zarezom su odvojene leksički uvjetovane varijante i slobodne varijante.

Budući da jedan nastavak onoga padeža koji u različitim sustavima, govorima, ima različite nastavke, ne uvjetuje obavezno neki određeni nastavak u drugom padežu u kojem također ima više nastavaka - kombinacija različitih nastavaka daje nekoliko različitih sustava, koji se jedan od drugoga razlikuju u jednom ili u dva padežna nastavka.

6.1.1.1. Imenice muškog roda o-deklinacije

	Jednina	Množina
N	- ϕ	- i
G	- a	- ov/- ev, - ϕ ; - a
D	- u	- om/- em; - ima; - ema
A	ž. - G, než. - A ili G	- e
V	= N	= N
L	- u	= I
I	- om/- em	- i; - e; - ima; - ema
	Oblik uz brojeve 2, 3, 4	
NA	- a	

6.1.1.2. Srednji rod

	Jednina	Množina
NAV	- o/- e	- a, - a:
G	- a	- ϕ /i; - a
D	- u	- om/- em; - am; - ima; - ema
L	= D	= I
I	- om/- em	- i; - e; - ima; - ema; - ama
	Oblik uz brojeve 2, 3, 4	
NA	- e; - a	

Imenice *n-* i *a-*deklinacije - uz poznat odnos (i problem interpretacije, v. Ivić 1959a, Junković 1972) NAV jednine prema ostalim padežima - imaju iste nastavke.

U jednini ne postoje različiti sustavi. S obzirom na padeže u množini postoji više sustava, koji se najviše razlikuju po nastavcima za D, L i I, a to još više nego u imenica *m. r.*, jer u nekim govorima imenice *s. r.* preuzimaju nastavke *a-*deklinacije.

6.1.1.3. A-deklinacija

a) Ženski rod

	Jednina	Množina
N	- a	- e; - ξ
G	- e; - ξ ; - ξ :	- ϕ ; - i; - a
D	- e; - i; - ξ	- am; = I
A	- u	= N
V	= N, - o	= N
L	= D	= I; - a; - aj
I	- u; - um; - om	- ami; - ama; - am

Oblik uz brojeve 2, 3, 4

NA - e; ě

b) *Muški rod*

Imenice muškoga roda ove deklinacije imaju (1) ako su apelativi, iste nastavke kao imenice ženskoga roda, npr. *sluga*; (2) osobna imena ove deklinacije, koja su porijeklom hipokoristici, imaju u N (V) nastavak u nekim mjestima isti, kao imenice ženskoga roda, npr. *jôza* u Sedlarici, ili - o, npr. *í:vo* u velikoj većini govora.

6.1.1.4. *I-deklinacija*

	Jednina	Množina
NAV	- \emptyset	- i
G	- i	- i
D	- i; - e	= I; - em, - om, - am, - jam
V	= N	= N
L	= D	= I
I	- ju; - iju; - jum; - ijum; - jom	- ima, - jam, - am - jama, - ami, - jami, - mama
	Oblik uz brojeve 2, 3, 4	
NA	- i	

6.1.1.5. *Prozodijske oznake padeža*

Neki padeži imaju istovjetne nastavke, ali ipak ne postoji između njih potpun sinkretizam, jer između oblika za padeže postoji razlika u prozodijskoj oznaci.

DLjed. Između ta dva padeža česta je razlika u imenica m. r. o-deklinacije, jer je u L osnovni vokal dug prema kratkome u D, npr. *st'ohu - sto:hu, m'ostu - mo:stu, pl'otu - plo:tu* itd. (v. 2.4). Razlika može postojati i u modulaciji, npr. u Reci D *klēm k vlá:ku - L idem po vlá:ku, grá:du - grá:du*, a može doći i do neutralizacije te razlike, npr. *ne vesělīm se tom vlá:ku, DL lá:du 'hladu' prema G lā:da* itd.

Takvo je stanje i u imenica ž. r. i-deklinacije, samo što se u tih imenica Ljed kvantitetom rjeđe suprostavlja dativu jed, već se Djed izjednačava s Ljed, pa se onda ta dva padeža i Gmn suprotstavljaju duljinom Gjed i NAMn. Tako npr. u Reci Ljed i Gmn imaju oblik *kó:sti*, kako može glasiti i Djed prema obliku Gjed i NAMn *kòsti*, a kako obično glasi i Djed. Kod višesloznih imenica razlika je i u mjestu naglasaka, npr. Ljed i Gmn *kokó:ši* prema GDjed i NAMn *kòkoši* i ljed *kòkoš'jum*. U Reci L *pé:či - D pēči i pé:či, L klef:ti - D klēti i klef:ti* itd. Od imenica a-deklinacije samo neke poznaju takav odnos, npr. L *napá:ši - D pašī, ví:ži 'u kući, fi:ži 'u (velikoj) sobi' - iži i i:ži*.

Najpoznatiji je takav kajkavski odnos između A i I jednine u a-deklinaciji kada ta dva padeža imaju isti nastavak, -o ili -u. U zapadnom dijelu našega područja, gdje dolazi nastavak -u, to su obrasci: I *jà:godu - A jag'odu, lopá:tu - l'opatu, kó:su - k'osu, bá:bu - b'abu, krá:vu - kr'avu, mò:tiku - m'otiku* itd. Naravno, I je obilježen duljinom i

u onih imenica gdje se A razlikuje i drugim sredstvom, npr. *mà:terju - m'ater* ili *m'ateru*, pa u ličnih zamjenica *tò:bu - t'èbe* itd. Navedeni su primjeri potvrđeni u većini govora.

Ta se dva padeža mogu razlikovati i drugim prozodijским sredstvima, modulacijom, kada je u osnovi vokal i u A dug. Primjeri: I *glá:vu - A glá:vu* Cubinec, *rù:ku - rú:ku* Topolovec, *kosí:cu - kosí:cu* Đurđić itd.

U govorima u kojima su u Ijed dva nastavka, *-u* i *-um*, dolazi do narušavanja toga sustava. Tako je u Roščancima zabilježeno *sihum, lópatum, krá:vum*, što bismo i očekivali, ali i *pšénicu*, zatim u Peščeniku *lópatum* i *krá:vum*, u Ruševcu *krá:vu, lópatu* itd.

Značajan je i odnos jednine i množine u imenica srednjega roda, tj. kračina u jed. prema duljini u mn., o čemu je bilo opširno govora u prozodiji (t. 2. 4). Zanimljiva je pojava dugog nastavka u Nmn tih imenica, zabilježen u Vaški, Budrovcu i Čepelovcu, što je inače značajka starijih štokavskih govora u Slavoniji (v. 2.2.2).

6.1.2. DLI_{mn}

Strukturno (u smislu u kojem je *strukturno* definirano na početku ovoga poglavlja), u DLI_{mn} isto je stanje u svih imenica, kao i u pridjevskoj deklinaciji, pa će sve te kategorije biti obuhvaćene odmah na jednom mjestu.

Za sve se govore mogu utvrditi dva krajnja stanja - u nekim su govorima ti padeži izjednačeni, a u nekima nisu. Međutim, u većini govora imamo međustupnjeve, tj. upotrebljavaju se dva (pod)sustava - jedan s izjednačenim padežima i drugi u kojemu ti padeži nisu izjednačeni.

6.1.2.1. Muški rod

I u onim govorima za koje se uzima da su ta tri padeža izjednačena, kao što je npr. u Reci, postoje u nekim imenicama muškoga i srednjega roda reliktni oblici s drukčijim nastavkom. U navedenom govoru imenice m. i s. r. imaju u tim padežima nastavak *-ima*, npr. *ljudima, stólcima, déčkima*, ali se za LI većinom upotrebljavaju oblici *kò:rii, vò:li, kò:li, dr'vi, vrà:ti, vù:vu* uz *kó:nima, vó:lina, kò:lina, dr'vima, vrátima, vívima, kò:lenima*. U D dolaze samo oblici s novijim nastavkom.

U govorima u kojima ti padeži nisu izjednačeni, npr. u Đurđiću, oba Lemeša, Cubincu, Raščanima, Babetoku, Budrovcu, Čepelovcu itd., postoje dva oblika za ta tri padeža, i to jedan za D, *-om*, ili *-em*, i jedan za LI. To je većinom stari instrumentalni nastavak *-i*, kao u navedenim primjerima u Reci, ali u Špirancu *skò:rie*. U G. Maslarcu, Jakupovcu i Hudovljanima zabilježen je i nastavak *-ema*, u kojem se čuva *e*, stariji nastavak L.

6.1.2.2. Ženski rod

U imenica *a*-deklinacije većine govora nema takvih razlika. Za sva tri padeža nastavak je ili *-am* ili *-ama* ili *-ami*, uz supostojanje dvaju nastavaka u nekim govorima.

Tri oblika za DLI imaju govori zapadno i sjeverno od Križevaca, npr. Bojnikovec (D *kr'avam*, L *na kr'ava*, I *s krav'ami*) i u Podravini, npr. S. Gradec.

6.1.2.3. Srednji rod

Među istraživanim govovima postoji razlika u tome je li se srednji rod u množini jednacio s muškim ili sa ženskim rodod. U većini govora izjednačen je s muškim rodod, ali je u Bojnikovcu zabilježeno za D *k'oritam*, a u Otrovancu *sel'a:m*.

6.1.2.4. Najveća je neujednačenost u imenica *i*-deklinacije, gdje se javlja najviše različitih nastavaka. Zbog toga i nije bilo moguće u okviru ovoga istraživanja odrediti odnose između nastavaka u pojedinim govovima, osim za Reku. U Reci je stanje slično kao i kod imenica m. i s. r.: za sva tri padeža redovan je nastavak *-ima*, tj. imaju ga sve imenice ove deklinacije. Većina imenica može imati i nastavak *-jam*, pa se govori *čérima* i *čérjam*, *klétima* i *klétjam*, ali npr. samo *nóćima*, *žàlostima* itd.

Potvrde za druge nastavke. D: *kok'ošem* Cubinec, Poljana, Prikraj, *kok'ošom* Trema, *kok'ošam* Jakupovec, *kok'ošama* Bušetina. Nastavak *-ima* zabilježen je još, osim u Reci, u Prugovcu, Šandrovcu, Cigleni, Bušetini, S. Gracu, Kataleni, Većeslavcu, ali vjerojatno je takav nastavak i u mnogim drugim mjestima.

I: *čerjami* Babotok, *kokošami* Otrovanec, *kletjama* Otrovanec, Lozan, *kl'etijama* Kozarevec, *čerjam* Hudovljani, Pešćenik, *jočmami* Otrovanec.

6.1.3. Ajed imenica m. r. o-deklinacije

Obično se navodi da je u kajkavskom Ajed imenica za stvari jednak Gjed, no Šojat 1966 ukazao je na to da u većini kajkavskih govora nije tako. Tako nije ni u većini bilogorskih govora. Idući od zapada na istok, A i N jednaki su u imenica za stvari do Topolovca, tako da već Povelić ima npr. *čavla*, Ladislav *čavja*, Srem *stólca*, ali u okolici još susrećemo i npr. *džal góvor*, G. Maslarec, Trnovec *kruf*, dok je od župe Mosti na istok i na bilogorskom i podravskom području (u užem smislu riječi) A samo *č'avla*. Tako je i u podravskim govovima od Koprivnice dalje na istok. Prema tome, to neće biti kajkavska pojava koja se onda u Slavoniji širi i na starije štokavske govore, kako misli i Ivić 1958, 302, već će to biti slavonska pojava, koja onda zahvaća slavonske kajkavske i štokavske govore.

Radi potpunosti može se spomenuti, što je opće poznato, da je uz prijedlog akuzativ kretanja, odnosno smjera, jednak N i u govovima koji inače imaju A = G (v. Lončarić 1978a).

U ostalim padežima jednine imenica m. r. nema drugih važnijih pojava. Može se spomenuti da u I iza palatala i *c* dolazi sad *-om*, sad *-em*, kako u različitim govovima tako i u pojedinim ispitanika, u istom govoru. Zbog toga se zasad ne mogu naći neke pravilnosti u njihovoj distribuciji, ni geografski ni s obzirom na pojedine riječi ili foneme. Tako je i u Gmn s nastavcima *-ov* i *-ev*.

6.1.4. Ijed i Gmn o-deklinacije

U Ijed i Gmn o-deklinacije značajan je odnos varijanata nastavaka s *o* i *e*, tj. *-om* i *-em*, odnosno *-ov* i *-ev*. Zanimljivo je da je zabilježena inovacijska pojava nastavaka *-ov/-ev* i u imenica s. r., npr. *kolenof*. U Ijed u s. r. distribucija je jednog i drugog nastavka pravilna, tj. *-em* dolazi samo iza palatala, dakle *selom* i *pojem* na cijelom području.

Većinom je tako i u imenica m. r., ali su u nekim govorima zabilježeni i primjeri *-om* iza palatala i *c*. Ta se pojava opet susreće češće u perifernim govorima, a manje u centralnim. Ta dva nastavka obično stoje u jednosmjernoj opoziciji, i to tako da nastavci s *o* mogu stajati u svih imenica, a nastavci s *e* samo iza palatala i *c*. Isto tako, nastavci su *-om* i *-ov* češći iza *c* nego iza palatala. U nekim govorima, npr. u Otrovancu, oblici s *-om* i *-ov* kao da su prevladali, pa se redovno govori *n'o:žom*, *p'a:lcom*, *k'o'ňof*, ali *ľud'e:f*, gdje je došlo do kontaminacije *i-* i *jo-*deklinacije.

Nije zabilježen oblik s nastavcima na *o* iza palatala i *c* u mjestima: Čvrstec, Raščani, Cirkvena, Poljana, Ladislav, G. Maslarec, Mosti, V. Ciglana. Zabilježeno je u Đurđicu: *nó:žom*, *kó:ncom*, *krajem*, *pú:tem*; u Carevdaru: *kljú:čem*, *kóňof*, *strí:cof*, u Babetoku: *nó:žom*, *pá:lcom* itd.

U Gmn imenica m. r. pojavljuje se i stariji oblik padeža s nastavkom *-φ*, oblici bez nastavka. Nulti je nastavak leksički uvjetovan, pojavljuje se samo u nekih imenica i u jednoj imeničkoj kategoriji. Tako je oblik *kò:ní* zabilježen gotovo u svim govorima, dok je *ko'nev* zabilježeno u Čvrstecu, Raščanima, Poljani, G. Mostima. Isto je tako i s imenicama kao *te:lić* (modulacija varira), dok je oblik *tè:lićef* zabilježen u Lemešu R. i Prugovcu, *tè:lićof* u Grabrovnici i Kozarevcu.

Nastavak *-i*, iz *i-*deklinacije, u Gmn zabilježen je u *ju:di*, *mese:ci* (u vremenskom značenju) uz rjeđe oblike s *-ov/-ev*.

6.1.5. DLjed imenica ženskoga roda

Značajna je strukturalna inovacija većine bilogorskih govora u užem smislu da imenice ženskoga roda *i-*deklinacije preuzimaju nastavak *a-*deklinacije. Naravno, to je moguće samo u onim govorima u kojima DLjed *a-*deklinacije nije *-i*. Zbog toga je najprije potrebno nešto reći o prostiranju te izoglose.

Nastavak *-e* u DL *a-*deklinacije te u ličnih zamjenica i pridjeva, na bilogorskom području zahvaća dva različita područja. S jedne strane, to je područje koje se sa zapada nastavlja na glavnu masu kajkavskih govora. Posljednji govori toga područja na Bilogori poklapaju se sa župom Topolovec, sa selom Peščenik. U Roviščancima, idućem selu, dolaze *-i* i *-e*, kao slobodne varijante. Drugo je područje u ciglenskom poluotoku, gdje taj nastavak imaju imenice *a-*deklinacije (u Šandrovcu, Vrbici, Malom Trojstvu i Cigleni), a u V. Trojstvu uz *-i*.

Nastavak *-e* u imenica *i-*deklinacije zabilježen je na većem kompaktnom području. Međutim, važno je reći da ni u jednom mjestu s tom pojavom imenice *i-*deklinacije nisu zabilježene samo s nastavkom *a-*deklinacije, dakle s *-e*, nego i s *-i*. Teško je reći je li to zbog toga što razvoj nije završen ili zbog interferencije. Nije također bilo moguće odrediti je li to leksički distribuirano, osim u jednom primjeru - zabilježeno je samo *v no'ći*, npr. u Đurđicu, Raščanima, Tremi, Većeslavcu. Primjeri s *-e*: *f pé:če* Đurđic, Cubinec, Raščani, Jakupovec, Peščenik, *f-í:že* Đurđic, *na kó:ste* Osudevo, Većeslavec, *f kľí:te* Cirkvena, *v má:ste* Topolovec itd. Međutim, zabilježeno je također *na kó:sti* Cubinec, Osudevo, *na má:sti* Većeslavec itd. U M. Trojstvu zabilježeno je *f-pé:ći*, u V. Cigleni *u-pé:ći*, Vrbici *na-tè:-kó:sti* itd.

6.1.6. Ijed *a-* i *i*-deklinacije

6.1.6.1. Do različitih odnosa u Ijed imenica ženskoga roda, ličnih zamjenica i pridjeva ž. r. dolazi samo s obzirom na to je li u dijelu distribucije onih govora koji imaju nastavak *-u* dolazi do sinkretizma oblika, tj. do neutralizacije s Ajed, ili te neutralizacije nema. Inače taj padež strukturno, u smislu definiranom u radnji (tj. razlika se u sredstvu, oznaci oblika, sama po sebi ne smatra strukturnim činiocem), ne bi bio od veće važnosti. Međutim, dijakrono i genetski razlika u oznaci za taj padež ima važnost prvoga reda, kao i za jezik u cjelini.

Sinkretizam I i A jed u ženskom rodu javlja se kod imenica *a*-deklinacije i u pridjevskoj deklinaciji. Prema sustavu se to ne bi smjelo događati, jer se instrumental u tim govorima označuje prozodijskim sredstvima - duljenjem osnovnog vokala, odnosno promjenom intonacije (primjeri u t. 6.1.1.5).

6.1.6.2. Idući od zapada, područje s nastavkom *-u* dolazi do župe Topolovec, s tom razlikom što već neka sela zapadnije od samoga Topolovca, npr. Srem, imaju *-um* a tako je i u ostalim selima te župe, ali obično dolaze oba nastavka, npr. u G. Maslarcu zabilježeno je *z mā:lu mū:čnu*, *žņnum*, u G. Križu *krá:vu*, *lopá:tu*, *z rú:ku* i *lopatum*, *kosum*, u Velikoj *lopatu* i *kravum*. U Kloštru P. također se susreću oba nastavka, npr. *ž'enu* i *ž'enum*.

Kako je bilo rečeno, lične zamjenice i ovdje slijede sudbinu *a*-deklinacije, pa je *(z)mè:nu* u Topolovcu, Čvrstecu, Raščanima, *z m'ęnu* Osudevo, Cubinec, G. Maslarec, *(z)dé:mnu* i *(z)d'emnu* u Đurđicu, *(z)m'ęnum* Trema, G. Mosti, Babetok, Raščani itd. Zatim *(s)tò:bu* Jakupovec, Topolovec, Trema, Ladislav, *(s)tó:bu* Lemeš V. i Đurđić, *(s)t'obum* Trema, Ladislav, G. Maslarec, Raščani itd.

6.1.6.3. U tim se prijelaznim govorima u *i*-deklinaciji bolje čuva, odnosno češći je nastavak *-u*. Na području iste župe također je i granica između dva lika toga nastavka u *i*-deklinaciji, između *-iju* i *ju(m)*. Međutim, i zapadno od topolovačke župe, pa čak i zapadno od Križevaca, u nekim je mjestima zabilježeno samo *-ju*, npr. u Lemešu R. *mástiju* i *kokóšju*, a u Jakupovcu, susjedno selo istočno od Topolovca, *má:stiju*, *křviju*, *čériju*. I u istom se govoru javlja ponekad sad jedan, sad drugi lik nastavka, tako da je teško reći je li riječ o slobodnim varijantama, fonetskom ostvaraju ili je što treće. U Cubincu je zabilježeno: *kò:košju*, *kóstiju*, *mò:terju*, *čę:rijju*, u Poveliću *má:stiju*, *kokóšju*, *křviju*, *má:terju* itd.

6.1.6.4. I po ovoj su izoglosi izuzetak Potočec, Reka i Kuštani, naime ta mjesta imaju Ijed ž. r. nastavak *-(j)om*. Tako je u Potočecu *rú:kom*, *má:terom*, *mástjom*, *kokóšjom*, *čérjom*, u Kuštanima, *krávom*, *mástijom*, u Reci *krávom*, *ménom*, *kléijom*, *kokóšjom* itd.

Nastavak *-(j)om* dolazi također u Podravini, gdje je popraćen obično generalizacijom siline, tj. taj je nastavak redovno naglašen, bez obzira na to kakav je inače naglasak riječi. To se događa u govorima koje je zahvatila djelomična stabilizacija naglasaka (v. 1). Tako je u Otrovancu, Bušetini, S. Gracu *kravò:m*, *kostjò:m*, kod pridjeva npr. *vru:čò:m* itd. Nastavak *-(j)om* nalazimo i u ciglenskom poluotoku, ali ne i u samoj Cigleni, koja

ima *-(j)um*, npr. *lópatum, kràvum, mástjum*, već u Malom i Velikom Trojstvu gdje je zabilježeno *kràvom, křvijom*.

6.1.7. Gjed *a*-deklinacije

Govori se između sebe gotovo ne razlikuju po nastavku u Gjed *a*-deklinacije. S obzirom na ostvaraj nastavka, najuočljivija je razlika ona koja ovisi o prozodiji, i to između onih govora koji mogu i koji ne mogu imati naglašenu otvorenu ultim. U većine govora je npr. *ž'ęne*, a u perifernim potkalničkim i podravskim mjestima *žen'e*: Apatovec, *žen'e*: Bušetina, Vaška. Manje je uočljiva razlika između govora koji u nenaglašenom položaju razlikuju također dva vokala *e*-tipa i onih koji to ne razlikuju, jer je u obje grupe govora većinom *ž'ęne*, dok samo neki govori imaju *žen'e*. Bitnije je, naravno, razlikuju li se G i D. S obzirom na to, tri su vrste govora. U centralnim bilogorskim govorima, od Bojnikovca do G. Velike, zatim u nekih govora u ciglenskom poluotoku, ta se dva padeža ne razlikuju, svuda je *ž'ęne* i za G i za DL, dakle nastavak *-e*. Druga je skupina govora koji u DL imaju nastavak *-i*, o čemu je bilo govora naprijed. U trećoj skupini nastavak je u D *-e* ili *-ę*, ali se genitiv razlikuje. Tri su podskupine: a) ti se padeži uvijek razlikuju kvalitetom vokala, dakle različitim vokalima - potkalnički kraj; b) ti se padeži uvijek razlikuju, odnosno mogu razlikovati prozodijski, tj. nastavak je u G naglašen, točnije - u svake imenice može biti naglašen, ali i ne mora, npr. *bab'e*: i *b'abe* (Otrovanec, Bukovica), i c) ti se padeži razlikuju samo u nekih imenica, tj. u onih u kojih je genitivni nastavak naglašen (Kloštar P., Bušetina), npr. G *žen'e*:, ali *b'abe*.

6.2. Pridjevi

6.2.1. Promjena

U pridjevsko-zamjениčkoj promjeni veliko je šarenilo od govora do govora. Jedan se govor od drugoga razlikuje često u jednoj pojedinosti.

U većini se govora deklinacija pridjevskih zamjenica, posebno onih koje su najfrekventnije (kao lične za 3. lice jed. i pokazne) razlikuje od promjene pridjeva, i to čuvanjem veće starine, pa je to jedna od karakteristika bilogorskih govora. Odstupaju opet govori koji su u većem kontaktu sa štokavskim govorima, npr. Reka, te kasnije formirani govori.

Na cijelom području razlikuju se tvrda i meka promjena, ali u Vaški u NAjed oblik za srednji rod u svih pridjeva završava na *-o*, npr. *d'obro* i *l'ošo*.

6.2.1.1. DLjed ženskoga roda

U pridjeva je strukturno najznačajniji DLjed ž. r., tj. ima li taj padež poseban nastavak ili ima imenički nastavak. U velikoj većini govora pridjevi u tom padežu imaju imenički nastavak. Od govora koji u imenica imaju DLjed nastavak *-e*, nastavak *-oj* u DLjed ž. r. pridjeva zabilježen je samo u Potočecu *f-stà:roj* i Carevdaru *na-gò loj zémļe*, a od govora koji u imenica imaju nastavak *-i* u Otrovanju, Bušetini, Suhoj Kataleni i Reci, npr. *na-gò loj zémļi*.

6.2.1.2. *Lljed muškoga i srédnjega roda*

U nekoliko govora zabilježen je sinkretizam oblika L i I jed m. i s. r. pridjeva, i to u Otrovancu *sta:rè:m*, te Grabrovnici, Kozarevcu, i Prugovcu *stà:rem*.

U većini govora ti se oblici razlikuju, a nastavci su u L *-om* i *-em/-em* a u I *-im*. Osim u navedenim govorima, nastavak *-em* u Ijed zabilježen je u Lemešu V. i Brckovšćini.

6.2.1.3. *Gmn*

U većini govora izjednačeni su N i G mn za oblik pridjeva m. r., tj. u oba je padeža nastavak *-i*, npr. *sta:ri kapu:ti* i *sta:ri kapu:tov*, što je potvrđeno gotovo u većini govora (modulacija u tih primjera različita je od govora do govora). U nekoliko govora zabilježen je za G oblik s drugim nastavkom. Tako u Otrovancu *-ijov*, npr. *star'ijov*, a u ciglenskom poluotoku, u Šandrovcu, Malom i Velikom Trojstvu te Cigleni *-ija*, npr. *stà:rija*, što je utjecaj susjednih štokavskih govora.

6.2.1.4. *DLImn*

DLImn odgovara u osnovi stanju u tim padežima kod imenica, tj. u većini su govora u toku procesi njihova izjednačavanja, ali je sustavnost još labilnija nego u imenica, odnosno proces izjednačavanja tih padeža u pridjeva otišao je nešto dalje. U većini govora nastavci su *-em* i *-ema*, kod kojih se rjeđe razlikuju D na jednoj strani, a LI na drugoj, a češće se oba oblika mogu upotrijebiti za sva tri padeža. Riječ je, dakle, u tim govorima o nastavku *-em(a)* za DLI. Rjedi je nastavak *-im(a)*, koji ima također dva alomorfa, a zabilježen je u Grabrovnici, Cigleni, S. Gracu, Suhoj Kataleni, Reci. Zanimljivo je da u Vukosavljevici, koja ima, kako je rečeno, više štokavski govor nego kajkavski, dolazi nastavak *-ema*, dok su inače u bilogorskim štokavskim govorima nastavci s morfolom *-i*.

6.2.2. *Kategorija određenosti*

I pogledu određenosti-neodređenosti u pridjeva između tih govora nije uočena nikakva razlika u strukturi. U većini govora obuhvaćenoga područja kategorija određenosti postoji. Osnovno je za sve govore da se razlika *određenost-neodređenost* označava nastavkom samo u jednom padežu i rodu - Njed m. r., a u ostalih oblika, ako se uopće izražava - proizvodijskim sredstvima, i to mjestom naglaska, oprekom po kvantiteti i modulacijom.

Primjeri:

neodređeno

debéla

v'ęšęla

b'ogat

d'ebel

st'ara

čr:n

čr:na

određeno

débel Reka

vęšęla D. Velika

bogá:ti većina govora, npr. Cubinec, Đurđić

d'ebeli većina govora

sta:ra "

čr:ni "

čr:na "

Budući da u mnogih pridjeva nema nikakve razlike, osim u Njed m. r., to se razlikovanje narušava i kod drugih pridjeva zamjenjivanjem određenog i neodređenog oblika pridjeva.

6.2.3. Komparacija

U komparaciji značajno je da se uz karakterističan kajkavski morfem za tvorbu komparativa *eš/s* javljaju i oblici sa štokavskim morfemima. Primjeri: *d'ukši* Čvrstec, Osudevo, Poljana, Reka, *v'ekši* Lemeš V., *g'orši* Čvrstec, *sl'apši* Lemeš R., Srem i *sl'abeši* Jakupovec, G. Mosti, Pešćenik, *t'opješši* Lemeš V., Đurđić, Cubinec, Čvrstec i *topješši* Poljana, Babotok, Kozarevec, *b'ogateši* Đurđić, Cirkvena, Cubinec i *bogatješši* G. Mosti, Kozarevec, *bogatiješši* Srem itd.

Štokavski utjecaj, npr. *ošriji*, *stárijí* imamo u Poveliću, Cigleni, Ladislavu, itd. prema *ošreši* u drugim govorima. Međutim, u navedenim mjestima susrećemo i kajkavske oblike.

Poznati kajkavski primjeri s *j* - *slajši*, *mlajši*, *krajši* - susreću se na cijelom području.

6.3. Zamjenice

6.3.1. Promjena

U jednini deklinacija pridjevskih zamjenica uglavnom odgovara deklinaciji pridjeva.

U množini se ističe Gmn za 3. lice pokaznih zamjenica, lične zamjenice za 3mn, zamjenice 'sav', koji u najvećem broju govora imaju kao i u brojeva, nastavak *-ov/of*. U zamjenica ispred toga nastavka stoji obično morf *i*, npr. *nijof* Čvrstec, Otrovanec, Grabrovnica, Babotok, prema *neov* u G. Zdelicama, enklitički *jof* u Hudovljanima, *t'ejov* u Mostima, dok je u brojeva redovno nastavak *-ejof*, npr. *dv'ejof* u M. Trojstvu, Prugovcu, Jakupovcu, Ladislavu, Tremi, Prugovcu itd. U Otrovancu i Šandrovcu zabilježeno je *dv'ijof*, ali *dv'ema*, u Čvrstecu *t'ejof* i *t'ijof* itd.

U Reci genitiv glasi *ní:*, u Cigleni *nija*.

Ajed redovno se razlikuje od G, glasi *ně:*, *tě:*, a u Reci je A jednak G.

6.3.2. Osnovni morfemi

6.3.2.1. Osim navedenoga padežnog nastavka značajna je i razlika u liku korijenskog morfema ličnih zamjenica. U zamjenice za 2. lice jednine u većini govora u Isg osnovni je vokal *o*, različit od homolognoga vokala u drugim padežima. Vokal *e* u svim padežima te zamjenice dolazi npr. u Reci, Vaški, Pitomači, Bušetini, Suhoj Kataleni, Vukosvaljevici.

6.3.2.2. U pokazne zamjenice za 3. lice jed. uz redovan oblik *onaj/unaj* zabilježen je i oblik *v'ėnaj* u Čvrstecu, Rašćanima, Ruševcu i G. Križu, *v'ėtaj* u Tremi. Vjerojatno će se takvi oblici naći i u više drugih govora jer su navedeni govori u centru Bilogore, a ne na periferiji, gdje bi to bio utjecaj susjednih govora.

Za kontrakciju u posvojnih zamjenica *mo:ga/me:ga* v. 4.5.5.

6.4. Brojevi

U brojeva je značajna razlika između onih govora koji u načelu dekliniraju sve glavne brojeve, ali sve rjeđe, i onih koji mijenjaju samo brojeve do tri. Većina govora mijenja sve brojeve, a V. Ciglana, na primjer, za brojeve dalje od pet poznaje DLI *petéma*, ali ne zna za G. U rečkom govoru tako je već s *tri* - DLI *tréma*, a G nema.

6.5. Glagoli

6.5.0. Kategorije

S obzirom na postojanje/nepostojanje pojedinih glagolskih kategorija u obuhvaćenim govorima moglo bi se reći da u tome nema razlike između govora. Od mogućih kategorija slavenskoga glagola bilogorski govori imaju one koje imaju i drugi tipični kajkavski govori. To znači da nema aorista, imperfekta, rijetko se javlja pluskvamperfekt, futur se tvori s glagolom *biti*, prezent svršenih glagola upotrebljava se apsolutno, samostalno, u futurskom značenju, postoji supin itd. Ipak moglo bi se također reći da postoji i jedna razlika u tome. Naime u nekoliko govora supin se od infinitiva razlikuje samo u manjeg broja glagola.

6.5.1. Supin

U velikoj većini govora svaki glagol ima poseban oblik za supin i poseban za infinitiv, i to inf. na *-ti/ći*, a supin na *-t/ć*. U nekih glagola toj se oznaci pridružuje i prozodijska, gdje prema kratkom osnovnom vokalu u infinitivu, što odgovara praslavenskom akutu, stoji u supinu dug vokal, što odgovara novom prasl. cirkumfleksu. Prema uzlaznoj modulaciji stoji silazna, a u govorima koji imaju fonološku modulaciju i u kratkom slogu tako je i kod glagola s kratkim osnovnim vokalom. U govora s progresivnom metataksom kratkog naglaska tim se razlikama pridružuje i nova razlika u mjestu naglaska npr. *del'ati* - *d'elat*. Međutim, u govorima u kojima je infinitiv izgubio *-i* u najvećem su broju glagola supin i infinitiv izjednačeni, a razlika je ostala samo u onih glagola gdje je ona (bila) prozodijska. Tako je npr. u Reci gdje imamo:

infinitiv	supin
<i>spàt</i>	<i>spà:t</i>
<i>pràt</i>	<i>prà:t</i>
<i>bràt</i>	<i>brà:t</i>
<i>glédet</i>	<i>glé:t</i>
<i>sèć</i>	<i>sèi:ć</i>
<i>jèst</i>	<i>jèi:st</i>
<i>pìt</i>	<i>pì:t</i>
<i>tù:ć</i>	<i>tù:ć</i>
<i>òrat</i>	<i>òrat</i>
<i>sédet</i>	<i>sèder</i> ³²

³² Tonskoj razlici u Reci između supina sa silaznim naglaskom na kratkom slogu, dakle sa starijim

	<i>kóst/kósit</i>	<i>kòsit</i>
ali:	<i>kópat</i>	<i>kópat</i>

Moglo bi se reći da u rečkom govoru u principu nema razlike između infinitiva i supina jer to tvorbeno nije živ odnos, osim relikata koji se mogu pobrojiti.

6.5.2. Osnova II. vrste

U glagola II. vrste morfem za tvorbu infinitivne osnove ima u različitim govorima 4 različita morfa - prema jednom u prezentskoj. Većina govora ima očekivani lik *nu* npr. *vi:knuti - vi:knem*. Manji dio govora ima *ni/n - vi:knūt, odént* 'odahnuti' - *vi:knem, ódenem* (v. 4.5.5), gdje morfem i u infinitivnoj osnovi ima dva lika, *ni* i *n*. U Carevdaru je zabilježeno *šépnil i odéhnul*.

Treći je morf *ŋ (vi:knt - vi:knem)*, koji dolazi u nekoliko govora, i to u Velikom i Malom Trojstvu, Vrbici i Poveliću (v. 5.1).

Četvrti je morf *no (vi:knoti - vi:knem)*, koji dolazi u Jabučeti i u nekim podravskim govorima, Otrovancu i Vaški.

6.5.3. Present

6.5.3.1. Pregled nastavaka

Jed.	1. - em	- jem
	2. - eš	- je
	3. - e	- je
Mn.	1. - emo, - emu	- jemo, - jemu
	2. - ete (- ste)	- jete
	3. - u, - ju, - du	- ju, - jeju, - jedu
	- o, - o:, - ejo, - edo	- jo, - jo:, - jejo, - jedo
Jed.	1. - im, - i:m	- am
	2. - iš, - i:š	- aš
	3. - i, - i:, - i:je	- a
Mn.	1. - imo, - imu, - i:mo, i:mu	- amo, - amu
	2. - ite, - i:te	- ate
	3. - e, - lju, - i:ju, - e:	- aju, - adu, - ajo
	- idu, - i:du, - o, - o:	

mjestom naglasaka, i infinitiva s uzlaznom modulacijom, što znači s prenesenim naglaskom, odgovara razlika u nekim slovenskim govorima između supina i infinitiva. Supin je tamo naglašen na ultimi, *kosit, orât*, što pretpostavlja stariji čelni naglasak, koji se u slovenskom prebacuje na ultimom, a infinitiv je *kosit, orât*, gdje se čuva starije mjesto, ili *kòsit, órat* s pomaknutim mjestom (v. Bula ch o vskij).

6.5.3.2. Četvrti razred I. vrste

Značajna je osobina prezenta završni suglasnik osnove 4. razreda I. vrste. Većina govora redovno u 3mn ima u navedenom položaju suglasnik *k*, prema *č* u ostalim licima, tj. zadržano je starije stanje, npr. *s'eku* i *p'eku* te *sé:ku* u Šandrovcu, *sié:ku* u V. Cigleni. U Podravini i Reci analoški imamo *č* i u 3. l., npr. *pěču* Mosti, Babotok, Kozarevec, *pečo*: Otrovanec, *pěčedu* Grabrovnica, *sef:ču* Reka, Babotok, Prugovec itd. Nisu potvrđeni glagoli kojima su osnovni suglasnici *g* i *h*.

S obzirom na nastavke značajne su dvije kategorije, 3. l. mn i nastavci IV. vrste.

6.5.3.3. 3mn

U 3mn najneobičnija je pojava morfa *o* kao oznake za lice i broj u nekoliko govora u Podravini - prema *u* u svim ostalim govorima, što bi se inače s obzirom na fonološki razvoj očekivalo i u tim govorima (v. 4.1). Rečeno je da je pojava toga morfa povezana s pojavom istoga morfa u infinitivnoj osnovi glagola II. vrste te nekim osobitostima u akcentuaciji, u prvom redu stabilizacijom mjesta akcenta. Naime, sve te tri pojave dolaze u istim govorima (Otrovanec, Vaška), a rezultat su utjecaja podravnih govora sa stabiliziranim mjestom naglasaka i s refleksom vokala *o* za $q = \int$. Zabilježeno je u Otrovancu *se:čo*., *pečo*., *mla:tido*, *kupujò*: itd., u Vaški *vle:čo*., *berò*: itd.

Manji dio govora, i to opet u Podravini, generalizirao je morf *du* ili *ju*. Zabilježeno je, na primjer, *mla:tidu* i *b'eredu* u Grabrovnici, Prugovcu, Pitomači, *n'osiju* u S. Gracu i Pitomači, naveden je primjer iz Otrovanca. U ostalim govorima ti morfi zabilježeni su samo sporadično, npr. *vel'ju*, *sediju* u Tremi, *nosidu*, *imadu* u Većeslavcu.

6.5.3.4. I-nastavci

Razlike u *i*-nastavaka između govora upravo su prozodijske. Tri su vrste govora. Prvo su govori koji mogu imati naglašenu ultimiu. U njima je *let'i*: i *leti:mo* (modulacija varira) prema *n'osi* i *n'osimo*. U govora koji ne mogu imati naglašenu ultimiu dvije su podskupine. U velikoj je većini govora *l'eti* ali *leti:mo*, *n'osi* i *n'osimo/n'osimu* dok je u manjem broju govora, npr. u Reci *léti* i *létimo* prema *nòsi* i *nòsimo*.

6.5.3.5. 3jed

Zabilježeno je proširenje nastavka *-ije*, točnije morfa *-je*, na glagole s prezentskim morfom *i*, npr. *spí:je*, *zvóni:je* u nekim podravnim govorima, Pitomači i S. Gracu.

6.5.3.6. Atematski glagoli

Gotovo u svim govorima potvrđeni su uz *biti* (*jesem*) atematski glagoli *povem/povè:m/poviem* i *jesti - jeim/ie:m*. Ti glagoli kao i *biti* (*jesem*) imaju u 2mn nastavak *-ste-povè:-ste/povié:ste, jè:ste/ié:ste* 'jedete'.

6.5.3.7. 1mn

O morfemu *mo/mu*, oznaci za broj i lice 1mn bilo je govora (3. 0. 16). U jednim govorima imamo morf *mu*, gdje se */u/* ostvaruju kao *u* ili *ú*. U drugim govorima imamo morf

mo gdje se /o/ ostvaruje kao *o* ili *ȯ* i čak -*u*. Naime, za neke govore možemo pretpostaviti da je -*mu* u 1mn fonološki -*mo*.

6.5.4. Imperativ

6.5.4.1. Osnovna je značajka imperativa u većini govora da nema karakterističnoga kajkavjskoga morfema za tvorbu imperativa u množini od I. do IV. vrste *e*, pa 2mn npr. glasi *pí:lite*, *n'osite*, *p'erite*. Oblici s morfom *e*, kao *pí:lete*, *n'osete* zabilježeni su samo u perifernim govovima u Podravini i ispod Kalnika.

6.5.4.2. Druga je karakteristika, ali manjega broja govora, upravo onih koji su doživjeli ispadanje nenaglašenog, starijeg kratkog *i*, tvorba imeprativa bez morfa *i* u onih glagola koji inače u drugim govovima tvore imperativ tim morfom, od I. do IV. vrste (v. 4.5). Tako ipak ne tvore imperativ svi glagoli navedenih vrsta. Naime, ako bi na taj način nastao suglasnički skup koji ne postoji u govoru, nastavak sadrži morf *i*. To je obično tako u II. vrsti. Prema oblicima *vóz/vó:z*, *vóste/vó:ste*, *plét*, *plét:e*, *stàn*, *stànte* imamo oblike *mékni*, *méknite*, *digni*, *dignite*, *míslí*, *míslite*. Sporadički se imperativ bez morfa *i* pojavljuje gotovo na cijelom području.

6.5.4.3. Treća je značajna karakteristika imperativa većine govora da glagoli 4. razreda I. vrste imaju u imperativnim oblicima alternantu osnove na *c*, prema *č* i *k* u drugim oblicima, dakle čuva se starije stanje. Zabilježeno je *p'eci(te)* gotovo u svim bilogorskim govovima. Nema osnova na *g* i *h*. U podravskim govovima, u Mostima, Babotoku, Otrovancu, Prugovcu ti glagoli imaju alternantu s *č*- *p'eči*, *p'ečite*, tako da u tim govovima postoji sinkretizam oblika između 2jed i infinitiva. Tako je i u Reci: *péč*, *péčte*.

6.5.4.4. Atematski glagoli čuvaju i ovdje starije stanje. Zabilježeno je *j'eč*, *j'ečte*, *p'oveč*, *p'ovečte* u većini govora. U Reci je *jěž*, *jěčte*, *pòvež*, *pòvečte*. Oblik *v'ič*, *v'ičte* potvrđen je u Topolovcu, Jakupovcu, Tremi, Potočecu, Carevdaru, Cirkveni, Grabrovnici, a *viš*, *vište* u Reci, Lemešu R., Poveliću, Ladislavu, Mostima, Đurđicu. Glagoli kojima osnova završava na prednji difuzni vokal tvore imperativ bez morfa *j*. Oblici *pi:*, *pi:te*, *smę:*, *smę:te* potvrđeni su u većini govora.

6.5.4.5. U glavnini govora kojima ultima nije naglašena došlo je do sinkretizma 2jed imperativa i 3jed prezenta u glagola koji u dvosložnim nastavcima prezenta imaju naglasak na penultimi, npr. *l'ovi*, *loví:mo*, *k'osi*, *kosí:mo*. U govovima u kojima je ultima naglašena nema toga sinkretizma jer je u njih prezent *lov'i:*, *kos'í:*. U onih govora u kojima u imperativu otpada zanaglasno *i* također nema sinkretizma jer je prezent *l'ovi*, *k'osi*, a imperativ *l'ov*, *k'os*.

U većine glagola do toga sinkretizma ne dolazi jer su nastavci različiti, npr.:

prezent	imperativ
<i>kopa</i>	<i>kopaj</i>
<i>pije</i>	<i>pi:</i>
<i>digne</i>	<i>digni.</i>

U množini sinkretizma nema jer u većine govora nema u imperativu oznake *-e(te)* kao u drugim kajkavskim govorima ili je prezent s dugim morform *i:*, npr. *lovi:te*, a imp. je *l'ovite*, ili je razlika u duljini osnovnog vokala, npr. prez. *mi:slī(te)*, a imp. *m'isli(te)*. U Reci u IV. vrsti u nekih glagola sinkretizam postoji - i prezent i imp. glase *mīslī(te)*, jer *-i* u imp. ne otpada.

6.5.5. Aoristni oblici

Uz relik *reko*, u modalnoj službi, koji dolazi na čitavom području, u nekim govorima javlja se aorist kao živa kategorija u nekih govornika. To je, svakako, štokavski utjecaj pa je razumljivo da je zabilježen u Vaški, npr. *p'oleti* prema prezentu *polet'i:*. U Ladislavu zabilježeno je *'odeše (k-vrā:gu)*.

7. MJESTO U NARJEČJU I GRANANJE

Na temelju genetskih i strukturnih osobina određeno je mjesto obuhvaćenih govora u kajkavštini, utvrđeno njihovo grananje i bilo je moguće podijeliti ih u dijalektne jedinice, dijasisteme odnosno idiome različitih rangova.

U određivanju dijalektnih jedinica i njihovih rangova polazilo se od prijedloga koji je dao Brozović 1963. To nije potrebno posebno obrazlagati jer je Brozovićev prijedlog jedini takav razrađeni prijedlog za klasifikaciju i rangiranje dijalektnih fenomena u našoj dijalektologiji. Druga je stvar što vrijedi uglavnom za naš jezik. Teško bi bilo, na primjer, na temelju toga prijedloga dati korelaciju dijalektnoga grananja našega i slovenskoga jezika.

7.0.1. *Mjesto u narječju i osnovno grananje*

Poznato je, i navedeno već naprijed u poglavlju o prozodiji, da je najznačajnije grananje kajkavskoga narječja po akcentuaciji, i to po sudbini osnovnoga kajkavskoga cirkumfleksa, koji uključuje stari i novi praslavenski, odnosno prahrvatskosrpski cirkumfleks. Tomu osnovnom kriteriju pridružuju se još neke akcentuacijske osobine: sudbina novoga praslavenskoga akuta i metataksa naglaska s kratkoga sloga. To je gotovo idealan primjer klasifikacije dijalektnoga kontinuuma jer se zasniva uglavnom samo na jednom kriteriju (v. Saussure, Ivić 1960/61, Moguš 1973, Lončarić 1977).

Bilogorski i susjedni kajkavski govori obuhvaćeni radnjom po osnovnom kajkavskom cirkumfleksu cijepaju se u dva dijela. U većini govora taj je cirkumfleks metatonirao u akut, a novi praslavenski akut prešao je, obratno, u cirkumfleks. Naprijed je promjena nazvana unakrsnom metatonijom. U manjem dijelu govora cirkumfleks nije metatonirao u akut, a akut je prešao u cirkumfleks. Regresivnom metataksom naglaska na dugi slog dobiven je u tim govorima novi kajkavski akut. Pokazano je također da skupina govora u kojoj cirkumfleks nije prelazio u akut ima rang ostalih Ivšičevih osnovnih skupina kajkavskih govora. Ako Ivšičevim skupinama dajemo rang dijalekta, kao što je to u prijedlogu svoje klasifikacije učinio Brozović 1963, onda govori obuhvaćeni radnjom ulaze u dva različita kajkavska dijalekta. Time bi problem klasifikacije bio riješen za navedenu manju skupinu govora, koja do sada gotovo i nije bila poznata.

Unakrsna metatonija zahvaća znatno šire područje od istraženih govora, upravo najveći dio IV. Ivšičeve skupine. Podravski govori s ograničenim mjestom naglaska koje je Ivšić stavio u svoju IV. skupinu, a kojima je osnovna akcentuacijska crta druga, imaju također rang ostalih Ivšičevih osnovnih skupina.³³ Na području s unakrsnom metatoni-

³³ U svojoj radnji *Jagnjedovački govor* iznio sam mišljenje da se podravski govori u kojima je naglasak riječi ograničen na zadnja dva sloga, tzv. *Zweisibengesetz* (Fancev 1907) svojom akcentuacijom izdvajaju iz Ivšičeve IV. skupine, odnosno da se suprotstavljaju svim ostalim njegovim skupinama. To je mišljenje još ranije iznio Ivić (Ivić 1963), koji je pitanju pristupio sa strukturnog gledišta. Ja sam takvo mišljenje pokušao potkrijepiti i genetskim razlozima. Nazvao sam te govore podravskim dijalektom. Tada mi još nije bilo poznato njihovo točno prostiranje, a sada mogu opisati točnu granicu. Na zapadu su krajnja mjesta s tim govorom Drnje i Botovo, a na istoku Rakitnica, Sv. Ana, Mičetinec,

jom ima govora koji se u nekim značajnim osobinama također bitno razlikuju, čak i u akcentuaciji, a posebno u vokalizmu. Tako je i u drugim osnovnim kajkavskim skupinama. Najznačajnija je razlika u refleksu q i $ʃ$. Tomu se kriteriju daje manji rang jer je to mlade grananje i ne dijeli podjednako velike i kompaktne cjeline. Pri podjeli na dijalekte, jedinice dobivene po akcentuaciji mogu se dijeliti dalje. Tako je već postupio Brozović 1963, koji je I. Ivšićevu skupinu podijelio na dva dijalekta, i to s obzirom na konzonantizam. Međutim, plješivičkoprigorski govori razlikuju se od ostalih kajkavskih govora i po vokalizmu. Kako za većinu ostalih osnovnih skupina dolazi u obzir podjela po vokalizmu, bolje je tako postupiti i kada je riječ o plješivičkoprigorskim govorima. S obzirom na vokalizam, govori IV. Ivšićeve skupine s unakrsnom metatonijom akuta i cirkumfleksa činili bi dvije jedinice, dva dijalekta. Jedan bi dijalekt činili govori u kojima refleks q i $ʃ$ čuva fonološku posebnost, a drugi dijalekt govori u kojima se refleks tih glasova izjednačio s u . Osim govora s unakrsnom metatonijom koji su obuhvaćeni radnjom, u taj drugi dijalekt ulazili bi i neki moslavački govori, oni oko Ivanjske i Ivanić-Grada. Najveći dio sjevernomoslavačkih, čazmanskih govora nema unakrsne metatonije. Govori s $q = ʃ \rightarrow x \neq o \neq u$ po prostiranju su nazvani *gornjolojsko-kalničkim* dijalektom, a govori s $q = ʃ = u$, također po prostiranju, *glogovničko-bilogorskim* dijalektom. Govori s metatonijom akuta u cirkumfleksu i bez metatonije cirkumfleksa nazvani su *čazmansko-podravskim* dijalektom, a mogli bi se zvati i *sjevernomoslavačkim*. U ovoj radnji prikazana je većina govora tih dvaju dijalekata i još neki govori koji se ne mogu svrstati ni u jedan od predloženih kajkavskih dijalekata.

Glavne kriterije potpomažu i druge osobine, ali se izoglose, kao što je to redovna pojava, ne poklapaju točno s izoglosom glavne osobine.

7.0.2. Dalja podjela

Za podjelu kajkavskih govora u obzir dolazi i refleks jata i poluglasa. Treba imati u vidu da je to jedan od osnovnih kriterija u podjeli štokavštine, ali u kajkavštini ima, kako je poznato, više značajnijih razlika. Govori s diftonškom i monoftonškom zamjenom jata i poluglasa u dugom slogu izmjenjuju se po cijelom kajkavskom području, tako da ta

Podravske Sesvete. Vjerojatno je takav govor u nekim hrvatskim selima u Mađarskoj, i to u selima Brežnici (Berzenec), Bobovec (Babocsa), Izvar (Vizvar), međutim iz Brabčevih formulacija to nije posve jasno. On kaže: "Akcent je uglavnom stari, nepreneseni: (...) decē, šibje B (...). U nekim mjestima opaža se srodnost s govorima preko Drave koji imaju akcent prenesen prema kraju riječi: (...) govori, ogovarjamo, hrānimo Br, zrežēmu, kiselu, tri mesēca Bo." (Brabec 1974, 497). Jedan primjer odstupa od te akcentuacije: pramalet. Ako to nije slučajna pojava, imali bismo onda stanje kao u Otrovancu, St. Gracu. Kao u netom navedenim mjestima akcentuacija je u ovim hrvatskim selima u Mađarskoj: Lukovišće (Lakocsa), Bajevo (Balko), Rasinja (Hersznye), Križefce (Dravakeresztur), Novo Selo (Totujfalo).

Po kontinuantu q i $ʃ$ podravski su govori različiti, većina ima o , nekoliko (Ferdinandovec, Kalinovec, Podravske Sesvete i njihovi zaseoci) ima u . To su sela koja su kasnije formirana, naseljavanjem iz različitih govornih skupina. Mislim da je najbolje svrstati ih u podravski dijalekt koji bi imao dva poddijalekta koji se razlikuju po kontinuantu q i $ʃ$.

crta nije bila pogodna za određivanje jedinica višega ranga. Strukturno, opet, ta bi se razlika mogla interpretirati kao fonetska jer su monoftonski i diftonski refleksi jata i poluglasa na bilogorskom području homologni. Pri podjeli na još manje jedinice, skupine govora, taj je refleks na prvom mjestu. Za tu podjelu kao kriterij može se uzeti i razlika u vokalizmu s obzirom na broj vokala.

7.0.3. Posebni slučajevi

Neki govori koji su nastali u novije vrijeme, miješanjem govora različitih kajkavskih osnovnih tipova, otimaju se predloženoj klasifikaciji. Takvi su govori u Otrovancu, Špišić-Bukovici, Starom Gracu i Bušetini. U njima se vide elementi I. Ivšičeve skupine, govora s unakrsnom metatonijom, govora s ograničenim mjestom naglaska, a u Vaški značajan je utjecaj štokavštine.

7.1. Glogovničko-bilogorski dijalekt

Između govora s unakrsnom metatonijom i $s\ j = q = u$ ima također značajnih razlika u akcentuaciji, i to s obzirom na progresivnu metataksu naglaska s kratkih i dugih slogova. Po hijerarhiji promjena $j'agoda \rightarrow jag'oda$ značajnija je od promjene $ml'a:timo \rightarrow mla:t'imo$, jer druga pretpostavlja prvu. Da je tako mislio i Ivšić 1936 može se zaključiti po njegovoj indirektnoj formulaciji. Iz praktičnih razloga bolje je, međutim, odmah sve čazmansko-bilogorske govora podijeliti u tri jedinice - tri poddijalekta nego najprije na dvije (s $j'agoda$ i $jag'oda$), a onda druge opet na dvije jedinice (s $ml'a:timo$ i $mla:t'imo$). Poddijalekti bi bili:

- 1) *ivanjski* ($j'agoda$; tih govora na bilogorskom području ima samo nekoliko),
- 2) *križevačko-bilogorski* ($jag'oda$, $ml'ä:timo$),
- 3) *vrbovečki* ($jag'oda$, $mla:t'imo$).

7.1.1. Ivanjski poddijalekt

Ivanjski se poddijalekt može po vokalizmu podijeliti u tri skupine govora. Od govora obuhvaćenih radnjom samo ih nekoliko pripada tomu dijalektu, a razasuti su po cijelom području. Skupine su:

a) s diftonskom zamjenom jata i poluglasa u dugom slogu; pripadaju joj govor u Kuštanima i govor u Potočecu, u kojemu supostoji i vokalizam s monoftonskom zamjenom; sjevernomoslavački govori oko Ivanjske pripadaju toj podskupini (v. 4.5.1, 7.2);

b) s monoftonskom zamjenom u dugom slogu i šestočlanim vokalizmom u kratkim naglašenim slogovima; ulaze u tu skupinu govori u Gornjim i Srednjim Mostima, Ruševcu, Rašćanima i Poveliću;

c) skupina s petočlanim kratkim naglašenim i šestočlanim dugim vokalizmom; zasad je poznat samo takav govor u Reci.

7.1.2. Križevačko-bilogorski poddijalekt

U križevačko-bilogorskom poddijalektu dvije su skupine govora s obzirom na refleksi jata i poluglasa:

a) skupina s monoftonskom zamjenom u dugom slogu, koja obuhvaća veliku većinu govora; govori te skupine imaju šestočlani kratki naglašeni vokalizam, a veći dio ima i šestočlani dugi vokalizam;

b) skupina s diftonskom zamjenom u dugom slogu; govori te skupine nisu na kompaktnom području, već u nekoliko odvojenih otoka, od kojih je najveći cirkvenski, zatim Srem i Miličani, Grabrić, Apatovec, te dijelovi govora u mjestima Lemeš Ravenski, Mali Potočec i Osek.

7.1.3. Vrbovečki poddijalekt

Vrbovečki poddijalekt također ima dvije skupine:

a) s monoftonskom zamjenom jata i poluglasa u dugom slogu; ta skupina obuhvaća većinu govora;

b) skupina s diftonškim refleksom, kojoj pripadaju govori u Cugovcu, Erdovcu i Podgajcu.

7.2. Sjevernomoslavački (čazmansko-podravski) dijalekt

U istraženim govorima sjevernomoslavačkog dijalekta nema tako značajnih akcentuacijskih razlika kao u glogovničko-bilogorskom da bi se po njima dijelio na poddijalekte.

Taj je dijalekt s obzirom na sudbinu poluglasa i jata podijeljen na tri poddijalekta (Lončarić 1982a).

1. Govori u kojima poluglas u svim položajima nije izjednačen s jatom, tzv. govori tipa *pakel*, *tanek*, bez obzira na druge osobine. Međutim, ti su govori malobrojni i rastrkani, ne čine kompaktnu cjelinu na zemljištu. Ima ih u sjevernoj Moslavini, a od govora obuhvaćenih ovom radnjom pripadaju mu govori u Velikom Trojstvu, Maloj Cigleni, Ivancu kod Križevaca i Vaški. (Kuštani imaju također tu osobinu, ali po akcentuaciji pripadaju u glogovničko-bilogorski dijalekt.)

Velika većina ostalih govora toga dijalekta, koji imaju redovno kajkavsko jednačenje i razvoj jata i poluglasa, dijele se na dvije jedinice prema vrijednosti njihove kontinuate u dugom slogu, tj. je li to diftong *ie* ili monoftong.

2. Iekavski govor čine poddijalekt koji je po prostiranju nazvan *čazmansko-ciglen-skim*. To su sjevernomoslavački govori istočno od Česme, a od bilogorskih pripadaju mu govor Velike Ciglene i kajkavski govor Tomaša.

3. Ekavski govori čine treći poddijalekt, koji je nazvan *dubravsko-podravskim*. Pripadaju mu govori s petočlanim vokalizmom oko Dubrave i u Podravini (Lozan, Sedlarica, Pitomača, Kladare, Šandrovec, Vrbica) i govori sa šestočlanim vokalizmom na Bilogori (Malo Trojstvo, Kegljevec, Donji Mosti, Suha Katalena).

ZAKLJUČCI

(0) Predmet je radnje bio pregled kajkavskih govora na području Bilogore i određivanje njihova mjesta u kajkavskom narječju. Taj je zadatak određivao u kojem će se opsegu istražiti pojedine razine. Zato je najveća pažnja posvećena fonologiji, osobito prozodiji, kako sinkronijskoj tako i dijakronijskoj. Uz važnije morfološke značajke istražena je i tvorba osobnih imena ali je to poglavlje izostavljeno. (Dio rezultata objavljen je u Lončarić 1981.)

(0.1) Osim bilogorskih govora u užem smislu riječi, istraženi su i govori nešto šireg područja istoga tipa kao što su istraživani bilogorski govori a koji se nadovezuju na bilogorske govore zapadno od Križevaca i u Podravini.

(0.2) U povijesti istraživanog područja značajno je za starije razdoblje da se krajnji sjeverni istraženi govori prostiru uz područje u kojemu je nestao slavenski govorni element, odnosno gdje je prekinut kontinuitet prijelaza južnoslavenske jezične skupine, točnije hrvatsko-srpske, u zapadnoslavensku, odnosno u (srednje)slovački.

Značajno je, dalje, da su se krajnji govori na istoku nastavljali, a možda su već i sami bili takvima, na prijelazne kajkavskostarostokavske govore u Slavoniji.

U novije vrijeme važan je gubitak prostora u korist novoštokavskih govora, dodir i miješanje s tim govorima. Krajnji kajkavski govor na istoku, na prostoru kuda je prolazila granica prema turskoj Slavoniji, formiran je u novije vrijeme, od 18. stoljeća dalje, a nastali su miješanjem raznih kajkavskih govornih tipova.

Cijelo obuhvaćeno područje bilo je dugo vremena u jednoj administrativno-političkoj jedinici, najprije, od 13. stoljeća do dolaska Turaka, u Križevačkoj županiji, a poslije odlaska Turaka u Slavonskoj vojnoj krajini. Izofona različitih kontinuant f i q , na križevačko-bilogorskoj strani u , a zapadno posebna vrijednost, poklapa se uglavnom s granicom Vojne krajine u tomu kraju.

(0.3) Istraživanjem je obuhvaćeno oko stotinjak sela, odnosno zaselaka, u kojima se govori kajkavski. Utvrđena je točna granica između štokavskih i kajkavskih govora. Istraženo je i nekoliko miješanih kajkavsko-štokavskih govora.

(1) U istraživanim govorima pronađeno je devet različitih tipova prozodijskih sustava s obzirom na fonološku funkciju prozodijskih obilježja i njihovu distribuciju u okviru slogovnog sastava riječi.

(1.0.2) Precizirana je razlika između strukturnih i genetskih tipova prozodijskih sustava.

(1.0.3) U sedam strukturnih tipova fonološku funkciju imaju tri prozodijska obilježja koja to mogu imati u kajkavskom narječju, tj. mjesto siline, kvantiteta i modulacija, a u dva tipa tu funkciju imaju samo mjesto siline i kvantiteta.

Od sedam prvih tipova, u četiri opreka po kvantiteti postoji samo onda ako je povezana sa silinom, tj. samo u naglašenom slogu. U tri od četiri navedena tipa modulacija je fonološka ako je povezana s duljinom, a u jednom tipu fonološka je i u kratkom slogu. Tri tipa u kojima je modulacija fonološka samo u dugom slogu razlikuju se po

tomu što u jednom od njih ultima ne može biti naglašena, u drugom naglašen je samo zadnji dugi zatvoreni slog, a u trećemu i zadnji otvoreni slog.

Tip u kojemu postoji opreka po kretanju tona i u kratkom slogu zanimljiv je po tomu što svaka modulacija može doći u svakom slogu, dakle i u jedinom i u zadnjem slogu, i kratkom i dugom. Zanimljiv je i po tomu što su prozodijski sustavi s dvije fonološke modulacije u kratkom slogu u kajkavštini neobični.

U tri tipa kvantiteta je fonološka i izvan naglašenoga sloga, i to u dva samo u prednaglasnom slogu, koji se između sebe razlikuju po tomu što u jednom ne može biti naglašena ultima, a u drugom je naglašena duga ultima. U trećem tipu postoji nenaglašena duljina i u zanaglasnom slogu (Vaška).

Dva tipa u kojima su fonološki samo mjesto naglasaka i kvantiteta razlikuju se po tomu što jedan ima prednaglasnu duljinu, drugi je nema.

U nekim mjesnim govorima ili dijelovima govora supostoje po dva (pod)tipa, stariji i mlađi.

(1.1.2) Realizacija naglasaka, prozodijskih jedinica koje su snopovi prozodijskih obilježja, nije jedinstvena na čitavu području, što je i razumljivo s obzirom na različite kontakte pojedinih govora, kao i s obzirom na značajke pojedinih tipova sustava. Realizacija se kreće od tipično kajkavske do novoštokavske.

U govorima u kojima ne postoji opreka po tonu u kratkom slogu, taj se slog realizira različito: silazno, ravno i uzlazno, što može biti realizirano normom, može ovisiti o rečeničnoj intonaciji, a može biti i uvjetovano individualno. Ukazano je na pogrešnost često ponavljana opisa da u kajkavštini postoji samo jedan kratki, i to "silazni" naglasak, a njegova je značajka samo to da je kratak.

(1.1.3) Spektrografska analiza ograničenoga opsega omogućila je pretpostavke o fonološkoj relevantnosti fonetskih pojava. Za dugi je slog relevantno kretanje tona u naglašenom slogu. Akut je redovno uzlazan, rjeđe ravan, a cirkumfleks je redovno silazan. U nekih govornika ima ulogu i idući slog, upravo odnos visine naglašenoga sloga i onoga koji slijedi iza njega. Kod akuta idući je slog viši ili na istoj visini kao naglašeni, a kod cirkumfleksa sljedeći je slog niži od naglašenoga sloga. To je redundantno obilježje, koje omogućuje da se razlikuju dvije modulacije kada u naglašenom slogu, obično zbog rečenične intonacije, dolazi do neutralizacije kretanja tona.

(1.4) U tipu koji ima fonološku modulaciju i u kratkom slogu bitno je također kretanje tona u naglašenom slogu. To je i razumljivo jer se u tomu tipu razlikuju uzlazna i silazna modulacija i u jednosložnim riječima i u zadnjem slogu riječi. Kvantitativni odnosi u tomu tipu odgovaraju uglavnom Miletićevim podacima, manje Maretićevim, a veće su razlike u odnosu na podatke koje donose Ivić i Lehiste. Nova će istraživanja dati konačne odgovore.

(2.1) S dijakronijskoga gledišta većina istraženih govora ide u Ivšićevu IV. skupinu, tj. osnovna im je značajka akcentuacije da je u njima novi praslavenski cirkumfleks, a s njime i stari u nezadnjem slogu metatonirao u akut, a novi praslavenski akut obratno u cirkumfleks, dakle *posékel* → *posèkel* i *sūša* → *sūša*. Značajno je za istražene govore da u nekim kategorijama koje su značajne za kajkavštinu izostaje novi praslavenski cirkum-

fleks, tj. polazni oblik u tim govorima ima kraćinu umjesto cirkumfleksa. Dalje, u nekim kategorijama i primjerima nema prijelaza cirkumfleksa u akut, pa bi tu prema Ivšiću trebalo kao polazni oblik pretpostaviti novi praslavenski akut koji je prešao u cirkumfleks. Za dio primjera moguća je ta pretpostavka, ali sva odstupanja nije moguće tako objasniti. Isto tako, navedena su odstupanja veća što se ide dalje prema istoku, dakle riječ je o normalnoj pojavi u dijalektnom kontinuumu: idući prema kraju kajkavskoga područja sve manje i manje govora ima sve kajkavske značajke. Naravno, ne može se isključiti ni sekundarni štokavski utjecaj. Na kraju toga područja imamo govore u kojima je novi praslavenski akut prešao dosljedno u cirkumfleks, a cirkumfleks uopće ne prelazi u akut.

(2.7) Ivšić je već uočio pojavu navedenu u prethodnoj točki u jednom govoru (Donjim Mostima), ali je nije uvrstio u svoju podjelu kajkavskih akcentuacijskih tipova, upravo genetskih tipova. To je učinio vjerojatno zato što je tu pojavu pronašao samo u jednom mjesnom govoru. Po Ivšićevim kriterijima govori s tom pojavom čine posebnu skupinu koja je ravnopravna ostalim njegovim osnovnim skupinama. Našao sam ga u dvadesetak mjesnih govora, od kojih su neki formirani u novije vrijeme, od 18. stoljeća dalje.

(2.8) U nekoliko mjesnih govora koji su svi formirani u novije vrijeme, također od 18. stoljeća dalje, vidi se adstrat nekoliko kajkavskih osnovnih akcentuacijskih skupina. Posebno su zanimljivi govori u kojima su, pod utjecajem govora u kojima je naglasak ograničen na zadnja dva sloga riječi, u velikoj većini riječi i njihovih oblika naglasak također samo na dva zadnja sloga riječi, osim u imperativu i još nekim pojedinačnim riječima gdje može biti naglašen i koji drugi slog (Otrovanec, Stari Gradec, Špišić-Bukovica, Jabučeta).

U kajkavskom govoru Vaške uz još neke štokavske utjecaje zanimljiva je zanaglasna duljina i duljina u Nmn imenica sr. roda uz istodobnu duljinu osnove prema kraćini u jednini, npr. Nmn *sè:la*: - Gjed *s'ela*.

(3.0.3) U vokalizmu, s obzirom na broj jedinica u različitim položajima u riječi, i to u dugom ili kratkom, naglašenom ili nenaglašenom slogu, utvrđeno je 7 osnovnih vokalskih tipova sustava. Razlikuju se po tomu imaju li 5 ili 6 jedinica u kratkom i dugom naglašenom slogu. Razlika je upravo u tomu imaju li dva vokala - *ę* ili *ie* i *ę* u nekom od navedenih položaja ili samo jedan vokal na mjestu obaju, a to je onda obično *e*. Ako se uzme u obzir i broj vokala u kratkom nenaglašenom slogu, onda se može govoriti o 11 sustava.

(3.1) U prvom je tipu *i* u kratkomu *i* u dugom naglašenom slogu po šest vokala. Taj tip ima dva podtipa: u prvom podtipu *i* u kratkom nenaglašenom slogu ima šest vokala, a u drugom podtipu u tomu je položaju samo pet vokala.

Ako se uzme u obzir i realizacija, onda u okviru prvoga podtipa možemo razlikovati četiri različita vokalizma, a u drugomu sedam vokalizama. Razlika je među njima u alofonima vokala *ę* i *ę̣*; *a* i *a:*; *u* i *u:*.

U znatnom broju govora tih tipova, kao i kod prozodijskih sustava, supostoje po dva (pod)tipa vokalskih sustava, i to tako da u kojem od položaja dolaze vokalizmi s pet i sa šest vokala.

U nekim govorima u kojima se u nenaglašenom kratkom slogu neutraliziraju /e/ i /ɛ/ javlja se uz /e/, koji je rezultat navedene neutralizacije, novi vokal /ɛ/ koji odgovara naglašenomu /e:/ u drugim oblicima riječi ili drugim riječima s istim korijenom, npr. *p'ovem* prema *pové:mo*. Tu pojavu nalazimo u govorima koji nemaju naglašenu ultim.

(3.2) U drugom tipu vokalskih sustava u kratkom naglašenom slogu šest je jedinica, a u dugom nenaglašenom slogu pet. Kratki naglašeni slog je, prema tomu položaj maksimalne razlikovnosti. Taj tip dolazi zajedno s prvim u nekim govorima. S obzirom na realizaciju, dva su tipa vokalizma, prvi s *a - ɔ*: i drugi s *a - a*:

(3.3) Treći tip ima po pet vokala u svakom položaju. S obzirom na realizaciju razlikuju se vokalizmi s obzirom na ostvaraj vokala /e/, koji može biti *ɛ*, *e* i *ɛ*.

(3.4) Četvrti tip, koji je utvrđen samo u jednom govoru, Reci, odstupa od većine drugih tipova po tomu što je u njemu položaj maksimalne razlikovnosti dug slog. U tomu tipu prema *e* u kratkom naglašenom slogu dolaze *e*: i dvoglas *ei*: u dugom naglašenom slogu. U kratkom nenaglašenom slogu također je šest vokala, i tu dolazi dvoglas *ei*, koji odgovara dugom dvoglasu u drugim riječima istoga korijena i drugim oblicima iste riječi, a homologan je sekundarnom *ɛ* u prethodnim tipovima, npr. *póveim - povei:mo*.

(3.5) Peti tip ima dvoglas *ie* od jata i poluglasa u dugom slogu, a šest vokala u naglašenom, kratkom i dugom, slogu. Dva su podtipa: sa šest, odnosno sedam, i pet, odnosno šest vokala u kratkom nenaglašenom slogu. "Šesti" vokal u prvom podtipu a "sedmi" u drugom također su sekundarni *ɛ* ili *ie* na mjestu osnovnog dugog refleksa jata i poluglasa, kao i u prethodnim tipovima. U nekim mjestima u položaju dugog refleksa jata i poluglasa dolaze sad *e*:, sad *ie*:. Vjerojatno se to događa pod utjecajem adstrata.

(3.6) Šesti tip, također sa *ie*, homologan je sustavu u Reci, tj. u kratkom naglašenom slogu ima pet vokala, a u dugom slogu i u kratkom nenaglašenom slogu dolazi *ie*.

(4) Dijakronijski su osobito značajne tri vokalske osobine.

(4.1) Kontinuanta *ɔ* i / / izjednačena je s *u*. U nekim podravskim govorima koji su kasnije formirani u morfemu za 3mn prezenta i u osnovi glagola II. vrste umjesto *u* dolazi *o*, što je utjecaj susjednih podravskih govora u kojima je *o* po pravilu.

(4.2) Refleks izjednačenih poluglasa i jata u većem je dijelu govora glas tipa *e*, i u dugom i u kratkom slogu, a u manjem dijelu govora takav je glas samo u kratkom slogu, dok je u dugom dvoglas *ie* i u Reci dvoglas *ei*. Govori s dvoglasnom zamjenom razbacani su po cijelom području u manjim otocima, ali se mogu odrediti dvije aree. Na zapadu područja govori s dvoglasom nastavak su takvih gornjolonjskih i potkalničkih govora, a južno od Bilogore i u susjedstvu sa štokavskim govorima bili su povezani s takvima moslavačkim govorima.

Dvoglas *ie* u većini govora bit će star. Dvoglas *ei* mlađega je postanja iz *e*:

(4.3) Može se pretpostaviti da u krajnjim kajkavskim govorima u Slavoniji poluglas nije u početku odmah izjednačen s jatom, već da je dulje zadržao svoju posebnu vrijednost, kao i u slavonskim (staro)štokavskim govorima, a kasnije se zajedno s jatom izjednačio s *e*, dok se u štokavskim govorima izjednačio s *a*.

(4.4) Većina govora nema prejotaciju ispred *o*, a imaju je periferni podravski govori. Suprotno od toga protetsko *h* ispred *r* obično je.

(4.5) U većini govora skupina **čer-* dala je *čere-*, dok od **čbr-* imamo *cr-*.

U centralnim govorima korijen je lične zamjenice za 3. lice *un-* a nastavak je za 3mn prezenta *-mu*, prema *-mo* u ostalim govorima.

(5.1) U konzonantizmu ima manje značajnih pojava. U većini govora ispred prednjih vokala dolazi do neutralizacije *l* i *j* u *l* ili sličan glas.

Dva su para afrikata: palatalni *č* i *ž* te nepalatalni *c* i *z*. U većini govora spirant *h* potpuno je ili većim dijelom izgubljen. U medijskom položaju na njegovom je mjestu *v* ili *j*, dok se u inicijalnom i finalnom položaju kada se ne čuva izgubio bez traga. Najbolje se čuva ispred slogotvornoga *r*.

U znatnom broju govora zvučni suglasnici mogu stajati na kraju riječi.

U nekim govorima postoje, dugi, geminirani suglasnici.

U nekoliko govora susreće se slogotvorno *ŋ* uz *r*, koje je zastupljeno u svim govorima.

(5.4) Dijakronijski je značajno za sve govore da je praslavensko *dj* dalo *ž*.

(6.1) U padežnom sustavu karakteristično je da jedna kategorija imenica u znatnom broju govora može imati poseban oblik za vokativ, i to ženska osobna imena, točnije ženski hipokoristici na *-a*, npr. *b'aro* prema *bá:ra* i *b'ara*.

Dual, odnosno konstrukcija s 2, 3, 4, uglavnom je živa kategorija. Poseban oblik postoji za NA sr. roda.

(6.1.2) U centralnim govorima u DLImn imamo posebne nastavke, ali u znatnom broju govora ti su padeži izjednačeni ili supostoje dva podsustava: s posebnim i izjednačenim nastavcima.

(6.1.3) Redovno, osim u podravskim perifernim govorima, Ajed imenica muškoga roda za neživo jednak je Njed.

(6.1.5) U centralnim govorima nastavak je u imenica a-deklinacije u DLjed *-e*, pa se taj padež izjednačio s Gjed. Imenice i-deklinacije u navedenim padežima dobivaju često nastavak a-deklinacije.

U istočnijim govorima, osim u nekoliko govora u ciglenskom poluotoku, nastavak je u tim padežima *-i*.

(6.1.6) U Ijed imenica ženskoga roda morfemi su, idući od zapada na istok: najprije *-u*, sa ili bez prozodijske oznake, tj. duljine prema kračini u drugim oblicima, zatim *-um*, odnosno *-u* i *-um*, i na kraju *-om*. I neki zapadniji govori imaju nastavak *-om* (Reka).

(6.2) U pridjevsko-zamjeničkoj deklinaciji DLjed ženskoga roda obično ima imenički nastavak.

(6.2.2) U centralnim i zapadnim govorima živa je kategorija određenosti u pridjeva. Opreka određeno - neodređeno nastavkom je označena samo u Njed muškoga roda, a u ostalim oblicima prozodijskim sredstvima u nekih pridjeva.

(6.3) U nekim govorima zabilježen je u pokaznih zamjenica morf *ve* (npr. *venaj*).

(6.4) Svi glavni brojevi sklanjaju se u većini govora, obavezno u zapadnim i centralnim govorima.

(6.5) Glagoli imaju sve kategorije karakteristične za kajkavsko narječje.

(6.5.1) Glagoli imaju redovno poseban oblik za infinitiv, poseban za supin. U nekim govorima u kojima je u infinitivu otpalo *-i*, supin se od infinitiva razlikuje samo u nekih glagola, prozodijском oznakom, i to mjestom naglaska, kvantitetom i modulacijom, kako u kojih glagola.

(6.5.2) Većina govora ima u infinitivnoj osnovi II. vrste morf *nu*, nekoliko govora *ni/n*, *ŋ* i *no*.

(6.5.3) U centralnim i zapadnim govorima osnova IV. vrste u 3mn prezenta svršava na *k*, a u imperativu na *c*, nema analognoga *č*.

U manjem broju govora generaliziran je morf *du* ili *ju* u 3mn, uglavnom u Podravini. U Podravini zabilježen je nastavak *-ije* u 3jed prezenta u glagola s *i*-nastavcima.

(6.5.4) Glagoli s morfom *e* i *i* u prezentskim nastavcima tvore imperativ morfemom *i* u većini govora.

(7) Na temelju iznesenih podataka određeno je mjesto istraženih govora u kajkavskom narječju, izloženo je njihovo grananje i predložena klasifikacija na dijalektne jedinice različitih rangova.

Veći dio govora ima unakrsnu metatoniju, ulazi dakle u Ivšičeve mlade revolucionarne govore. Ti govori zajedno s takvim govorima u Moslavini, a svi oni imaju *u* od *o* i *l*, čine jednu jedinicu kojoj se može dati rang dijalekta. Po prostiranju može se nazvati *glogovničko-bilogorskim* dijalektom. Manji dio govora s metatonijom novoga praslavenskoga akuta u cirkumfleks, a bez metatonije novoga praslavenskoga cirkumfleksa, odnosno cirkumfleksa uopće, ima također rang dijalekta a može se nazvati *sjevno-moslavačkim* dijalektom. Ti se dijalekti dijele dalje na jedinice manjih rangova.

PREGLED KLASIFIKACIJE

- I. GLOGOVNIČKO-BILOGORSKI DIJALEKT (~ → ~, ~ → ~)
1. *ivanjski poddijalekt* (j'agoda)
 - a. iekavska skupina
 - b. ekavska skupina sa šestočlanim vokalizmom
 - c. ekavska skupina s petočlanim kratkim vokalizmom
 2. *križevačko-bilogorski poddijalekt* (jag'oda, mlâ:timo)
 - a. skupina ekavskih govora
 - b. skupina iekavskih govora
 3. *vrbovečki poddijalekt* (jag'oda, mla:t'imo)
 - a. iekavska skupina
 - b. ekavska skupina
- II. SJEVERNOMOSLAVAČKI (ČAZMANSKO-PODRAVSKI) DIJALEKT (~, ~ → ~, l'opata)
1. *čazmansko-ciglenski poddijalekt* (ie)
 2. *dubravsko-podravski poddijalekt* (e)
 3. *poddijalekt (govori) tipa tanek*
 - a. iekavska skupina
 - b. ekavska skupina

Zusammenfassung

KAJKAVISCHES MUNDARTEN VON BILOGORA

Gegenstand der Arbeit sind die kajkavischen Mundarten im Gebiet von Bilogora und ihre Standortbestimmung innerhalb der kajkavischen Dialektgruppe des Kroato-serbischen. Dadurch ergibt sich der zu erforschende Umfang der einzelnen Ebenen. So wurde der Phonologie die meiste Aufmerksamkeit gewidmet, besonders der Prosodie, in synchroner wie auch diachroner Hinsicht.

Außer den Mundarten von Bilogora im engeren Sinne wurden auch die Mdaa. gleichen Typs eines etwas weiter gefaßten Gebiets, die an die Bilogora-Mdaa. westlich von Križevci und in der Podravina anknüpfen, untersucht. Einführend gibt man ein Überblick der Geschichte des Gebiets.

In der Untersuchung wurden etwa 100 Dörfer, bzw. Weiler erforscht, in welchen Kajkavisch gesprochen wird. Es wurde die genaue Grenze zwischen den štokavischen und kajkavischen Mdaa. bestimmt.

In den erforschten Mdaa. wurden 9 verschiedene Typen der prosodischen Systeme entdeckt, und zwar mit Rücksicht auf die phonologische Funktion der prosodischen Merkmale und ihre Distribution im Rahmen des Wortes. Sie werden ausführlich beschrieben.

Aus diachroner Sicht gehört die Mehrzahl der untersuchten Mdaa. zur IV. Gruppe von Ivšić, d.h. in ihnen metatonierte der neue urslavische Zirkumflex, und mit ihm auch der alte (sie zusammen bilden den kajkavischen Zirkumflex) ~ zum Akut ~ (außer in der letzten, bzw. einzigen Silbe, wo eine besondere Regel gilt, nämlich da kann kein Akut vorkommen). Der neue urslavische (urkroatische) Akut metatonierte umgekehrt zum Zirkumflex. Es ist für einige der untersuchten Mdaa. bedeutend, daß in einigen Kategorien, die für das Kajkavische charakteristisch sind, der neue urslavische ~ fehlt und an der betreffenden Stelle eine Kürze vorkommt. Weiterhin gibt es in einigen grammatischen Kategorien und vereinzelt Wörtern keine Metatonie vom ~ zum ~. Ebenso gibt es immer mehr solche Abweichungen je weiter man nach Osten geht. Es handelt sich von einer normalen Erscheinung im dialektalen Kontinuum: je näher man an die Grenze des kajkavischen Gebiets kommt, um so weniger besitzen Mdaa. sämtliche kajkavische Merkmale. Natürlich kann man auch einen sekundären štokavischen Einfluß in dieser Gegend nicht ausschließen. Im Osten dieses Gebiets gibt es Mdaa. in denen der Zirkumflex überhaupt nicht zum Akut metatonierte hat.

Im Vokalismus wurden, mit Rücksicht auf die Zahl der Einheiten (Vokale) in verschiedenen Positionen im Wort, und zwar in langen wie in kurzen, betonten oder unbetonten Silben, 7 grundsätzliche Typen der Systeme festgestellt. Sie unterscheiden sich darin, ob sie 5 oder 6 Einheiten in der kurzen und langen betonten Silbe haben. Der Unterschied besteht eigentlich darin, ob sie zwei Vokale von e-Typ enthalten, und zwar *ę*, bzw. *ie* oder *ei* in einer langen Silbe, und *ę*, bzw. *e*, in den erwähnten Positionen, oder nur einen Vokal anstelle beider, welcher gewöhnlich dann *e* ist, ausgenommen

die Mdaa. mit *ie/ei* in der Langen Silbe. Wenn man auch die Zahl der Vokale in der kurzen ubetonten Silben berücksichtigt, kann man von 11 Systemen reden.

Diachronisch sind besonders drei vokalische Merkmale von Bedeutung.

Der Reflex von *q* und *ŷ* ist *u*.

Der Reflex von *ě* und dem Halbvokal ist in der Mehrzahl der Mdaa. ein Laut des Typs *e*, sowohl in langer wie auch kurzer Silbe. In einer geringeren Zahl der Mdaa. kommt ein solcher Laut nur in den kurzen Silben vor, in langen dagegen der Diphthong *ie* und in Reka der Diphthong *ei*.

Man kann voraussetzen, daß in den kajkavischen Randmdaa. in Slavonien der Halbvokal vor den großen Migrationen, bzw. im 15. Jh. mit dem *ě* nicht ausgeglichen wurde, sondern daß er, wie auch das *ě*, einen besonderen Wert länger behalten hat, ebenso in den slavonischen altštokavischen, šćakavischen Mdaa. Später wurden sie gemeinsam zu *e*, während der Halbvokal in den štokavischen Mdaa. Slavoniens zu *a* übergegangen ist, und das *ě* dort verschiedene Entwicklungen hatte. In einigen vereinzelt Mdaa. wurde der Halbvokal in den grammatischen Morphemen mit dem *ě* ausgeglichen und in Lexemen gewöhnlich mit dem *a* (Typ *paket* 'Hölle'). Solche Entwicklung kann man für die äußersten kajkavischen Mdaa. in Slavonien voraussetzen.

Im Konsonantismus ist von Bedeutung: die Neutralisation von *l* und *ŷ* vor den vorderen Vokalen, Erscheinung (in einigen Mundarten) von geminierten Konsonanten, silbenbildenden Sonanten und stimmhaften Opstruenten im Auslaut. Diachronisch ist Übergang von *d'* zu *ž* charakteristisch.

In der Deklination soll man Bestehen vom Vokativ bei Hypokoristika und A Sg. (= N) der unbelebten Maskulina erwähnen.

Es wurde der Standort der erforschten Mdaa. im Kajkavischen bestimmt und ihre Klassifikation, Einteilung in Idiome verschiedenen Grades vorgenommen.

Die Mehrzahl der Mdaa., gekennzeichnet durch eine gegenseitige Metatonie von Zirkumflex (˘) und Akut (˙) und eine regressive Metataxe des Kurzakzents (˘) (Ivšić' IV. Gruppe) und ein *u* anstelle von *q* und *ŷ* bilden mit solchen Mdaa. aus Nord-Moslavi-na einen Dialekt, der nach Verbreitung *Glogovnica-Bilogora-Dialekt* genannt wurde.

Die kleinere Gruppe, ohne die Metatonie des ˘, aber mit der Metatonie von ˘ und mit der regressiven Metataxe von ˘ bildet einen zweiten Dialekt - den *Nord-Moslavina-Dialekt*.

(Weitere Einteilung in Idiome niedrigeren Grades - Unterdialekte, Mundarten-gruppen - s. oben in *Pregled klasifikacije*.)

K R A T I C E

- AR - *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. JAZU, Zagreb.
 Archiv - *Archiv für slavische Philologie*. Berlin.
 CD - *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. JAZU, Zagreb.
 EJ - *Enciklopedija Jugoslavije*. Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb.
 ER - *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. JAZU, Zagreb.
 FF - Filozofski fakultet.
 HDZ - *Hrvatski dijalektološki zbornik*.
 IPA - *The International Phonetic Alphabet*.
 JAZU - Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
 Jezik - *Jezik*, časopis za kulturu hrvatskoga (prije hrvatskosrpskoga) književnog jezika. Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.
 JF - *Južnoslovenski filolog*. Beograd.
 OLA - *Općeslavenski lingvistički atlas*.
 Rad - *Rad*. JAZU, Zagreb.
 RSI - *Radovi Instituta za slavensku filologiju*. FF Zagreb.
 RZJ - *Radovi Zavoda za jezik* (do broja 3: Instituta za jezik), Zagreb.
 SDZ - *Srpski dijalektološki zbornik*. Beograd.
 SL - *Suvremena lingvistika*. Zagreb.
 Starine - *Starine*. Na svijet izdaje JAZU, Zagreb.
 TCLP - *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*.
 VG - *Varaždinski generalat*, zbirka dokumenata u Arhivu Hrvatske u Zagrebu.
 VZA - *Vjesnik Zemaljskoga arkiva*. Zagreb.
 ZFL - *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske*. Novi Sad.
 ZNŽO - *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*. JAZU, Zagreb.

LITERATURA

- J. ADAMČEK - I. KAMPUS: *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*. Izvori za hrvatsku povijest 3, Zagreb 1976.
- R. ALEKSIC: *Prilozi istoriji kajkavskog dijalekta*. JF XVI.
- D. ALERIĆ 1974: *O potrebi djelomičnoga prilagodavanja dijalekatskih imena i prezimena*. Jezik XX.
- V. ANIĆ: *Uz neka pitanja našega književnog izgovora*. Jezik XIII (1966).
- AR: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1880-1974.
- P. ARUMAA 1964: *Urslavische Grammatik*. I. Heidelberg.
- R.I. AVANESOV 1962: *Voprosy teorii lingvističeskoj geografii*. Pod redakcij R. I. Avanesova. Moskva.
- ... 1963: *Opisatel'naja dialektologija i istorija jazyka*. Slavjanskoe jazykoznanie. Moskva.
- R.I. AVANESOV - V.G. ORLOVA: *Russkaja dialektologija*. Moskva 1964.
- S. BABIĆ 1963: *O odnosu samoglasnika u staroslavenskom i hrvatskosrpskom jeziku*. Radovi Zavoda za slavensku filologiju 5, Zagreb.
- ... Jezik, Zagreb, 1966.
- ... 1975: *Suvremeni problemi tvorbe riječi*. Jezik XXIII.
- ... 1976: *Tvorba etnika u dijalektima i u hrvatskom književnom jeziku*. Onomastica jugoslavica 6.
- ... 1976: *O tzv. aoristu imperfektnih glagola*. Jezik XXIV.
- ... 1977: *Jednačenje suglasnika u govoru i pismu*. Jezik XXIV.
- V. BARAC/GRUM: *O nekim aspektima u odnosu standardnog jezika i dijalekta*. Filologija 8.
- V. BARAC/GRUM - B. FINKA 1967: *O prikupskim govorima oko Vukove Gorice*. Ljetopis JAZU 71.
- ... 1968: *O govoru Delnica i Broda na Kupi u Gorskom Kotaru*. Ljetopis JAZU 72.
- V. BARAC/GRUM - V. ZEČEVIĆ: *Problematika dijalekatskog miješanja*. Rasprave Instituta za jezik 3.
- E. BARIĆ: *Tvorba u Priručna gramatika hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb 1978.
- Z. BARTOLIĆ: *Hrvatski kajkavski govori Međimurja*. Popevka zemlji. Čakovec 1971.
- A. BELIĆ 1901: *Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplifikativsuffixe*. Archiv XXIII.
- ... 1911: *Akcentatske studije*. Beograd.
- ... 1926: *B. Miletić, O srbohrvatskiých intonacych*. JF VI.
- ... 1929: *Kajkavski dijalekat*. Narodna enciklopedija Srba, Hrvata i Slovenaca.
- ... 1935: *Dr. Stjepan Ivšić, Jezik Hrvata kajkavaca*. JF XIV.
- ... 1951a: *Iz srpskohrvatske akcentologije i dijalektologije*. JF XIX.
- ... 1951b: *Istorija srpskohrvatskog jezika*. Predavanja, Beograd.
- ... 1960: *Fonetika (Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika I)*. Beograd.

- V. BERK: *Zur Problematik der südslavischen Dialektausgliederung*. Slovo 17, Zagreb.
- B.S. BERNŠTEJN 1961: *Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskih jazykov*. Moskva.
- ... 1968: *Vvedenie v slavjanskuju morfonologiju*, Voprosy jazykoznanija 4.
- E. BIRICZ: *Geschichte der Einwanderung der burgenländischen Kroaten*. Disertacija. Beč 1949.
- BHŽ: I. Brabec-M. Hraste-S. Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb 1954.
- V. BLANÁR: *Jazyková stavba slovenských mien*. IV. slovenska onomasticka konferencija, Bratislava 1973.
- L. BLOOMFIELD: L. Blumfield, *Jazyk*. Moskva 1968.
- D.L. BOLINGER: *Contrastive Accent and Contrastive Stress*. Language 37, Beltimor.
- J. BÖSENDORFER 1910: *Crtime iz slavonske povijesti*. Osijek.
- ... 1955: *Istočna granica Tomislavove, Krešimirove i Zvonimirove Hrvatske u savsko-dravskom interamniju*. Rad JAZU 286.
- R. BOŠKOVIC: *Razvitak sufiksa u južnoslovenskoj jezičkoj zajednici*. JF XV.
- I. BRABEC 1969: *Sutlanski ikavci*. Kaj 5.
- ... 1970: *Hrvati uz Muru i Dravu te u Vedešinu*. Ljetopis JAZU 74.
- ... 1972: *Hrvatski govori u Banatu*. Ljetopis JAZU 76.
- W. BRANDENSTEIN: *Einführung in die Phonetik und Phonologie*. Wien 1950.
- F. BRDARIĆ: *Archiđakonat komarnički*. Katolički list, Zagreb 1934.
- J. BREU: *Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschliessenden Gebieten*. Wien 1970.
- O. BROCH: *Slavische Phonetik*. Heidelberg 1911.
- E.W. BROWNE-J.D. MCCAWLEY: *Srpskohrvatski akcenat*. ZFL 8 (1965).
- D. BROZOVIĆ 1960: *O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatsko-srpskih dijalekata*. ZFL 3.
- ... 1963a: *O fonetskoj transkripciji u srpskohrvatskom dijalektološkom atlasu*. ZFL 6.
- ... 1963b: *O S. Ivšiću kao slavenskom i hrvatskosrpskom akcentologu*. Ivšićev zbornik, Zagreb.
- ... 1966: *O problemu ijekavskošćakavskog istočnobosanskog dijalekta*. HDZ 2.
- ... 1966b: *Kajkavsko narječje*. Jezik (leksikon), Zagreb.
- ... 1968: *O fonološkom sustavu suvremenog standardnog jezika*. Radovi FF u Zadru 7 (4).
- ... 1970: *Standardni jezik*. Zagreb.
- ... 1970a: *Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog područja*. Radovi FF u Zadru 8 (5).
- ... 1970b: *O inventaru fonema starocrkvenoslavenskog jezika i o njihovim razlikovnim obilježjima*. Simpozium 1100-godišnjina od smrtta na Kiril Solunski II, Skopje.
- ... 1972a: *Kern und Peripherie in der Phonologie*. Phonologica 1972.
- ... 1972b: *O alofonskoj problematici u hrvatskoj ortoepiji*. Radovi FF u Zadru 9 (6).
- ... 1973a: *Dentali ispred afrikatâ: gube li se ili se izgovaraju*. Jezik XX.

- ... 1973b: *O fonološkim sustavima suvremenih južnoslavenskih jezika*. Makedonski jezik XXIV, Skopje.
- ... 1976: *O suvremenoj morfonološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće*. Jezik XXIV.
- L. BROZOVIC: *Koprivnica*. Građa za povijest Koprivnice od najstarijih vremena do 1941. Sredio i ilustrirao S. Kucec (rukopis).
- L.A. BULAHOVSKIJ: *Die Intonation des slavischen Supinums*. Zeitschrift für slavische Philologie 4 (1927).
- J. BUTURAC 1944: *Popis župa Zagrebačke biskupije od godine 1334*. Zbornik Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb.
- ... 1975: *Povijest Rovišća*. Rovišće.
- H.S. COATS: *Die altrussische Deklination: Eine synchrone Analyse*. Morphologie und generative Grammatik, Frankfurt 1975.
- E. COSERIU 1974: *Synchronie, Diachronie und Geschichte*.
- ... 1975: *Die Sprachgeographie*. Tübingen.
- A. CUVAJ: *Povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas I*. Zagreb 1907.
- J. CVIJIC: *Metanastasička kretanja, njihovi uzroci i posledice i Balkansko poluostrvo*. Srpski etnografski zbornik XXIV. Beograd 1972.
- J. ČUK 1916a: *Plemeniti Križevčani do postanka županije križevačke*. Vjesnik Zemaljskog arkiva 18, Zagreb.
- ... 1916b: *Podravina do Bednje i Voćinke i susjedna područja do polovice četrnaestoga vijeka*. VZA 18.
- DEMIAN: *Statistische Beschreibung der Milltargrenze*. Wien 1806.
- E. DIETH: *Vademekum der Phonetik*. Bern 1950.
- LJ. DOBRONIĆ 1951: *Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201*. Rad JAZU 283.
- ... 1952: *Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća*. Rad JAZU 286.
- K. DOČKAL: *Srednjovjekovna naselja oko Streze*. Starine JAZU 46.
- V.A. DYBO: *Akcentologija i slovoobrazovanje v slavjanskom*. Russkoe jazykoznanie, VI s'ezd slavistov, Moskva 1968.
- EJ: *Enciklopedija Jugoslavije I-VI*, Zagreb.
- F. FANCEV 1907: *Beiträge zur serbokroatischen Dialektologie*. Archiv für slavische Philologie 29.
- ... 1909: *Beiträge zur historischen serbokroatischen Dialektologie*. Archiv für sl. Ph., 31, 32, 33.
- R. FILIPOVIĆ: *Kontakti jezika u teoriji i praksi*. Zagreb 1971.
- B. FINKA 1962: *Stilistika u dijalektologiji*. Suvremena lingvistika 1, Zagreb.
- ... 1964: *Utvrdjivanje kvantitavnih odnosa u hrvatskosrpskom jeziku*. Jezik XII.
- ... 1971: *Čakavsko narječje*. Čakavska rič 1.

- ... 1973a: *O čakavskom identitetu*. *Suvremena lingvistika* 7-8.
- ... 1973b: *Naputak za ispitivanje i obrađivanje čakavskih govora*. HDZ 3.
- ... 1976: *Gorskokotarska kajkavština u našem dijalekatskom mozaiku*. Kajkavski zbornik, Zlatar.
- FINKA-ŠOJAT 1973: *Karlovački govor*. HDZ 3.
- ... 1975: *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca*. Radovi Centra za znanstveni rad - Vinkovci 3, Zagreb.
- J. FOURQET: *Phonologie und Dialektologie*. *Zeitschrift für Mundarforschung* 26 (1958).
- GRAFENAUER-PEROVIĆ-ŠIDAK: *Historija naroda Jugoslavije I*. Zagreb 1953.
- P. GARDE 1961: *Réflexions sur les différences phonétiques des langues slaves*. *Word* 17.
- ... 1966: *Les propriétés accentuelles des morphemes serbocroates*. *Scando-slavica* 12.
- H.A. GLEASON: *An Introduction to Descriptive Linguistics*. New York 1961.
- J. GOOSSENS: *Strukturelle Sprachgeographie*. Heidelberg 1969.
- M. HALLE: *Remarks on Slavic Accentology*. *Linguistic Inquiry* 2.
- J. HAMM 1958: *Akcentaske opozicije u slavenskim jezicima*. RSI 2.
- ... 1958: *Staroslavenska gramatika*. Zagreb.
- ... 1949: *Štokavština Donje Podravine*. Rad JAZU 275.
- ... 1952: *Sekundarno ije na zapadnom hrvatskom području*. *Jezik I*.
- ... 1962: *Zur Periodisierung der südslavischen Sprachen*. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 9.
- G. HEIKE: *Das phonologische System des Deutschen als binäres Distinktionssystem*. *Phonetica* 6.
- E. HERCIGONJA: *Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća*. *Croatica* 5.
- C.T. HODGE: *Serbo-Croatian Stress and Pitch*. *General Linguistics* III.
- B. HOMAN: *Geschichte des ungarischen Mittelalters I*. Berlin 1940.
- R. HORVAT 1917: *Prilozi za povijest Podravine*. *Vjesnik zemaljskog arhiva* 15.
- ... 1933a: *Hrvatska Podravina*. Zagreb.
- ... 1933b: *Nekadašnja đurđevačka krajiška pukovnija*. Časti i dobru zavičaja, Zagreb.
- ... 1940: *Povijest Đurđevca*. Zagreb.
- ... 1943: *Povijest slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice*. Zagreb.
- M. HRASTE 1956: *Bibliografija radova iz dijalektologije, antroponimije, toponimije i hidronimije na području hrvatskoga ili srpskoga jezika*. HDZ 1.
- ... 1957: *O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj*. *Filologija* 1.
- ... 1958: *Značaj zapadnog štokavskog govora za istoriju i dijalektologiju srpsko-hrvatskog jezika*. JF.
- ... 1960: *Kajkavski dijalekt* (u *Jezik hrvatskosrpski/srpskohrvatski*). EJ 4.
- F. ILEŠIĆ: *Neke kajkavske (slovenačke i hrv.-kajkavske) jezičke pojave, naročito u prezimenima*. JF XVI.
- IPA: *The International Phonetic Alphabet* (Revised to 1951).
- A.V. ISAČENKO 1939a: *Narječje vasi Sele na Rožu*. Ljubljana.

- ... 1939b: *Zur phonologischen Deutung der Akzentverschiebung in den slavischen Sprachen*. TCLP 8.
- ... 1966: *Sprachwissenschaft und Akustik*. Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin.
- A. IVIĆ: *Migracije Srba u Slavoniju tokom 16., 17. i 18. stoljeća*. Srpski etnografski zbornik XXXVI. Subotica 1926.
- M. IVIĆ 1953: *O problemu padežne sisteme u vezi sa savremenim shvatanjima u lingvističkoj nauci*. JF XX.
- ... 1958: *Sistem ličnih glagolskih oblika*. Godišnjak FF u Novom Sadu 3.
- ... 1963: *Pravci u lingvistici*. Ljubljana.
- P. IVIĆ 1957a: *Dva glavna pravca razvoja konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku*. Godišnjak FF u Novom Sadu 2.
- ... 1957b: *Izveštaj o naučno-istraživačkom radu na terenu*. Godišnjak FF u Novom Sadu 2.
- ... 1958a: *Die serbokroatischen Dialekte*. s-Gravenhage.
- ... 1958b: *Osnovnye puti razvitija serbochorvatskogo vokalizma*. Voprosy jazykoznanija 7.
- ... 1959: *Die Hierarchie der prosodischen Phänomene im serbokroatischen Sprachraum*. *Phonetica* 3.
- ... 1959/60: *O deklinacionim oblicima u srpskohrvatskim dijalektima*. Godišnjak FF u Novom Sadu 4 i 5.
- ... 1960: *Osnovni aspekti strukture dijalekatske diferencijacije*. *Makedonski jazik* 11/12.
- ... 1961a: *Izveštaj o ispitivanju govora u severnoj i zapadnoj Hrvatskoj*. Godišnjak FF u Novom Sadu VI.
- ... 1961b: *Broj prozodijskih mogućnosti u reči kao karakteristika fonoloških sistema slovenskih jezika*. JF XXV.
- ... 1963: *O klasifikaciji srpskohrvatskih dijalekata*. *Književnost i jezik* 1.
- ... 1964: *Phonologische Bemerkungen zur historischen Spachgeographie*. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 11.
- ... 1965a: *Glavne linije razvoja prozodijskog sistema u srpskohrvatskom jeziku*. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, Varšava.
- ... 1965b: *Prosodijski sistem savremenog srpskohrvatskog jezika*. *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz, Wrocław-Warszawa-Kraków*.
- ... 1966: *Fonološki aspekt genetičkog odnosa između štokavske, čakavske i kajkavske dijalekatske grupe*. *Orbis scriptus*, München.
- ... 1968a: *Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima*. ZFL 11.
- ... 1968b: *Razvoj principa distribucije fonema u srpsko-hrvatskom jeziku*. *Književnost i jezik* 2.
- IVIĆ-LEHISTE: *Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom jeziku*. ZFL 6, 8, 10 i 12.
- S. IVŠIĆ 1911: *Prilog za slavenski akcentat*. Rad JAZU 147.

- ... 1913: *Današnji posavski govor*. Rad JAZU 196.
- ... 1936: *Jezik Hrvata kajkavaca*. Ljetopis JAZU 48.
- ... 1937: *Osnovna hrvatska kajkavska akcentuacija u Pergošća*. Zbornik u čast A. Belića, Beograd.
- ... 1951: *Iz naše akcentuacije i dijalekatske problematike*. Zbornik radova FF I, Zagreb.
- ... 1970: *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb.
- ... 1971: *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München.
- W. JAKOBY: *Untersuchungen zur Phonologie und Prosodie einer kajkavischen Mundart (Gornja Stubica)*. München 1975.
- P. JACOBSEN: *Die Bedeutung der Satzintonation für die serbokroatischen Worttöne*. Scando-slavica 10.
- R. JAKOBSON 1931a: *Die Betonung und ihre Rolle in der Wort und Syntagmaphonologie*. TCLP 4.
- ... 1931b: *Prinzipien der historischen Phonologie*. TCLP 4.
- ... 1932: *Zur Struktur des russischen Verbums*. Pretisak u Selected Writings.
- ... 1936: *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre*. TCLP 6.
- ... 1937: *Über die Beschaffenheit der prosodischen Gegensätze*. Pretisak u Selected Writings, The Hague 1962.
- ... 1957: *Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb*. Pretisak u Selected Writings.
- ... 1966: *Lingvistika i poetika*. Beograd.
- H. JAKŠE: *Slavische Akzentuation II. Slovenisch*. Wiesbaden 1962.
- J. JEDVAJ: *Bednjanski govor*. HDZ I.
- A. JEMBRIH: *Auf den Spuren von Antonius Vramec in Wien*. Österreichische Hefte 20 (1978).
- LJ. JONKE: "Dikcionar" *Adama Patačića*. Rad JAZU 275.
- Z. JUNKOVIĆ 1956: *J. Jedvaj, Bednjanski govor*. Filologija 2.
- ... 1963: *Kajkavski dijalekat*. Školski leksikon 12, Zagreb.
- ... 1969: *Napomene o naglasku*. Jezik XVIII.
- ... 1970: *Naglasak na proklitici*. Jezik XVIII.
- ... 1972: *Jezik Antuna Vramca*. Rad JAZU 363.
- ... 1973: *Struktura sloga i fonološka vrijednost suglasnika v u književnom jeziku*. Jezik XXI.
- ... 1977: *Parenté et Affinité en Dialectologie*. Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humanines de Nice. No. 28.
- B. JURIŠIĆ 1966: *Rječnik govora otoka Vrgade I*. Zagreb.
- ... 1973: *Rječnik ... II*. Zagreb.
- I. KALINSKI-M. PETI: *O istraživanju hidronimije dravskoga sliva*. Filologija 7.
- I. KALINSKI-A. ŠOJAT: *Zelinski tip govora*. Rasprave Instituta za jezik 2, Zagreb 1973.
- M. KAPJAR: *Osobine govora okolice Novoga Marofa*. Kaj 1973.
- A. KARGER 1963: *Die Entwicklung der Siedlungen im westlichen Slavonien*. Wiesbaden.

- D. KAŠIĆ: *Srbi i pravoslavlje u Slavoniji i Sjevernoj Hrvatskoj*. Zagreb 1967.
- J. KAŠIĆ: *O jekavkom govoru Velikoga Grđevca, sela jugoistočno od Bjelovara*. ZFL VI.
- S. KAMPGEN-W. LEHFELDT: *Das System der Präsensbildung im Serbokroatischen*. Folia Linguistica XII, 1/2 (1978).
- R. KATIČIĆ 1963: *Danska strukturalistička škola (Glosematika)*. SL 2, Zagreb.
- ... *Nacrt glosematičke algebre H.-J. Ukdalla*. SL 3, Zagreb.
- ... 1967: *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije*. Zagreb.
- ... 1971: *Jezikoslovni ogledi*. Zagreb.
- ... 1974: *Okolje jezikoslovlja*. SL 9.
- N. KLAIĆ 1971: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb.
- ... 1976: *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb.
- V. KLAIĆ 1882: *Slavonija od X do XIII stoljeća*. Zagreb.
- ... 1899: *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća I-V*. Zagreb.
- T.S. KOGOTKOVA: *Literaturnyj jazyk i dialektu*. Aktualnye problemy kul'tury reči. Moskva 1970.
- J. KURYŁOWICZ: *Indogermanische Grammatik II. Akzent, Ablaut*. Heidelberg 1968.
- E. LASZOWSKI 1947: *Počeci razvoja grada Koprivnice*. Muzej grada Koprivnice 3.
- W. LEHFELDT v. Kempgen/Lehfeldt.
- I. LEHISTE v. Ivić-Lehiste.
- A. LESKIEN: *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache*. Heidelberg 1914.
- H. LÖFLER: *Probleme der Dialektologie*. Darmstadt 1974.
- T. LOGAR: *Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih*. Slavistična revija 14.
- M. LONČARIĆ 1974: *Finka-Šojat, Karlovački govor (prikaz)*. SL 10.
- ... 1977: *O sustavima u dijalektologiji*. Prilozi VIII. kongresu jugoslavenskih slavista, Zagreb.
- ... 1978: *Jagnjedovački govor (s osvrtom na pitanje kajkavskoga podravskoga dijalekta)*. HDZ 4.
- ... 1979: *Naglasni tipovi u kajkavskom narječju*. RZJ 4-5.
- ... 1981: *Prilog tvorbi živih imena u kajkavskom narječju*. Zbornik referata, Četrta jugoslovenska onomastična konferenca, Ljubljana.
- ... 1982a: *Prilog podjeli kajkavskoga narječja (s kartom kajkavskoga narječja)*. HDZ 6.
- ... 1982b: *Sjevernomoslavački kajkavski govori (s karkom sjeveroistočnih kajkavskih govora)*. RZJ 6-7.
- R. LOPAŠIĆ: *Spomenici Hrvatske krajine*. Zagreb, I. 1884, II. 1885, III. 1889.
- H. LÜDTKE: *Das prosodische System des Urslavischen und seine Weiterentwicklung im Serbokroatischen*. Phonetica 4, Suppl (1959).
- A.M. LUKJANENKO: *Kajkavskoe narječje*. Kijev 1905.
- T.F. MAGNER: *A Zagreb Kajkavian Dialect*. Penn 1966.
- I. MAHNKEN: *Studien zur serbokroatischen Satzmelodie*. Göttingen 1964.
- MAHNKEN-MATEŠIĆ: *Akzentoppositionen in den serbokroatischen Dialekten, Zum 5-Akzentsystem der slawonischen Mundart des Štokavischen*. Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences, Prague 1967, Praha 1970.

- B. MALMBERG: *Einführung in die Phonetik als Wissenschaft*. München 1976.
- F.V. MAREŠ: *Diachronische Phonologie des Ur- und Frühslavischen*. München 1969.
- T. MARETIĆ 1886: *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*. Rad JAZU 81 i 82.
- ... 1931: *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb.
- A. MARTINET: *Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft*. Stuttgart 1963.
- J. MATEŠIĆ: *Der Wortakzent in der serbokroatischen Schriftsprache*. Heidelberg 1970. V. Mahnken-Matešić.
- A. MESSNER-SPORŠIĆ: *Kolonije hrvatskih plemića u Banatu*. ZNŽO XXVIII.
- N.A. MEŠČERSKIJ: *Russkaja dialektologija*. Pod redakcijem N.A. Meščerskogo. Moskva 1972.
- F. MIKLOŠIĆ: *Die Bildung der slavischen Personennamen*. Wien 1860.
- B. MILETIĆ 1933: *Izgovor srpskohrvatskih glasova*. Srpski dijalektološki zbornik 5.
- ... 1937: *Uticaj rečeničke melodije na intonaciju riječi*. Zbornik u čast A. Belića, Beograd.
- ... 1952: *Osnovi fonetike srpskog jezika*. Beograd.
- M. MOGUŠ 1966: *Današnji senjski govor*. Senjski zbornik 2.
- ... 1967a: *Formiranje hrvatskosrpskog vokalizma*. RSI 9.
- ... 1967b: *Gubljenje poluglasa kao uzrok nekim posljedicama u hrvatskosrpskom konsonantizmu*. RSI 9.
- ... 1967c: *Za novu akcenatsku klasifikaciju u dijalektologiji*. ZFL 10.
- ... 1968: *O morfemu*. Jezik XV.
- ... 1971: *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika*. Zagreb.
- ... 1973a: *Fonološki kriteriji za određivanje čakavskog narječja*. RSI 13.
- ... 1973b: *O protetskom h*. Jezik XX.
- ... 1977: *Čakavsko narječje*. Fonologija. Zagreb.
- Ž. MULJAČIĆ 1963: *Suvremena dijalektologija i etimologija*. ZFL 6.
- ... 1972: *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika*. Zagreb.
- G. NEWEKLOWSKY 1968: *Zur kroatischen Mundart von Weingraben im Burgenland*. Wiener slavistisches Jahrbuch 15.
- ... 1973: *Slovenische Akzentstudien*. Wien.
- ... 1978: *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*. Wien.
- NONNENMACHER-PRIBIĆ: *Die baltoslavischen Akzent- und Intonationsverhältnisse und ihr quantitativer Reflex im Slowakischen*. Wiesbaden 1961.
- V. OBLAK: *Nešto o megjumurskom narječju*. ZNŽO 1.
- R. OLESCH 1938: *Serbokroatisch aus der Herzegovina*. Leipzig.
- ... 1973: *Der dravänapolabische Wortakzent*. I. dio u Slavistische Studien zum VII. Internationalen Slavistenkongress in Warschau, München. II. dio u Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse Akademie der Wissenschaften und der Literatur.
- V.G. ORLOVA: v. Avanesov-Orlova i Zaharova-Orlova.

- B. PANZER-W. RÜMMEL: *Die Einteilung der niederdeutschen Mundarten auf Grund der strukturellen Entwicklung des Vokalismus*. München 1971.
- E. PAULINY: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava 1967.
- S. PAVIČIĆ 1953: *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*. Zagreb.
- ... 1971: *Razvitak stanovništva na području stare župe Grdeva u slovjenskoj zemlji*. ZNŽO 45.
- M. PEŠIKAN: *O osnovima stokavske akcentuacije*. JF XXVIII.
- A. PECO: *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*. Beograd 1971.
- K.H. POLLOK: *Der neuštokavische Akzent und die Struktur der Melodiegestalt der Rede*. Göttingen 1964.
- W. POMIANOWSKA 1969: *Razlike u pogledu tvorbe reči u nazivima nosilaca zanimanja u južnoslovenskim dijalektima*. ZFL XII.
- ... 1970: *Zróznicowanie gwar południowostowiańskich w świetle faktów słowotwórczych (Prace językozna 58)*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- I. POPOVIĆ: *Geschichte der serbokroatischen Sprache*. Wiesbaden 1960.
- POTTER-KOPP-GREEN: *Visible speech*. New York 1947.
- V. PUTANEC 1967: *O našem pridjevskom sufiksu -an < -en*. Filologija 5.
- ... 1970: *Diferencijacija konzonanta N < ND u hrvatskosrpskom jeziku*. Filologija 6.
- ... 1976a: *Esej o jezičnom znaku i onomastici te o antroponimiji u Hrvatskoj*. Leksik prezimena SRH, Zagreb.
- ... 1976b: *Porijeklo moslavačkih Pergošića*. Znanstveni skup o prošlosti Čazme.
- F. RAMOVS 1931: *Dijalektološka karta slovenskega jezika*. Ljubljana.
- ... 1935: *Historična gramatika. VII. Dialekti*. Ljubljana.
- ... 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana.
- P. REHDER: *Beitrage zur Erforschung der serbokroatischen Prosodie*. München 1968.
- M. REŠETAR: *Der štokavische Dialekt*. Wien 1907.
- J. RIGLER 1963: *Pregled osnovnih razvojenih etap v slovenskem vokalizmu*. Slavistična revija 14.
- ... 1976: *Junkovičeva kajkavska teorija in slovenščina*. Slavistična revija 4.
- F. RAČKI: *Popis župa zagrebačke biskupije od 1334. i 1501*. Satrine 4.
- P. ROGIĆ: *Lična i porodična imena u jeziku*. Rad JAZU 303.
- D. ROSANDIĆ: v. Silić-Rosandić.
- V. ROŽIĆ: *Kajkavački dijalekat u Prigorju*. Rad JAZU 115, 116 i 117.
- V. SABLJAR: *Miestopisni riječnik kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Zagreb 1866.
- F. de SAUSSURE: *Opšta lingvistika*. Beograd 1969.
- S.A. SCHANE: *Wiedersehen mit dem Phonem*. Phonologie und generative Grammatik. 1. Frankfurt 1975.
- E. SCHNEEWEIS: *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*. Berlin 1960.
- S. SEKEREŠ 1967: *Klasifikacija slavonskih govora*. ZFL.
- ... 1970: *Slavonska osobna imena*. Onomastica jugoslavica 2.

- ... 1974: *Govor slavonske Podravine*. ZFL XVII/2 i XVIII/1.
- ... 1975: *Govor Virovitice i okolice*. ZFL XVII/2 i XIX.
- ... 1977: *Akcentatske zone slavonskoga dijalekta*. ZFL XX/1.
- J. SILIĆ: *Fonemska distribucija i sekundarno a u suvremenom hrvatskosrpskom književnom jeziku*. Jezik XVI.
- S. SILIĆ-D. ROSANDIĆ: *Osnove fonetike i fonologije hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb 1975.
- R. SIMEON: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb 1969.
- P. SKOK: *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb, I-1972, II-1972, III-1973, IV-1974.
- ... 1928: *Slovenačko-hrvatskokajkavske paralele u porodičnim imenima*. Časopis za slovenski jezik, književnost i zgodovino 7.
- H. SKÖLD: *Ungarische Endbetonung*. Lunds Universitets Årsskrift 20. Lund 1925.
- V. SPLITTER-DILBEROVIĆ: *Beiträge zur Bildung der serbokroatischen Personennamen*. Meisenheim am Glan 1966.
- C.S. STANG: *Slavonic Accentuation*. Oslo 1957.
- E. STANKIEWICZ: *On discreteness and continuity in structural dialectology*. Word 13.
- H. STRIEDTER-TEMPS: *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*. Berlin 1958.
- R. STROHAL 1903: *Osobine današnjega lokvarskoga narječja*. Rad JAZU 152.
- ... 1904: *Osobine današnjega delničkog narječja*. Rad JAZU 153.
- ... 1905: *Osobine današnjeg ravnogorskog narječja*. Rad JAZU 162.
- ... 1913: *Današnje narječje u Brodu na Kupi*. Rad JAZU 196.
- ... 1919: *Dijalekti u današnjoj bjelovarsko-križevačkoj županiji*. Nastavni vjesnik 28.
- ... 1932: *Nešto o historiji hrvatskoga jezika i njegovih narječja (Prilog jugoslavenskoj dijalektologiji)*. Zagreb.
- A.V. SUPERNASKAJA: *Obščaja teorija imeni sobstvennogo*. Moskva 1973.
- S. ŠAUMJAN: *Strukturelle Linguistik*. München 1971.
- J. ŠIDAK: v. Grafenauer-Perović-Šidak.
- M. ŠIMUNDIĆ: *Tvorba osobnih imena u hrvatskom ili srpskom jeziku*. Maribor 1973.
- P. ŠIMUNOVIĆ 1970a: *Sufiksadni sustav hrvatskosrpske antroponimije XII-XV stoljeća*. Onomastica jugoslavistica 2.
- F. ŠIŠIĆ 1873: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do god. 1873*. Zagreb 1962 (3. izdanje).
- ... 1896: *Županija virovitička u prošlosti*. Osijek.
- I. ŠKARIĆ 1963: *Glasovi hrvatskosrpskog jezika u fizio-(psiho)-akustičkoj i akustičkoj analizi*. Jezik XI.
- ... 1975: *Razlikovna obilježja*. Jezik XXIII.
- A. ŠOJAT 1966: *O knjizi Jezik i o kajkavskom narječju*. ZFL IX.
- ... 1967: *Položaj turopoljskih govora u hrvatskoj kajkavštini*. ZFL X.
- ... 1972: *O govoru kajkavskih ikavaca u Zdenčini i Horvatima*. Ljetopis JAZU 76.
- ... 1973: *Govor u Samoboru i njegovoj okolini*. Rasprave Instituta za jezik 2.

- ... 1974: *Kajkavska akcentuacija u Belostenčevu rječniku*. ZFL XVII/1.
- ... 1982: *Kajkavski govori u Turopolju (s osobitim obzirom na mraclinski govor)*. HDZ 6.
- ... Cubinec: Upitnik OLA.
- A. SOJAT-V. ZEČEVIĆ 1968: *Kajkavski govori u području između Lekenika, Trebarjeva i Siska*. Ljetopis JAZU 72.
- ... 1969: *Istraživanje kajkavskih govora u Hrvatskom Zagorju*. Ljetopis JAZU 73.
- ... v. Finka-Šojat, Kalinski-Šojat.
- S. TEŽAK 1957: *O rezultatu dijalektoloških istraživanja u okolici Karlovca*. Ljetopis JAZU 62.
- ... 1970: *Kajkavci na razmeđu*. Kaj 6.
- S.M. TOLSTAJA: *Načalnye i konečnye sočetanija soglasnyh v serbohorvatskom jazyke*. Issledovanija po serbohorvatskomu jazyku, Moskva 1972.
- J. TOPORIŠIĆ 1967: *Pojmovanje tonemičnosti slovenskega jezika*. Slavistična revija 15.
- ... 1968: *Liki slovenskih tonemov*. Slavistična revija 16.
- ... 1976: *Slovenska slovnica*. Ljubljana.
- N.S. TRUBETZKOJ' 1928: *Polabische Studien*. Wien-Leipzig.
- ... 1931: *Phonologie und Sprachgeographie*. TCLP 4.
- ... 1939: *Grundzüge der Phonologie*. Prague (TCLP 7, 4. izd. 1968).
- F. VANÍČEK: *Spezialgeschichte der Militärgrenze I-III*. Wien 1875.
- V. VÁŽNY: *O chorvátském "kajkavském" nářečí Horvatského Gróbu*. Podunajska dedina v Česloslovensku, Bratislava 1925.
- J. VONČINA 1971: *O jeziku ozaljskog kruga*. Kaj 9.
- ... 1973: *Leksikografski rad Ivana Belostenca*. Pogovor reprint-izdanju Gazophilacia. Zagreb.
- ... 1975: *Jezik Antuna Kanžlića*. Rad JAZU 368.
- VOPROSNIK: *Voprosnik obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*. Moskva 1965.
- W. VONDRAK: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. I. Göttingen 1924.
- J. VUKOVIĆ: *Istorija srpskohrvatskog jezika*. I dio, Uvod i fonetika. Beograd 1974.
- W.R. VERMEER: *Innovations in the Kajkavian Dialect of Bednja*. p.o. Dutch Contributions to the 8th International Congress. Lisse, the Peter de Ridder Press. 1979.
- U. WEINREICH: *Is a Structural Dialectology Possible?* Word 10.
- N. WIJK: *Zur Geschichte der serbokroatischen Polytonie*. Zeitschrift für slavische Philologie 16.
- K.F. ZAHAROVA-V.G. ORLOVA: *Dialektnoe člennenie russkogo jazyka*. Moskva 1970.
- ZAKLADNI: *Základní soustav a terminologie slovanské onomastiky/Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik*. Zpravodaj místopisné komise ČSAV XIV.
- V. ZEČEVIĆ 1975: *Ogled kajkavsko-štokavskog dijalekatskog kontakta*. Rad JAZU 368.
- ... V. Barac/Grum-Zečević i Šojat-Zečević.
- ... Čazma: Upitnik za Hrvatsko-srpski dijalektološki atlas.
- M. ZNIKA: *O standardnosti jezika u Urbaru za Slavoniju iz 1737. godine*. Filologija 7.

KAZALO MJESTA, PODRUČJA I GOVORA

- Apatovec 0.3.11, 0.3.15, 1.3, 2.5.1, 2.6.1, 3.6.1.1, 4.2, 4.5.5.6, 5.2.6, 6.1.7, 7.1.2
- Babocsa (Bobovac) 0.3.9
- Babotok 0.3.13, 0.6, 2.2.1, 2.2.4, 3.2, 3.2.1, 3.8.2, 4.5, 5.4-5, 5.5.5, 6.1.1.2, 6.1.2.4,
6.1.4, 6.1.6, 6.2.3, 6.3.1, 6.5.3, 6.5.4
- Bakovčice 0.3.13, 0.6
- Banovo 0.3.15
- Baranja 2.1.3
- Barč (Barcs) 0.3.9
- Batinjani 0.3.12
- Bazje, Gornje 0.3.9
- Bedenička 0.3.15
- Bednja 1.1.2.3, 2.3, 2.4.2, 3.0.3
- Berzence (Brezovica) 0.3.9, 0.3.15
- Bijela Stijena 0.3.7
- bilogorski govori - centralni 6.1.7
istočni 3.3, 6.1.3
zapadni 5.3.2, 6.1.1.5, 6.1.3, 7.0.1
tipa *pakel* 7.2
- Bjelovar 0.3.3, 0.3.10, 4.1.1, 4.2
- Bojnikovec 0.3.11, 0.3.15, 3.1.2.3, 4.5.2-3, 6.1.2-3, 6.1.7
- Bolč 0.3.15
- Borovljani 0.6
- Bošnjani 0.6
- Botinac (kod Bjelovara) 0.3.13, 0.6
- Brajinska 0.3.12-15, 0.6
- Brckovščina 0.3.11, 6.2.1.2
- Brdani 0.3.15
- Bregi (Podravski) 0.6
- Breza 0.3.12
- Brezine 0.3.15
- Brezovec, Mali 3.1.1.2
- Brezovec, Veliki 0.3.13-15, 1.6.1, 2.7.2, 3.1.1.2
- Brezovica 0.3.; v. Berzence
- Brezovljani 0.3.12-15, 0.6
- Budančevica (Kloštar, P.) 0.3.15, 2.2.4
- Budovec 0.3.3, 1.3, 2.2.2, 2.8-9, 3.1.1.3, 4.4.2, 6.1.1.5, 6.1.2.1
- Bukovica, v. Špišić-Bukovica
- Bukovje 0.3.12, 0.3.15

- Bušetina 0.3.6, 0.3.8, 0.6, 1.7, 2.9.4, 3.1.2.5, 4.3.2, 4.4.2, 4.3.2, 5.3.1-2, 6.1.2.4,
6.1.6.4, 6.1.7, 6.2.1
- Buzadovec 0.3.11, 0.3.13-15, 0.6
- Carevdar 0.3.12, 0.3.13-15, 0.6, 1.1.3.1, 2.1.3, 2.3, 2.4.1, 3.1.2.4, 3.8.1, 4.5.1, 5.1.1,
5.4.3-4, 5.5.3, 6.1.4, 6.2.1, 6.5.2, 6.5.4.4
- Cepidlak 0.3.12, 0.3.15, 3.6.1.3
- Cerik 0.3.15
- Ciglana (Velika) 0.3.5, 0.6, 1.4, 2.2.4, 2.8.3-5, 3.5, 3.7, 3.8.2, 4.2, 4.5, 5.1.1, 5.4.5,
5.5.5, 6.1.4-7, 6.2.1, 6.2.3, 6.4, 6.5.3, 7.2
- Ciglana, Mala 2.8.5, 7.2
- Cirkvena 0.3.15, 0.6, 2.2, 2.3, 3.1.4, 3.5.1, 4.2, 4.5, 5.4.1, 5.3-4, 6.1.4-5, 6.2.3, 6.5.4.4
- Cubinec 0.3.15, 1.1.3.1, 1.1.3.8, 2.1.3, 2.2-4, 3.8.1-2, 4.5.2, 5.4.3-5, 5.5, 6.1.1.5,
6.1.2.1-2, 6.1.5-6, 6.2.2
- Cugovec 2.7.2, 3.1.2.3, 3.5.1, 7.1.3
- Čabraji 0.6
- Čazma, čazmanski govori 0.3.5, 0.3.7, 7.0.1
- Čepelovec 0.3.3, 0.3.9, 0.3.13-15, 0.6, 1.3, 2.2.2, 2.8-9, 3.1.1.1, 3.1.1.3, 6.1.1.5,
6.1.2.1
- Čoporda 0.6
- Črečan 4.1.1
- Črešnjevice (Mala i Velika) 0.3.3, 0.3.6, 0.3.13, 0.6
- Čurlovac 0.3.13, 0.6
- Čvrstec 0.3.6, 0.3.12, 0.3.15, 1.1.2.3, 1.1.3.1, 1.1.3.8, 2.2-3, 3.0.1.6, 3.1.2.3, 3.8.1,
4.5, 5.4.1, 5.4.3-5, 5.5.6-7, 6.1.4, 6.1.6, 6.2.3, 6.3.1-2
- Delovi 0.3.13, 0.6
- Dijaneš 0.3.6
- Dijankovec 0.3.15
- Diklenica 0.3.13
- Dinjevec 0.3.9, 0.3.13-15, 2.2.4, 2.5.1, 3.1.1.3
- Domagović 1.1.2.3, 1.1.3.8, 3.0.3
- Domaji 0.3.11
- Domankuš 0.3.6, 0.3.13-15, 0.6
- Dominkovica 0.3.6, 0.6, 2.8.3
- Donja, v. Glogovnica, Velika, Zdelice
- Drabljenci 0.3.9
- Dubrava (Vrbovečka) 0.3.3, 0.3.5, 0.3.7, 1.3, 7.2
- Dvorište 0.3.6
- Đelekovec 4.1.1

Divan 0.3.15

Đurđevac 0.3.3, 0.3.5, 0.3.7, 0.3.9, 0.3.13-15

Đurđić (kod Ivanjske) 1.1.2.3, 2.1.3, 3.0.1.4, 3.8.2, 5.4.3, 5.5, 6.1.1.6

Đurđić (kod Križevaca) 0.3.6, 0.3.15, 1.1.3.1, 2.2-3, 3.1.1.0.1, 3.1.1.2-3, 3.8.1-2, 4.5, 6.1.2.1, 6.1.4-5, 6.2.2-3, 6.5.4.4

Erdovec 0.3.15, 1.5.3, 2.7.1-2, 3.6.1.2, 7.1.3

Farkaševac 0.3.12, 0.3.15

Ferdinandovac 0.3.3, 0.3.9, 0.3.13-15

Festinec 2.7.2

Fuka 0.6

Garešnica 0.3.4

Garić 0.3.4

Glog, Novi 0.3.15, 3.6.1.3

Glog, Stari 0.3.6

Glogovac 0.3.13, 0.4, 0.6

Glogovnica (Donja) 0.3.6, 0.3.11, 1.2, 2.2.2.4, 2.5.1, 3.1.1.2, 3.3.1.1

Gola 4.3.2

Golubinska 0.3.11

Gorica (kod Križevaca) 0.3.15

Gostović 0.3.15

Grabrić 7.1.2

Grabrovnica 0.3.6, 0.3.13-15, 0.6, 2.1.3, 2.2-3, 3.1.2.2, 3.8.2, 4.5, 5.4.3, 5.4.5, 5.5.4-5, 5.5.7, 6.2.1.4, 6.3.1, 6.5.3-4

Gračina 0.3.12, 0.3.15

Gradec (kod Vrbovca) 0.3.6, 0.3.8, 3.1.1.1

Gradec, Stari 0.3.9, 0.3.15, 1.7, 2.7.2, 2.8.2, 2.9.2, 3.3, 4.4.2, 4.5.2, 4.3.1-2, 6.1.2.2, 6.1.2.4, 6.1.6, 6.2.1.4, 6.5.3

Gradišće (Burgenland) 0.3.7

Grginac 0.3.15

Grubišno Polje 0.3.13

Güssing 0.3

Hampovica 0.3.13-15

Haganj 0.3.6, 0.3.12

Hlebine 0.3.3, 2.8.1

Helena (kod Križevaca) 0.3.15

Helena (kod Đurđevca) 0.3.7

Hrašćina 2.8.2

Hrsovo 0.3.12, 0.3.15, 0.6

hrvatski i srpski književni jezik i narječja 1.3.3.2-3

Hudovljani 0.3.13-15, 2.1.3, 2.3, 3.0.1.6, 3.3.1.1, 4.5.4, 5.3.1, 5.4.3.1, 5.4.4, 6.1.2.1,
6.1.2.4, 6.3.1

Hum 4.1.1

Ivanec (Križevački) 0.3.11, 0.3.15, 0.6, 7.2

Ivančani 0.3.15

Ivanić-Grad 0.3.5, 0.3.8, 7.0.1

Ivanjska 2.5.1, 4.2, 7.0.1, 7.1.1

Jabučeta 0.3.3, 0.3.13-15, 1.5, 2.2.4, 2.9.3, 3.2.1, 5.3.1

Jagnjedovec 1.1.2, 5.2.2

Jakopovec 0.3.13-15, 2.2, 2.6.2, 4.5, 5.4.1, 5.4.3-5, 6.1.2.1, 6.1.2.4, 6.1.5, 6.2.3,
6.5.4.4

Jasenik 0.3.15, 2.8.3, 3.2.2

Javorovac 0.3.13-15, 0.6

Jeđuševac 3.13, 0.6

Jelena, v. Helena

kajkavski govori (uopće) 6.1.3

kajkavsko-štokavski govori 0.7.1, 4.5.1

Kalinovac 0.3.3, 0.3.9, 0.3.13-15

Kalnik, (pot)kalnički govori 0.3.3-5, 0.6, 2.1.3, 4.3, 5.4.3, 6.1.7, 6.5.4.1

Kapela 0.3.13

Karlovac 4.3.1

Kašljevac 0.3.15

Katalena, Sirova 0.3.3, 0.3.9, 0.3.13-15, 1.3, 2.2.4, 2.6.1, 3.1.1.3, 6.1.2.4

Katalena, Suha 0.3.3, 0.3.9, 0.3.13-15, 2.2.4, 2.8.3, 3.1.2.4, 3.2.2, 4.4.2, 4.5.2, 6.2.1,
6.3.2, 7.2

Kebel 0.3.15

Kegljevec 0.3.15, 0.6, 2.2.4, 2.8.3, 3.1.2, 7.2

Kendelovac 0.3.15, 0.6

Kladare (kod Pitomače) 0.3.9-10, 0.3.13-15, 2.8.3, 7.2

Kloštar, Podravski 0.3.3, 0.3.5, 0.3.9, 0.3.13-15, 1.3.2, 2.2.4, 2.6.1, 3.0.1.1, 3.1.1.3,
5.4.3.1, 6.1.6.7

Kloštar, Vojakovački 3.12, 0.6

Ključ 2.1.3

književni jezik 1.1.3.2-3

Kobasičari 0.3.13-15

Koprivnica 0.3.7-11, 0.3.15, 0.4, 0.6

Korija 0.6

Koritno (Vrbovec) 0.6

koruški govori 1.1.3.3

Kovačica 0.3.13

Kozarevec 0.3.9, 0.3.13-15, 0.6, 2.2-3, 2.5.1, 3.1.2.2, 4.4.2, 4.5.2, 5.4.3, 5.4.5, 5.5.5, 5.5.7, 6.1.2.4, 6.2.1, 6.2.3, 6.5.3

Kraljevac 0.6

Križ, Gronji (Mali) 0.3.6, 0.3.13-15, 0.6, 2.2-3, 2.4.1, 3.3.1.1, 4.5.2, 4.5, 5.2-3, 6.3.2

Križevci 0.2, 0.3.4-8, 0.3.15, 0.6, 1.5.1, 2.7.1, 3.1.2.3, 4.4.1, 5.2.5, 5.4.5, 5.5.1, 5.5.4, 6.1.2.2, 6.1.6.3

Kučari 0.3.15, 2.5.1

Kundevec 0.3.15

Kupinovac 0.3, 0.3.15, 4.1.1

Kuštani 0.3.15, 1.4, 2.2.3, 2.5.1, 3.5.2, 3.8.2-3, 4.5.1, 5.4.4, 6.1.6.4, 7.1.1, 7.2

Ladinec 0.3.15, 0.6

Ladislav 0.3.15, 2.1.3, 2.2.2, 2.3, 2.6.2-3, 3.1.2, 3.8.2, 4.5.1-2, 5.4.3-5, 6.1.3-4, 6.1.6, 6.2.3, 6.3.1, 6.5.4.4

Lajslav 0.3.6

Lasovac 0.3.15

Lemeš (Ravenski) 0.3.11, 0.3.15, 2.2.1, 2.3, 3.5.1, 3.8.1-2, 4.5.2-5, 5.5.4, 6.1.2.1, 6.2.3, 7.1.1

Lemeš (Vojakovački) 0.3.6, 0.3.12, 0.3.15, 1.1.2.3, 2.2.1, 2.3, 3.1.2.3, 4.5.1, 5.4.4, 6.1.2.1, 6.2.1, 6.2.3

Lepavina 0.3.3, 0.6

Letičani 0.3.15

Lovrečina 0.3.6, 0.3.15

Lovrečka Varoš 0.3.15

Lozan 0.3.9, 0.6, 2.8.3-4, 2.8.6, 3.3, 4.5.2, 5.3.1-2, 5.4.3, 6.1.2.5, 7.2

Lubena 0.3.6, 0.3.15, 0.6, 2.7.2, 3.1.2.3

Ludbreg 0.3.3-4, 0.3.8

Lukač 0.3.9

Lukovo 0.3.15

Lupoglav 2.1.3

Mački 0.3.15

Maglenča 0.3.6, 0.6

Mala, Mali, Malo v. Mučna, Marof, Potočec, Trojstvo, Križ

Majur 0.3.15

Majurec 1.1.3.1, 2.1.3, 2.2-3, 3.3.1.1, 4.5.1, 5.4.3, 5.5.4

Marinovec 0.2.11-15, 2.5.1, 3.1.1.1

Markovac 0.3.12, 0.3.15, 0.6

Marof, Novi 4.1.1

Maslarci, Donji 0.3.15, 4.5.2, 4.5.4, 5.4.1, 5.4.3

Maslarci, Gornji 2.1.3, 2.2, 2.3.1, 3.3.1.1, 4.5.2, 4.5.4, 5.4.4, 5.5.5, 6.1.2.1, 6.1.3-4, 6.1.6

- Martinac (kod Bjelovara) 0.3.6, 0.6
 Martinec (kod Križevaca) 0.3.11, 0.3.15, 2.1.1.2, 5.2.5
 Međimurje 4.1.1
 Mičetinec 0.3.13
 Miholjanec 0.3.13-15
 Miličani 0.3.13, 0.6, 7.1.2
 Moslavina, moslavački govori 2.5.1, 4.2, 7.0.1, 7.2
 Moslavina (mjesto u Podravini) 0.4, 0.7
 Mosti (uopće) 0.3.13, 0.6, 2.2.2, 2.2.4, 5.4.3-5, 6.1.3-4, 6.3.1, 6.5.3-4
 Mosti, Donji 1.2, 2.3, 2.8, 4.4.2, 7.2
 Mosti, Gornji 2.2, 2.3, 2.5.1, 2.6.2, 3.2.1, 3.3.1.1, 3.8.2, 6.2.3, 7.1.1
 Mosti, Srednji 2.5.1, 7.1.1
 Mučna, Mala 0.3.15, 0.6, 4.5.5.2
 Mučna, Velika 0.3.3, 0.3.11, 0.3.15, 0.6
 Mušinja 4.1.1
- Novigrad Podravski (Komarnica) 0.3.2-5, 0.3.10, 0.3.13-15, 0.4
 Nova, Novi v. Raščani, Reka, Repinec
 Obrovica 0.3.5
 Oderjan (Kloštar P.) 0.3.15, 2.2.4
 Orahovica 0.3.4
 Orovac 0.3.15, 0.6
 Osek 0.3.11-12, 0.3.15, 0.6, 1.4, 7.1.2
 Oslovice v. Carevdar
 Osudevo 0.3.15, 1.1.3.1, 2.2, 2.3.1, 4.5.4.1, 5.4.4, 6.1.5-6, 6.2.3
 Otrovanec 0.3.9, 0.3.13-15, 0.6, 1.10, 2.8.3, 2.9.1, 3.3, 3.8.2, 4.5.2, 5.1.1, 5.4.3, 5.4.5,
 5.5.3-5, 6.1.2.3-4, 6.1.4, 6.3.1, 6.5.3, 6.5.4
- Pakasin 2.7.2
 Pakrac 0.3.4
 Paunovac (Panovljani) 0.6, 4.5.5.2
 Pavlin-Kloštar 0.3.3, 0.3.6-7, 0.3.13, 0.6
 Pavlovec, Vrbovečki 2.7.2
 Pesek 0.3.15
 Pešćenik 0.3.15, 2.6.2, 3.1.1.2-3, 3.3.1.1, 4.5.2, 5.3.1, 5.4.4.3, 6.1.2.4, 6.1.5, 6.2.3
 Peteranec 0.3.13
 Pitomača 0.3.7-9, 0.3.13-15, 2.8, 3.3, 4.3.2, 5.4.3.1, 6.0.1, 6.3.2, 6.5.3, 7.2
 Plavnica 0.3.13
 Plavšinc 0.3.13, 0.4
 plješivičkoprigorski govori 4.5.1, 7.0.1
 Podgajec 0.3.15, 1.5.3, 2.7.2, 3.6.1.2, 7.1.3
 Podjales 2.7.2

- Podolec 0.3.15, 2.5.1
podjunski (slovenski) govori 1.1.3.3
 Poganec, Veliki 0.6
 Poljana (kod Križevaca) 0.3.11-12, 0.3.15, 0.6, 2.2, 3.1.1.0.1, 3.3.1.1, 4.5.6, 5.4.4-5, 6.1.2.4
 Poljanski Lug 0.6
 Podravina, podravski govori 6.1.6.4, 6.5.3-4, 7.0.1, 7.2,
Podravina, istočna, 3.3, 5.5.4, 6.1.3
 Poljančani 0.3.12, 0.3.15, 0.6
 Potočec, Mali 1.4, 2.2.2.3, 2.3, 2.4.1, 2.5.1, 3.8.1-2, 4.5.2, 5.1.1, 5.4.1, 5.4.3-5, 6.1.6.4, 6.2.1, 7.1.1
 Potočec, Veliki 0.3.11-12, 0.3.15, 0.6
 Povelić 0.3.15, 0.6, 1.4, 2.1.3, 2.2.2, 2.3, 2.5.1, 3.2.2, 3.8.1-2, 4.5, 5.2.4, 5.4.3-4, 5.4.9, 5.5, 6.1.3, 6.2.3, 6.5.2, 6.5.4, 7.1.1
Prašćevac 0.3.15
 Predavec 0.3.12
 Prekobrdo 0.3.13
 Prespa 0.3.15, 0.6
 Prikraj 0.3.11-12, 0.3.15, 2.3.1, 6.1.2.4
 Prgomelji 0.3.12
 Prkos 0.3.15
 Prokljuvani 0.6
 Prugovec 0.3.3, 0.3.6, 0.3.9, 0.3.13-15, 1.3, 2.2-3, 2.6.1, 3.1.1.3, 3.8.2, 4.1.1, 4.4.2, 4.5, 5.4.3.1, 5.5.4, 5.5.7, 6.1.2.4, 6.1.4, 6.2.1, 6.3.1, 6.5.3-4
 Pupelica 0.3.15, 0.6
 Purićani 0.3.15

 Rača 0.3.7, 0.3.13
 Radunica 0.6
 Raić 0.3.12
 Rakitnica 0.3.15, 0.6, 1.1.1
 Rasinja 0.3.3
 Raščani 0.3.15, 1.1.3.1, 1.1.3.8, 2.1.3, 2.2.2, 2.3, 2.5.1, 2.6.1, 3.1.1.0.1, 3.1.2.3, 4.5.4, 4.5.5.2, 6.1.4-6, 6.3.2
 Rakovec 0.3.3
 Ravneš 0.3.15
 Rechnitz 0.3.7
 Rečko polje 0.6
 Reka 0.3.3, 0.3.11, 0.3.15, 1.4, 2.1.3, 2.2-5, 2.8.3, 3.0.1, 3.4, 3.5.1, 3.7, 3.8.3, 4.3.1, 4.4.2, 4.5.1-2, 5.1.2, 5.4.1, 5.4.4-5, 5.4.9, 5.5, 6.1.2, 6.1.2.4, 6.1.6, 6.2.1, 6.2.3, 6.3.1-2, 6.0.1, 6.1, 6.1.1.5, 6.4-5, 7.1.1
 Reka (Rijeka), Tvrda 0.3.13-15, 0.6

- Remetinec 0.6
 Repinec 0.6, 2.7.2, 3.1.1.2
 Ribnjačka 0.6
 Rijeka, Koprivnička 0.6
 Rogovac 0.3.15
 Rovišće 0.3.3, 0.3.5-7, 0.3.10, 0.3.12
 Rovištanci (Roščanci) 0.3.14, 2.1.3, 2.2.2.3, 4.5.5.2, 5.4.1, 5.4.3.1, 5.4.4-5, 6.1.1.5,
 6.1.5
 rožanski (slovenski) govori 1.1.3.3
 Rumenjaki 0.6
 Ruševac 0.3.15, 1.1.2.3, 2.2.2.3, 2.2.3, 2.5.1, 3.9.1.6, 4.5.6, 5.4.4, 5.5, 7.1.4

 Salajci 0.6, 2.7.2
 Samoborec 3.1.1.2
 Sedlarica 0.3.7, 0.3.9, 0.3.13-15, 0.6, 1.4, 2.8.3-5, 3.3, 4.3.2, 7.2
 Segečani 0.3.11
 Senj 2.3.1
 Sesvete (kod Križevaca) 0.3.6, 0.3.12, 0.6
 Sesvete, Podravske 0.3.3, 0.3.6, 0.3.9, 0.3.13-15, 1.1.1
 Severin 0.3.13, 0.6
 sjevernomoslavački govori 2.8.1, 7.0.1
 Skucani 0.3.13
 slavonski govori 1.1.3.3, 1.1.3.8
 slovenski jezik i govori 1.1.3.2-3, 1.7
 Sokolovac 0.3.3, 0.3.11, 0.3.13-15, 0.6
 Sopje 0.3.6, 0.3.9
 Srdinec 0.3.13
 Sredice 0.3.13, 0.6
 Srem (kod Koprivnice) 0.3.15, 0.6, 1.4, 2.2.2, 2.6.3, 4.5.2, 5.3.1, 5.4.4, 6.1.6, 6.2.3,
 Stanići 0.3.13
 Starčevljani 0.3.13
 Susak 3.0.1.1
 Sutare 0.3.10, 0.6

 Šandrovec 0.3.10, 0.6, 1.4, 2.2.4, 2.8.2-3, 2.8.6, 4.5.2, 5.4.3, 5.4.5, 6.1.2.4, 6.1.5,
 6.2.1.3, 6.3.1, 6.5.3, 7.2
 Šikloš 0.3.9
 Široko Selo 0.3.15, 0.6
 Šopron 0.3.7
 Špiranec 0.3.15, 4.5.5.2
 Špišić-Bukovica 0.3.6, 0.3.9, 0.6, 1.7, 2.9.2, 3.1.2.4, 5.3.1-2, 6.1.7
 štokavski govori 1.1.3.3, 6.1.3

- Tkalec 0.3.15
 Tomaš 0.3.15, 0.6, 7.2
 Toplice, Varaždinske 4.1.1
 Topolovec, Zrinski 0.3.5, 0.3.8, 0.3.13-15, 1.1.2.2, 2.1.3, 2.2-3, 2.4.1, 3.1.1.2, 3.3.1.1, 3.8.1, 4.5.2, 5.2.2, 5.4.1, 5.4.4-5, 6.0.1, 6.1.1.5, 6.1.3, 6.1.5-6, 6.5.4.4
 Topolovec, Vrbovečki 0.3.15
 Trema 0.3.12, 0.6, 2.2-3, 2.6.2, 3.8.2, 4.5.2, 4.5.5.2, 5.4.4-5, 5.5.5, 6.1.2.4, 6.1.6, 6.3.1-2, 6.5.3, 6.5.4.4
 Trnovec 0.3.15, 2.1.3, 4.5.2, 5.2.4, 6.1.3
 Trojstvo, Malo 0.6, 2.2.2, 2.2.4, 2.8.3-4, 3.2.1, 3.2.2, 4.5.2, 5.2.4, 5.5.5, 5.5.7, 6.1.5, 6.1.6.4, 6.2.1, 6.5.2, 7.2
 Trojstvo, Veliko 0.3.6, 0.3.13-15, 0.6, 1.4, 2.8.3-5, 3.5.2, 3.8.3, 4.5, 5.2.4, 6.1.5, 6.1.6.4, 6.2.1, 6.5.2, 7.2
 Tučenik 0.3.6, 0.3.11, 0.3.15, 0.6
 Tuk 0.3.12
 Turanovac 0.3.9, 0.6
 Turnašica 0.3.7, 0.3.9, 0.3.12, 3.3, 4.3.2
 Vaška 0.2, 0.3.6, 0.3.9, 2.2.2.2, 2.8.2, 2.8.6-7, 3.1.2.4, 3.5.2, 3.8.2, 4.3.2, 4.4.2, 5.1.1, 5.3.1, 5.4.6, 5.5.6, 6.1.1.5, 6.1.7, 6.5.2-3, 6.5.5
 Većeslavac 0.3
 Velika, Donja 0.3.13-15, 0.6, 2.1.3, 2.2.2.3, 2.3, 3.0.1.6, 3.1.2.3, 3.3.1, 4.5.5.2, 5.3.1
 Velika, Gornja 0.3.13-15, 0.6, 3.1.1.2, 3.1.2.3, 3.3.1.1, 4.5.2.2, 4.5.4.1, 5.3.1, 5.5.4, 6.1.6, 6.1.7
 Ves, Stara 0.3.15
 Virje 0.3.3, 0.3.5, 0.8, 0.3.13-15, 2.8.1, 4.3.2
 Virovitica 0.3.2-9, 0.6, 1.7.3, 4.3.2
 Višnjevac 0.6
 Vízvár 0.3.7
 Vlislav 0.3.13, 0.4, 0.6
 Vojakovac 0.3.12, 0.6
 Vrbica 0.6, 2.8.3-4, 3-3, 4.5.5.1, 5.2.4, 6.1.5, 6.5.2, 7.2
 Vrbovec 0.3.6, 0.6, 1.5.1, 2.7.2, 3.1.1.1-2
 Vrgada 2.3.1
 Vukosavljevica 0.3.9, 0.6, 1.7.3, 3.3, 4.3.2, 6.2.1.4, 6.3.2
 Vukoslav 0.6
 Vukovec 1.7

 Zabrdje 2.7.2, 3.0.1.3
 Zagreb 5.4.3.1
 Zdelice, Donje 1.9, 2.8.3, 3.2.1
 Zdelice, Gornje 0.3.13-15, 0.6, 1.4, 2.2.4, 2.8.3, 3.2.1, 4.5.3, 5.4.4, 6.3.1
 Zelina 2.7.1

ziljski (slovenski) govor 1.1.3.3
Zvonik 0.3.12, 0.3.15

Žabnica 0.3.12
Žabno 0.3.6, 0.3.12, 0.3.15
Žibrinovec 0.3.15

K A Z A L O

0.	UVOD	7 - 27
0.1.	Zadatak	7
0.2.	Područje obuhvaćeno u radnji	7
0.3.	Iz povijesti područja	8
0.4.	Dosadašnje poznavanje govora	20
0.5.	Terensko istraživanje	21
0.6.	Granica između kajkavskih i štokavskih govora	22
0.7.	Opće napomene o govorima	24
0.8.	Transkripcija, terminologija, simboli	26
1.	PROZODIJA SINKRONO	28 - 93
1.0.	O prozodijskim (nadodsječnim) obilježjima	28
1.1.	A. a. 1.	34
1.2.	A. a. 2. i.	68
1.3.	A. a. 2. ii.	70
1.4.	A. b.	72
1.5.	B. a. 1.	83
1.6.	B. a. 2. i.	86
1.7.	B. a. 2. ii.	87
1.8.	B. a. 3.	89
1.9.	IV. A. 2. i.	91
1.10.	IV. B. 1.	92
1.11.	Sustavi susjednih govora	93
2.	PROZODIJA DIJAKRONO	94 - 118
2.0.	Kajkavština i novi praslavenski cirkumfleks	94
2.1.	Unakrsna metatonija cirkumfleksa i akuta	94
2.2.	Cirkumfleks	98
2.3.	Osnovni kajkavski akut	102
2.4.	Noviji akut	103
2.5.	Tipovi bez progresivnoga pomaka siline s kratkih slogova	104
2.6.	Tipovi s progresivnom metataksom s kratkih slogova	106
2.7.	Progresivna metataksa siline s dugog sloga	108
2.8.	Govori s metatonijom osnovnoga kajkavskoga akuta, ali bez metatonije cirkumfleksa	110
2.9.	Primjeri osobitoga razvoja	115

3.	VOKALIZAM SINKRONO	119 - 147
3.0.	Segmentacija i transkripcija	119
3.1.	Sustavi 6 - 6 (bez ie)	125
3.2.	Sustav 6 - 5 - 5	136
3.3.	Sustav 5 - 5 - 5	138
3.4.	Sustav 5 - 6 - 6 (5+1) (s dvoglasom <i>ei</i>)	139
3.5.	Sustavi 6 - 7 s dvoglasom <i>ie</i>	141
3.6.	Sustavi 6 - 6 s dvoglasom <i>ie</i>	143
3.7.	Sustav 5 - 6 - 6 (5+1) s dvoglasom <i>ie</i>	144
3.8.	Distribucija	145
4.	VOKALIZAM DIJAKRONO	148 - 159
4.1.	Osnovni sustavi	148
4.2.	Dvoglas <i>ie</i>	149
4.3.	Razvoj	151
4.4.	Proteza	152
4.5.	Posebnosti	153
5.	KONZONANTIZAM	160 - 170
5.1.	Inventar	160
5.2.	Realizacija	161
5.3.	Distribucija	162
5.4.	Povijesni izvod	164
5.5.	Pojednostavljivanje skupova	168
6.	VAŽNIJE MORFOLOŠKE ZNAČAJKE	171 - 186
6.1.	Padežni sustav. Vokativ i dual	172
6.2.	Pridjevi	179
6.3.	Zamjenice	181
6.4.	Brojevi	182
6.5.	Glagoli	182
7.	MJESTO U NARJEČJU I GRANANJE	187 - 190
7.1.	Glogovničko-bilogorski dijalekt	189
7.2.	Sjevernomoslavački (čazmansko-podravski) dijalekt	190
	ZAKLJUČCI	191 - 196
	PREGLED KLASIFIKACIJE	197
	KAJKAVISCHES MUNDARTEN VON BILOGORA (Zusammenfassung) ...	198 - 199

KRATICE	200
LITERATURA	201 - 211
KAZALO MJESTA, PODRUČJA I GOVORA	213 - 221

Prilozi:

1. Kopija mišljenja za bolje uređenje Varaždinskoga generalata iz g. 1729.	16
2. Sonogrami 1 - 13	54 - 66
3. Motiv iz bilogorskoga kraja	67
4. Sonogram 14	122
5. Detalj karte naših krajeva iz g. 1573.	DODATAK I.
6. Karta koprivničke, đurđevačke, križevačke i ivaničke pukovnije iz g. 1639.	DODATAK II.
7. Karta sjeveroistočnih kajkavskih govora	DODATAK III.

Karte se reproduciraju susretljivošću Zbirke zemljopisnih karata i atlasa
 Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu

Prilog 1. Detalj karte naših krajeva iz 1573. godine. (Zbirka zemljopisnih karata i atlasa NSB)

KARTA SJEVEROISTOČNIH KAJKAVSKIH GOVORA

